51758

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKIN ÇAĞ) ANABİLİM DALI

II. ABDULHAMİT DÖNEMİ PAN-İSLAMİST HAREKETLER
(Sırat-ı Müstakim ve Sebilür-Reşad Mecmualarına Göre)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

51758

DANIŞMAN
Prof.Dr. Yücel Özkaya

HAZIRLAYAN
Hülya Küçük

ANKARA
1996

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

YL

A.Ü.SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

Jüri toplantı tutanağına göre "...II. Abdülhamit Dönemi Pan-İslamist Hareketler (Sırat-ı Mustakim ve Sebilürreşad Mecmualarına Göre..." başlıklı tezi savunulmaya layık bulunan ...Tarih (Yakınçağ)... Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi ...Hülya Kırcık..., ... günü saat ...14^00...de Prof.Dr. Mustafa Kafalı ..... başkanlığında toplanan tez jürisi tarafından tez savunmasına alındı; savunma sonucunda,

Tezin;

a) ..90./100 ile başarılı sayılmasına,
b) ~~düzeltilmek üzere iadesine,~~
c) ~~reddine,~~

Oybirliği/~~Oyçokluğu~~ ile karar verildi.

Jüri Başkanı
Prof.Dr. Mustafa Kafalı

Üye
Prof.Dr. Yücel Özkaya

(Üye)
Prof.Dr. Yavuz Ercan

Üye

(Üye)

NOT : İlgili Yönetmelik Maddesi Arka Sayfadadır.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
Sayı : 3649
Tarih : 18 HAZİRAN 1996

ÖNSÖZ

Türkiye'de düşünce tarihine, din ve siyaset sosyolojisine yaptığı etki nedeniyle, günümüzün de önemli sorunlarından olan din-modernleşme-batılılaşma olguları arasındaki farklılıkların tarihsel gelişimini aydınlatmak amacıyla böyle bir çalışmaya gidilmiştir. Cumhuriyet sonrası düşün alanında yapılan çalışmaların, çağdaşlaşma yönündeki çalışmalara yönelmesi nedeniyle, İslamcı düşünceye tepki olarak gelişen çağdaşlaşma düşüncesi karşısındaki fikir hareketleri yeteri derecede incelenmemiştir. Bu konuda yapılan çalışmalar genelde siyasi ve ideolojik düşüncenin etkisinden kurtulamamıştır. Yergi yada övgü sınıfına sokabileceğimiz, Pozitif Tarih Bilimi gerçeğinden uzak olan eserlerdir. Bu çalışma ile sığ düşüncelerden uzak, mümkün olduğu kadar objektif davranılıp, kendi düşüncelerimizden ziyade, dönemin İslamcı yayın ve belgelerine ulaşılarak, bu kaynaklar ışığında gerçeğe ulaşılmaya çalışılmıştır.

Pan-İslamizim dediğimiz fikir hareketi sosyal ve siyasal büyük sarsıntılar içerisinde gelişmiştir. Sürekli savaş halinde bulunan bir dünya karşısında, gelişen İslamcı fikir hareketleri, siyasi eyleme bağlı olarak derin olmaktan uzak bırakılmış, bu fikir hareketlerinin köklerine inmek ve buna nüfuz ederek geniş boyutda değerlendirme imkanı doğmamıştır. Bu gün olduğu gibi o günde, fikir hareketleri felsefi olgu içerisinde incelenmek yerine, gazete ve haftalık dergi sayfalarında tartışılan ve sonuç alınmak istenen eylemler

olmuştur. Burada geleneksel toplumu yöneltmek fikri en önemli etken olmustur. Bunu yapacak olan devlet ve onun temsilcileri olan bürokratlardır. Kendisine büyük bir görev dağılımı yapan devlet ve aydın, sorumluluklarını yerine getirmeye başlamışlardır. Yani aydınlar oluşturdukları çeşitli siyasi eğilimli gazete ve haftalık dergilerle fikirlerini açıklıyor, toplumsal destek bulmaya çalışıyorlardı. Bu yayın organlarında kullanılan dil ise, "bizim için ne iyi, ne kötü" nasihatı çevresinde oluşuyordu. Aydınların yolunu açtığı bu düşünce, devlet tarafından onaylanıp, yaptırım gücü kullanılarak etkin kılınıyordu. Burada amaçlanan nokta ise, toplum üzerinde kontrol kurup toplumun stratejik noktalarını ele geçirmek olmustur. Padişah, merkezi yönetiminde verdiği güçle, çok zorda olsa, sürekli toplumun kontrolünün elinde olduğu hissini vermeye çalışmıştır. Bu amaçla özellikle muhalif aydınlar üzerinde kurulmaya çalışılan baskılar, sürgünler, yasaklar, sık sık değiştirilen narh fiyatları, konulan vergiler, zenginleşenlerin mallarına el koymak, adeta padişahın toplum kontrolü mekanizmasının bir simgesi olmustur. Padişah, halkı üzerindeki kontrolünü bir takım yönetim uygulamaları yanısıra, manevi olarakta sağlama ihtiyacı hissetmiştir. Bunun içinde, toplumun en duyarlı olduğu noktayı seçmistir ki, bu din'den daha ideal bir olgu olamazdı. Abdülhamit'i Pan-İslâmizme bu kadar yönelten sebebin başında, devletin zayıfladığı bir dönemde, felsefi gerçeklerin özüne aykırıda olsa- toplumsal kontrol mekanizmalarını elinde tutma isteğidir. Fikir hareketlerinin

geniş boyutlu olmaktan uzak olup, sadece günlük gazete ve dergilerde savunulan görüşler olduğuda dikkate alınırsa, Padişah ve onun ideolojisinin temsilciliğini üstlenen Sırat-ı Müstakim ve Sebilür-Reşat gazetelerinin bu yönde yaptığı yayınları dikkate alınmalıydı. Bizim de bu gazeteleri, temel kaynak olarak almamız bu nedenlerden kaynaklanmaktaydı.

Tarih boyutu olmayan bir fikir hareketinin, toplumsal ütopyadan öteye gidemeyeceği düşüncesinden hareketle, bugün üzerinde en çok durulan konulardan biri olan İslamcılığın, tarihsel geçmişini araştırmak ve en yoğun dönemi olan II. Abdülhamit dönemini aydınlatmak işini bir vazife olarakta görmemiz, bizi böyle bir çalışmaya itmiştir. Osmanlıcılık (Pan Ottomanist) düşüncesinin başarısız olduğu görülünce, Batı Kapitalizmin ve Sömürgeci politikasında etkisiyle, Osmanlı Devleti yeni arayışlar içerisine girmiştir. Klasik Osmanlı yönetim anlayışında mevcut olan "Nizam-ı Alem" düşüncesi Pan-İslamizmin doğuşu için en önemli etkenlerden biri olmuştur. Alemin düzenini, Tanrı adına yüklenen Padişah, bu düzeni sağlamak için, mevcut olan düzeni değiştirmemeli, olduğu gibi korumalıdır. Devletinin ve reya'nın (halkının) varlığını ancak böyle sürdürebilirdi. Bu düşüncede dini sorumluluğun ötesinde bir kez geleneksellik vardı ki, bizce bu gelenekesellik Osmanlı Devlet ve toplum hayatında dinsel yapılanmadan çok daha etkin olmuştur. Buna göre düzene dokunulmaz, bu düzen bizlere atalarımızın tecrübelerinden kalmıştır. Bu düzeni yıkmak, değiştirmek istemek, milletimizin değer hükümlerini, inançlarını, örf ve

ananelerini ortadan kaldırmak demektir. Devletin ve milletin varlığı ve mutluluğu ancak düzenle ve gelenekle mümkündür. Bu klasik düşünce Abdülhamit'in pan-islamist düşünceye yönelmesinde büyük rol oynamıştır. Padişah var olan imkanları görüp, bu boşluklardan faydalanarak bunları iyi değerlendirmekle yetinmiştir.

Bugün olduğu gibi dünde, Batılılaşma konusunda lehte ve aleşhte fikir bildiren insanlar mevcuttur. Batılılaşma yanlısı aydınlar, bu fikir hareketlerini Tanzimat ile başlatmaktadırlar. Osmanlı Devleti yapısında gözüken çözülmeler sonucunda, Batılı Devletlerin büyük etkisi sonucu oluşan Tanzimat, Osmanlı Devleti için devrim niteliğini taşıyabilecek bir hareketti. Tanzimatın getirdiği Batılılaşma hareketleri, elbetteki Padişahların kişiliklerini ve iradelerinide değiştirmiştir. Klasik merkeziyetçi otonom devlet yerine, açık devlet yapılanması oluşturulmaya çalışılıyordu. Sultan Hamit'de Tanzimatın Batılılaşma ortamı içinde yetişmiştir. Sultan Abdulaziz'in yanında Fransa ve İngiltere'yi dolaşmıştır. Türkiye'de Avrupai bir ortam içinde yaşamaktadır. Aydınların ve yönetimin Batı düşünce tarzına bu kadar yakın olduğu bir dönemden Abdulhamid'i İslamcılığa yönelten sebeb ne olabilirdi. Bu araştırıldığında ve bu çalışma incelendiğinde görülecektir ki, Padişahı İslamcılığa yönelten yine batı olmuştur.

Batılı Devletler bu dönemde, uçsuz, sınırsız bir ihtiras içinde bulunmaktadırlar. Kapitalizmin özünde

getirdiği yerli ve sömürge nedeniyle Doğu ülkelerinde, ekonomik işgal hareketlerine girişmişlerdi. Müslüman ülkelerin büyük çoğunluğunu, pazar amacıyla işgal etmişler, Devlet içerisinde bulunan azınlıkları, devlete karşı kullanmışlar, misyonerlik çalışmalarına hız vermişlerdir. Avrupa'nın bu kapitalist-sömürgeci politikasına karşı, doğulu devletlerin oluşturacağı ekonomik güç olmadığına göre ellerinde bulunan güçlü ve etkin silahı kullanmak zorundaydılar. Buda Abdulhamit'in ve yandaşlarının bildiği gibi dinden başka bir şey olamazdı.

Batının sömürgeci politikası karşısında, öncelikle devletin içinde, daha sonra, tüm dünya'da yaşayan müslümanları, liderleri olan Halife -Sultan Abdulhamit çevresinde toplamaktan- başka çare yoktu. O halde şunu rahatlıklya söyleyebiliriz ki, ortamı Abdulhamit yaratmamış, var olan mevcut sistem ve uygulanan politikalar Abdulhamit'i ve padişahla eş anlamlı anılan Pan-İslamist ideolojiyi oluşturmuştur.

İslamcı fikir mücadelesi etki ve gücünü geçmişten almaktaydı. İslam uygarlığı zafer devrinde parlak bir dönem geçirmiş olmasına karşın, yüzyıllar içerisinde bu parlaklığını koruyamamıştır. Her dinsel oluşum, meydana çıktığı anda o toplum için bir devrimdir ilkesi İslamiyet içinde geçerlidir. Yine bilimsel bir gerçek vardır ki, o da tüm dinsel ve siyasal oluşumların kendilerini yenileyerek gelişme ve değişme ilkesidir. Küçük bir aşiretten,

imparatorluk medeniyetine ulaşan Osmanlı Devleti, onu dünya uygarlığı haline getiren İslamcı fikir hayatına pozitif anlamda hiç bir önem vermemiştir. Bu durum büyük bir boşluk oluşturmuştur. Avrupa Helen Uygarlığının temellerine inerek gelişirken, doğu'da fikir hareketlerinde önemli gerilemeler olmuştur. 19 yy.'a geldiğimizde Doğu ile Batı kültürü arasındaki fark ölçülmeyecek kadar büyümüştür. İşte bu boşluk içerisinde İslamcılar kulelerine çekilip durumu izlemek yerine, ellerindeki tüm imkanları kullanarak, özellikle eğitimin yaygın olduğu noktalarda, padişahında yardımıyla ülke içinde ve dışında Pan-İslamist fikir hareketlerini tanıtmaya, yeni sosyal hareketlere önderlik etmeye başlamışlardır. Siyasi hareketlerin gerisinde yada gölgesinde kalmak yerine, onunla birlikte hareket etmişlerdir. Böylece Türk siyasal düşün alanında Pan-İslamizim gerçeğini oluşturmuşlardır.

Düşün hareketlerindeki geçmişe olan bu bağ, bizce sosyal eylemlere karşı olan bağlılıktan kaynaklanmaktadır. Oysa fikir hareketlerinin gerçek anlamda üretken olabilmesi için, felsefi derinliğe sahip olup, sığ ve ideolojik yorumlardan uzaklaşıp, bireysel kimliğini kazanmak zorunluluğu vardır. Ancak bu ölçüde verimli ve üretken olabilir. Tarih bize gösteriyor ki, hangi anlam ve amaçla olursa olsun geriye dönme çabaları hiç bir zaman olumlu sonuç vermemiştir. Tersine bu tür oluşumlara tepkiler daha hızla gelişmekte, geriye dönüş çabaları günlük politikalar olmaktan öteye gidememektedir. Bu çalışma ilede daha ileriye atılan

yollar için, Türk düşün tarihine çok azda olsa bir katkı sağlamak istenmiştir. Her şey daha çağdaş ve bilimsel kimliğini bulmuş Türkiye içindir.

· Bu çalışma esnasında her türlü maddi ve manevi yardımı esirgemeyen aileme, bilgi ve tecrübeleriyle rehberlik edip, hiçbir yardımı esirgemeyen değerli hocam, A.Ü.D.T.C.F. Tarih Bölümü Başkanı Prof.Dr. Yücel Özkaya'ya tüm yardım ve desteklerinden dolayı teşekkürü bir borç biliyorum.

İÇİNDEKİLER

SAYFA

ÖNSÖZ

KAYNAKLAR VE TEDKİKLER

GİRİŞ

A. Abdülhamit Öncesi Gelişen Fikir Hareketleri .:..... 1

1. Osmancılık 1

2. Abdülhamit Öncesi Pan-İslâmizim 8

I. BÖLÜM

I. II.Abdülhamit Dönemi Pan-İslâmizim 15

1. İslâmcılık Fikrinin Gelişiminin Nedenleri 15

a. 31 Mart Olayı ve II. Meşrutiyet'in İslâmcılığın Gelişimindeki Rolü 18

b. Abdülhamit'i Pan-İslâmizme Yönelten Sebepler .. 19

2. Abdülhamit'i Etkileyen Pan-İslâmist Yazarlar 27

a. Cemalettin Afgani 27

b. Mehmet Akif 33

c. Esat Efendi 36

d. Ahmet Ferit 39

e. Abdülhamit'in İslâmcı Olmadığını Savunanlar ... 40

3. Hükümet ve İslâmiyet 42

4. İslâmcılar ve Meşrutiyet 48

a. Meşruti Yönetim Şekli ve İslâmiyete Uygunluğu.. 48

b. İslâmcıların, İslâmiyetin Meşruti İdare Olduğu Yolundaki İddiaları 51

1. Sait Halim Paşa 56

SAYFA

5. Kanun-i Esasi ve İslâmiyet 61

a. Kanun-i Esasinin Yanında Olan İslâmcılar 62

b. Kanun-i Esasinin Aleyhinde Olan İslâmcılar 63

6. Jön Türk, İttihad Terakki ve Pan-İslâmizim 69

a. Cemalettin Afgani'nin İttihatçılarla İlişkisi.. 73

b. Ahmet Rıza'nın İslamcılık Hakkandaki Fikirleri. 74

c. Abdullah Cevdet'in İslamcı Fikirleri 76

d. Mizancı Murat'ın İslami Fikirleri 78

e. Diğer Jön Türklerin islamcılık ve Abdülhamid Hakkındaki Düşünceleri 81

f. Islamcıların Jön-Türk Hareketine Bakışları 84

7. İslâmcıların Pan-İslâmizme Bakışları 86

8. Pan-İslamistlerin Diğer Siyasi Oluşumlara Bakışları..... 89

II. BÖLÜM

A. II. Abdülhamit Dönemi Dış Politikaszında ve Avrupalılaşma Hareketlerinde Pan-İslâmist Etkiler ... 92

1. Pan-İslâmistlerin Avrupa ve Dış İlişkiler Konusundaki Görüşleri 95

2. Avrupa ve İslâmiyet 100

a. Rusya'daki Pan-İslâmist Hareketler 113

b. İngiltere ve Pan-İslâmizim 119

c. Almanya-Fransa ve Pan-İslâmizim 127

d. Amerika ve Pan-İslâmizim 133

e. Afrika ve Pan-İslâmizim 137

III. BÖLÜM

A. Abdülhamit Devri Müesseseleri ve Pan-İslâmizim 142

1. Saltanat ve Hilafet 142

a. Pan-İslâmistlerin Savundukları Devlet Sekilleri 154

2. Mesveret 156

3. İslâmi Devletin Görevleri 159

4. Hilafet 160

5. Şeyhülislâmlık (Bab-ı Mesihat) 162

6. Adalet ve Pan-İslâmizim 163

7. Din-i Mabeyn ve Ordu 168

8. Eğitim ve Pan-İslâmizim 171

9. Abdülhamit'in Pan-İslamist Görüşü İçinde Aydın ve Ulema 187

10. Basın ve Pan-İslâmizim 198

11. İslâmcılara Göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Kurtuluş Yolu 208

SONUÇ 210

DİPNOTLAR 224

YARARLANILAN KAYNAKLAR 241

EKLER

KAYNAKLAR VE TEDKİKLER

a. Abdulhamit Dönemi İslamcılık ile İlgili Bilgiler

1842-1918 yılları arasında yaşayan Sultan Abdulhamit, Osmanlı tarihinde bir siyasal ideolojiyle beraber anılan tek padişahtır. GünümÜzde II. Abdulhamit Pan-İslamizmle birlikte anılmaktadır. Osmancılık fikrinin başarısız olması, milliyetçilik fikirlerinin yaygınlaşması ve bunun sonucu olarak, İmparatorluk'da bulunan halkların bağımsızlıklarını kazanma istekleri ve bu yöndeki çalışmaları, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Sırp-Karadağ isyan ve savaşları, Avrupa Devletlerinin emperyalist emelleri sonucu Müslüman Ülkeleri işgal etmeleri, saltanatın korumacılık etkisinin devamı, Devletin gelenekçi ve totaliter yapısı, büyük boyutlara erişen mali sıkıntılar, tutucu çevrelerin Meşrutiyet aleyhtarlığı, Abdulhamit aleyhtarlarının içeride ve dışardaki etkin çalışmaları ve bunların halk üzerinde yarattığı etkinin yok edilme isteği, halkı bir simge etrafında bir arada tutma istek ve arzusu, devleti ve saltanatı hilafetle birlikte devam ettirme isteği ve padişahın dindar ve muhafazakar yapısı, Avrupa devletlerinin gün geçtikte artan baskısı sonucu, tüm müslümanları hilafetin manevi bağlayıcılığı etrafında toplama isteğinden dolayı Pan-İslamizim doğmuştur.

Pan-İslamizim aynı zamanda II. Meşrutiyetin oluşmasında da önemli ideolojik ve siyasi etken olmuştur. Çünkü II. Meşrutiyetin oluşmasını sağlayan kişiler Abdulhamite muhalif insanlardı. Burada dikkat edilecek olursa, Abdulhamit'e

muhalifi dedik. Padişahın saltanatlığı döneminde, muhalif olan tüm sesler Abdulhamit'in ideolojisinden ziyade kişiliğine yönelik olmuştur. Bu nedenle Pan-İslamizmin gerçekten başarılı olacağına inanıp, bu yüzden mücadele verenlerin yanısıra, bu fikrin başarısız olacağını bildiği halde muhalif olmayan kişiler ve aydınlarda vardı. Bunlar daha ziyade Batıcı olmalarına karşın, halkın çok duyarlı bir konu olan din olgusunda halkla karşı karşıya gelmek istememişlerdir. Hatta Jön-Türkler içerisinde zamanla içerisinde din konusunun yayınlarında işlendiği, İslamcılık konusunda çalışmalar yapıldığı da bilinmektedir. O zaman şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Osmanlı Devleti diğer siyasi olusumlar olan Osmancılık ve Türkçülüğe yapılan eleştiriler Pan-İslamizme yapılmamış, yapılan eleştiriler ise ancak, 1910'lardan sonra Milli mücadele yıllarında, Y. Akçura'da olduğu gibi, bu fikri gerçekleştirmenin imkansızlığı üzerinde durulmuştur.

Abdulhamit dönemi islamcılığında, milliyetçilik temeline dayanan Osmancılık ve Batıcılık ikinci plana itilmiş ve Pan-İslamizim akımı ideolojik ve siyasi bir karakter kazanmıştır. Kurumlarını oluşturup müesseleşen İslamcılık, aynı zamanda sosyal hayatı da harekete geçirmiştir. Pan-İslamizim devleti, bir blok halinde bütünlüğününün ve birliğinin devamı için onu bu gayeye doğru yönlendirmiştir. Yani devleti ideolojik islamcı bir yapılanma kazandırılmak istenmiştir. Bu yönüyle de Pan-İslamizmin, Abdulhamit dönemi siyasi bir yapı kazandığını söyleyebiliriz.

Abdülhamit dönemi, islamcılığını, diğer fikir adamlarından ayıran en önemli özelliğinin, diğer düşün hareketlerine oranla, islamlığın asıl kimliğine hususiyetle sahip çıkıp, Amme Hukuku ve toplumsal olaylara daha fazla birlikte olup, beraber hareket edip ve bu yönde müesseler oluşturmasıdır. Yani diğer fikir hareketlerine oranla halkı yada toplumu merkeze alan ve bu yönde çalışan hareket olmasıdır. Ayrıca islamiyet, geçmişten aldığı önemli bir zenginliğe ve güce sahiptir. Küçük bir Kayı aşiretini Cihanşumul imparatorluk haline getirdiğine inanılan İslamiyet gibi yüce ve parlak bir olugudan faydalanılıp devleti, bu özelliklere göre yapılandırmak, Ülkenin kurtulusu olarak görülmüştür. Bu akını bir süre sonra islamcı birlik kimliğine bürünüp, Padişah, bazı kesimler ve düşünürler tarafından kurtulusun tek yolu olarak anse edilmeye başlanmıştır. İslam dini ittihad için tek Çare olarak sunulmuştur.

Osm Dev'nin ve Abdülhamit'in Pan-islamizmi oluştururken en önemli kurumu hiç süphesiz "Hilafet" dir. islami kaideye göre, devlet ve din başkanı olan Halife, aynı zamdan tüm müslümanlarında hükümdarıydı. 1517'yılında Abbasiler'den Osm-Dev'ne İntikal eden bu kurum, uzun süre Osm-Dev'de etkin olarak kullanılmamıştır. Hilayet ünvanını en etkin kullanıldığı dönem Abdülhamt dönemi olmuştur. Abdülhamit tüm müslümanları hilafet çevresinde toplayacak, devletin yıkılmasına sebep olan islami gelenekten uzaklaşmak yerine eskiden olduğu gibi islami prensiplere dönülecektir. İslamcılık denilen bu fikir hareketinin geçmişten aldığı

medeniyet ve tarihsel örnekler mevcuttu. Burada devletlerin dinamik yapılarının dolayısıyla, Sürekli gelişme potansiyeline sahip olduğu ilkesi unutularak, Devlet ve toplumu maziye bağlayıp, buna göre müesseleşme hareketine girişilmiştir.

Devletin gelenekçi ve totaliler yapısı İslamcılığı besleyen kaynak olmuştur. Hükümdar Halifedir. Abdülhamit Sahip olduğu bu ünvanı en iyi şekilde kullanmıştır. Hükümdar hilafet ünvanıyla dini kimliğe sahip oluyordu. Devlet işlerindeki en etkin kurum, yasama ve yürütmenin üstünde yer alan Şeyhülislamlık vardır. Dolayısıyla hükümdarla birlikte devletle dini kimliğini zaten oluşturmuştu. İslami kaideler imparatorluk dahilinde de geçerlidir. İslami görüş devletin iç ve dış siyasetinde geçerli olan fikirdir.

Bu çalışma esnasında da gördük ki, mevcut sistem ve devletin içinde bulunduğu durum Abdülhamit gibi bir padişahı yaratmıştır. Özgürlük ve hürriyet vaadleriyle tahta oturan padişah, bir yıl sonra, özgürlüğe dair her şeyi kaldırıp, tek kişinin yönetimine dayanan Despotik bir yönetim oluşturuyor. Bunda Batının Emperyalist etkileri, iç isyanlar, devletle hakim olan güvensizlik fikri, Abdülhamit'i Pan-İslamizme itmiştir. Naziden aldığı güç ve örnekler çerçevesindeki İdari Kadroda buna yardımcı olmuştur.

b) Kaynaklar.

Bizi bir tez çalışmasına yönelten en önemli sebep, bu

akında görülen boşluk ve yetersizlik olmuştur. Bu konudaki ikinci el kaynaklar siyasi ve ideolojik etkilerden kurtulamazken, I elden yazılan kaynaklara ulaşmak hem cok zor, hem de genelde Abdülhamit taraftarları ve İslamcılar tarafından olusturulduğu için objektifliği konusunda bizleri ciddi endişelere sürüklemiştir. Birinci elden kaynakların en önemlisi Esad Efendi'nin yazdığı ittihad-ı İslam adlı eserdir. Bura da esat Efendi, Öncelikle Pan-İslamizmin ne anlama geldiğini ve bunun Osm.Dev. için önemine değiniyor. Kitabın büyük bir kısmını ise, Avurupa'da olusturulan Hıristiyan birliği, bunun Müslümanlar için örnek olması gerektiği konusu üzerinde duruyor. Diğer bir önemli eser, Sait Halim Paşa'nın yazdığı Buhran-ı içtimaimiz adlı eserdir. 1914 tarihli çıkan bu eserde ise, II.Abdülhamit dönemiyle ilgili siyasi, sosyal ve ekonomik konulara değiniliyor. Ayrıca kitapta dönemin olayları örneklerle açıklanıyor. Bu sınıfta değerlendirilebilecek, günlük niteliğinde yazılan, Babam Sultan Abdülhamid; adlı kitaptır. Yeni harflerle basılan bu kitap. II. Abdülhamit'in Kızı olan ayse Osmanoğlu tarafından yazılmıştır. Bu kitapta ise, Abdülhamit'in siyasal kişiliğinden ziyade, Sosyal hayatı anlatılırken, Abdülhamit dönemini savunma endişesi okura dahi hissedilirken, kitaptaki o savunma mekanizması hemen ön plana çıkmaktadır.

Abdülhamit Ülkemizde en fazla tartışılan Padişah olduğu için, araştırmacılar içinde cazip bir dönem olma özelliğini göstermiştir. Fakat bu araştırmaların siyasi fikirlerin gölgesinde kalması, bu eserlerin bilimsel kimliği konusunda

süpheler uyandırmakladır. Özellikle, Cumhuriyet Türkiyesinde dahi, Abdülhamit dönemi siyasetinin savunması olarak çıkan bir grup, dönem olaylarını incelemek yerine, Padişah kişisel hayatını ve uygulamalarını araştırmakla yetinmiştir. II. Abdülhamit dönemiyle ilgili, arşiv belgelerine fazla girmeden yapılan çalışmaların bazıları şunlardır. B. Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim sistemi, İstanbul 1980" yine aynı yazara ait, II Abdülhamidin Doğu Anadolu Politakası 1983. Bu kitaplarda Abdülhamid devri İslamalığının Eğitim ve mülki idaredeki etkilerini görmek mümkündür. Bu konuda yapılmış en önemli çalışmalardan birtaneside İ.Sırma'ye ait olan II. Abdülhamidin İslam Birliği Siyaseti, İstanbul 1985. Bu kitapta'da özellikle Abdülhamid'in İslam Birliği Siyasetini oluşturmasında Avrupa Devletlerinin tutumlarının ve devletin içinde bulunduğu durumun sürüklediği belirtiliyor. Tahsin Paşa'ya ait olan Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları, İst. 1931. kitabı ise Arşiv meteryaline dayanan, bu konuda kaynak olabilecek bir özelliğe sahip önemli eserdir. Kullanılan dilin sadeliği ve meteryal zenginliği araştırmacılar için bir avantaj sağlıyor. H.Yavuz'un 1991'de çıkan Osmanlı Devleti ve İslamiyet eseri ise Siyasi etkilerden kurtulamamış kitaplardan biridir. Orhan Koloğlu'nun Abdülhamid Gerçeği, İst. 1987 Kitap ise bilimsel bir çalışmadan ziyade, gazete yazısı özelliğini taşımaktadır. Bu kitapta ısrarla ve örneklerle Abdülhamid'in pan-İslamist olmadığı, bir kaç küçük çalışma ve padişahın özel hayatına bakarak böyle ciddi bir seyin iddia edilemeyeceği belirtiyor. Bu kitapta özellikle

yazardın kendisiyle düştüğü çeliskiler dikkati çekiyor. Azmi Özcan Pan-İslamizin, Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877 - 1914) İst. 1992 eserinde Abdülhamid öncesi ve Abdülhamid dönemi pan-İslamizim anlatılıyor. Eser genelde II. kaynaklardan faydalanılarak hazırlanmıştır. Kaynak olarak yabancı eserler esas alınmıştır.

Bu eserlerin yanısıra, lisans ve yüksek lisans tezi olarakta çalısmalar yapılmıştır. Özellikle 90' sonrası bu çalısmalar dikkat çekmektedir. Çetinsay, yüksek lisans tezi olarak II Abdülhamit döneminin ilk Yıllarında İslam Birliği, Hareketi, Ankara Üniversitesi 1988, ayrıca M.Türköne'de Siyasi ideoloji olarak Pan-İslamizmin doğusu, A.Ü. 1990' hazırlamıştır. İsmet Bozdağ II Übdülhamit'in Hatıra Defteri, Bursa 1946 kitabıda dönemin ilgil çeken eserlerinden biridir. İslamcı düşünce konusunda en detaylı çalısmalardan bir tanesi ismail Kara'nın Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, adlı esediri. III. cilt olarak hazırlanan bu eserde, islamcı fikir doktirinleri genel olarak aydınlatılırken, islamcı düşüncenini gelismesine etki eden kisilerin hayatları ve eserleri hakkında genis bilgi verilmektedir. Kemal İnal'ın Osmanlı Devletinde Son Sadrazamlar ve Abdülhamid-i Saninin Notları eseride dönemin olaylarını aydınlatmada, kullanılan meteryal zenginliği nedeniyle başvurulması gereken eserlerden biridir.

Bütün bunların yanısıra, Türk düşün hayatını inceleyen ve bu eserlerinde II. Abdülhamit dönemine de değinen çok

değerli eserleri vardır. Bu konuda özellikle Berkes ve Ülke'in eserleri dikkat çekicidir. Berkes'in Türkiye'de Çağdaslaşma, Ülker'in Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, adlı kitaplarında Türkiye'de Tanzimattan günümüze fikir hareketleri incelenirken, Batıcı fikir akımları anlatılıyor. bunun yanında gelenekçi fikir hareketleri de incelenmiştir. Şerif Mardin; Jön Türklerin siyasi Fikirleri, Şükrü, Hanioğlu, Siyasi Örgüt olara ittihat ve Terakki Cemiyeti eserlerinde de Jön - Türkler ve dini düşünce oluşumları, bu örgütler ile II Abdülhamit arasındaki ilişkileri açıklayan Kaynaklardır. Enver Ziya Karal'ın Osmanlı Tarihi VIII cilt'de de bu konu için geniş yer ayrılmıştır. Abdülhamit dışında Pan-İslamizimle eş anlamlı anılan fikir adamları vardır. Abdülhamidin'de büyük ölçüde etkilendiği söylenen Cemalettin Efgani, bunlardan biridir. Efgani'nin yazıp, padişaha sunduğu Tabiaatçılığı Red (Çev) Aziz Akpınar'lı kitabında, doğa bilimlerinin (pozitif bilimler) tümü reddedilip, seytani sayılırken, Osmanlı Devletinin yıkılma sebebi olarakta halkın islami kurallardan uzaklaşması olarak gösteriliyor. Y. Akçura'nın Üç-Tarzı Siyaset eserinde ise, Pan-İslamizmin neden ütopik ve imkansız bir düşünce olduğu anlatılmaktadır.

Abdulhamit dönemiyle ilgili Türk yazarlarının yanısıra yabancı eserlerin çokluğu dikkati çekmektedir. Hatta bir çok Türk Bilim adamının, Abdulhamit dönemini açıklarken yabancı yazarlara, bu konuda yazılmış eserlere müracaat ettiklerini biliyoruz.

Bunda Batı yazı kültürünün çok eski olmasının büyük etkisi vardır. İngiltere, Fransı ve Almanya'da yapılan bu çalışmalar dikkat çekicidir. Bernard Lewis'in, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Chames'in L' Avenir de la Turquie, Le Panislamisme Paris 1883, Eichmann'ın; Der Regurmen des Osmanischen Rerches mit besonderer Barücksichtigung des verhartnisses der chrislen des Orients zur Turkischer Herrschaft kitapları dikkat çeken kitaplardır.

II. Abdülhamit dönemini hukuki olarak inceleyen en önemli Yazar T.Zafer Tunaya'dır. Tunaya II. Meşrutiyetin Siyasi Hayatı Boyunca gelişmesi ve Bugüne bıraktığı Meselerler ve İslamcılık ceryanının Amme Hukuku bakımından inceleyen Tunaya, özellikle I. elde kaynaklara ve dönemin gazete ve dergilerine geniş yer vermiştir.

c) Gazeteler ve Dergiler

Daha öncede belirtildiği gibi, Türk düşün adamının fikrini toplumsal kılma ve toplumu yönlendirme endişeleri nedeniyle fikirlerin çoğu, zamanın gazete ve dergilerde dile getirilmiştir. Bu nedenle de Türk düşün tarihinin önemli bir kısmını gazete ve dergiler oluşturur tezi yanlış olmaz sanıyorum. Bu nedenle de II. Abdülhamit dönemi Pan-İslamizim fikrini incelerken bir mecmuayı kaynak olarak tespit ettik. Sırât-ı Müstakim ve sebilürreşad gazeteleri. Sırât-ı Müstakim: Bu gazete, Ebu'e-ulâ Zeyn El-Abidin ve Eşref Edip tarafından 14 Ağustos 1324 (1908) tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin başyazarlığını Mehmet Akif

üstlenmiştir. 1912 yılına kadar bir isimle yayınlanan gazete, daha sonra "Sebilür'r-reşad" ismiyle yayın hayatına devam etmiştir. Bu durum 1925 yılına kadar sürmüş, 1925 den ve 1948'yılına kadar yayın hayatını bırakmıştır.

Sebilürreşat, 1948-65 yılları arasında tekrar yeni harflerle yayınını sürdürmüştür. Bu gazeteler daha sonra 48. ciltle toplanmıştır.

Bu gazateler özellikle kurtuluş savaşı yıllarında Türkiye ile İslam ülkeleri arasında köprü görevi üstlenmiştir. Muhabirler yoluyla dış ülkelede olup bitenleri okuyucularını aktarmışlardır.

Gazeteler yayın hayatları boyunca, milli, dini, sosyal ve siyasi konulara ağırlık vermişlerdir. Sırât-ı Müstakim 180 sayı olarak yayınlamış, bilahare yayınlanana bu sayılar 7 cilt haline getirilmiştir. 183 sayıdan itibarnen "Sebilürreşad" ismiyle hayatını devam ettirmiştir.

Sebilrüreşad 183 sayısını çıkarırken sorumlu müdürü Eşref Edip Beydir. Mecmua 5 Mart 1925 tarihine kadar çıkmış 641 sayıda iken yayınına ara vermiştir. Yayınlanan bu sayıları 25 cilt olarak ciltlenmiştir.

Sebilürreşad, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine Kastamonu'ya taşınmıştır. Burada bir nüsha çıktıktan sonra 13 Ocak 1921'de Ankara'ya dönmüştür. Ekim 1921'de Kayseri'de çıkan gazete Sakarya zaferinde sonra Ankara'ya

taşında. 1923'de gazete istanbul'da çıkarılmaya başlandı. 5 Mart 1925'de kapanan gazete 22 yıl süreyle kapalı kalmıştır.

Mayıs 1948'de tekrar çıkan gazete 1965' yılına kadar 359 sayı çıktı ve bunlar 15 cilt halinde toplandı.

Sırât-ı Müstakim ve Sebilürrerad'da yayınlanan yazıları şu bölümler altında toplayabiliriz; Tefsir, Hadis, sosyal konular, Felsefe, Edebiyat, Tarih, Talim ve Terbiye, Hutbe ve Mavaiz, siyaset, İslamiyet, Çeviriler, mektuplar, Eğitim, İslami gelenek ve görenekler.

Gazetelerdeki konular, belli başlıklar altında ve dönemin ünlü kişileri tarafından yazılmaktaydı. Özellikle Abdülhamit'in atadığı okul müdürleri ve öğretmenleri en önemli yazarlarıydı. Gazeteye yazı yazan kişilerden bazıları şunlardır: Manastırlı İsmail Hakkı, Bereketzade İsmail Hakkı, Ahmet Naim, Mehmet akif, Eşref Edip, Bursa Mebusu Tahir Bey, kazanlı Halim Sabit, Tahir el-Mevlevi, Mitat Cemal, M. Semseddin, Cevat Rıfat Atilhan, Kamil Miras, H.Basri Çantay, Ömer Kıza, Raif Ogan, Fuat Başgil, Peyami Safa, Kadircan Kaflı v.b.

Sebilürreşad'da yazı yazan müelliflerden bazıları yazılarının altına ya mahlaslarını yada kısa adlarını yazmışlar, bazıları da imzasız yayınlayarak, yazının altına sadece Sırât-ı Müstekim veya sebilürreşat ibaresi koybolmuşlardır.

1989' yılında Abdullah Ceyhun tarafından Dinayet işleri Başkanlığı ilmi eserle serisi ile Sırât-ı Müstakim ve SebilÜrreşat mecmuaları fihristi yayınlanmıştır. bu mecmualar o dönem araştırmacıları için önemli bir kaynak niteliğini taşımaktadır.

d) Tedkikler:

Pan-İslamizim konusu oluşumu ve ele alınışı nedeniyle siyasi bir özelliğe sahip olması nedeniyle araştırmalarda sosyal bilimlerin özelliği olan yorum farklılığı en önemli dezavantajı oluşturmaktadır. Pan-İslamizim için iyi yada kötü diyenler Pan-İslamizim gerekliydi yada gereksizdi diyenler fikirlerini hep siyasal kimlikleriyle sunmaşlardır. Ama bizler, özellikle edebiyat ve siyaset ilminde yapılan bu çalışmalardan ziyade, bilimsel kimliğe ve tarihsel verilere sahip olan eser ve teoremleri esas olarak alıp bu doğrultuda kendi düşüncelerimizde de objektif davranmaya çalıştık. Kavamların bireylere göre farklı anlamlar taşıdığnın bilincindeyiz. En azından kavram kargaşasından uzaklaşıp, Türk çağdaş düşünce tarihi için ışık olması dilekleriyle çalışmalarımıza yön verdik.

GİRİŞ

Abdülhamid Öncesi Gelişen Fikir Hareketleri

1- Osmanlıcılık: (Pan-Ottomanist)

Osmanlı İmparatorluğun'da Genç Osmanlılar'a gelinceye kadar devletin ilk kuruluşundan son dönemlerine kadar Osmanlılık fikrinin etkin olduğunu görüyoruz. Kuruluşundan Tanzimat devrine kadar, Osm-İmp'da hanedana ait bir Osmanlılık fikrinin devam ettiği görülmektedir. Devletin adı, kurucusuna nispetledir ve "Devlet-i aliyye-i Osmaniye"dir. Tahtın adı "Taht-ı Ali Baht-ı Osmani"dir Kanunlar "Tevarih-i Osmaniye'dir. Devlet hakkında yazılan tarihlerde, "Tevzrihi-i Ali osman"dır (1). Bütün bunlar gösteriyo ki devletin kuruluşunda osmanlılık fikri birleştirici ve düzenleyici siyasi bir fikir hareketi olarak gelişmiştir.

Osmanlılık değer yargısı dışında, halk imparatorlukla müslüman olan ve olmayan diye ikiye ayrılıyordu. Bu ayrılık devlet ve sosyal yaşamın her alanında kendini gösteriyordu. Tüm bu ayrılıkların neticesi olarak da, müslüman halk, devletin tebaası, müslüman olmayan halk da reayası idi.

Bu durum Tanzimat devrinin başına kadar devam etmiştir. II. Mahmut devrinde milliyetçilik fikirlerinin reaya arasında yayılması, sosyal yaşam bakımından müslümanlardan daha iyi bir konuma gelmeleri, Avrupa devletlerinin kendi çıkarları doğrultusunda reaya üzerinde kurdukları etki, bir süre sonra isyana teşvike dönüşmüştür. Bütün bu gelişmeler ve baskılar, devleti değişik politikalar işleme yoluna götürmüştür.

bunlardan birisiide hiç şüphesiz ayakta kalabilmek için Batıya yaklaşma ve sempatik gözükme düşüncesidir.

Fransa ve İngiltere, Osm-Dev'ne yardım koşulu olarak Avrupa medeniyetine ve Avrupa devletlerin hukukuna göre devleti yeniden düzenlemelerini istediler Bu görüş II.Mahmut tarafından da kabul görüldü ve yapılan ıslahat hareketlerinde bu noktalar göz önünde tutuldu. 1839'da Tanzimat ile bu fikir prensip olarak kabul edildi. Bundan böyle Osmanlı halkı, din ve mezhep farkı gözetilmeksizin, devlet nazarında, Şahsi haklar bakımından eşit olarak muhatap tutulacaktır. Bu suretle eşit haklara dayanan OSMANCILIK DEVRİ başlamış oldu.

Osmanlı devletinde, yönetim tamamen hanedan ve onun amillerine ait idi. Padişah, Sadrazam ve Şeyhülislam yönetim de en üst düzeyde temsili görevleri bulunan kişilerdi. Özellikle padişahın yetkilerinin sınırlarının çok geniş olması, keyfi ve despotik idareyide beraberinde getiriyordu Avrupa demokratik rejiminde gözüken sivil toplum örgütleri aydınlar babında da olsa kurulamamış, gelişememiştir. Ayrıca bu güçleri frenleyici, çağdaş anlamda siyasi partilerde mevcut değildi. 1826' tarihine kadar kısmende olsa, Yeniçeri ocağı islami sınıfı ile bir dereceye kadar siyasi parti vazifesini görüyordu. Bir sadrazamı beğenmedikleri icraatından dolayı padişaha az ettirdikeleri gibi, fikirleri ve çalışmaları boşuna gitmeyen bir padişahı bile tahtından indirirler ve hatta öldürtüler. Fakat Yeniçeri ocağının'da özellikle tutucu olması ve yeniliklere karşı

durması, müspet tüm gelişmeleri engellemişlerdir 1826'da kaldırıldıktan sonra, yapılan tüm yenilikçi ıslahat hareketleri, padişaha ve ulemada mevcut olan yenilikci aydınlara aittir.

Abdülaziz devrinde, Osmanlı tarihinde ilk defa olarak bazı aydınların "Genç Osmanlılar" adı altında bir çemiyet kurarak, hükümetin icraatını kontrol edecek idari sistemin kurulması için faliyete geçtiği görülmektedir.

Genç Osmanlılar Cemiyetini kuran aydınların en önemli özelilği, yenilikçi bir nesle mensup olmalarıdır. Bu insanlar okumuş, idealist, tutkulu, yeni idareci ve elit bir grup oluşturmuşlardı. Zamanla bu insanlar mücadele ve devrim ideolojisinin en önemli kilişikleri durumuna gelmişlerdir. Abdulaziz devrinde, Tasvir-i Efkâr, Muhbir ve Tercümân-ı Ahval gazeteleri bu aydınlar grubuna mensup kimseler tarafından kurulmuştu.

Bu gazeteler zamanla, Ülkenin siyasi gücü gibi muhalif güçler olarak çalışmaya başladılar. Bu gazeteler halk kürsüsü karakterini kazanarak, memleketin dertlerini, sorunlarını incelenmekte ve tedbirler araştırılmakta idi. Hiç şüphesiz ki bu aydın elit grubun yetiştirilmesi ve eğitiminde batının büyük etki ve tesiri olmuştur. Sonuçta kulun yerine insan merkeziyetçi bir fikir ceryanı gelişmeye başlamıştır. Bu felsefi görüş kabul edilmiştir.

Genç Osmanlılar Cemiyeti 1865'de İstanbul'da kuruldu. Cemiyetin kurucuları şunlardır: Mehmet Bey, Reşat Bey, Nuri Bey, Ayetullah Bey, Kemal Bey, Refik Bey. Tüm bu kişiler İstanbul'un varlıklı ailelerine mensup Batıda eğitimlerini tamamlamış, yabancı dil öğrenmiş yenilik fikirleri ile yetişmiş kimselerdi.

Cemiyet, diğer özgürlükten yoksun devletlerde olduğu gibi gizlilik esası üzerine kuruldu. Teşkilat kuruluş ve çalışmalarında İtalyan maden ocakları işçilerinin kurduğu hücre sistemine dayanan, Carbonari Cemiyetini örnek olarak almışlardır. Cemiyetin programında, esas mesele olarak memleketin mutlakiyet idaresinden uzaklaştırılıp, meşrutiyete geçirilmesi ön görülüyordu. Bunun içinde Abdülaziz ile temas edilerek kendine meşrutiyetin ilanının gerekliliğinin sunulması kararı alınmıştı.

Kuruluşundan kısa bir süre sonra cemiyetin üye sayısın 245'e ulaştığını görüyoruz. Cemiyet kısa sürede gelişip güçlenince programlarını uygulamaya koyuldular. İlk toplantılarında iki yıl önce aldıkları kararları terk ederek, 40 kişilik bir grupla Babıali'yi basıp Sadrazam Ali Paşa ile taraftarlarını bertaraf etmeyi ve Mahmut Nedim Paşa'yı sadrazam etme kararını aldılar. Fakat alınan bu karar, Ali Paşa tarafından haber alınınca cemiyet üyeleri takibe alındı. Bunun üzerine cemiyet üyelerinin bazıları Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldılar.

Genç Osmanlılar Cemiyeti, 1867'den sonra, Avrupa'da kurulma ve yayılma çalışmalarına başlamıştır. 1865 yılında Meclis-i Mebusan riyasetinde görevli iken padişah tarafından Avrupaya sürülen, Mustafa Fazıl Paşa'nın bu yayılmada büyük rolü olduğu bilinmektedir.

M.Fazıl Paşa İstanbul'dan uzaklaşmak zorunda kalan aydınlarla beraber çalışmak üzere Avrupa'ya çağırmıştır. Namık Kemal ve Ziya Paşa ilk olarak hareket ettiler (1876). Bunun üzerine Genç Osmanlılar'dan Mehmet Nuri, Reşat, Agah Beylerle Ali Suavi'de Paris'e kaçtılar. Bütün bu gençler M.Fazıl Paşa'nın kendilerine tahsis ettiği maaşla yaşamaya başladılar.

Genç Osmanlılar Avrupa'da gelişen fikir hareketleri hakkında tam bir fikir bütünlüğü içerisinde bulunmuyorlardı. Ayrıca hepsinin ıslahatçı ve yenilikçi olmalarına rağmen, herhangi bir ıslahat programına sahip değillerdi. Bütün bunlara rağmen, cemiyet ve üyeleri Avrupa ve yurt içinde hayranlıkla karşılanıyordu. Cemiyet Genç Osmanlılar yerine "Genç Türkler" tabirini kullanmaya başlamıştı.

Bu esnada Genç Osmanlılar da fikirlerini yaymaya başlamışlardı. Ali Suavi Londra'da Muhbiri neşretmeye başlamıştı (1867). Ziya Paşa ile Namık Kemal'de bir yıl sonra Hürriyet'i çıkarmaya başladılar. Cemiyet kendi fikirlerini yaymaya çok önem veriyordu. Genç Osmanlıların yayınladıkları programları ise şöyleydi (2).

1. Ümmet-i Osmaniye efradının hukuk ve hürriyetleri taht-ı temine alınır.
2. Ümmet-i Osmaniye efradının hukuken müsavatı kabul olunur.
3. Ümmet-i Osmaniye zulümden kurtulup ezeli ve beşeri olan adalete mazhar edilir.
4. Ümmet-i Osmaniye vatan muhabbeti ile birleştirilir.
5. Bütün bu maksatların husulü için Devlet-i Osmaniyenin İdare-i mutlakası, idare-i meşrutaya kalbolunur.
6. Maksadın istihsali yolunda şiddetli vesait kullanılmaz, fitne çıkarılmaz, propaganda ve ikna usulü ile çalışılır.

Programın içerisinde geçen Ümmet kelimesi'nin, Osmanlılara vermiş olduğu mana dini, milli ve kavmi bir anlam taşımaktadır.Buna göre kelime dini yönüyle İslâm, Hıristiyan, Yahudi dinlerine ve Durziler gibi değişik dinlere mensup insanlarla, Kavmiyet yönünden de Türk, Arap, Kürt, Laz, Gürcü, Çerkez, Toska, Pomok, Boşnak, Ermeni, Bulgar, Rum, Yahudi ve başka kavimlere mensup insanlar anlatılmaktadır(3).

Genç Osmanlıların bu programı büyük tepkilerle karşılandı. Özellikle gayri müslümlerle, müslümanların aynı haklara sahip olması, eşit tutulması düşüncesi ve düşünce ile Osmanlı tebaasının meşruti sistem içerisinde birlikte yaşamanın imkansızlığı ileri sürülüyordu. Böyle bir program yayınlanırken, en önemli amaç, İmparatorluk'tan ayrılacak olan hıristiyan toplulukların ya doğrudan doğruya kendi idaresi altına almak veyahut bu toplulukların kuracakları muhtar veya müstakil idareler üzerinde nüfuz sağlamak ve bu

suretle de, Türklerin İmparatorluğuna son vermekti. Şu halde, Genç Osmanlılar haklı olarak İmparatorlukta, Ümmetin ittifakına değil, ittihadına taraftar idiler (4).

. Genç Osmanlılar Cemiyetini oluşturan aydınlar arasındaki fikir ayrılıkları ve cemiyet içi mücadeleleri cemiyeti hızlı bir ayrışma noktasına getirmiştir. Abdülaziz'in Paris Seyahati esnasında bazı aydınları yurda dönmeye ikna etmesi, M.Fazıl Paşa'nın yurda dönmesi, N.Kemal ve Ziya Paşa arasındaki anlaşmazlık, Rifat Bey ve Ali Suavi'nin cemiyetten ayrılmaları çözülmeyi iyice hızlandırdı. 1867 ile 1870 yılları arasındaki üç yıllık sürede cemiyetin çalışmaları Avrupa'da tamamen durmuş bir noktaya gelmiştir.

Genç Osmanlılar, Osmanlı toplumuna şu önemli ilkeleri getirmişlerdir. Osmanlı teaasına eşit haklar sağlanması, bu hakların kanun teminatı altına alınması, meşrutiyet idaresinin kurulması ve vatanseverlik sevgisi ile halkların bir birini kucaklaması gerektiği görüşleri yaygınlaşmıştır. Osmanlı toplumu, Genç Osmanlılar sayesinde batı hakkında fikir edinip, bunları yaymışlardır.

Genç Osmanlılar Cemiyetinin benimsediği Osmanlılık fikri, meşrutiyetin ilan edilmesinde büyük etken olmuştur. II. Abdulhamit devrinde (1876-1908), kanun-i esasi ilan edilmiş, parlemento kurulmuş ve bu suretle meşrutiyet idaresi kurulmuştur. Bütün bu pozitif gelişmeler Osmanlılık fikrinin zaferi olmuştur. Kanun-i Esasiye göre, Osmanlı Devletinin tabiyetinde bulunan kişileri, hangi din ve mezhepten

olurlarsa olsunlar, hepsinin Osmanlı olduğu, şahsi hürriyetlerine sahip bulundukları, din ve mezhep işleri dışında kanun önünde hak ve vazife yönlerinden eşit oldukları tesbit edilmiştir.

Osmanlılık kısa zamanda, ideolojik bir değer kazanmış ve kullanılmıştır. Artık Osmanlılık tabiri Osmanlı aydını nazarında dikkate şayan bir yer tutmuş ve benimsenmiştir. Bu fikrin diğer Osmanlı Devletine mensup azınlık uluslar tarafından ne ölçüde benimsendiği fazla bilinmesede, mebuslar meclisinin iki yıl sürmüş olan çalışma döneminde Osmanlılık fikrinin yaygın bir hal aldığı söylenebilir (5).

Osmanlı-Rus Harbi ve neticeleri, Meşrutiyete dayanan Osmanlılık fikrini zayıflatan ilk sert darbe olmuştur. Bu harb esnasında Balkanlar'da Osmanlı hakimiyetinde yaşayan Hıristiyanların Müslümanları katletmeleri, Balkanlar'da ve Doğu Anadolu'da ilerleyen Rusların, Hıristiyanlığın koruyucusu pozunu takınmaları Rumları ve Ermenileri de tahrik etmeye başlamaları İmparatorluğun Müslüman halkında, Hıristiyanlara karşı sert bir tepki yaratmıştır (6). Ayrıca II. Abdulhamit Mebuslar Meclisini harbin sorumlusu tutarak, Meşrutiyete müstenit Osmanlılık fikrinin zararlı olduğu kanaatına varmış ve Meşrutiyet idaresine son vererek İstibdat devrini başlatmıştır.

Osmanlı Devletinde Avrupa'daki devrimci fikiri hareketlerinin gelişimine de bağlı olarak gelişen osmanlıcılık fikri Genç Osmanlılarile Özdeşmiş bir fikir

hareketiydi. Her ne kadar Meşrutiyet idaresinin ilan edilmesine kadar etkin bir politika izlemiş iselerde, örgütün tam anlamıyla teşkilatlarını kuramaması, üyeleri arasında çıkan derin fikir ayrıcaklıkları örgüt içerisinde kamplaşmalara ve hoşnutsuzluklara neden olmuştur. Bütün bu olumsuz sebepler, II Abdülhamit'in Meclisi kapatma yönündeki çalışmalarını kolaylaştırmıştır. Abdülhamit ve tarftarları zamanla Genç Osmanlıları tasfiye etmeyi zaruret olarak görmüşlerdir. Girişilen teşebbüslerde olumlu sonuçlar vermiştir.

Anayasa'nın yıkılması ve onu izleyen istihdad telefuzu mümkün olmayan acı darbeler getirmiştir. Genç osmanlıların bazısı fikirlerini fark ederek sultanın hizmetinde memuriyetde bulundular. Diğerleri sürgün, hapis ve ölüme maruz kaldılar. içlerindeki en parlak olanlarından N.Kemal önce hapis, sonrada sürgün cezasına çarptırıldı. Diğer bir çok aydın sürgüne gönderildi yada ortadan kaldırıldı. Başarısız olan Osmanlıcılık fikri Pan-İslamizim doğuşunun en önemli sebebi olmuştur.

2) Abdülhamit Öncesi Pan-İslamizim

Pan-İslamizim, 1870'lerin ortalarından itibaren Batılı yazarları tarafından kullanılmaya başlanılmıştır. Ancak Batı'da kullanılmadan çok evvel Pan-İslamizim'in Osmanlıca karşılığı olan veya benzer anlamlarda kullanılan, "İttihad-ı İslam, "İttihad-ı dini", Uhuvvet-i din" gibi kavramlar Osmanlı Devletin'de Hindistan, Endenozya ve Orta Asya'daki müslüman sultanlıklar arasındaki yazışmalarda kullanılmıştır. (7).

Osmanlı Devletinin ve Osmanlı sultanın zamanla güçlenmesi ve dini liderlik vasfına bürünmesi, diğer müslüman devletleri icazet alma zorunluluğuna itmiştir. Hidayet makamının temsili de olsa Osmanlı eline geçmesi, bu fikri daha da güçlendirmiştir. osmanlı sultanı aynı zamand'da bütün müslümanların halifesi sıfatınıda kazanmıştır. Osmanlı Devleti XIX. y.y.'la gelinceye kadar bu düşünce ve eylem devam etmistir.

XIX. YY'ın ortalarına doğru Osmanlı İmparatorluğu yeni tehditlerle karşılaştı. Mesela Fransız ihtilalinin etkisi hıristiyan unsurların ayrılıkcı temayyülleri kendisini hissettiriyordu. (8) II Mahmut (1808-1839) tarafından başlatılan bir seri siyasi, askeri, iktisadi, sosyal ve hukuki reformların sebep olduğu probler de söz konusu idi. Cok geçmeden 1839'da sultan Abdülmecid, Mustafa Resit Pasa'nın rehberliğinde Gülhane Hatt-ı Hümayunu ilan etti. Tarihimize Tanzimat olarak geçen bu reform paketi aynı zamanda bir takım yeni fikir akımlarını örgütlü olarak temsil etme ortamının doğurdu. Bu dönemde daha öncede bahsedildiği gibi "ittihad-ı anasır" veya "osmanlıcılık" olarak ifade edilen ideoloji, değişik milletlerden meydana gelen devletin uluslarını kaynaştırmayı hedefliyordu.

1856'da ilan edilen Islahat fermanı ile tamamlanılmaya calışılan reformlar, beklenilen sonucu veremedi. 1870'lere geldiğimizde devlet iç işlerine Avrupa devletlerinin müdahalesinin arttığını görüyoruz. Özellikle ekonomik

müdahaleler, yerli sanayinin ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Devlet gerekli mali kaynakları bulmak için, Batılı devletlere borçlanmak zorunda kalmıştır.

Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'da Sosyal sınıf ayrımı dini temele dayanan farklılıkları da ifade ediyordu. Halk müslman ve gayr-i müslim olmak üzere ikiye ayrılıyordu. özellikle devletin kurucusu ve amacı olarak görülen müslümanlar, gayr-i müslümlere oranla daha imtiyazlı durumda idiler. Tanzimatla birlikte, bu imtiyazların ortadan kaldırılması ve müslümanlarla diğer dinlere mensup vatandaşlar arasında ayrım yapılmaması ilkesi, müslüman halk arasında hoşnutsuzluklara sebep oluyordu. Gayr-i müslimlerin bir takım ekonomik ayrıcalıklara da sahip olmalara müslüman halk arasında hoşnutsuzluğu daha da artırıyordu. (9)

Balkanlardaki milliyetçi hareketlerin hızlanması, Tanzimatın bir sonucu olarak görülmüş ve Osmanlıcılık ideolojide yavaş yavaş etkisini kaybetmeye başlamıştır. Bu aynı zamanda Tanzimatın da başarısız olduğu görüşünün de yaygınlaştırmıştır. Bu konuda Bernard Lewis söyle diyor! "Bu reformlar hem mana hemde uygulama biçimi olarak bir müslüman imparatorluğun problemleri ile ilgisiz idiler ve bu yüzden de çok az bir başarı şansları var idi. Hedef ve gayeleri pek açık ve net olmayıp nüfusun büyük bir çoğunluğu tarafından şüpheyle karşılanmıştı: Uygulamakla görevli olan insanlar ise yetersiz ve isteksiz idi; ve son olarak en azından kendi çıkarları için reformların uygulanmasına isteyecek bir grup

veya bir sosyal sınıfda mevcut değildi" (10)

Tanzimat, Osmanlı Devletin'de kendisinden beklenen başarıyı tam manasıyla göstermemiş olmasına rağmen, entellektüel hayatı oluşturan aydınlar sınıfının oluşmasını sağlamıştır. Özellikle basılan kitap sayısındaki artış basının hızlı bir şekilde gelişmesi ve büyümesi, hükümet politikalarının eleştirisi bu yöndeki çalışmaların örneğini oluşturmuştur. Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi, Ali suavi gibi aydınların Batı kaynaklı liberal fikirlerden etkilendiği bilinmektedir. (11)

Bu şartlar içeresinde Osmanlı aydınları devletin ve imparatorluğun devamı için bir bakıma pan-İslamist tabiatda fikirler formüle etmeye başladılar. Bu noktada en önemli dayanak, gelişen Avrupa baskısı ve ayrılıkçı hareketlere karşı, devletin bütünlüğünün nasıl korunabileceği sorununa cevap aramak olmuştur. Bu durumda bulunan çare ise tüm insanları bir ideoloji altında toplamayı başarmak, aynı amaçlara yönünde yönlendirmekten geçiyordu. İslam dünyasının sıkıntıdan kurtulmasının tek çaresi devletin güçlü olması ve bütünlüğünün korunması olarak görülüyordu. Zira onlara göre, eğer Osmanlılar yok olursa artık müslümanların başvurabileceği hiç bir yer kalmayacaktı. Bütün bu düşünceler "ittihad-ı İslam" fikrini güçlendirmiş ve yaygınlaştırmıştır.

Avrupa'da ırkçılık esasına dayanan pan hareketleri gelişirken, Osmanlı aydını "Yeni Osmanlılar" arasında da

pan-islamist fikirler sistematik bir sekilde gelişmeye yüz tutmustur. Yeni Osmanlıların, Pan-İslamcı düşüncelerinin açık ve net olarak ilk ifadelerine 1860'ların sonlarında Londra'da oldukları dönemde rastlanır. (12) onlara göre, Osmanlı Devleti onun hayat kaynağı ve ruhu olan Şeria'ta dayanmaktadır, bu yüzden de bütün sıkıntıların giderilmesi ancak Şeriat ile mümkündür ve bu gayeye yönelik her program islami kaynaklı olmak zorundadır. Yeni Osmanlılar Batılı müesseseleri ve görüşleri savunurken, bu görüşleri islami çerçeve içerisinde yerleştirmeye çalışıyorlardı. Bu konuda o kadar ileri gitmişlerdirki, N.Kemal, Şeriat yönetimi ile Cumhuriyeti karşılaştırıp, her ikisinnide gelişim süreci içerisinde aynı olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.

Yeni Osmanlılar istanbul'da öncelikle ibret ve Basiret gibi gazeteler yoluyla görüşlerini açıklamaya başladılar. Özellikle Basiret adeta Pan-İslamcı düşüncenin bir organı haline gelip, bu alanda Osmanlı aydınları için bir platform vazifesi görmektedir. (13)

Bu arada gazetelerde "ittihad-ı islam"ın uygulanabilirliği tartışmaların başladığı görülüyor. 14 Nisan 1872 tarihli Basiret'e göre bu alanda atılması gereken ilk adımlardan birisi konu hakkında islam aleminde müsbet bir kamuoyu (efkar-ı umumiye) oluşturmaya çalışmaktır. Zira kamuoyu Avrupada da görüldüğü gibi cok önemliydi. Ayrıcı hıristiyanlıkta olduğu gibi misyonerlik çalışmalarının yapılması öneriliyordu.

Bir taraftan bu tartışmalar sürerken, bu alanda küçük çalışmalar da yapılıyordu. Örneğin İstanbul'da Cemiyet-i ihya-yı islamın kurulması bunlardan birisidir. Cemiyet'e göre İslam dünyasının sıkıntıları öncelikle siyasi olmaktan çok eğitim, kültür ve ilimle ilgilidir. Bu bakımdan her seyden evvel maarifin geliştirilmesi ve okuma-yazma oranının artırılması gerekmektedir. (14) Bir başka gelişme ise öncelikle Asya, Afrika ve Okyonusya'da islamiyeti yayması gayesi ile "Memalik-i İslamiye Coğrafya Cemiyeti'nin" kurulmasıdır. (15) Cemiyetin kurucusu Darülfünun baş Müderrisi olan Hoca Tahsin Efendi'dir.

Bütün bu gelişmeler sürerken, Yeni Osmanlıların "ittihad-ı islam" fikrinde şu nokta dikkati çekmektedir. onlara göre daha çok meselenin kültür ve medeniyet boyutları üzerine dayalı olup, aktif siyasi tedbir üzerine dayalı değildir. Yeni Osmanlılara göre, ittihad'ın iki yönü vardır. Osmanlı İmparatorluğu içinde ittihad ve İslam aleminde ittihadı dahilde ittihad daha çok Osmanlı Devletinin Müslüman unsurlar üzerine dayanması şeklinde anlaşılırken, hariçte ittihad, Osmanlı Devleti'nin öndeliği ve koruyuculuğu anlaşılmaktaydı.

1873'lere gelinceye kadar gelişmeler bu seviye'de ilerlemiştir. Bu tarihden sonra İslami düşünce ve heyecan ülke içerisinde gelişen batılılaşma ve modernleşme akımlarına karşı bir silah ve zırh olarak kullanılmaya başlanmıştır.

I.BÖLÜM

A. II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ PAN-İSLAMİZİM (1876 - 1908)

1. İslamcılık Fikri'nin Gelişmesinin Nedenleri

İslamcılık fikri, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde, siyasi ve ideolojik olarak en önemli ve Kuvvetli fikir hareketi olmuştur. Bu fikir de, Batıcılık Türkçülük Adem-i merkeziyetcilik ikinci plana itilmiş, islamcılık akımı siyasi ve ideolojik bir yapı kazanmıştır. İdeolojiktir, çünkü müesesseler oluşturarak fikir ve inanç haline gelmiş, bütün düşüncelerini gerçeklestirmek içinde sosyal hayatı harekete geçirmiştir. Siyasidir, çünkü topluluğu, yani Osmanlı Devletini blok halinde muhafaza ve bütünlüğünü devam içinde onu muayen bir gayeye yöneltmek istemektedir.

Tunaya, İslamcılık hareketini diğer düşün akımlarından ayıran özelliği şöyle tespit ediyor; İslamcılık Ceryanı asli hususiyetini diğer ceryanlara nazaran daha fazla öneme sahip oluşu ve Amme Hukuku ile ilgili müessesler üzerinde daha fazla durmuş olması teşkil eder. (16)

İslamcı akımın bu denli etkin olmasının, hiç şüphesiz maziden aldığı zengilik ve yüce dayanmaktadır. Bu güç ki ortaya çıktığı Arap kavimlerinde, vahşet ve bedeviyetin hakim olduğu bir kavmin, bir gün Türk toplumunda dünyanın en ihtişamlı imparatorluklarından biri haline yükselmesini sağlamış olan İslam medeniyetine ait felsefi değerlerdir. Kur'an-ı kerim'in esaslarına dayanan bu medeniyet muhtelif

kıtalara maddi ve manevi nüfuz ile hükmetmiş, asırlarca süren bu uzun hakimiyet ve parlak miraslardan faydalanarak yüce bir devlet oluşturmuştur.

İslamcı hareket ve İslamcı birlik XIX.y.y'da geldiğimizde, Osmanlı İmparatorluğu'da bazı kesimler, düşünürler tarafından kurtuluşun tek yolu olarak görülmeye başlandı. Bunlardan birisi de Esat Efendi'dir. Esat Efendi "İttihad-ı islam" adlı eserinde, bu konuyu söyle açıklıyor: "İslam dinin emir ettiği üzere, birlik ve bütünlük aracı ancak islam birliğidir. Dünya'daki tüm milletler içerdeki dini birliklerini sağlamakta birlikte, dışardı da din ve mezhep birliğini sağlamak için çalışıyorlar. bizlerde birliğimizi sağlamak için islamiyetten yararlanmalıyız. Ülkemizde bulunan müslümanların dışında ülkemiz dışında ki müslümünları da ittihat ve ittifak için çalışıp itina göstermeliyiz. (17) Batıdaki dini birliğin İslam devletleri için örnek teşkil etmesi konusunda tüm pan-islamistler, daha sonra Abdülhamid dahi Avrupa'daki mezhep birliği ve barışının islam alemi için örnek olması gerektiğini açıklamıştır.

Osmanlı İmparator'u, hilafeti devir aldıktan sonra son büyük islam İmparatorluğu halinde hala yaşamaktadır. ve onun devamı içinde islami bir birlik ve yenilik istemektedir. XIX yy gelindimizde İmparatorluğun zayfılayıp parçalanmasının tek sebebinin islamiyetden uzaklaşmak olarak gözükerken, asıl meselenin ise, islami presiplere dönülmekle çözüleceği düşünülüyorudu. İslamın asıl kurallarına dönüş ve ihyayı

"islamcı" adı verilen fikir hareketelrini talep etmekte ve mazisi medeniyet ve gelişim bakımından muazzam olam islam dinini, zengin tarihinden istediği örnekleri ve kaynakları bulmaktadır.

İslamcı akım, taraflar bakımından da, çok büyük bir kesimi oluşturmaktadır. İmparatorluğun nüfus itibariyle ekseriyeti islamdır ve Osmanlı Padişahı Arabistan, Suriye, Mısır gibi bütün orta şark, Hindistan hatta Uzak Doğu islam aleminin halifesidir. İslamcı Ceryan, bu büyük kitleye hitab fırsatını bulduğu gibi Osmanlı Devleti hudutları dahilinde ki bütün müslümanlara dayanmaktadır. (18)

İslamcı ceryanın gelişmesindeki diğer bir etken ise devletin mevcut yönetim şeklidir. Devlet rejiminin teokratik prensiplere dayanması, bu fikir akımınını beslediği bir diğer kaynağı oluşturmaktadır. Hükümdar halifedir, Hükümet de ise bir şeyhülislam vardır. İslami kaideler imparatorluk dahilinde de geçerlidir. İslami görüşler devletin iç ve dış siyasetinde geçerlidir. Şyhülislamlar asayişi sağlamak için beyannameler ve cihad-ı ekberle ilan edip, Padişahları hal eden fetvalar yayınlamaktadırlar. Hükümet siyasetini yönetmek, iktidar üzerinde etkin olmak bakımından bu akım önemli bir siyasi kuvvet olmuştur.

İslami ceryan mensupları, fikirlerini yaymak için, devlet otoritesinin emrinde bulunmuşlardır. Halk ile yakın ve sıcak ilişkilere girmişler, halk içerisinde saygın bir yer

kazanmışlar, devlet ve bilim alanında önemli mevkileri teşkil etmişlerdir.

Bâb-ı Neşihat asayişe mütealik beyannameler cihad-ı ekber ilan eden padişahları hal eden fetvalar yayınlamakt'tadır. Şeyhülislamlar, din adamları bulunmaktaydı. Hükümet siyasetini yönetmek iktidar üzerinde etkin olmak bakımından bu ceryan önemli bir siyasi kuvvetdi.

İslamcı ceryan mensupları, fikirlerini yaymak için devlet otoritesinin emrinde bulunmuşlardır. Halk ile yakın ve sıcak ilişkilere girmişler, halk içerisinde saygın bir yer kazanmışlar, devlet ve bilim alanında önemli mevkileri teşkil etmişlerdir.

a) 31 Mart Olaylarının ve II. Meşrutiyet İslamcılığın Gelişimine Etkileri

İslamcı akımın en önemli maddi ve manevi Kudreti, II. Meşrutiyet dönemi vuku bulan bazı olaylarda kendini gösterir. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz ki 31 Mart olayıdır. Meşrutiyetin birinci yılında olan bu olayın vucuda gelmesinde İslamcıların büyük etkisi olduğu görülebilir. Olay sonunda, henüz yani oluşturulmakta olan rejim, derin bir tehlike sarsmış ve insanları yeni arayışlara itmiştir. İslamcılar bunun gibi devrin önemli bütün meselelerinde, Karşı tavır alıp yeni kuruluan meşrutiyet rejimine büyük eleştirilen yönetmişlerdir. Bu fikre mensup kişilerin oluşturduğu iki fırka memleketi derin ayrılıklara iterken,

Anadolu hareketi payitahta "Kuvvei bağiye" olarak adlandırılmış, elebaşları idama mahkum edilmiştir.

b) Abdülhamit'i Pan-İslamizme Yöneltel Sebepler.

II. Abdülhamit döneminde İslamc Ceryan nasıl gelişmiş ve neden böyle bir şeye ihtiyaç duyulmuştur. Dünya'daki müslümanlardan bir islam birliği meydana getirmek demek olan İslamcılık asıl temayül ve gelişimini II. Abdülhamit döneminde yasadı. Osmanlılık fikrinden beklenen sonuçları alınamayınca yeni arayışlar İmparatoru yeni bir fikir hareketiyle bulusturdu. Bu fikirde Osmanlılık gibi, Avrupa çıkışlıdır ve Pan hareketinin devamından ibarettir. Osmanlı İmparatoru'da Osmanlılık fikrinin zayıflanması üzerine, Abdülaziz devrinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Avrupa siyaset yazaları buna panislamizim demişlerdir. Abdülhamit ise bu fikir hareketini eyleme geçiren kişi olmuştur. Saray'da toplum hayatında, eğitimde ve dış siyaset de islamlığa yer vermiştir. Müslüman memleketlerinde panislamcı propagandaya geniş yer vermiştir.

İslamlaşmak ne demektir ve devlet hayatına nasıl uygulanabilirdi. Bu konuyu Sait Halim Paşa şöyle açıklamaktadır: "İslamın içtimai, din ve dünya"ya, maddiyat ve maneviyata şamil bir din olduğu, kabul edildikte, islamlaşmak demek, islamın ittikad, ahlak, içtimaiyat ve siyaset sisteminin "daima zaman ve muhitin ihtiyaçlarına en muvafık bu surette tefsir" ve bunlara riayet etmektedir.

Tüm bunları açıkladıktan sonra şu soruya cevap aramak gerekiyor. Siyasi olarak panislamizmi gerçekleştirmek mümkün müdür? Siyasi olanda asıl konu "ittihad-ı İslam" yani, müslümanların hem düşünce hem de siyaset ve devlet alanında bir birlik oluşturmaları, buna bağlı olarak bu birliği bozucu, engelleyici, geçiktirici bütün faktörleri ortadan kaldırmaya çalışmalarıdır. Siyasi böyle anlam taşırken, Osmanlı'da biraz daha farklı şekilde algılanmıştır. Osmanlılarda ise; müslümanları bir siyasi çatı altında tutmayı sürdürmesi anlamında kullanılmasından sonraları bir ölcüde dağılan islam birliğini yeniden tesis etmek şeklinde anlaşılmıştır.

İttihad-ı İslam fikrini ilk ortaya atan kişinin Cemalettin Afgani olmuş daha sonra Afgani, ittihad-ı İslamın önüne milli hareketi koymuştur. Ona göre bütün islam ülkeleri tek tek milli kurtuluş hareketini gerçekleştirdikten, sonra ittihad-ı islam vucut bulma şansına sahip olacaktır, bunun tersi doğru ve gercekçi değildir.

Afgani ittihad-ı islam kadar islam ülklerindeki milliyetçi hareketlerinde yönlendiricisi olmuştur. II:Abdülhamit Afgani'nin ittihad-ı İslam anlayışına sempati beslemiş, milliyetçi düşüncelerine karşı çıkmış ve tedbirler almıştır.

Sultan Abdülhamid, memleket gerçekten kriz içinde olduğu bir dönemde tahta geçmiştir. Tanzimatın devlet hayatına getirdiği yeni bir takım problemlerle uğraşırken, devletin Rusya ile girişilecek büyük savaşın eşiğinde olması devletin yönetenleri endişeye ve yeni tedbirler almaya itmiştir. Her şeyden evvel Tanzimat'ın faturası maliye'ye çok pahalıya mal olmuş ve özellikle dış borçlanma nedeniyle adeta devlet iflas etmiştir. Daha da kötüsü, Avrupa devletlerinin gittikçe artan müdahaleleri gayrimüslim unsurlar arasındaki ayrılıkçı temayülleri iyice artırmıştır.

Ayrıca Avrupa'da değişen güç dengeleri nedeniyle Osmanlı Devleti siyasi bir yanlızlığa itilmiştir. (1856) Paris antlaşması ile devletin toprak bütünlüğü garanti altına alınmasına rağmen 1870'lerde bir çok şey değişmiştir. 1871'de kurulan Alman birliğinden sonra, diğer devletler kendi durum ve stratejilerini yeniden belirlediler. Fransızlar daha çok iç meselleriyle ilgilenirken, İngiltere orta doğuyu daha serbet bırakmaya başladı. Bu bölgede Rusların hesabı daha çok arttı. Ruslar Balkanlar'daki pan-slavizim hareketlini hızlandırmış, paris antlaşmasının 12. maddesine göre karadenizin silahlandırıması yasaklandığı halde, bu maddeye iptal edip bu yönde çalışmışlardır. Avusturya - Macaristan da bir Osmanlı eyaleti olan Bosna - Hersek'e göz dikmiş ve yakından ilgilenmeye başlamıştı. Bu gelişmelerin ışığında açıkça görüleceği üzere, Bâb-ı Ali son derece güç bir durumda idi. (20)

Balkanlarda ortaya çıkan isyanlar, Rusların buradaki halka sahip çıkıp, Pan-Slavizim propagandalarıyla ayaklanmaları artırmak, Osmanlı Devletini'ni zor durumda bırakarıyordu. Rusya ile girilen harb sonucu, yeni oluşturulan meşruti rejime son verilmiş anayasa ve meclis süresiz kapatılmış, padişah tüm yetkileri kendinde toplamıştı. Ayrıca Avrupa'daki basında Osmanlı Devleti içinde yaşayan gayr-i müslimleri kışkırtıcı yayınlarını sürdürmeleri sömürgeci politikalarını hızlandırmalarını, padişah yeni arayışlara itmiştir.

Anayasa'yı ilga etmesi, meclisi dağıtmasıyla, memleketin tüm işlerini kendinden toplayan sultan, gücü ve tabiatıyla, kendi düşüncelerini daha etkili bir biçimde uygulama imkanının buluyordu. Buda tabii ki devletin kuruluş esasınıda oluşturan islamlığa dönüşle mümkün olacaktır. II Abdülhamid'e göre, imparatorluk islam üzerine bina edilmiştir: Osmanlı İmparatorluğu dünyanın bir çok milletini sinesinde toplamış olan bir imparatorluktur.... Buna rağmen iman birliği büyük bir ailenin fertleri gibi birbirimize yaklaştırır. Bu sebeble hiç bir zaman Osmanlı İmparatorluğu üzerinde fazla duramaz, buna mukabil hepimizin müslüman olduğunu belirtmekte fayda vardır... Çünkü devletin sosyal bünyesi ve politikasının esası din üzerine kurulmuştur. (21)

Sultan Abdülhamid'in islam birliği siyaseti şu temeller üzerine oturuyordu. Parçalanmakta olan ve bütün Avrupa'nın göz diktiği Osmanlı Devleti Kurtuluşunun tek ümidi

müslümanları birleşmesinde gördüğü için, kendine özgü, dini siyasi bir faliyet göstermiştir. Onun bu yeni siyasetinden maksadı, Anadolu dışındaki bütün müslümanları kendine bağlamak olduğundan, dünya müslümanlarının yeniden örgütlenerek, Batı emperyalizmine karşı birleşmelerini istiyordu. Bunu yaparkende üzerinde taşıdığı hilafet sıfatından yararlanıyordu ki bunun PAN - İSLAMİST siyaset olarak adlandırıyoruz. (22) Böylece yıllarca etkin olarak kullanılmayan son dönemde tamamen etkinliği kaybetmiş olana hilafet yeniden beynelmilel biz vasıf kazanıyordu.

Abdülhamid bu şekilde kendi hilafetini gündeme getirecek, dünya müslümanlarını İstanbul'a bağlamak ve Avrupa emperyalizmi ile mücadele etmek için bütün müslümanları birleştirmek istiyordu. Bu gayeyle özellikle sömürgeci Batı Devletlerinin idaresi altında bulunan müslümanlarla ilişki kurma ve onları manen de olsa İstanbul'a bağlamayı basarmıştır. "Onun bütün kabilelerde hatta en asi olan bedeviler arasında bile temsilcileri vardır. (36) Çoğu tarikat şeyhi olan bu gizli temsilciler Türkistan'a, Hindislan'a, Afrika'ya, Japonya'ya hatta Çin'e kadar göndermiştir. Abdülhamid hilafetine bu şeyler vasıtasıyla beynelmiel bir huvviyet kazandırmak, Siyasi otoritesini Osmmanlı Devleti'nin sınırları dışında da tesisi için adına Cuma hutbeteleri okutmuştur.

Arnold J. Tonbec, ise siyasi birlik konusunda şunları söylüyor; "Bugün daha uykuda olduğu ve fakat uyanacak olursa,

İslam'ın vurucu espirisi üzerinde hesaplanmayacak derecede Psikolojik bir tesir yapacağı bilinen (23) dediği Abdülhamid'in Pan-İslamizmi endişesi Batının baskıcı tavrını daha da artırmıştır.

Pan-İslamizim düşüncesinin batının baskısı sonucu doğup geliştiğini anlatan batılı yazarlar, Panislamizmin Batının sömürgeci baskıları sonucu ortaya çıktığını söylüyorlar. "Panislamizim" Avrupa'nın baskısı sonucu doğmuştur. Doğum olayını, milyonlarca müslümanı Avrupa boyundurğu altına sokan 19 Y.Y hain sömürgeci yayılmasında ve İslamı tanımadan ondan bahsetmeğe kalkışan, böylece dil sertlikleri ve heyecan verici saçmalıklarla dolu bir polemik edebiyatında aranmalıdır (24) Yine islamiyetin Osmanlı Devleti için kurtuluşun son ümidi olarak görülmesinin ve I. Abdülhamid dönemide siyasi bir eylem olarak görülmesinin nedeni olarak Batıyı gösteren Cuilles Koy' ise Şunları belirtiyor: "Abdülhamid bu sekilde, hakimiyetini bütün müslümanlar üzerine kurmak için panislamizim faaliyetlerine başladı. Bu geniş ve dini olan planına göre, Afrika ortalarına, İran ötesi, Asya'da Himalayalar ötesinde Hindistan'a kadar dağılmış olan müslümanları hilafet etrafında birleştirmek istiyordu. Bunda batının izlediği sömürgeci politikaların da büyük katkısı olmuştur.

Bunun için kabiliyetli ve bunu gerçekleştirebilecek olan şeyleri Yıldız'a davetle onlara planını açıkladı. Allah adına onların mukkades yardımını istedi. Şeyhler onun bu

projesini şevk ve heyecanla kabul ettiler. Mert Sultan'ın tahsis ettiği bolca imkanlarla o uzak ülkelere dağılıp gerçek müslümanları peygamberin temsilcisi olan İstanbul halifesi etrafında birleşmeleri için gayret sarfettiler. Bu şekilde panislamizim bataryalarını kuran sultan Abdülhamid, düşmanlarına karşı müdafaya koyuldu. Tabiiki Avrupa'ya ve yenilik tarflısı aydın kesime. Karşı.

II. Abdülhamit'i İslamcı politikaya iten diğer bir sebep ise yeni Osmanlılar olmuştur. XIX YY'da iyice zayıflayan devleti kurtarmak ve bir orada tutmak için gelişen olaylarında etkisiylede yeni bir takım fikir akımları gelişmitir. Bunlardan birisiide, Osmanlı Devleti içinde yaşıyan tüm insanları Osmanlılık ideoli altında birleştirmek idi. Bu yönde yapılan çalışmalar gerekli sonucu vermeyince zaten Yeni Osmanlılar ilede ilişkileri iyi olmayan Abdülhamit, farklı kesimleri yanına almaya çalıştı.

Medreseliler Genç Osmanlıların etkisinde olduğundan onlarla; da fazla içli dışlı olmayan Abdülhamit'in tarikatçılarla ilişkisi çok iyidi. Özellikle burada ona karşı çıkacak devrimci bir kesimin olmaması Abdülhamit'in işini kolaylaştırıyordu. Tanzimat, Yeniçerilikle savaşında Bektaşi Tarikatını'da düşman saymış ve yok etmiştir. Bu arada Mevlevilik ve Nakşibendiye'ye özel destek gösterilmiş olmasına rağmen tüm tarikatların korkuya kapılmamış olmamaları düşünülemez. Getirilen yeni düzenin her an kendilerine zarar vereceğini düşünüyorlar ve faaliyetlerini

bu yönde yoğunlaştırıyorlardı 1870'li yıllarda Talebe-i Ulum çok dinamik hale gelmis sultanın kısa sürede hal fetvası vermesi şeyhülislamları endişeye süreklemiştir. (26) Bütün bu sebepler aydınları Abdülhamit'ten uzaklaştırırken tarikat ve üyelerini Abdülhamit'e yakınlaştırmıştır.

II. Abdülhamid'in panislamist uygulamaları devletin bir çok kuruluşunda kendini gösteriyor. Zaten islamcılık başlabaşına bir "politika" olarak II. Abdülhamid döneminde benimsendi, savundu ve çok yönlü olarak yürütüldü. Padişah, Sultan, hükümdar yerine "EmirilmÜmin" ünvanına kullanmaya başladı. Halife'nin kuruluşuna ağırlık verildi. Din öğretimi artırıldı. İslam dünyasının etkili "Alim ve Şeyhleri tastif edilmez veya Afgani'de olduğu gibi göz hapsinde tutulmak üzere - İstanbul'a davet edildi (Bu seylerden bazıları Şeyh Zafir, Şeyh Esad, Şey Ebuhuda) ta Afrika içlerine kadar tarikat mensupları gönderildi, tekke ve Ziaviyelere olan resmi ilgi çokça artırıldı. Temel din kitapları basılarak İslam ülkelerine ücretsiz dağıtıldı, hac isterine ve haççа özel ilgi gösterildi. Hicaz demiryolu projesi fiiliyata kondu, devlet salnamelerinde vilayetlerin tasnifine Edirne'den başlarken, Berlin kongresin'den sonra Hicaz'dan başlandı. Arap vilayetleri birinci sınıf vilayet haline getirildi. Burada mülki amirlerin maaşları artırıldı 1902'de İstanbul'da Arap aşiretlerinin ileri gelenlerinin çocukları için yatılı ve ücretsiz Aşiret okulları kuruldu. Abdülhamit'e karşı olan -olmayan Osmanlı aydınlarıda bu dönem de ittihad-ı İslam siyasetinden yana oldular.

İslamlık, İttihad-ı İslam adı altında 1870 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin hakim siyasi düşüncesi olmakla beraber, bir fikir hareketi olarak ortaya çıkışının yaklaşık 40 seni sonrası II Meşrutiyet sonrasında Sırât-ı Müstakim 14 Ağustos 1908'de yayın dünyasına girişiyle başlamıştır.(27)

II. Abdülhamit'in İslamcılık politikasının en önemli parçalarından biri de mezheplere bakış açısıdır. Tüm islamları aynı çatı altıda birleştirmeyi düşünen Abdülhamit, İslamda mevcut olan mezheplerinde önemli bir ayrıcalık yaratmadığını ve bunlarında aynı idealler çercevesinde birleşmeleri gerektiğini açıklamaktadır. Bu konuda da en güzel örneğin hırıstıyanlık dini olduğunu belirterek, Avrupalıların mevcut mezhep ayrılıklarına rağmen, bunun bir bölünme yaratmadığını örneklerle iddia ediyor. Bu konuda muhtemelen Cemaleddin Efganiye hitaben yazılmış tarihsiz bir muhtıra da, ortadaks Avrupa'nın gelip ilerlemesinde Hırıstıyan birliğinin önemi olduğu belirtiliyor İslam devletirinin gelişip ilerlemesi için, mezhep kavgalarının sona ermesi, gerektiği noktasında önemle duruyor. Padişah, memalik-i Şahane dahilinde bazı yerlerde islamların mezhep farklarını kaldırarak, "Şüphesiz mü'minler kadeştir" ayetine uygun davranmak gerektiğini belirtiyor (28).

2. Abdülhamit'i Etkileyen Pan - İslamist Yazarlar.

a) Cemalettin Afgani

II. Abdülhamid'in görüşlerinden büyük ölçüde etkilendiği söylenen ve panislamizim fikrinin en önemli

savunucusu olan Cemalettin Afgani'in Pan-İslamizim hakkındaki düşüncelerini şöyle özetleyebiliriz.

Afgani'nin hayatını ve görüşlerini açıklarken 1870'deki Tanzimat dönemindeki Batıcı fikirleri olan Afgani 1880'de islamcı Afgani olmuştur. Bu farklılık, Tanzimat ile Abdülhamit dönemi arasındaki farktan kaynaklanmaktaydı. Tanzimat, Yeni Osmanlı düşünürü; Yeni Osmanlı düşünüde Abdülhamit rejimini yaratmıştır. Bu Abdülhamit ve Afgani düşüncesinin başlangıcını oluşturuyordu.

Tanzimat Döneminde (1839 - 1876) Afganistan'dan Seyahat vesilesiyle İstanbul'a gelmiş bir ilim, kemal ve fazilet sahibi olarak tanıtılan Cemalettin Afgani'nin bilimlerin ve sanatların gelişimi konusunda verdiği konferansı ele alan Fetva Emini Fevzi, Afgani'nin sii takiyyesi yaptığını, fikirlerini Sünni seriatına uymadığını, onun bir zındık, katlinin vacip olduğunu iddia etmiştir. Hükümet tarafından İstanbul'dan ayrılmasının münasip olduğu bildirildiği için ordan Mısır'a gitmiştir. Avrupalıların hükümleri altına aldıkları Müslüman halkların geriliğini onların dinleriyle yorumlamaları, Afgani'yi onlara karşı gelecek en büyük gücun din olduğu inancını veriyordu. Namık Kemal gibi o da, insanları toplumda birbirine bağlayan, davranışlarına yön veren gücün inanç ve din olduğu sonucuna varmıştır (29).

Osmanlı Devleti'nin ve diğer islam devletlerinin Batılı devletlerin egemenliği altına girmesinin sebebini ekonomik ve

teknolojik düzey farkından ileri geldiğini kabul etmediği için Avrupa boyunduruğundan kurtulma işinin bir din sorunu olduğu görüsü İstanbul'da da belirmeye başlamıştı. islam dünyası içinde Osmanlı Halifeliğinin önemli bir yeri vardı. Bu Halifeliğin diğer müslümanların manevi varlığını kabul etmesi için önemli bir etken olmuştur.

Cemalettin Afgani'nin Mısır'dan Türkiye'ye gönderdiği bir mektupla islamların kurtuluşunu söyle açıklıyor (30). Batılılara karşı islamların başarı sağlamaları için içerde ayaklanmalar yaratmak yoluyla, müslümanların bağımsızlıklarını kazanacaklarını belirtiyor. Bunun önderliğini yapabileceğini belirten Afgani, bunun için Osmanlı halifesi tarafından para ve yetki verilmesini istiyordu. Bunun içinde Kazan'da Türkmenistan'da bir Mehdi gibi islam ateşini yakarak halkı ayaklandırmak istiyordu. Örnek olarak kendine Horasanlı Ebu Müslim, Hiristiyan Keşiş Keşiş Piere'i almıştır.

1892'de İstanbul'a ikinci kez Abdülhamit'in davetlisi olarak, Meteryalizmen Reddiye, adıyla bilinen kitabıyla birlikte gelmistir. Emin Halil Fevzi Efendinin yirmi bir yıl önce zındık ve kafir ilan ettiği Afgani bu kitabında, çok yüzeysel tarih ve felsefe bilgisiyle dünya ve bilim olaylarını açıklıyor. Yunan bilim adamı Darwin'de, Fransız bilim adamı Reuassa'a, Yahudilerden Masonlara, liberallerden sosyalistlere, kominstlere ve Osmanlı halkının yapısına kadar bir çok konuyu islamiyete uygunluğu açısından

eleştirmiştir. Tüm bu gelişmeleri islamcılığı parçalayıcı etken olarak görüyordu. Eski İran'da Yunan'da Hıristiyanlıkta, islamlıkta, Hindistan'da ve Türkiye'de bu korkunç Neyçiri daima dine düşman, topluma hain kişidir. Tanrıya inanmaz, ahlak ve hukuk düşmanıdır (31).

Abdulhamit, islam dünyasının ünlü bir din adamını destekleyerek onu saraya yerleştirmiş, kendisine hizmetçi, at, araba, maaş bağlamıştır. Hafiyeleri tarafından yakın takibe alınan Afgani böylece kendinide güvence altına almıştır. Afgani islamcılığı şu ögelerden oluşuyordu. Hilafet sadece ruhani bir egemenlik değil, aynı zamanda siyasal bir egemenlik, islamlığa özgü bir devlet biçimidir. Bütün Müslümanlar, ülke, dil, renk farkları üstünde yalnız bir inanç kardeşliği değil bir "millet"dirler. İslamlık, Hıristiyanlıkta olduğu gibi, sadece dinsel değil, siyasal bir bütündür. Avrupa uygarlığı gibi bir islam uygarlığı vardır: Bu uygarlıktaki islam milletinin geri kalışı, Avrupa devletlerinin karşısında parçalanmalarının sonucudur. Siyasal bir güç olmaktan yoksunlaşan Müslümanlar dinlerini de yitirme tehlikesi karşısındadırlar. İslamların çağdaş bir varlık haline gelebilmeleri ancak dine dayalı bir birlik olmalarına, eski uygarlıklarını diriltmelerine bağlıdır. Bu birliğin sembolü Hilafetdir (32). Tüm bu görüşler kuşkusuz AbdulhÜmit'in görüşleriyle aynı çercevededir.

Afgani İslam Birliği için bu şekilde düşünürken, İngiltere'de yaptığı çalışmalarda halifeliğin gerçek sahibi

olan Araplara geçmesi gerektiğini belirtmiş, bunun içinde Mekke Şerifine başvurmuş, fakat parası ve askeri olmadığını belirten Şerif bunu kabul etmemiştir. Afgani'nin bu çalışmalarından da haberi olan Abdulhamit Münif paşa ile Tahsin Efendi'nin aracılığıyla İstanbul'a gelmesini sağlamıştır. Böylece Abdulhamit ve hilafeti aleyhinde söyleyeceği sözleri ve yaratacağı eylemleri engellemiş oluyordu.

Tabiatçılığı Red adlı kitabı dikkatlice izlediğimizde Afgani'nin bu kitapta da kendiyle çelişkiye düştüğünü görüyoruz. Bir yanda tüm pozitif bilimleri reddederken, tek kurtuluş yolunun İslam Cemaat Birliğinin olduğunu belirtirken, diğer yanda milletlerin kültürel kimliklerini öğrenmeleri, eğitim yoluyla bağımsızlıklarını kazanmaları, daha sonra İslam Birliğini kurmaları gerektiğini belirtiyor. Yani milliyetciliği, İslam Birliği'nin önüne koyuyor. Bu andan itibaren de Abdulhamit'in desteğini kaybetmiş oluyordu. Türklerin son dönemlerde kendilerini geliştirmek için çaba göstermediğini söyleyen Afgani, İstanbul'a geldikten sonra Abdulhamit'e sunmak için kitabına koyduğu zannedilen bölümde Türk ve Osmanlı halkını şöyle tanımlamaktadır.

"Son zamanlarda bu milletin halinde görülmeye başlayan incelik ve zaaf-ı asarı ancak bazı Osmanlı büyükeriyle beylerinin gidişlerinde baş gösteren tabiatçı görüşlerin mes'um belirtileridir (Başka bir sebepten değildir).

Nitekim anlaşılmıştır ki, Osmanlılar Ruslar arasındaki son muharebede hiyanet suçuna tenezzül eden ba'zı kumandanlar Tabiatçılık meselesinde olan kimselerdir. Tabiaatçı ve Allahsız olan Neyçircilık fikir tanındıktan dolayı kendilerini yeni fikir sahipleri saymaktadırlar.

Onların tabiatçılardan edindikleri asılsız ve manasız maulumata göre düşünüşleri şöyledir: İnsanoğlu mutlak diğer hayvanlar gibi bir hayvandır. Kendine has olan hükümlerden dolayı bir hayvanlara ait bulunan hükümlere hiçbir suretle ayrılık edemez.

İnsanların, şu ahlak ve seciye gibi fazilet saydıkları şeylerin hepsi taibatın sünnetlerine, gidişine her halde muhaliftir. Ahlak ve seciyeyi ortadan atan aklın istibdadır. Bunları genişletip artıranda fikrin bencilliğidir.

Tabiatı görebilenlerin üstüne düşen (O sapıklara göre kendi arzusunu kendi zevkini kana kana tatmak için her mezhebi terkedip bağlılıktan kurtulmaktır.

Akıl dışı inanışların çürük bağlarıyla insanların bu uydurmaları karşısında apışıp kalarak nefsinin sığınağına sığınmaktan mahrum etmemelidir.

İşte böyle düşünmeleri sebebiyledir ki, o amirler yüksek yüksek rütbeler taşımalarına rağmen hıyanet irtikab ettiler. Alçaklığı benimseyebildikleri gibi gönülleride bağlılığa yattı.

Böylece bu harple Osmanlılığın şerefini kökünden kazdılar (Milliyet ve İnsanlık şerefi karşısında) ufalan bir avuç kuru ot kadar kıymetli olmayan adi ve cüz'i bir dünyalık menfaat mukabilinde milletlerine zillet getirdiler. Kahraman koca bir milleti küçük düşürdüler (33).

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti hakkında özellikle yapılan ıslahatlar hakkında hiç de olumlu düşünmeyen Afgani, acaba diğer insanlar tarafından nasıl görülüyor ve değerlendiriliyordu. Özellikle Pan-İslamizm düşünceleri Abdulhamit tarafından Sempatiyle karşılanmış ve onaylanmıştır. Fakat bu düşüncesinin önüne milliyetçilik olgusunu koyunca, Abdulhamit'in düşünmek bile istemediği milliyetçilik hareketi reddedilmiş, hapse atılmıştır. Bu konuda Wrifreid Schowne Blunde ise, Sırat-ı Müstakim'de kaleme aldığı yazısında Cemalettin Efgani ve Pan-İslamizm konusunda şunları belirtiyor: 1906 senesine gelinceye kadar Pan-İslamizim hakkında fazla bir şey bilmediğini, bu yıllara kadar Batıda tassup olarak aglılanan olayın gerçek anlamda incelendiğinde İslamiyetin ilme ve gelişmeye aykırı olmadığını belirtiyor. İngiltere'de Afgani'yi evinde ağırlayan İngiliz Şair, Türkleri ve Adbulhamit'i Pan-İslamizme yönelten sebebin ise, Batının Doğu'da izlediği Sömürgeci ve Baskıcı rejimi olduğunu belirtiyor.

b) Mehmet Akif'in İslamcılıkla İlgili Fikirleri

Abdülhamit'in Pan-İslamist görüşü yanında yer alan ünlü fikir adamlarından biri de Cumhuriyet fikir adamıda olan

Mehmet Akif'dir. Akif, Sırat-ı Müstakim de ve Sebilürreşat'da çıkan yazılarında Abdulhamit'i vatana muhabetsizlikle ve meşrutiyet düşmanı olduğunu söyleyenlere karşı savunmuştur. Abdulhamid'in otuz yıl süren hükümdarlığında tek amacının vatana hizmet olduğunu, bunun içinde tüm çalışmalarını halkının sadeti için yaptığını belirtiyor. 1908'de Sırat-ı Müstakim'de yayınladığı makelede Abdulhümid'e büyük övgüler yağdırmıştır (35).

Akif, Abdulhamid'in en önemli özelliğinin yaptığı hizmet ve izlediği politikalarla İslam halklarını birbirine yaklaştırması olarak belirliyor. Her ne kadar sözlerinde, Pan-İslamizme dair açık bir mesaj olmasada, kapalı olarak verdiği tüm sinyaller onun islam halklarının birleşmesinin gerektiği konusundaki açık ve net tavrıdır. Özellikle özgürlük yanlısı, Meşrutiyetci yazarlara karşı ise, padişahın ülkeye yaptığı hizmetlerle anıyor. Hükümdarın bir çok icraatıyla devletin ve halkın refahını temin ettiğini belirtiyor. Yollar açarak demir yolları yaparak (Hicaz demir yolundan söz ediliyor), suları akıtcak islam memleketlerine bereket getirdiğini, islam kardeşlerinin bir birine yaklaştığını belirtiyor (36).

Akif'in dönemin dieolojik yapısından ziyade, padişaha yönelik yazılar yazması, o dönem aydınlar arasında pek yaygın olan bir tarz değildi. Çünkü dönemin en önemli özelliğinin Abdülhamit'in kisiliğine değilde, uyguladığı politakalara yönelik eleştirileri olmuştur. İste bu noktada Akif'in

padişah hakkında ileri sürdüğü ilginç bir düşünce dikkati çekmektedir. Padişah için "milletin hakiki bir hadımı idi" tabiirnedn sonra hükümdarın otuz yıllık mücadeleleri ve ıslah hareketleri sonucunda mesaisinin artık bittiğini, bundan sonra milletin Meşruti idareyle yönetilmesinin gerçeğini gördüğü andan itibaren hürriyet fikrinden bahs ettiğini belirtiyor. Ve hükümdarın gönüllü olarak artık zamanın onların olduğunu memleketin refahı için yönetimi Meşrutiyetçilere bıraktığını açıklıyor.

Halkı için bu kadar çalışan padişahın halk tarafından ihanete uğradığını belirten yine Akif olmuştur. Padişahı tahttan indirenleri suçlayan düşünür, hükümdarın yaptığı hizmetler karşısında tahttan bu şekilde indirilmesinin büyük hata olduğunu belirtiyor. Bunu yapanların büyük suç işlediklerini belirttikten sonra halka şunları söylüyor: "Yarabbi sen nimet-i azimin karşı kufranda bulunarak şu müşkül zamanda en büyük sultan olduğundan şüphe olmayan böyle bir padişah- ı azimin kadrini bilmeyen şu meht-i millete merhamet it" (37).

Avrupa hükümetlerinin hırs ve amaçları uğruna, islam alemini tarumar etmek için, müslümanların hilafete karşı ayaklandırdığı tepsitini Akif'te yapmaktadır. Buna karşın müslümanlar, bütün dünya'nın aleyhlerinde olduğu bir dönemde, birbirleriyle uğraşmayı bırakıp bir araya gelip kendilerine güvenmelerini ve çok çalışmalarını istiyor (38).

C) Esat Efendi

Abdulhamit'le aynı paralelde düşünen, müslüman devletlerin eskiden olduğu gibi o dönemde de bir ve bütün olmaları gerektiğini söyleyen Esat Efendi görüşlerinin temelini geçmişe ve Avrupa'da sağlayan mezhep birliğine dayandırmaktadır. İslam Birliğinin sağlanması için padişahı büyük bir nimet olarak gören Esat Efendi, halkın ve aydınların bunun kıymetini bilmesini istiyor.

Müslüman Devletlerin toprak olarak üstünlük gösterdiğini belirten düşünür Fas'ın kuzeyinden, Avrupa'nın Batısına kadar yaşayan müslümanlar, eskiden nasıl bir merkezin emrine (İstanbul) bağlı iseler bugünde aynı itaati göstermelidirler. Eskiden olduğu gibi birbirlerinin sorun ve şikayetlerini dinleyip çare olmalıdırlar.

Esat Efendi'ye göre, Abdulhamid'in belirttiği gibi İslam birliğini bozan en önemli etken mezhep ayrılıkları ve kavgalarıdır. Bu kavgalar hilafet merkezine olan bağlılığı koparmıştır. İsyanları isyan ve iç karışıklığa sürüklemişlerdir. Oysa bundan zarar görecek olanlarda yine bu karışıklığı çıkaranlar olacaktır.

Diğer islamcılara nazaran Esat Efendi İslam birliği için farklı bir yol ve vasıta belirlemektedir ki buda senede bir kez müslümanların ibadet yapmak amacıyla toplandıkları hac'dır. Senede bir kez toplanan bu müslümanlar, burada hilafet merkezine bağlı kalacaklarına ve İslam Birliği için çalışacaklarına söz vermelidirler.

Pan-İslamizim görüşlerinde esası yine Osmanlı Devleti dışında yaşayan müslümanların oluşturduğunu belirtiyor. Devlet içinde yaşayan müslümanların zaten birlik oldukları için bunun gereğini görmediklerini oysa Afrika'da, Yemen içlerinde, Halep ve Şam'a Bağdat ve Basra'da yaşayan Müslümanların İttihat yolunda birleştirilmeleri ve çatışmaları büyük bir başarı olacaktır. Bunun içinde en önemli görev ulemaya düşmektedir. Ulema cemiyetler kurup bu insanlara islamın sağladığı ahlaki değerleri ve medeniyeti gösterirlerse ittihatın olmaması için hiç bir sebep yoktur. İşte o zaman İslam alemi için gerçek sadette sağlanmış olacaktır.

İttihad-ı İslam, sadece Müslüman devletlerin değil tüm dünya devletlerinin kurtuluşu ve saadeti olacaktır. Medeniyet ve İnsaniyet hasıl olacaktır. Çünkü dünyanın gerçek kurtuluşu din'de bulunmaktadır. İslamiyet insanları her fırsatla medeniyet ve birliğe çağırmaktadır. Ama İslam birliği ancak hilafeti merkezi olan Dersaadet'de oluşabilir. Zira Araplar bu birliği sağlayacak güçte değillerdir. Böylece Esat Efendi, hem ibadet yoluyla hem de islamın sosyal içeriğini irdeleyerek islam birliğinin hilafetin merkezi olan Dersaadet etrafında toparlanması gerektiğini belirtirken, Abdulhamit Pan-İslamizminede sonsuz destek veriyor, somut önerilerle destekleyip, halkı gerçek kurtuluş olarak gördüğü İslam Birliğine davet ediyordu.

Diğer İslamcı düşünürlerde gördüğümüz Avrupa yaklaşımını Avrupa hakkındaki düşüncelerini aynen Esat

Efendi'de de görmek tesadüf olmasa gerek. Kendi ittihatları için katolik ve protestan mezheplerinin birliği için çalışan Avrupa'nın, islam dünyası üzerinde büyük oyunlar oynayarak onların parçalanması için yağmur gibi misyonerler göndermekte olduğunu belirtiyor. Bunların bu yol için etmedikleri fenalıklar ve fedakarlıklar kalmadığını açıklıyor. Bunun için hükümet buralara ulemalar göndermeli, halkı bunlara karşı eğitmeli, itaatlerde bulunmalıdır. Buradaki müslümanlar çeşitli yollarla İslam birliği için davet edilmelidir.

İslam Birliğini sağlamak için ikinci bir yolda eğitimdir. Çünkü maddi ve manevi saadet, medeniyet, ittihat eğitim sayesinde olur. Tüm müslümanların Avrupa baskısından kurtulup, gerçek kurtuluşu ve medeniyeti görmeleri eğitimle gerçekleşebilir. Halkı çocuk olarak gören padişahın aksine Esat Efendi, İslam Birliği yolunda padişahın eğitim için gösterdiği çabaları büyük övgülerle anlatırken, taktire şayan olduğunu belirtiyor. Müslümanların bugün dünyanın üç kıtasında yaşadıkları ve çoğunun zaruret içerisinde yaşamlarını sürdürdüğnü ve eğer hilafet merkezine bağlanmayıp, batılılarla birlik olup padişaha bağlılıklarını sunmadıkları sürece bu vahşet ve yoksulluğun daha da fazlalaşarak artacağını uzun uzadıya anlatıyor. Yazar kitabında Pan-İslamizmin gerekliliğini kendi sözleriyle şöyle belirtiyor: İşte bu ittihad-ı dinden maksad medeniyet ve saadet-i insaniye'yi hem din ve mezhebimiz olub da henüz alem-i bedeviyetde yaşayan akvama dahi tamim ve bu cihetle alem-i medeniyete bir büyük hidmet itmekdir, o halde böyle

bir ittihad ve ittifakın husulüne kimsede lisan-ı itiraz istimaline selahiyet olamaz. Binaenaleyh, heman ve adaleti birakub Cenab-ı Hakkın ve Hz. Peygamberin ferman-ı vacip mucebince hulus-ı kalb ile emr buyurulmustur (39).

d) Ahmet Ferit

Tabiiki tüm aydınlar Abdülhamid yanında yer almış, yada almak zorunda kalmış değildir. Abdulhamid idaresini eleştiren, onu dini sömürü aracı olarak kullandığını düşünenlerde vardır. Bunlardan biriside Ahmet Ferit'tir. Ferit şunları söylüyor: "Adı geçen sultan, pek sevdiği tabiri ile, müslümanların halifesi elçilerle, murahhaslarla, komisyonlarla, mebuslarla, imkan derecesinde dış nesriyat ile, bütün dünya'ya yayılmış islamların muhabbetini celbe hilafet makamına kalplerinin rapt edilmesine çalışıyor, onları Osmanlılığa yaklaştırmaya çaba gösteriyor. Osmanlı ülkelerine gelen İslam ahalisini akıl ve dirayeti derecesinde ağırlamaya çalışıyor, İslam aleminin ehemmiyet isnat ettiğini zan eylediği zatları yanına alıyor, Hicaz'ın muhafazasını, Anadolunun muhafazasına ve müdafaasına tercih ediyor; islamların hem de cahil islamların saf-dilane hislerini oksayarak hareketleri kemal-i memuniyetle icra ediyor; İslamın görünür kaidelerine riayetden hiç geri kalmıyor, memleketin dini taasubunu muhafaza içün her köşeye, bir çok hocalar göndermekten, mektep programlarını dini tedrisat ile dolu hale getirmekten bile çekinmiyor (40).

e) Abdulhamit'in İslamcı Olmadığını Savunanlar

Tüm bu gelişmelerin yanısıra, yapılan çalışmalar karşısında II. Abdulhamitin kesinlikle İslamcı olmadığını, hatta islamcılığın ondan sonra gelişim seyri gösterdiğini belirtenlerde vardır. Onun politakalarına bakarak pan-islamist olduğunu söylemeninde imkansız olduğunu belirtiyorlar. Olayı ise şöyle açıklıyorlar.

Herşeyden önce eylem, eylemci kadrolar gerektitir. Ama bu tür kadrolar oluşturulmadığı gibi her türlü eylemci gruplardan da kaçtığı belirtiliyor. Abdulhamid'in sisteminin kendine has bir sistem olduğunu, özelliklede kişisel yaşamındaki dine olan düşkünlüğünün -tüm yenilikçi hareketlere rağmen- devlet hayatına yansıdığı sonuuna ulaşılıyor (41). Tabiiki bir devlet adamının üstelik en üst düzeyde yönetici olan bir insanın bu tarz davranışının ne denli doğru olduğuda ayrı bir tartışma konusudur. Abdulhamit döneminde İslamcılık cereyanının teşkilatını kuramadığını, hatta "Teşkilat-ı Mahsusa"nın dahi Pan-İslamist bir örgüt olmadığını yabancı düsünürlerin dahi belirttiği açıklanıyor. Buna göre Revue du Monde Müsulman söyle yazıyor (1913).

"Pan-İslamizmin büyük kusuru, başında inanmış ve kararlı ajanlar bulunan düzenli bir organizasyonu ve eylemci komiteleri bulunmamasıdır. Bu tutumuyla, antietken felsefi okurların ve konfiçyüs'lük türü dinleri anımsatır. Düşmanları telaşlanmakta ve tarafları iyimsel olmakta haksızdırlar. Çünkü eyleminde asla fikir takip olmamıştır. Her ne kadar

İslam dünyasının ve özellikle Türkiye'nin N.Kemal ve arkadaşları gibi düşünür ve etkin adamları Pan-islamist idilerse de bugün insanı etkileyecek sonuçları göremiyoruz (42).

Daha da önemlisi Abdulhamid bir İslamcı politikanın fikriyatının yapılmasına bile izin vermemiştir. Yani bu konuda ne tartışmaya nede fikir alışverişine yanaşmıştır. Afgani'nin Pan-İslamcı düşünceleri suya düştükten sonra bir daha buna yanaşan olmamış, sadece Al Manar "İslamcı" bir politikanın eylemci olmayan bir dini davranışını, fikriyatını oluşturmuştur.

Yine bu yazarlara göre, özelilkle Koloğlu ve Kara, Pan-İslamcı politikanın II. Meşrutiyetten sonra özgürlükçü ortamda gelişip, yayıldığını belirtiyorlar. Koloğlu şöyle açıklıyor:

Türkiye'de ise ancak II. Meşrutiyetin ilanından sonraki özgürlük ortamı içinde İslamcılık görüşleri ortaya konmaya başlanmış ve Sırat-ı Müstakim Sebülür'Reşat dergileriyle bu akım oluşmuştur. Bunun Pan-İslamcı bir nitelik kazanması ise Trablusgarp ve Balkan yenilgilerinden sonraki dönemdir. Afgani hakkındaki yayınların Abdulhamit döneminde yasaklandığınıda anımsatalım.

Koloğlu devlet kadrolarında ve sultanın etrafındaki kişilerin dinci kesimde seçilmesi azınlıklar karşısında Müslümanların ayrıcalıklı konuma getirilmesi ise "Bütün

bunlar artık Hıristiyan unsura güvenilmeyeceğinin kanıtlandığı bir dönemde Müslüman unsuruna güvenmek gerektiğinin sonuçlarıydı (43) yorumunu getiriyor.

İttihat-ı İslam düşüncesinin Abdulhamitten sonra yayıldığını açıklayan İsmail Kara ise konuya şöyle yaklaşıyor:

İttihad-ı İslam bir devlet politikası haline Abdulhamid'in getirdiğine şüphe yok. Fakat bir İslamcılık fikriyatı ancak Abdulhamid tahttan uzaklaştırıldıktan sonra yapılabilmiştir. Denilebilir ki, Abdulhamid dönemi İslamcılığını, Osmanlı hilafetini ve devletini müslüman unsura yaslanarak ve ondan güç alarak ayakta tutması, şeklinde özetlenebilecek politika belirlemiştir. İzlenen İttihad-ı İslam politikası dışta tutularak, Abdulhamid dönemi gözden geçirildiği zanan en büyük ve yaygın modernizasyonun, batılılaşmanın bu devirde yürütüldüğü görülür. Bu fikriyat daha sonraki İslamcıları çok zorlamıştır.

II. Mesrutiyetten sonra durum tamamen tersine bir hal aldı. Bu dönemde İslamcılar fikirlerini serbestçe tartışma, açıklama, yayma imkanı buldular, ama bu seferde İttihad-ı İslam fikrini gerçekleştirecek zemin ortadan kalkmıştı (44).

3. Hükümet ve İslamiyet

Menşeini, Sasanilerden hatta çok daha uzak maziden alan Osmanlı İmparatorluğuna tamamen teokratik vasfını sunan din-Devlet (İslamiyet ve hükümet) kardeşti (45). Devletin var

oluşundan beri teokratik yapıya sahip olduğu görüşü tüm islamcıların anlaşdığı bir konudur. Geneleksellik göz ardı edilerek İslamcı teokrasinin bir özelliğide bizzat dinini içinden ve yapısından gelen özelliğidir. Yani Şeriatın bizzat hükümet emretmesidir. Böylece İslamiyeti kabul eden bir ulusun, islamiyeti siyaset ve hükümet olarak belirleme zorunluluğu vardır.

Mustafa Zihni Paşa hükümet-din ilişkisini şöyle açıklıyor (46). Hükümetin oluşması akli kurallara göre mi yapılmalıdır, yoksa şeriat kurallarına göre mi? sorusuna verdiği cevapta; hükümetin aslında oluşumunun akliyeden olmakla beraber, dini kurallarında bu oluşumunda bulunması gerektiği tüm müslümanlarca kabul edilmiştir. Hilafetinde bir din emri sayılması bu sebepten kaynaklanmaktadır.

Aynı konu Şeyhülislam Musa Kazım tarafından da açıklanmıştır (47). Ona görev "medar-ı medeniyet ve nizamı adelet olacak" unsurlardan birisi de hükümettir. Medeniyetsiz hükümet olmayacağına göre dinsiz medeniyet ve hükümet tassavvuruna imkan yoktur. Buna göre medeniyet ve dinin devamı ancak şeri hükümleer dayanmış bir hükümet ile yaşayabilecektir.

İslamda siyaset ahlaka dahildir. İslami Devletle dini-devlet ayrılığı yoktur, bu devlet iktidarını Tanrıdan alan teokratik bir devlettir, hükümet ve hakimiyet meselesi şeriatın emirleridir ve adalet ancak islameyiteni adaletidir.

Teokratik yönetimde, hakimiyetin kaynağı üç kademeden süzülecek gelmiştir. Tanrı-Peygamber, Halife-Hükümdar, Asıl Şari olan Tanrı, sosyal dini esasları bu arada siyasetini Kur'anında cem'etmiş ve Kur'anını Resulü vasıtasıyla kullarına (Devletin halk veya nüfus unsuruna) bildirmiştir.

Büyük ve medeni bir cemiyet zaten Allah'ın bir lütfudur. Böyle bir cemiyet içinde İttihad ve "Cemaat"da onun emridir. Konuya Kur'anın bakış açısına gelince, "İnsanları kendi ihtiyar ve idareleriyle umuru hayriye ve ef'ali haşereye sevkeden bir vaz'ı ilahi ve bir kanun-u suhbani olan ve insanı hıfz ve himaye hikmetine mebni taraf-ı ilahiden vaz olunan bu konunun insanlara nesir ve tebliği yine nev'r beşere mensup" peygamberlere tevdi edilmiş bir vazifedir. Bu dönemde insanlar henüz saf ve masum olduğu için bu şekilde izah edilmiştir. Nitekim Bakara süresinde de durum aynı şekilde izah edilmiştir. "İnsanlar Ümmeti vahide idi. Muhharen ihtilafa düşmeleri üzerine kendilerine Enbiya büus ve irsal olundu (50). Böylece hükümetin ve iktidarın başı olan Peygamberin görevide belirlenmiş oluyordu. İslamiyetin peygamberi Hz. Muhammed, içtimai ahlak ve siyaset kanunlarının içeriği Tanrı kanunu bu suretle insana bildirmiştir. Bu kanunlar toplulukların hayatına hakimdir. Hakimiyetin şekli böylece belirlendikten sonra, uygulama konusunda da bazı esaslar mevcuttur ve bu durum İslam amme hukukunda "Adalet" ve "Meşveret" (51) olgularıyla açıklanmıştır.

İslamiyete göre siyasi iktidarı kullanan ve peygambere halef olan Halife (hükümet reisi) bütün icraatında adalete uymakla mükelleftir. Nitekim İslam düşünürleri devlet yönetimde adaletin önemini belirtirken: "Adalet hakiki medeniyetin, binaenaleyh beşeri saadetin "üssülesası"dır, adaletsiz bir hükümetin payidar olmaması dahi, hiç bir aklı selim bunu kabul etmez". Adalet Kur'anı Kerim'in siyaset prensipleri içinde baş yeri işgal etmektedir yorumunu getirmektedirler. Osmanlı İmparatorluğuna da intikal eden bu kaide muhtelif eserlerde ve metinlerde daima zikr ve emirdir. En büyük siyaset kaidesidir ve iktidarı mutlak suretle tahdit eder (52). Yalnız insanlar üzerinde değil, Devletlerarası münasebetlerde de adaletin rolü mühimdir.

İktidarın uyması gereken diğer bir hudut ve kural ise meşverettir. Meşveret hakimiyeti hudutlayan, siyasete tekaddüm eden bir prensiptir. Kur'an-ı Kerim'de açıklandığı üzere, dünyevi esaslara ehemmiyet veren, bir tür halk murakebesine yer veren Şürayı Ümmet veya Meşveret iki ayetle açıklanmıştır (53). "Her işte Ümmetinle müşavere et", "Bütün Müslümanların işi beyinlerinde şuradan ibarettir", yani müslümanlar bütün işlerini usul ile hall-ü faşı etmelidirler (54). Şer'an bu derece önemi haiz bir hükümet kaidesi olan Merşeret dolayısıyla "hilafet-i İslamiye şekli meşrutiyetin en parlak delilini icra eylemektedir. Asr-ı saadetle, Hz. Muhammed'in bizzat başvurduğu bu usule halefleri de devam, verimli neticeler istihal etmişlerdir. Yanlız, o devrin meşvereti usulü ile bugünün parlemento müzakereleri arasında

fark vardır, bununla beraber prensip aynıdır. Verimli neticeleri iktilaf olunan bu usul Şüray-ı Ümmet tariki, İslam alemi üzerine çöken istibdat ve zulüm kabusları içinde sarsılmış, istifade edilmemiş ve yok olmaya mahkum olmuştur (55).

Meşverette hükümdarın mesuliyeti ise; Sırat-ı Müstakimde Mardini Zade Ebülula şöyle açıklıyor: "Adalet ve Meşveret Devletin ve hükümetin en yüksek icrai ve teşrii selahiyetlerini haiz olan Halife-Hükümdarın raiyesine halka karşı mükellef bulunduğu vazifeleri ve iktidarının sınırlarını tayin ederler, ahlaki hudut olan adelet ve fiili bir hudut olan meşveret (her ikisinin de birer emr-i ilahi olduklarını unutmamak sarttır), devletin kendi kendini takyidini mümkün kılar, bu meşrutiyet meselesidir (56). Havsalik yapan halifeyi yerinden atmak, yani ihtilal hakkı halka verilmiştir.

İslamiyetin devlet şeklini belirleme usulüne glince herhangi bir yönetim sekli belirlememiş, yeterki adalet ve meşveretin usulleri uygulansın. Onun dışında Cumhuriyet, monarşi vb. şekil ayrımına gidilmemiştir.

Hükümdara itaat ise, halkına hizmet ettiği süreç içerisinde, Halife, Osmanlı Padişahı olarak düşünecek olursak Sultan Tanrının saye ve gölgesidir, güneşin yaktığı insanlar nasıl bir gölgeye sığınmak isterlerse, bütün zayıf ve mazlumlar, haksızlık ve adaletsizlikten, hayatın kötülüklerinden kaçanlar, doğru yolu ve refahı onun

idaresinde bulur, dünyevi refaha bu suretle nail olurlar. Bunda padişaha itaatı şarttır, itaatsizlik Allahın gazabını o millet üzerine çevirir ve müslüman topluluğunda bir gedik açılmış olur (57).

Buraya kadar açıklananlar İslamiyet-Devlet-Yönetici üçgeni içerisindeki ilişkiyi dile getirmektedir. Bir de bu üçlünün diğer bir boyutunu oluşturan halk (reaya bulunmaktadır). Acaba İslamiyette halkın yeri ve önemi nedir. Konumuz itibarıyla meşrutiyet dönemine gelecek olursak, bu dönem aydını konuya şöyle yaklaşmaktadır: Cemaat veya İttihat Cemaat veya İttihattan maksat, bütün İslamların ayrılık davası gütmeksizin birbiri ile kenetlenmeleri ve geniş bir İslam Birliği vücuda getirmeleridir. Müslümanlar arasında içtimai rabıtaların temelini atan bu "Kanun-u Esasii İslam" şu kelamı ilahidir: "İnnemel mü'minüme ihve" (Bütün Müslümanlar kardeşten başka bir şey değildir), şu halde bütün mü'minler kardeştir. Bu kardeşlik, yani uhuvvet Müslüman beynel milliyetinin farkı cemaatını düşünmelidir (58). Bu husus üç hadisi şerifle de açıklanmıştır. (59) İslamın dünyevi siyaset umdelerinden kurtuluş yollarından "Vesilei necati uhreviye"sinde maduttur (60). Zaten söylendiği gibi "dünyada İslamın payidar olması ittihat ve ittihada, ittihat da sevişmeye, muhasini ahlaka mütevakkıftır" milli ve dini bir sevgi, bağlılık bu ittihatta saklıdır; onu tahakkuk ettirmek İslam aleminin yükselmesi demektir (61).

Cemiyet ve cemaat, toplu olarak birbirinden ayrılmamak zaten, birbirleri ile mücadele halindeki insanlara Rabbin ihsan ettiği bir lütuftur (62). Bu nimeti tepmemek her müslümanın vazifesidir. Tanrı nimeti olan bu cemaat, Kur'an ve hadislerin din sevgisi ile terbiye ettiği büyük İslam birliğidir. Şu halde bu ittihadı İslamı kuvvetlendirmemek, muhtelif ayrılıklar tevlit ederek birlik bağını sarsmak ve zayıflatmak dalalettir: Allahın kitabı, Peygamberin sünneti ile mümin arasındaki rabıtayı koparmaya çalışmaktır. Böyle bir teşebbüse kalkışan ise, ancak "bagi"lik ile vasıflandırılabilir. Netice itibariyle, kavmiyet ve asabiyet ihtirası içinde ve "kör bayrak" altında toplananların ilahi bir cezaya çarptırılacakları şüphesizdir ve yerleri de cehennemdir (63). İslamların büyük bir ittihat halini muhafaza etmeleri ve bu blokun hiçbir yerinde çatlak ve kırık bulunmaması İslami bir amme hukuku meselesidir.

Meşrutiyet dönemi, İslamcı cereyanı temsilcileri, meşveret usulünün İslamiyetin içinde zaten mevcut olduğunu ve Osmanlı Devletinin bu yönteme yabancı olmadığını açıklıyorlar (64).

4. ISLAMCILAR VE MEŞRUTİYET

a. Meşrutiyet Yönetim Şekli ve İslamiyete Uygunluğu

İslamiyette hükümet kadrosunun ilk ortaya çıkışına bakacak olursak, yönetim şeklinin aslen meşrutiyet olduğu ve Avrupa'dan daha önce benimsedi gözükür. Zira müslümanların hükümdarlarını seçme ve biat etme gibi bir ayrıcalıkları

vardır. İslami hükümet şekli olan meşrutiyet, şer'i kurallara dayanmaktadır. "Hükümeti Meşrutai Seciye" yeni değildir. Peygamberlerin zamanından beri mevcuttur. "Hümütei Mukadesei İslamiye" (65)'dir. Meşruti hükümette riyaset hanedana ait olup, o da Osmanlı soyudur.

İslamcı doktrine sahip düşünürler mutlakiyeti reddedip, meşrutiyeti savunurken şu tezi savunuyorlar: Maksat Kanunların halk veya mümessilleri tarafından ısdarı değildir, maksat "hükümetin kanunu kendi kendine yapmaması ve yine kendi kendine tehdil edememesidir. Meşrutiyetin şekline değil de ruhuna nüfuz edildiği taktirde de, Şeriata bağlı ondan "muktebes" İslam Devletlerinin birer meşrutiyet oldukları görülür. Zira bu kanunları, hükümet, "mesağı ser'i olmaksızın" kendiliğinden tanzim ve tadil edemez. "İşte meşrutiyetin ruhu manasını vücuda getiren takyid!" Her hangi bir İslam hükümeti de böylece, hakiki ve meşru şekline yani teokratik meşrutiyet sistemine kavuşması olmaktadır (66). Devletin kendini bizzat vücuda getirdiği kaidelerle takyidi, meşrutiyet meselesini meydana çıkarmaktadır. İslam bu prensibe, Garba nazaran asırlarca evvel varmıştır (67).

II. Abdulhamit yönetimi esnasında ve sonrasında, İslamcı düşünceyi savunan fikir adamları, sürekli meşrutiyet yönetimine taraf olmuşlardır. Fakat Avrupadaki meşrutiyet ile, İslami Meşruti sistemin farklılığını sürekli dile getirmişlerdir. Bu konuyu araştırmam esnasında, rastladığım Seyyid Abdulmecid'in Osmanlı Meşrutiyeti ile İngiliz

Meşrutiyetini karşılaştırması oldukça ilginç olmakla birlikte, zorlandığıda dikkati çekiyor.

"Ammei Müslimin" üzerinde velayeti amme ile icrayı hakimiyet eyliyecek bir Halife İntihabı, İcmai Ümmete sahibdir. Hilafet, Müslümanlar üzerinde Peygamberleri temsilen dinin müdafii ve dünya işlerinin tanzim selahiyetlerinin muayyen şartları haiz bir kimseye tefvizidir. Selahiyet tefvizi, halifeyi seçmek ve seçilen halifeye biat etmekle olur. Bu bakımdan gerek seçenlerin, gerekse seçilen halifenin bu vazifeler için muktazi şartlara sahip olması icabeder. Fakat, bir velayeti amme olan Hilafet aynı zamanda bir akittir. Halife intihap olunduktan sonra bazı ahlavi ve ahkam dairesinde hareket etmek mecburidir. Müslüman kitlesi de Halifenin sözü geçen usul ve ahkam dairesinde icrayı hükümet ettiği müddetçe onu mutlak suertle itaatla mükelleftir. Halife, bu şeraite riayet etmediği taktirde, ona itaatsizlik farz olur ve hal'i mümkündür. Burada görülen bir nokta da İslami meşrutiyet yahut Hilafet sisteminin halkın reyine verdiği ehemmiyet, yani demokratik cephesidir (68).

İngiliz Meşrutiyeti ile İslami Meşrutiyeti arasında benzerlikler ve farklılıklar ise şöyle belirtilmektedir: İslami Meşrutiyet çok daha eski olduğunu, Locke'un fikri ile İslami Meşrutiyeti arasında büyük benzerlik olduğunu, hatta Magna Carta'nın İslam siyasi fikirlerinden etkilendiği açıklanıyor. Ayrıca İngiliz devlet anlayısı ile İslam

Meşrutiyet sistemi arasında büyük benzerlikler olduğu, her ikisininde temelinde örf ve adetin büyük önem arz ettiği belirtiliyor. Tabiiki II. Abdulhamit'in uyguladığı yönetim ile, İnglizi yönetimi arasındaki benzerlikler elbette tartışılır.

II.Abdulhamit İttihat-ı İslam fikrini gerçekleştirirken Halifelik mevkiinden, gerek tarihsel geçmiş dolayısıyla, gerekse ülkenin içerisinde bulunduğu durum dolayısıyla büyük ölçüde kullanılmıştır. Hükümetin devamı için hilafetin tüm müslümanlar üzerined hakim güç olarak görülmüştür (69).

b. İslamcıların, İslamiyetin Meşruti İdare Olduğu Yolundaki İddiaları

Osmanlı devletinde daha önce sayılan amiller sonucu devlet idaresinde yönetim değişikliğine gidilmiştir. Batı yanlısı aydınlarında büyük emeği sonunda, mutlak otoritenin belirli ölçüde kısıtlandığı, temsili sistemi oluşturan meşrutiyete geçilmiştir. (1876). Yeni bir meclis kurulmuş, halk temsilcilerini buraya gönderme şansını yakalamış, anayasa ilan edilmiştir. Her ne kadar çok kısa bir dönem olsada halk hiç bir zaman korkmasada aydınlar arasında geçen bu çatışmalar, Anayasa'nın ve meclisin süresiz kapatılmasıyla neticelenmiştir. Bundan sonra otuz yıllık, Osmanlı Devleti tarihinde gözükmeye bir merkeziyetçilik ve bunu yürüten memurlar (Jurnaller) Padişah emrinde alışmaya başlamışlardır. Bu süreç gerek devletin Batıdan uzaklaşması, gerekse Osmanlı içerisindeki azınlıkların isyanları ve özgürlük savaşlarıyla

devlete çok şey kaybettirmiştir. bu arada acaba islamcı düşünürler meşrutiyete nasıl bakılıyorlardır.

İslamcı düşünürlere göre; islam hükümet şekli her şeyden evvel Meşrutidir. bu şekil Avrupa'ya nazaran eskidir. İslam hükümet şeklinin ilk kadrosu bu suretle ortaya çıktı. Zira müslümanların hükümdürlarını seçmek yetkileri mevcuttur. İş başına seçimle gelen hükümdar, aynı zamanda bir halifedir. Meşrutiyet aynı zamanda seçidir. "Hükümet Meşruta-ı Şeriye" yeni değildir. Peygamberlerin zamanından beri mevcut olan "Hükümet-i Mukades-i İslamiye" dir, (70) mutlak ve cumhuri şekillerden de ayrılmaktadır. Hükümdar nasb-ı mutlak ve cumhuri hatta meşruti şekilere nazaran farklar arzeder, özellikleride bu suretde beliriri. Meşruti hükümetle riyaset bir hanedan, Cumhuriyetde halkın reyine mutlakiyette arzusu kanun olan bir hanedan mensubuna aittir. Fakat, islamın hükümet şekli olan "Hilafet-i kamile" (Tam Hilafet)'de bunlardan farklı vasıflar vardır. O halde, bu rejimde din - devlet ayrılığı yoktur. Bu şekil sırf iki cephesiyle oluşan bir devlettir. (Hilafeti kamile) esaslarında meşveret ve adalet yoluyla, hükümdarın mesuliyetini ve şeriate bağlılığını tesis suretiyle, halkın oyuna ve kontrolünde kısmen yer vermiştir. (71) Bu günkü islamcılar bunu demokratik bir özellik saymaktadırlar.

Panislamist politikanın kurucusu olarak değerlendirilen ve islami devlet şeklinin de meşrutiyet oludğuna yönelik sonuçlara ulaşırsak, meşrutiyet yönetimine son veren II.

Abdülhamit'in bu konudaki düşüncelerini anlamak oldukça zorlaşıyor. II Abdülhamit meşrutiyet devrinin başlamasında sahibi olmadığı halde, istidat devrinin kurulması tamamen kendine aittir. Bu dönemin yönetim şeklini inceleyecek olursak, II. Abdülhamit yönetim şeklinin temelini devlet otoritesini tamamen kendi elinde toplaması olmuştur. Bunun neticesi olarak da, Osmanlı tarihinde örneği mevcut olmayan merkeziyetçi bir idare kurmuş ve ölçüsüz memur kullanmıştır. Bu idareyi devamlı kılmak için meşrutiyetin getirmiş olduğu tesirleri sildikten başka, meşrutiyetten önce mevcut ve sarayın Babıali ile paylaşmış olduğu siyasi yetkilerden mahrum etmiştir. (72) Bunun yanısıra etrafında bulunan vükela ve Ulemayı seçerken, yetenek ve bilgilerinden ziyade bağlılıklarına, köleliklerine göre seçmiştir.

I. Meşrutiyetin Çok kısa sürmesinin değişik sebepleri vardır. Dünya tarihinde örnekleri görüldüğü üzere, bir ideoloji felsefesinin daimi olması, etkili çalışması için, gerekli alt yapının hazırlanması, teşkilatlanması, sivil ve siyasi örgütlerini kurmak zorunluluğu vardır. Halbuki meşrutiyet böyle organik partiler kurulmadan ilan edilmiştir.

Başta Mithat Paşa olmak üzere, sayıları az olan meşrutiyet taraflıları arasında fikir birliği mevcut değildir. Namık kemal, Ziya paşa, Ali suavi v.b. aydınlar siyasetten çok edebiyatte uğraşmışlar, bu yönde çalışmışlardır. Bunlara karşın Meşrutiyet savunucuları bu kadar az iken, buna karşın istibdat tarafları çok daha

fazlaydı. Gerek geleneksel yapı, geneksel padişahın yanında yer alma yarısı, sarayın yönünü bu yöne çevirmiş padişahın işini kolaylaştırmıştır. Tabii ki tüm bu uygulamaların odağı olan halk ise, yılların getirdiği eziklik sonucu ne olup bittiğinin farkında bile değildi.

Batı'da kapitalist - emperyalist hareketler hızlanınca sömürgeci politika'da tüm hızıyla devam etmekteydi. Tüm dünya devletleri gerek siyasi, gerekse ekonomik bir yapılanma sürecine girmişlerdir. Ulusculuk akımları sömürge en müsait durumu teşkil ediyordu. Oluşan bu yeni dünya düzeni içerisinde en fazla zorlananlar ise hiç süphesiz imparatorluklar oluyordı. II. Abdülhamit'i meşrutiyet düşmanlığına iten sebeplerin biride gelişen bu dünya düzeni içerisinde, Avrupa devletlerin çıkarları uğruna devlet içerisinde azınlıklara yaptıkları baskılar ve tehditlerdir. Avrupa'nın bu baskıcı ve sömürgeci politikası, Osmanlı Devletini daha çok kabuğuna çekilme, ilişkilerini kapama yoluna itmiştir.

I. Meşrutiyet (1876 - 1877) istibdat devrinden (1877-1908) sonra II. Meşrutiyet dönemine (1908) geliyoruz. İslamcıların meşrutiyeti açıklarken kur'andaki sürelere başvurmaları, islami yönetim seklinin zaten meşrutiyet olduğunu açıklamaları üzerine islamcı arzu tüm Osmanlı Vatandaşlarını sarmış ve arzu edilenbir hal almıştır.

10 Temmuz hareketini takiben tesis edilen 2. Meşrutiyet rejimi hakkında, islamlar evvela müşterek ve müttefik bir fikirden hareket etmektedirler ki buda, meşrut idarenin islamiyetin emr ettiği bir hükümet şekli olmasındandır. Hareket noktası islamcılar bakımından şayanı kabüldür, fakat Meşrutiyet, muhtelif müesseseleri, cemiyet telakisi ve pozotif görünüşü ile, hukuk alemindeki taazzuvu nihayet muhtlif neticeleri ile İslami kimliğini ne kadar muhafaza edebilmiştir? (73) konusu ayrı bir tartışma konusudur.

Her fikir akımında olduğu gibi, burada da taraflı, karşı taraf lehte yada alehte fikirler karşımıza çıkıyor. Öncelikle meşrutiyet - islamiyet ikilisi hakkında fikir bildirenlere bakalım.

II. Meşrutiyet islam hukuk kaidelerine uyduğnuu ileri sürenlere göre Meşrutiyet zimamdarları, gizli ve feragat dolu gayretler neticesi istibdadı yıkmışlar ve Osmanlı Devleti'ne İslamın şartlarına uygun bir şekil vermişlerdir. Meşveret, bugün elzemdir, Zira "Şekli meşrutiyetin en parlak misalidir, Osmanlı İmparatoru'nu itilaya sevkedecek yol da budur (74) Seyhülislam bütün islam beldelerine ve "mesayıhı Kiramına" gönderdiğ beyannamede, Osmanlı meşrutiyetinin dini karekterini belirtmektedir: "Şeriatı Garayı Ahmediye Devleti Osmaniyenin üssülkavanini olduğu ve kuvayı hükümet hikmeti şeriaye ve akliyenin hüsn-ü tevfik ve imtizaçından mürekkep bulunduğu...."nu bildirmektedir. Böyle Osmanlı Meşrutiyeti ile şerai'ye arasında bağ belirlenmiş oluyordu.

Osmanlı Meşruiyeti'nin hudutlar dışında da, savunuculuğunu yapılmış ve islami esaslara tamamen uygun olduğu anlatılmıştır.

1. SAİT HALİM PAŞA

II. Meşrutiyet'in oluşturduğu devlet yapılanmasını ve adalet sistemini islami açıdan eleştiren, devletin en zor dönemlerinde sadrazamlığını uzun yıllar sürdüren Prens Mehmet Sait Halim Paşa, yazılarında ve konuşmalarıda öncelikle devletin bu hale gelemsindeki sorunları ve sorumluları arıyor. Tüm çabalara ve ıslahatlara rağmen başarılı olunamadığı sorusunun cevabını araştırmaktadır. Sorunun cevapını ise Abdülhamit ve ondan öncesine dayandırıyor. Sait Paşa'nında bulduğu tek cevap vardır: gerçek islami değerlerden ve uygulamalardan uzaklaşmak.

Sırat-ı Müstakim ve sabilürreşat'ın yazılarında ve yazalarındaki tespiti, sait Paşa'da da görüyoruz. Sorulan cevabı ancak, Meşrutiyen getirdii Batılı yaklaşım ve sosyal buhranlarda bulunabilir Devlet ekranı ve cemiyet başta fransız kültürü olmak üzere Batı zihniteyinin hükmü altına girmiştir. Dini kurallar, gelişmeye ve ilerlemeeye mani köhne zihniyetler olarak bakılmaktadır, toplumsal ve aydın görüşü devletin zayıflamasındaki en önemli etken olduğnuu açıklamaktadır.

Sait Halim Paşa'nın eleştirisini yoğunlaştırdığı kesim, toplumdan ziyade bireyler ve devlet kurumları olmuştur.

İslamcıları dahi şaşırtan açıklamalar yapan sait Halim Paşa; Padişahı dinden ve manevi değerlerren uzaklaşmakla suçlamıştır. II. Abdülhamit için; "Merkeziyet usulünü mahiyet ve İcraatı dolayısıyla bağlı kalarak, istiklal ve an'ane duygusunu kaybetmiştir"(75) yorumuyla suçlamalarda bulunmaktadır.

Padişahın milli şuurdan ve ananelerde uzaklaşmasının aynı zamanda yönetici sınıfında, Zihniyet ve düşünce istiklalinden mahrum yetişen ve bu sınıfın düşük sosyal değerleri, idareci kabiliyetinede tesir ettiği düşüncesindedir. İdare eden sınıf, milli müesseseleri ıslah edemediği için, kendince olduğu kadar, memleketçe de meşkul, ecnebi müesseselerin teşkil ve tesisinde karar kılmışlardır. Bu davranış, milli mevcudiyetiten fergat anlamını ifade etmektediydi. Netici itibarıyla bu sınıf milletin teveccühüne mazhar olamamış, halktan kopmuş, asıl görevleri olan toplumu ve devleti devam ettirip yükseltmek ilkesi yerine, padişahın yanında yer alıp, mevkilerini ve kıymetlerini artırmak için çalışmışlardır, ifadeleri ile de yönetici ve aydın sınıfını tarif etmektedir.

II Meşrutiyet dönemindeki gelişmeleri, I Mesrutiyetin sonucu olarak gören Sait Halim Paşa, toplumun onlara en çok ihtiyaç duyduğu dönemde, düşünülrlerin ve devlet ekranının halktan, tarihinden ve dininden koparak, Batı zihniyetinin tesiri altında, dini ilerlemeye engel olarak görmüşlerdir diyor. bu dönemdeki toplumu ve düşünürleri şöyle ifade

ediyor: "1324 (1908) senesinde, gözler açıldığı vakit bu durum daha iyi anlaşılmıştır. Meşrutiyetin böyle bir sınıfa ihtiyacı açıktır. O halde asıl konu intikal devresidir. Fakat bu devrede de, maddi ve sosyal vazifelerimizin, din vazifelerimizden çıktığı unutularak (I. Meşrutiyetten sonra olduğu gibi), eski hata tekarlanmış, ağır 'suç tekrar işlenmiştir. Islahatın muvaffak olmaması cemiyeti ve ruhunu gelenekleri ve tarihi ile anlayamamış olan güzideler sınıfının büyük ve ölçüsüz mesuliyetlerini de ifade eder (76)

Bu manasız ve anlamsız Batı hayranlığı sadece devleti yapratmış ve yozlaştırmakla kalmamış halkıda canından bezdirmiştir Sait Paşa'ya göre. II meşrutiyet'de Şark ve Garb zihniyetlerinin derin uçurumları arasında toplumsal sancıları ve bocalamalar içinde doğmuştur, Bu halk manasız bir Garp kültürü içinde, insan kafasının ne kadar mahsüllü varsa hepsini denemiş. Osmanlı halkı deneme tahtasına dönmüştür. Osmanlı Devleti gibi kozmopolitik bir yapıya sahip olan devlet için halkın manevi değerlerden bu kadar uzaklaşması, devlet için en büyük tehlikedir. Oysa halkın her zamankinden daha fazla, dini birlik ve beraberliğe ihtiyacı olduğu belirtiliyor.

Sait Halim Paşa, aslında halkın milli değerlerden uzaklaştığını söylerken, bunu devleti eleştirmek amacıyla adeta, otoriter yapının açıklanması amacıyla topluma böyle bir değer biçmektedir. Çünkü onun asıl meselesi devletin Batıya olan hayranlığıdır ki, bu hayranlık devleti geleneksel

ve İslami yapısından uzaklaştırmıştır. Asıl tehlikede budur. Çünkü bir milletin geleneklerini, dini yapılanmasını örflerini değistirmek kısa zamanda mümkün değildir. Kaldı ki böyel bir hayranlığın Osmanlı Devletini Avrupa medeniyet ve meşrutiyetine götürmeyeceğinin farkındaydı. O zaman problem neydi? Problem halkın yönetimden etkilenmesi değil, yönetimin halktan etkilenmesiydi. Bir milletin siyasi faaliyetleri ancak tarihi, geçmişi, bağlı olduğu sosyal usullere dayanır. O zaman Meşrutiyet halka rağmen yapılanma yerine, Avrupa hayranlığı bırakılıp, halkın yıllardır getirip yarattığı değerlere göre yapılanmalıdır.Bu kurallara dayandırılmalıdır.

O halde İslami devletle, sosyal ve siyasi oluşumların ulusal kaynaklar dışında, Avrupa kanunlarına müesselelerine göre oluşturulmaları ve bu görüşte yenileşme fikirleri, fenalıkların asıl ve tek kaynağını teşkil eder. Sait Halim Paşa'ya göre Osmanlı Devletinde, idareci sınıfın ve halkın en önemli problemi kendilerine olan güvensizlikleridir. Devletin ve halkın kendi değerlerine göre, siyasal yapısı içerisinde geçmişide koruyarak ıslahat yapmaya kabiliyeti olmadığı görüşü Batı hayranlığının en önemli etkenlerinden biridir. Toplum ve devlet böylece kendine itimatı sarsmış, yabancılarda bu itimatsızlığı anlamış ve buna göre politikalar üretmeye başlamışlardır. Bu hale düşmüş bir toplum kendi kurtuluşunu, kendi milli ve dini değerlerinde değil, yabancı fikir, kanun ve müessese ithalinden beklemektedir.

Bu toplumsal yaklaşımlarıyla halkın büyük sorumluluk yükleyen Sait Paşa, sorunların sorumlularını bireylerde değil, toplumlarda ve düşüncelerde aramaktadır. Ona göre suçlu ne tek başına padişah, ne yöneticiler ne de düşünürlerdir. Bu suçta hepsinin sorumluluğu vardır. Devletin bu hale gelmesine tek bir sorumlu aramak yanlış ve tutarsız olur. "Bir idare yalnız bir adam veya bir fırkanın değil, belki bütün bir neslin eseridir. O kadar ki: Sultan Hamid kendi namına nisbetle yadolunan idarei Hamidiyenin yegane amil ve müessisi değildi, belki bu idarenin esaslı amillerinden biridir. Sultan Hamid dünyaya gelmemiş olsaydı, yine kendi muasırları bir Sultan Hamid'in meydana gelmesine sebebiyet vereceklerdir (76).

O halde I. Meşrutiyetin başarısız olmasının en önemli sebebi, "Nesl-i hazırın" en önemli ve gerekli görevlerini yapmamasından kaynaklanmaktadır. Görevlerini yerine getirmeyen Padişah, yöneticiler, aydınlar, din adamları ve halk, devletin bu hale gelmesindeki sorumlularıdır.

Sorunlar ve sorumlular belirlendiğine göre, şimdi asıl mesele çareleri üretmektir. Meşrutiyet ilan edilirken herkesin umudu daha fazla hürriyetti. Bu hürriyet sağlanabilmiş midir? Meşrutiyetçiler tüm çabalara rağmen, kopyacılıktan kurtulamamışlar, "Avrupavari bir hürriyete varmamız için, muhtelif safhalardan geçmemiz gerektiği görüşünü daha anlayamamışlardır", yorumuyla "Meşrutiyetin ne ölçüde hürriyet getirdiğini açıklıyor.

Sonuç olarak Meşrutiyetçiler için şu uyarılarda bulunuyor: "Tarih seyrine devamla hükmünü verecektir. Garp hayranlığına ve manasız taklite müstenit müesseseler, hem bırakıldıkları taktirde, Osmanlı Meşrutiyeti zemini üzerinde bulunamayacaktır. Garp, Şark tezadı, hatalar mütemadiyen tekrar edecektir. Zira tabii şartlar altında, kendine has gelişme konusu bulamayan devletin, Sosyal ve Siyasi hayatına "Serbestçe İştirak" etmeyen bir memleket, hukuki vazifesini ifa zamanı gelince, felaketlerini artırmaktan başka bir harekette bulunamaz" (77).

Buraya kadar açıklamalara bakılacak olursa, Meşrutiyet aleyhinde fikir bildirenlerin, Pan-İslamist açıdan yaklaşımların,Abdulhamidin Osmanlı Devletini hakiki ve islami müesseselerle kalkındırma yoluna gitmediği, bu kanunlara göre devleti oluşturamadığı, halkın yönetici kadroların düşünürlerin İslami devlet şeklini bilmediği ve bu yönde çalışmadıkları, Avrupa hayranlığı ve taklitçiliği nedeniyle altı yüz yıllık devlet yıkılmaya kadar gelmiştir. O halde gerçek kurtuluş, geçmişte olduğu gibi kendi değerlerine dönüp, tabii yani İslami ıslahatları yapmakla mümkündür. Ama görülecektir ki, bu da devletin yıkılmasını engelleyemeyecektir.

5. Kanun-i Esasi ve İslamiyet

Her yerde ve her zeminde Meşrutiyetçi olan Pan-İslamistler Meşrutiyetin en önemli verilerinden biri olan Kanun-i Esasiye'ye aynı sıcaklık ve yakınlıkla yaklaştıklarını söylemek mümkün değildir. Ayrıca Meşrutiyete

yönetilen tüm eyalet ve vilayetlerde bu ana kanuna mal edilmiştir. Diğer kanunlarda olduğu gibi, Kanun-i Esasi konusunda da İslamcılar kendi aralarında ikiye ayrılmışlardır. Kanun-i Esasi'nin İslamiyete ve Meşrutiyete yararlı olduğunu söyleyenlerin yanısıra, bu kanunun İslamiyetin özüne aykırı olduğu, İslamların zaten böyle bir kitabı olduğunu belirtenler vardı.

a. Kanun-i Esasi'nin Yanında Olan İslamcılar

Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi'yi savunanlar bunu yine İslami kurallara dayanarak yapmaktadırlar. Onlara göre, Avrupa'ya nazaran bu kanunları kabul etmek gerilik sayılmayacağı gibi, bu kanunla İslamiyet'in yapısında bulunan insan hakları beyannemesi bütün içeriğiyle Kur'an'da zaten vardır.

Dergüzini Zade, Kanun-i Esasi'yi savunurken iki nokta üzerinde duruyor. Birincisi, 1876 Kanun-i Esasisinden önce, Osmanlı Devletinin bir ana kanunu vardır, bu Kur'an idi ve İmparatorluk da bu kanuna göre yönetilmekte idi. 1876 Kanun-i Esasisi ile İslami siyaset ve dünya kaidelerinin teyidi ve kısmende Avrupai kodifikasyondan başka bir anlam ve önem taşımaktadır (78). O halde bu kanunu İslamiyete rağmen değerlendirmek yanlıştır. Çünkü Osmanlı Devletinin en yüksek kanunu halen Kur'an'dır. Devletin yapısını ve müesseselerini Şeriat Kanunlarından İslam devlet prensiplerinden uzaklaştırmak mümkün değildir. Bunu ithal etmek mümkünde değildir. O halde Kur'an bir Kanunlar Kanunu olmaktadır, ana ve normal kanunlar Şeriata tabidirler. O halde Osmanlı esas

teşkilat hukuku bu kurallara göre yapılmalıdır. Bu kurallar ki devlete teokratik yapısını vermektedir. Her ne kadar bir kanunu yapıcılığına gidilmisse de, Parlementonun Kanun-i Esasiye'de hükmeden Şeriata aykırı davranmaları mümkün değildir.

Kanun-i Esasinin olusmasında da büyük etken'olan Şeriat kanunları bu yeni kanunun oluşturulmaında da tek ve en büyük etken olduğu için bazı İslamcılar lehte fikir bildirmişlerdir. Hatta onlara göre, Avrupa'ya nazaran Osmanlı Devletinin böyle bir Kanun-i Esasi kabul etmeleri gerilik sayılamazdı. İslamın ana kurallardı ama, bu hükümlerdende vaz geçmez mümkün değildir. Çünkü İslamiyet yeniliğe ve ıslahata acık bir dindir.

Sadece Kanun-i Esasinin değil, Avrupalıların dahi kanunlarını İslamiyete dayandırarak yaptıklarını söyleyen Manastırlı İsmail Hakkı: Kanun-i Esasinin İlahi Kanun demek olduğunu belirtiyor. Kanun-i Esasi hareketinin dünyayı kaplayan gerilik devrinden sonra geldiğini ve hatta yabancıların (Batılılar) kanunlarının çoğunu Şeriat-ı İslamiyeden aldıklarını bildiriyor (79). O halde şu genellemeyi yapmak yanlış olmayacak sanırım. Esasi lehinde fikir bildirenler, onun Şeriat kanunlara dayanarak yapıldığı görüşünden yola çıkarak yanında yer almışlardır.

b. Kanun-i Esasi Aleyhinde Olan İslamcılar

Mesrutiyette olduğu gibi Kanun-i Esasisininde aleyhinde olanlar ve bu yönde çalışıp kamuoyu oluşturanlar mevcuttu.

Burada da eleştiriler İslami esaslar çerçevesinde değerlendiriliyordu. Devletin yapısal özellikleri ve sosyal kanunu göz önünde tutulduğunda, bu kanunun gerçekten tüm ihtiyaçlara karşılık verebilecek, tüm halkı memnun edebilecek nitelikte olmasından ciddi şüpheler mevcuttu. Örneğin dönemin muhalif gazetelerinden biri olan Mizan'da şöyle bir değerlendirme yapılmaktadır. "1876 Kanun-i Esasinin zimmet hanesine gelince, hayli dolgundur. Acaba, 1876 ana kanunu, İslami menşeli bir cemiyetin, bir İslam İmparatorluğunun tabii inkişafı ile intibak halinde midir, yoksa vücut verdiği müesselerle Meşrutiyet Cemiyeti arasında bir ayrılık var mıdır?" (80).

Kanun-i Esasinin Şeriat Kanunlarına göre yapıldığını söyleyen İslamcıların yanısıra, şimdi de ortaya bu kanunun müslüman halkın yapısına uygun olup olmadığı konusu tartışmaya açılmıştı. Farklı dinlerden oluşan halk, özelliklede çoğunluğu teşkil eden müslüman halk Kanun-i Esasiyi benimsiyor mu, Onda kendini bulabiliyor muydu?

İmparatorluk Cemiyetini, derin bir tahlile tabi tuttuğuna şahit olduğumuz Mehmet Şait Halim Paşa, gazetede çıkan bu soruya karşılık yazdığı yazısında kesin bir tavırla hayır cevabını vermektedir. Ona göre 1876 Kanun-i Esasının mahiyeti ve hazırlanması üzerinde durarak, kişileri, ortamı, şartları tahlil etmektedir.

Kanun-i Esasinin yanında ve aleyhinde yer alanları belirtirken, bunların aynı zamanda padişahın yanında yer

alanlar ve almayanlar olarak değerlendirmekte yanlış olmayacaktır sanırım. Çünkü Kanun-i Esasiyi yaparken hangi sebeplerle yola çıkılmıştır. Bu kanun ile hükümdarın mutlak idaresine karşı bir güç oluşturmak en önemli sebebi teşkil ediyordu. Bunu Sait Halim "Kanun-i Esasi müstebit hükümdarın kuvvetine karşı bir mana vücuda getirmek gayesiyle, bizzat mutlak idare erkanı tarafından müttefikan ittihaz edilen tedbirdir" (81) seklinde ifade ediyor. Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olan ve halkının mutluluğu için görevlendirilen padışahın görevlerini kısıtlamak mümkün değildir. Çünkü padişah gücünü ve yetkilerini Şeriat Kanunlarından almaktadır. Kanun-i Esasiyi yapanların ve ilan edenlerin padişah karşısında yer almaları, aleyhte olanların en önemli sebebini oluşturuyordu.

İstibdatı devletin ve halkın gelişmesi için mani gören hürriyetçilerin, halkın devlete iştirakı ile bu sorunları çözebileceği görüşünün boşa çıkması aleyhte olanlar için en önemli sebeplerden biriydi. Onlar için, Kanun-i Esası ile halka verilen temsil gücü devletin kurtuluşu için yeterli ve gerekli değildir. Bu yönetim erkinin başka bir güç elinde toplanmasıdır ki, o da halktır, bu da yeni istibdat gücü anlamına geliyordu. Oysa yönetimi sağlayacak tek yetkili güç, tüm bu unsurların üzerinde ve hepsini kaplayan ilahi güç olmalıdır.

Kanun-i Esasi ile amaçlanan, harici güçlerin ülke içerisindeki etkinliğin sona erdirilmesi görüşü boşa çıkınca,

muhaliflerin sesi daha çok çıkmaya başladı. Gerek azınlıklar üzerindeki çıkar oyunları sürerken, ülkeden pay koparmak isteyenlerin çabalarıda hızlanmıştı. Oysa yapılan kanunla, özellikle azınlıkların temsilcileri yoluyla yer almaları sağlanmış, Osmanlı vatandaşı ve Osmanlılık ilkesi yönünde ülke bütünlüğünün korunması amaçlanmıştı. Tüm bunlara rağmen harici tesirlerin ve müdahalelerin önüne kısmen geçilmiş olmakla beraber, istibdata son verememiş, felekatler çağını gevşetememiştir. Padişah boyunduruğu altından kurtulan halkın bu seferde Meclis boyunduruğu altına girdiği görüşü yaygınlaşmıştır. Tabii ki büyük ümitler bağlanan, hürriyetçilerin tüm sorunların çözümü olarak gördükleri anayasal sistem, beklenen sonucu verememiş, başta padişah olmak üzere muhaliflerin istekleri üzerine ilanından bir yıl sonra yürürlükten kaldırılmıştır. Böylece tüm ümitler hayal olmaktan öteye gidememiştir, anarji ve parçalanma, sefalet, savaş, fakirlik, toplumsal huzursuzluk ve duyarlılık son haddine gelmiştir.

1908 yılında Sait Paşa; Kanun-i Esasi ve Şeriat-ı İslamiye adıyla Mizan'da yayınladığı makalesinde Kanun-i Esasiye neden karşı olduğunu ve neden bu kanunla amaçlanan sonuca ulaşılamadığını şöyle belirtiyor: Kanun-i Esasi büyük ümitlerle doğmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, Kanun-i Esasiyi kabul ile bir insanlar diyarı ve kalkınmış bir devlet olarak Avrupa Devleti olarak kabul edilecekti. Fakat Kanun-i Esasi ile verilen hürriyet, istibdatın yerleştirdiği kötü itiyatları ölçüsüz suretle istimalden başka işe yaramamıştır.

Nihayet Batı baskısı, Fransız hayranlığına kurban olarak ithal olunan diğer kanunlardan da bir fayda bulunamamış, memleket büyük hatalar penceresine düşmüştür (82).

Yukardaki yazıda da belirtildiği üzere,Kanun-i Esasiden çok şey beklenmiştir. Hatta hürriyetçiler bunun hemen hemen tüm sorunları çözeceği inancıyla, hazırlanışı ve ilan edilişi esnasında padişaha önemli tavizler vermek zorunda kalmışlardır. Çağdaş anlamdaki Anayasalar da halk için yapılan kanunlar, Osmanlı Devletinde öyle bir hale gelmiştirki insanlar kanunlara göre düşünülmeye başlamıştır. Özellikle Avrupa kanunları örnek alınarak hazırlanan Kanun-i Esasi İslamcılar için Osmanlı Devletine ve halkına kesinlikle uymayan ve bu nedenlede başarısız olan bir kanundur. Sait Halim Paşa memleketin sosyal hali ve mevkii ile, siyasi hukuku arasında derin bir nisbetsizlik uçurumu görmektedir. O kadar ki, 1876 kanunu, sosyal ihtiyaçları göz önünde bulundur-madığı için, bu ihtiyaçların tazyiki ile daima seklini tebdil ve tağyir mecburiyetinde kalmıştır (83). Oysa devletin ve halkın gerçekleriyle, siyasetiyle uymayan siyasi oluşumlar, güçleri bireylerin elinde toplar ve siyasal erk kendini istibdat şeklinde gösterir. Cünkü bu tür kanunlar suistimale sürekli açık olan kanunlardır. İşte bu nedenledir ki kanunu esasideki bu hürriyet havası, halktan uzaklığı Abdulhamit gibi bir padişahı doğurmuştur görüşünü yayınlamıştır.

Şark ile Garb arasındaki siyasal ve toplumsal farklılık Kanun-i Esasinin eleştirisinde en önemli rolü oynamıştır.

Pan-İslamistler yazılarında, Kanun-i Esasinin hürriyet amacıyla doğduğunu kabul etmekle beraber, Osmanlı İstibdatı ile, Batı istibdatını karıştırılıp, bu yönde düzenlenmesini kabul etmemektedir. Bunu bir hastalığı, başka bir hastalığın ilacıyla iyileştirmeye benzetiyorlar. Bu nedenlede Kanun-i Esasi Osmanlı Cemiyetinin karakteriyle uzaktan yakından uyuşmamaktadır. Halk için yapılan Kanunun, halktan uzak olması, hatta onun karakteriyle uzaktan yakından ilgisinin olmaması muhalifler için en önemli sorundu.

Kanun-i Esasi ile amaçlanan konulardan biride içinde barındırdığı halkların siyasi varlıklarını kabul etmekti. Bu siyasi hakları onların varlığının bir temini olarak görüp bu yönde kanun oluşturmasıydı. Bu merkezi otonomları güçlü olan devletler için belki büyük bir problem olmasada, Osmanlı Devleti gibi siyasi bunalımın ve ekonomik çöküntünün yaşandığı bir devletle, barındırdığı milletler, kavimler, lisanlar ve dinler o kadar çeşitlidir ki, böyle bir siyasi topluluk Batı örnekli kanunlarla temsil edilemezdi. O halde Kanun-i Esasi Osmanlı Devletinin siyasi formülü ve karakteriyle hiç bir ilgisi olmayan bir kanundur. Bu denli topluma ve siyasi yapıya yabancı olan bir kanunun başarılı olmasını beklemek zaten hayalciliktir. O halde yapılan tüm çalışmalar lüzumsuz ve verimsiz birer çabanın ürünüdür. İslamcıların temsilcilerinden olan Sait Paşa Kanun-i Esasi sonucunu şöyle değerlendiriyor: Bu derece yabancı bir Kanun-i Esasi, tadil ve ihtiyaçlara uyabilir mi? Girişilen bu

çalışmaların hepsi lüzumsuz ve gereksizdir. Zira hepsi aynı istikamete ve se'niyetlerle aralarındaki uçurumu daraltmayarak yapılmaktadır (84).

Kanun-i Esasinin lehinde ve aleyhinde olanların buluştukları ortak bir nokta vardır ki, o da 35 madde de padihaşa verilen meclisi fesih yetkisidir. Çünkü Padişah aynı zamanda halife olduğu için, müspet sekilde kabulü hayırlı görülmekte ve bu bakımdan İslami esaslara yakınlık arzettiği kabul edilmektedir. Ayrıca bunun gibi, görülen gerekçeler üzerine kapatılan meclisler İslam tarihinden örneklendirilerek, Abdulhamid'in meclisi dağıtma kararının yararı ve İslaim esaslara uygunluğu belirtilmektedir (85).

6. JÖN TÜRKLER, İTTİHAT TERAKKİ VE PAN-İSLAMİZİM

Muhafazakar bir toplumun eğilimlerini temsil edebilmek iddiası ile meşrutiyetin iki büyük partisi bir birinin amansız hasmı İttihat ve Terakki (İ.T.C.) ile Hürriyet ve İtilaf (H.İ.), program ve aksiyonlarında İslamcı görüşlere yer verdikleri gibi, İslamcı ceryan mensupları içinde taraftar ve aleyhtarlarını bulmuşlar ve makalelerden vaazlara kadar İslamcı görüş övülmüş ve yerilmişlerdir (86).

İttihat ve Terakki Meşrutiyetin başında, bizzat liderlerinin isimleri anılarak dini dergilerde ve camilerde, bilhassa Sırat-ı Müstakim sayfalarında savunulmuş ve övülmüştür. Doğrulukla çalışanlardan, yıllarca işkencelere göğüs gerenlerden kurulu "muhterem ve mukaddes bir cemiyet" olarak halka tanıtılmıştır.

Bununla birlikte, (İ.T.C.) kongre kararlarında ve porgramlarında, İslamcı tezler ve dini davranışlar gittikçe artan bir önem kazanmıştır. 1908 tarihli ilk siyasi programda yalnız 1876 Kanun-i Esasisine olan bağlılık teyit edilmişti (Mad. 1). 1325 (1909) tarihli programda değiştirilmiş, programda bu yönde bir açıklamaya rastlanmamaktadır. 1329 (1913)(programında ise, İslamcılık maarif alanında söz konusu edilmiştir. Siyasi hayatta uygulanması istenen dini davranışlar asıl 1332 (1917) kongresinde kararlaştırılmıştır. 1911'den itibaren gittikçe artan bir tempo ile İ.T.C. Türkçü ve İslamcıdır. Yalnız bu terkip kendini bir çeşit din devlet ayrılığına götürmüştür.

İttihatçıların Türkçü-İslamcı, Batıcı bir üçgen üzerine kurulu politikaları İslamcılık ceryanı içinde evvelce de görüldüğü gibi tenkidlere hedef olmuştur. İ.T.C. Türkçü elemanları İslamcılığın gelenekçi gidişini zamanın gereklerine göre ıslah ve uygulama yoluna gitmişler, İslam mecmuası bu çevrenin yayın organı olmuştur.

Abdulhamit'in iktidarının ilk dönemlerinde ülke dışındaki aydınlar ve özgürlükçülerin çalışmalarını önlemek için çeşitli yollar denendiği bilinmektedir. Bu aydınların yıllarca savunduğu, çalıştığı Meşruti sistem, Abdulhamit tarafından yok edilmiş, İstibdata yönelik padişah diktatörlüğü kurulmuştur. Ülke içinde çalışmalarına izin verilmeyip sürgüne gönderilmelerinin yanısıra bulundukları Avrupa ülkelerine de diplomatik baskılarla çalışmaları

kısıtlanmaya çalışılmıştır. Yapılan tüm baskılar olumlu sonuç vermeyince, 1897'den itibaren Abdulhamit, özgürlükçülerle anlaşma yoluna gitmiştir (87). Tüfenkçilerden çok güvendiği Ferit Ahmet Celalettin Paşa'ydı. Avrupa'da özgürlükçülerle görüşmelerde bulunmaya yetkili kılmıştır.

Abdulhamit'in 1897'de Yunanistan'a savaş ilan etmesi ve bunu kazanması kendisine önemli bir nüfuz kazandırmıştır. Bu nüfuzunuda Avrupa'da bulunan aydınları ülkele getirip, muhalif sesleri yok etmek için kullanmıştır. Yunan seferi geri gelen bir canlılığın belirtisi olarak görüldü ve ülkenin ancak Abdulhamit'in düşünceleriyle kurtulabileceği havası yaratılmaya çalışıldı. Bunun için 1897'nin Temmuzunda padişah, Paris'teki Osmanlı Büyükelçiliğine bir tebliğ gönderdi. Buna göre, Avrupa'da, Muzır yayınlarda bulunanlar, padişahça affediliyorlardı. Dönecek olurlarsa, kendilerine parasız pasaport, yolluk ve liyakatlarına göre memuriyet verilecektir. Avrupa'da öğrenimini sürdürmek isteyenlere maaş bağlanacaktı. Bildirinin çıkmasından on gün sonra, zararlı yayınları sürdürenler, Osmanlı uyruğundan çıkarılacak ve yurtlarına dönmelerine izin verilmeyecektir (88).

Bu bildiri kısa sürede sonuçlarını vermeye başladı. İ.T.C. saflarında büyük çözülme oldu. Murat Bey, Hikmet, Rahmi, Süleyman Nafiz, Binbaşı Ahmet, Dr. Hasan, Haşim Beyler dönenler arasındaydı. Bir bölümü öğrenimlerini sürdürme yoluna gittiler. Bir kısmı ise, İshak Sukuti, Dr. Abdullah

Cevdet, Tunalı Hilmi, Çürüksulu Ahmet, Serasker Yaveri Sefik, Ali Kemal, Rauf Ahmet Beyler elçilikte görev aldılar.

Abdulhamit ile yapılan Yunan Mutarekesinden (1897), 1899'in sonuna kadar Jön Türk hareketi sürekli çözülme gösterdi. Bazıları Abdulhamit'in istediği gibi istibdatçı yönetimde akıllı bir çocuk olmaya devam ederken; bazılarıda özellikle İshak Sukuti, Tunalı Hilmi, Abdullah Cevdet, Cenevre'de çıkardıkları Osmanlı gazetesinde Abdulhamit yönetimine karşı sert eleştiriler yapılırken, Türkçülüğe ve Cumhuriyetçiliğe doğru eğilimlerini dile getiriyorlardı. Ayrıca Ahmet Rıza, grubu ile de yakınlaşmalar başlamıştı. Bu esnada cemiyet içerisinde parasızlık büyük bir problem yaratıyordu. Osmanlı gazetesinin çıkışı zorlanırken Kanun-i Esasisi gazeteside satılmak zorunda kalınmıştı. Kahire'de 3 Eylül 1899'da çıkardıkları HAK gazetesinde mücadelelerini sürdürüyorlardı.

Başlangıçta Abdulhamit'in iyi niyet gösterileri karşısında, tüm bölünmelere karşın onun yanında yer alan ittihatçılar, Abdulhamit rejimiyle uyuşayamayınca yönetime karşın sert eleştirilerini yaşadıkları ülkelerde örgütlenerek devam ettirmişlerdir. İdeolojileri ise, Osmanlılık çatısı altında Devleti düştüğü durumdan kurtarmak olmuştur. İttihatçılar, Abdulhamit'in sürdürdüğü Pan-İslamist girişimleri ideolojik bir boyutta benimsememişler, bunun yerine uzun süre Osmanlılık politikasını benimsemişlerdir. Onlar gelenekçi yapıdan kaynaklanan, İslama ve İslamcılığa

yakın gözükmekle beraber, İttihat-ı İslamı tam anlamıyla savunmamışlardır. 6 Mart 1898'de "Kanun-i Esasi"de yayınlanan İttihat-ı İslam başlıklı yazıda, Abdulhamit'in "emr-i hilafete" sarılması ile "İttihat-ı İslam"ı ayrı ayrı politikalar saydığını birincisini 1876'dan sonra yaptığını, ikincisini ise "İttihad-ı İslamcı" (89) olması 1892'den sonra olduğunu belirtiyorlar.

a) Cemalettin Afgani'nin İttihatçılarla İlişkileri

II. Abdulhamit'e ve yönetimine sıcak bakmayan ittihatçılar, gerek toplumun gelenekçi yapısı, gerekse gelişen olaylar karşısında Pan-İslamizme ve İslamcılara karşı yakınlık duymuşlardır. Değişik özellikler arz eden bir dini grup ile İ.T.C. arasındaki bağların mevcut olması bunun açık bir örneğidir. Ahmet Rıza'nın evinde kendilerine konferans veren, Jön Türkler ile yaptığı görüşmelerden onları fazlasıyla etkileyerek, olumlu ilişkiler sürdüren Cemalettin Afgani'dir.

Padişah tarafından yakın takibe aldırılan Afgani hakkında hafiyeleri yaptığı bir suçlamada onun Jön Türkler ile olan yakın ilişkileri olduğu öne sürülmüştür. Afgani'nin hiç bir tarafa itimat vermeyen adam olarak değerlendirilirken fesat tohumları eken, güvenilir olmayan Mason cemiyeti ile Ermeni komitecileri ve Jön Türk takımı ile münasebetleri olduğu belirtiliyor (90).

Aynı suçlamalarda Afgani'nin fesatçı olduğu iddiası ile Dersaadet'den sürgüne gönderilen Abdullah Nedim adlı bir

şahsın Afgani'ye akıl verici olduğu ve Traslurgarp'da bu özelliğe sahip üç kişi ile irtibatının bulunduğu ileri sürülmektedir (91). Babilerinin Jön Türklerin gizli eserlerinin dağıtımına olan yardımları ile Ali Şefkati tarafından yayınladığını gördüğümüz istikbal ve hayat adlı gazeelerin bir kimseler tarafından (İ.T.C.) ilk lider durumuna geçmiş olan İbrahim Temo'ya verilmesinin (92) ilişkilerinin niteliğini göstermektedir. Babilerin İran'daki Meşrutiyet hareketinin destekleyicileri arasında bulunmaları İbrahim Temo'ya gizli yayınlar sağlayan Babi'nin, Nasreddin Şah'ı öldürmesi (93) yönetimin kuşkularını büsbütün artırmıştır. Daha sonraki dönemlerde bile faaliyetleri büyük bir kuşku ile izlenen Babilerin Jön Türkler ile birlikte muhalefet yaptıkları bilinmektedir. Jön Türklerin yayın organları, Nasreddin Şah'ın öldürülmesini tasvip etmediklerini açıklamışlar, İbrahim Temo'nun "Darısı Abdulhamid'in Başına" açıklaması ve çeşitli yerlere cemiyetçe astırılmış, İshak Sukuti'nin Babilerin çıkardıkları yayınlara büyük ilgi göstermesi, İttihatçıların yakın ilgi duyduklarını göstermektedir.

b. Ahmet Rıza'nın İslamcılık Hakkındaki Fikirleri

Buraya kadar Jön Türk zihniyetinin din kurumuna nasıl baktığını kısmende olsa anlatmaya çalıştık. Ahmet Rıza Bey'in çok hassas bir şekilde temas ettiği gibi, bu kimseler açısından dinin en önemli fonksiyonunun bir birleştiricilik ifade etmesidir. Dinin maksadının insanları ıslah edip, genel olarak bir noktada toplamak olduğunu açıklıyor (94).

Dinin hükmü ferma olmadığı memleketlerde bile ahali, sosyalizm, anarşizm gibi tabirlerle ittihada bir vasıta arıyor. Sürüden ayrılanı kurd kapar, felsefesiyle dinin toplumsal içeriğini en iyi şekilde ifade ediyor.

Ahmet Rıza Bey'in yazısında önemli bir husus ortaya çıkıyor. "Sürü ve Kurd" misali toplumu tam anlamıyla bir Ümmet yapısı içinde gördüğünü gösteriyor. Abdullah Cevdet "... Bir fesat çoşmuşdur gidiyor. Girit gitti, Traslurgarp gidiyor. Türkiye gidiyor, İslamiyet gidiyor" (95) sözleriyle ne kadar ilerici olsalarda geleneksel yapıya çok bağlı olduklarını gösteriyor.

Ahmet Rıza Beğ, düşünce alanındaki ilk yazılarının birinde, İslam dininin toplumsal içeriğinden, toplumsal birlik içinde tutmak alanında yararlanılabileceğini istemiştir (96). Daha sonra Jön Türk dergilerinin başlıca temalarından birisi haline gelen bu alanda yeni bir risale neşrettiğinden, örgüt içinde mualifleri, kendisinin bunu "dinsiz" olduğu yolundaki eleştirileri tekzip ettiği için yaptığını zannetmişlerdir (97). Yazdıklarında gayet samimi olan Ahmet Rıza için öne sürülen fikirler Abdullah Cevdet içinde geçerliydi.

Kuşkusuz, burada dikkati çeken en önemli nokta toplumun mutlaka bir birlik içinde olması gerektiğinin ileri sürülmesidir. Savaşlar dışında toplumun biraraya gelmediğini belirten Rıza, dinin bunun için önemli bir fırsat olduğunu belirtiyor. Hükümetin azınlıklara her türlü sosyal cemiyet

kurmalarına izin verirken, aynı izni müslümanlara vermemesi büyük bir hatadır. Müslümanların ve Türklerin şeriat-ı İslamiyenin ve yüksek medeniyetden mahrum bırakması meşveretten ve dini icralardan mahrum kılmasının büyük hata olduğunu belirtiyor (98).

İşte bu görüşten itibaren yönelmek için pozitivizmden uygnu bir düşünce sistemi bulunamazdı. Pozitivizmin, bireyi toplum menfaatleri karşısında eriten zihniyeti, ümmeti kurtarmak çabası olan bir düşünürler grubu için en elverişli batı düşüncesi oluyordu.

Ahmet Rıza Beğ'e göre; İslamiyet toplumu düzenleme ve birarada tutma açısından son derece tutarlı bir sistematiğe sahiptir. Ancak gelişmeler bunu kullanılmaz bir hale sokmuştur. İslam toplumunu birlik halinde tutmak için, Pozitivist düşünce onun yerini tam anlamıyla alıncaya kadar dinden vazgeçmenin imkanı yoktu. Pozitivistlerinde aynı düşüncede olduğunu, ona gösterdikleri yardımlardan anlıyoruz.

c. Abdullah Cevdet'in İslamcı Fikirleri

Jön Türkler toplumda, istedikleri değişiklikleri İslami hadiseler desteğiyle ortaya koymuşlardır. İslam, Jön Türk düşüncesini iki temel şekilde etkiliyordu. İlk olarak ümmet yapısının bireyler üzerined etkisiyle, bu kimseler ister istemez toplumu dayanışmacı bir düzen olarak algılıyorlardı. Abdullah Cevdet Beğ'in eğitimin amacı konusundaki bir tebliğinide nakledersek ilk mekteb ve orta mekteb

hocaları talebeye muamele usulleri ile çocukların kalblerinde çok kere bencilliği, rakebeti, hatta nefreti filizlendirmektedir (98).

Eğitime büyük önem veren Cevdet, toplumsal düzenin ve gelenekselliğin devam etmesinin ancak oluşturulacak eğitim programlarıyla sağlanacağını söylüyor. Vaktiyle Doğu'da tamamen sosyal ve uluslararası eğitimcilerin yetiştiği mekteplerin mevcud olduğunu, bütün milletlerin bir birlerini kucakladıkları, dinlerin hoşgörü içinde bu mekteplerde okutulduğunu belirtiyor. Geçmişte toplumsal bütünlüğü sağlayan unsur olan dinin bu günde aynı görevi yapmaması için bir sebep göremiyor. Cevdet özellikle Avrupa'nın sosyal yapısını örnek göstererek, Osmanlı toplumunun ahlak düzenini korumak için, kadınların toplumda ahlaklarını korumaları içinde İslami değerler vazgeçilmezdir.

Cevdet'in 1900 yılında yazdığı De La Necesit d'une Ecove Pour Les Educarteur Sociaur adlı eserinde eğitimin toplumun bütünlüğünü, gelişimini ve manevi değerleri koruyuculuğu yönündeki etkilerini geniş geniş anlatıyor. Bu amaçla bir de okul açan Cevdet, okulun amacını şöyle özetliyor: Bu okulda hiçbir ünvan ve sınıfın üstünlüğü yoktur. Kız ve erkek talebelerin birbiri üzerinde ayrıcalığı yoktur (99). Cevdet Paşa'nın üzerinde önemle durduğu ve toplumları parçaladığını söylediği unsurlar hırs ve bencilliktir. Okuldaki Ceza ve Ödül olaylarını öyle ayarlıyorki, hırs ve bencillik hissi gelişme sahası

bulamıyordu. Birey kendi menfaatini emniyet altına almak istiyorsa, herkesin yakınına alaka göstermesinin lüzumlu olduğunu belirtiyor (100). Böyle bir yaklaşım dinin felsefesinde de vardır. Yani önemli olan birey ve onun çıkarları değil, toplumun genel çıkarlarıdır. Buda ancak bireysel yaklaşımların arka plana atılmasıyla mümkün olabilir.

Abdullah Cevdet'de dinin toplumsal bütünlük sağlaması konusunda geçmişten destek olarak örnekler gösteriyor: "Vaktiyle Şark'da tamamen sosyal ve uluslararası terbiyecilerin yetiştirdiği bihakkın sosyal okullar mevcuddur.

Bu okullara Tek'e denirdi, talebesi dervis adını alırdı. Sadi'nin Gülistan'ını ve Sa'di divanını okuyunuz. İnsanlığın bu büyük havarilerinin edebi ve felsefi eserlerini gözden geçiriniz. Ulvi bir ihtivala bütün milletlerin birbirini kucaklamasını görme ve bütün dinlerin tek ve Cihanşumul bir din, kardeşlik ve ilim dini halinde kaynadığını görme ihtisası ile kabarmış olan bu büyük kalblerin atışını duyar gibi olursunuz (101). O halde Osmanlı toplumunun ilerlemesi ve varlığını sürdürmesi için bencillikten ve hırstan uzakı manevi değerlerini öğrenmiş gençler yetiştirmek tek çaredir.

d. Mizancı Murat'ın İslami Fikirleri

Başlangıçta İ.T.C.'den bağımsız olsada, düşünce ve faaliyetleriyle Jön Türklere yaklasan Mizan'cı daha sonra

olaylara İslami bakışlarıyla dikkatleri toplayan bir düşünürdür. Mehmet Murat, Mülkiye ve Hukuk Fakültelerindeki verdiği tarih derslerinde hürriyet fikirlerini savunmasıyla göze çarpmaya başlamıştı. 20 Kasım 1895'te Mizan'da yazdığı yazıları, II. Abdülhamid'e olan muhalefetini ileri götürmek için Mısır'a kaçan Murat'ı burada İ.T.C.ne benzer yapıda bulunan gruplarla dialoga girismistir.

Diğer aydınlar gibi Mizancı Murat'da düşüncelerinde daha özgür olmak amacıyla, Padişahın layihalarına gerekli önemi göstermediğini bahane ederek Avurpa'ya gitimiştir. 21 Ağustos 1886'da Mizan gazetesini çıkarmaya başlamıştır ilk yılda İstanbul'da yayınlanan gazetede, Sansüre aykırı hiç bir yazı çıkarılmıyor. Fakat ikinci yılında gazete Mısır'da çıkmaya başlıyor. Gazete de Vazife ve Mesuliyet başlığıyla çıkan gazede parlementer sisteme metiyeler düzülürken, Abdülhamit yönetimi çok sert bir dille elestiriliyordu (102).

Mısır'da sansürden uzak olan Murat, devletin vatandaşa karşı olan görevlerini yerine getirmemesinden doğan sorunları vazife ve mesuliyet yazıları serisinde açıklamaya devam ediyor. Hükümetin bu sorumsuzluğu karşısında vatandaşında duyarlı olmasını istiyor ve parlementer sistemin vatandaşı koruyacağı düşüncesinide, vekillerin vazifelerinin vatandaşların hakları ve imtiyazlarını tecavüzden korumaktan ibaret olduğunu söylüyor (103).

Mizancı Murat, başlangıçta sadece hükümete değil, saray'da siddetle hücum ediyordu. İkiden Biri başlıklı

yazısında: "Abdulhamid'i ya Meşveret usulünü kabule, yahut hukumeti terketmeye" (104) çağırıyordu. Bu makale İstanbul'da şiddetli tepki uyandırmış ve Murat idama mahkum edilmişti. Bu arada Paris'e geçen Mizan, Ahmet Rıza ve arkadaşlarıyla görüşmüş, Meşveretle bazı yazıları çıkmış, Mısır'da Mizan'ı çıkarmaya devam etmiştir. İttihatçılar ilede arası açılan Murat'ın hükümet ve padişah hakkında yazdığı şu yazı daha sonraki fikirleri için çok önemlidir. Bu yazısında diyor ki: "Bugünkü idareden memnun değiliz. Sultan Hamid sağ oldukça böyle kalacağını iddia edenler çoktur. Biz de böyle düşünüyoruz. Ve saltanatın değişmesini candan istiyoruz. Saltanat hak sahibine geçmelidir. Her ne kadar bize ihtilalci ve anarşist diyorlarsa da bizim fırkamız tersine tassupçu denen muhafazakarcılardan sayılacak kadar mutedil fikirlerdir. Mevcut Kanunlara göre, İdareye dikkat edilmesini istiyoruz. Sultan Hamid dünyaya pek nadir gelen zalimlerdendir. Reşit Efendi'nin hukukseverliği bizim için kuvvetli dayanaktır (105) diyor. Daha sonra padişahın merhametine ve şefkatine sığınarak, padişah korumasına giren bir insan için bu düşüncelerin ilginç olması gerekir.

Murat, Abdulhamid'in aydınları ülkeye daveti sebebiyle eski görevi olan Duyun-u Umumiye komserliğine alınmak üzere İstanbul'a geldi. Bundan sonra ittihatçıların ihanetçi suçlamasına ve padişahın hafiyelerinin gözetimi altında yaşamaya başladı. Mizancı Murat, hiç bir zaman meşrutiyet fikrinden vazgeçmediği gibi, o da toplumun ilerlemesi ve bir

arada tutulması için dini önemli bir unsur olarak görüyordu. Yazılarında da belirttiği gibi yönetime muhalif olmasına karşın, muhafazakar yapıda olması onu geleneksel yapı içerisinde toplumun sosyal kurtulusunu sağlayacağı görüşüne itiyordu. Tüm ittihatçılarda olduğu gibi, Abdulhamid'e ve istihdatçı yönetimine karşı çıkan Murat, onun Pan-İslamist görüşlerine karşı çıkmamıştır.

e. Diğer Jön Türklerin İslamcılık ve Abdulhamid Hakkındaki Düşünceleri

Jön Türkler toplumda vazife ayrımına gitmislerdir. Bunu toplumsal dengenin zorunluluğu olarak görmüşlerdir. Vazifenin mukaddes olduğu görüşü hepsinde yaygındır. Büyük yada küçük, önemli olan toplumsal bir görevin mevcudiyetidir. Çünkü Jön Türklerin amacı, ülkede yaşayan herkesin adalet içerisinde yaşamasıdır. Bunun içinde herkes mesuliyet altındadır. Bu görş tarzı islami felsefede de gözükür. Zaten Jön Türklerde görüşlerini İslamiyete dayanarak açıklamıslardır. Murat, Biz Neyiz başlıklı yazısında, İslami mesuliyeti söyle açıklıyor: "Adab-ı İslamiyenin muhafızları yalnız ulema ve heyet değil, okuma yazma bilenlerin umumundan bed ile dini telkin eden vaisin sözünü anlamak iktidarını haiz köylüyle varıncaya kadar umum 'mükellefin'dir" (106).

Jön Türklerin bir diğer düşünce Le Bonast anlamda halka inebilmeniin ve onu ikna edebilmenin tek şartının, İslami bir uslub kullanmak olacağı idi. Jön Türk hareketini halka ulaştırabilmek için ulemayı etkilemek gibi bir sorunda

vardır. Bu bir ideoloji, siyasal yada sosyal anlamda ne kadar geniş taban tarafından desteklenirse o ölçüde başarılı olur teoremiyle ortaya çıkmış bir fikirdir. Tüm bu sebeplerden dolayı Jön Türk yayınlarında kısa sürede din konusunun ön plana çıktığını görüyoruz. Fikirlerini desteklemek içinde Abdülhamid'i kendi silahıyla vurmaya çalışmışlardır. Abdülhamid Siyasetinin seriatla hiç bir ilgisi olmadığını, hatta hareketlerinin hiç bir müslümana yakışmayacağı düşüncesindedirler. İslamiyet ahlakının topluma geliştirmek için onlara yetiştirmek yerine, halkın tassub-ı cahilenesini tahrik ederek şahsi menfaatlerine alet etmeyi reddettiğini padişahın (Halife) müslümanlardan çok uzaklardan bulunuduğunu sık sık belirtiyorlardı. (107)

Sultana yönetilen başlıca suçlamalardan biri onun dini kuraller dışında hareket ettiği şeklinde oluyordu. Özellikle merkez yayın organı olarak Osmanlı'da yoğun biçimde görülen bu eleştiriler olarak 1902 kongresinde, Merkez yayın organı sultan'ın aslında halife olmadığını ispatlayarak fetvalar nesrine devam ediyordu. (108) Bu arada gayr-müslim Osmanlılar'da Abdülhamid'e karşı olan tavarlarını daha net ve sert dillerle ortaya koymaya başlamışlardır. Özellikle Abdülhamid'in islamları örgütleme yolundaki Çalışmaları azınlıkları rahatsız ederken, Abdülhamid'e muhalif olan Jön Türkler içinde eleştiri konusu yaratılmış oluyordu.

Jön Türkler, Ülkenin bir arada tutulup kurtulması için İslamı, muhalefet aracı olarak kullanmak istiyorlardı. Fakat

bunu yaparken kitlelerin tamamen dışlayacağı düşünceleri gündeme getirmemeye dikkat ettiler. Buna örnek olarak bir jön türk mektubun nakledersek konunun daha iyi ydınlanacağı fikrindeyiz: "Rıza bey, Türkiye'de Agusto Comte'un fikrini nesr etmek istiyordu. Lakin tassub-u dini buna mani'dir gibi seyler söylemisdi. Zan derim pozitivizim filhakika insaniyet üzerine müesses bir meslek ise de bizim memleket ahalisi bundan bundan bir söy anlamazlar. Dinsizlerden Cemiyet-i beseriyeye hidmet beklemez derler. türkiye'ye gitmeğe ne hacet. Cenevre gibi maarifi terakki etmiş medeni bir memleket bilen müledeyyin islamizim yüzünü kızartacak tassubu asarı göstermektedirler. (109) Ahmed Rıza'ya gönderilen bu mektupda da belirtildiği üzere, elestiriler yine İslam dininden kaynaklanan sorunlar olarak değil, bireysel ve toplumsal hatalardan yola çıkılarak yapılıyordu. Jön Türkler Abdülhamid'e açımasız ve sert tüm eleştirilerini yaparken ideolojisine özelliklede dine karşı çok sıcak ve hosgörülü yaklaşıyorlar. Onlar ne sekilde olursa olsun islamcı görüşe asla karşı çıkmamışlardır. Cumhuriteyi, Meşrutiyeti savunurken dahi, geleneksel olan dini fetvalarını almaktan geri kalmamışlar hatta bu görüşleri islami desteklerle topluma sunmuşlardır. Yüzyıllardır aynı değerler içerisinde yaşayan insanların, birden bu değerlerin tümünden sıyrılıp kurtulmasnın beklenemeyeceği gibi Jön Türkler içinde böyle bir şey beklenmedi. Jön Türk hareketi Abdülhamid'e rağmen dinle birlikte yürümüştü. Farklı görüntülerde ve şekillerde de olsa.

e) İslamcıların Jön-Türk Hareketine Bakışları

Jön Türkler İslamcılara ve Pan-İslamist ideolojiye böyle yaklaşırken, Pan-İslamistler özellikle II. Meşrutiyetten sonra politikalarını Jön-Türklere karşı sertleştirmişlerdir.

İslamcılara göre, tamamen taklite, şuursuz bir müessese ithali arzusuna dayanılarak kurulmuş olan, sosyal ve siyasi kabiliyetimizden uzak, Kanun-i Esasi ile temeli atılan Meclisten hayırlı bir vazife beklemek abeslikten başka bir şey değildir. Parlemento zaten siyasi varlığı temsilden çok uzaktır. Böyle bir müsesese ile istibdat enkazı üzerine çeşitli kavim ve dinlerden oluşan bir toplumu oturtmak mümkün değildir (110).

Bu konudaki en sert eleştiriler yine Said Halim Paşa'dan gelmiştir. Said Halim Paşa; Ülkenin bu hale gelmesindeki sorumlulardan birinide Jön Türkler ve onların savunduğu parlamenter sistem olduğunu belirtiyor. Bu siyasi yapılanma devletin kesmekeşini artırmış, bu siyasi yapılanmalar mahiyetlerini anlamamışlar, garib bir muhalefet sistemiyle birbirleriyle boğuşan fırkalardan öteye gidemediklerini belirtiyor" (111).

Felaket seneleri içinde ilerledikçe, İslamcıların ikiye ayrıldığını, İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilafın amansız mücadelesinde İslamcılar fırkacılık hakkında, memleketin ayrılığa düştüğünü anlıyor ve fırkacılarda bunun sebebi

olarak görülüyor ve kullanılıyordu. Bu konuda genelde tüm İslamcılar birleşiyorlardı.

Bunun yanısıra sürekli Abdulhamit'in yanında yer alan İslamcılar ise Jön Türklere hiçbir zaman sıcak bakmamış, onları hainlik ve ayrımcılıkla suçlamışlardır. Abdulhamid'in tüm insanlık için büyük bir nimet olduğunu, müslümanları kurtarmak ve birleştirmekten başka amacı olmadığını belirtiyorlardı. Türkiye dısında, Mısır, Suriye gibi memleketlerede Abdulhamid aleylinde çıkan yazıların ciddiye alınmaması konusunda halkı sık sık uyaran yazılar Sırat-ı Müstakim'de yayınlıyorlardı. İslama Açık Mektup başlıklı makalede'de tüm İslam alemi bu yazıları yazan kişilere karşı uyarılıyorlardı. Toplumun içinde bulunduğu ekonomik, siyasi ve sosyal tüm bozuklukları Abdulhamid'in düzelttiğini, Müslüman toplumundan cehaleti kaldırdığı, vatanperverliği, ittihatı sağladığı ve böyle bir padişahın vatana muhalefetsizlikle suçlanmasının büyük hata olduğu uzun uzadıya anlatılıyor (112).

Her ne kadar her iki tarafta her fırsatta Mesrutiyet-perver olduğunu ifade etselerde Jön-Türkler ile İslamcıların çok iyi anlaştıkları söylenemez. Belki her ikiside aynı amaç için çalışıyorlardı. Yani vatanın bütünlüğünü koruyup, sömürüden kurtarmak, sorun amaçdan ziyade, amaca ulaşmak için kullanılacak yöntem ve araçlardı. Jön Türkler tüm politikalarını Abdulhamitsiz bir platformda oluştururken, Pan-İslamistler Abdulhamid'i varılmak istenen amaç için vaz

geçilmez unsur olarak görüyorlardı. Bir taraf Abdulhamid'i vatana ve İslama muhabetsizlikle suçlarken; diğer taraf yani İslamcılar Abdulhamit için böyle düşünen insanların ancak vatan haini olabileceği düşüncesindedirler.

Jön Türklerden ayrılacak, ayrı bir örgüt oluşturan Sabahattin Ali, Teşebbüsü Şahi ve Adem-i Merkeziyet adlı örgütündeki çalışmalarında Abdulhamid'e karşı fikirler geliştirilirken, Pan-İslamist politikayla ilgilenmemiştir. Hanedan ailesinden gelen Sebahattin Meşruti sistemi savunurken Abdulhamid'e karşı çıkıyor. Toplum ve din konusuna fazla girmemekle beraber, toplumların siyasal oluşumlara giderken mevcut yapılarını ve geleneklerini göz önünde bulundurarak bu doğrultuda çalışmaları gerektiğini belirtiyor. Çünkü kendini idareden aciz bir cemiyetin, hayatını idare etmesini mümkün olmadığını, sosyal kuruluşlara göre müsbet veya menfi sonuçlara ulaşılacağını bildiriyor. Nitekim dinlerin çeşitli ülkelerde farklı yorumlanıp, uygulanmasıda bunun sonucudur.

7. İSLAMCILARIN PAN-İSLAMİZME BAKIŞLARI

Tüm İslamcıların ortak olduğu bir nokta vardır ki o da, Pan-İslamizmin Cemaleddin Afgani tarafından ortaya atıldığı ve temsilcisi olduğu görüşüdür. Yine bir çoğu bu görüşü, çok açık ve net olmasa da çeşitli vesilelerle ne kadar isabetli ve doğru düşünce olduğunu belirtirken, Osmanlı padişahının halifelikten aldığı güç ve yetkileri, aynı zamanda

müslümanların yayıldıkları toplumların ne kadar geniş bir alan oluşturduğunu söylüyorlardı.

1910'da Sırat-ı Müstakim'de imzasız çıkan bir yazıda Pan-İslamizmin başarılı olması için yapılacak çalışmalar şöyle açıklanıyordu: "Pan-İslamizmin icrası için üç temel şeye ihtiyaç vardır ki bunlar; kongre, matbaa ve eğitimden ibaretdir. İlk olarak anlatılan kongre yapılmadığı yani Pan-İslamizm kongresi toplanmadığı bilinmektedir. Bir kaç sene evvel Kırım'da Bahçesaray'da Müntesir Tercüman gazetesi Müdürü İSmail Gasperanski kongrenin Mısır'da toplanması içni teklifde bulundu, başlangıçta hevesle kabul edilen bu karar, toplantı günü kimse gelmediği için toplanamamıştır (113).

Kongre toplanamadığı için tüm İslamcılar güçlerini matbaa ve eğitim alanında kullandılar. Çıkarılan çeşitli İslam gazetelerinde çok az muhalifin yanında, büyük bir oran Abdulhamit'i överken, devletin tek kurtuluşu olarak dini görüyorlardı. Gazetelerde sık sık Avrupa'nın yozlaşmış hayatından bahsedilirken, İslamiyetin ne denli fenne ve ilme, medeniyete uygun bir din olduğu, halifeye saygının ve bağlılığın gerekliliği anlatılıyordu. Bu yayınların Arabistan, Okyanusya, Hindistan ve Amerika'da okunduğu ve büyük etkiler yarattığı topluma sık sık duyuruluyordu.

Üçüncü vasıta olan eğitim ise tüm İslamcıların en çok üzerinde durduğu, Pan-İslamizm için vazgeçilmez şart olarak gördükleri bir unsurdu. Bu amaçlada yeni mekteplerin açılması için büyük çaba gösteriliyordu. Fakat Pan-İslamizm yalnız

Ibdita-i mekteplerin değil, Darülfununların da oluşumu arzu ediyorlardı. Özelliklede Mısır'da, Hindistan'da, Suriye'de kurulan üniversiteleri, Okyanusya Müslümanlarının açtıkları okulları Pan-İslamizm için büyük adımlar olarak değerlendiriyorlardı.

İslami yayınlarda karşılaşılan en önemli gelişmelerden biride Afrika'ya yönelik, buralardaki İslami hareketlerin gelişmesidir. İslamiyet Afrika merkezine yayıldıkça, hem daha geniş bir saha kaplayacak hemde siyasi gelişim gösterecektir.

Pan-İslamizm önemli bir desteğini dini ibadetlerle bulmaktadır. Toplu olarak yapılan hac bunun göstergesi olarak sunuluyor. Her yıl Hac'a giden insan sayısının artması Pan-İslamizmin başarısı olarak gösterilip değerlendiriliyor. Esad Efendi basta olmak üzere, her yıl toplanan bunca müslümanın Pan-İslamizm için potansiyel güç olarak görülüp değerlendirilmesi taraftarıdırlar.

Pan-İslamizm sadece dini ve siyasi bir bütünlük olarak görülmemiş aynı zamanda İslamiyetin yarattığı Doğu Medeniyetini yeniden meydana getirip, yararlı kılmak çalışması olarak görülmüştür. Bu medeniyet birliğide bütünlüğe ulaşmak için önemli bir araçtır ve bunun dini olan Pan-İslamizm ile karıştırmamakta büyük fayda vardır. Pan-İslamizm ve onun getirdiği değerler, Avrupa'nın kurduğu yada kurulduğu düşündükleri Hıristiyan birliğine karşı mücadele için tek ve önemli bir silahtır. Bununla toplum hem yıllardır barındırdıkları değerleri muhafaza edecek hemde Avrupa

işgaline karşı önemli bir güç oluşturulacaktı. O nedenle Pan-İslamistler İslam alemi kanlar, ateşler içinde yanarken başkentteki mebusların post kavgası içinde olmalarını eleştiriyor, halkı İslam çatısı altında birleşmeye çağırıyorlardı. Hatta Bulgaristan'da Müslümanların kurduğu Mekatib-i Hususiye-i İslamiye Cemiyeti'ne gıpta ile bakılıp, Osmanlı devletinde de böyle bir İslam Cemiyetinin kurulması için çalışmaya başlamışlardır.

8. PAN-İSLAMİSTLERİN DİĞER SIYASI OLUŞUMLARA BAKIŞLARI

Çağdaş Türk tarihinde görülen gelenekçilik, tereddütlü, ürkek yapı kendisi dışındaki görüşlere kapalılık Pan-İslamistler içinde geçerlidir. Tüm bunlara ilahi gücü oluşturduğu dokunulmazlık ve değiştirilmezlik ilkesi eklenince kalıplar daha da sıklaşmak zorunda kalmıştır.

Pan-İslamistler Hıristiyan Avrupa'nın uyguladığı ve amacının müslüman toplumları sömürmek olarak belirttikleri Kapitalizme kesinlikle karşı çıkıyorlar. Kapitalizmin getirdiği bireyci ve rekabetçi yaklaşımı, İslamın cemaat ve eşitlik ilkesine aykırı görmüşlerdir. Avrupalıların Müslüman aleminin büyük bölümünü işgal etmeleri, bu alandaki pazar olarak kullanmaları, Osmanlı içerisinde yer alan toplulukları ve devletleri Osmanlıya karşı kullanmaları, Avrupa'nın milliyetcilik fikrine karşın, Cemaat ve İslam Kardeşliğini savunan İslamcıları, bu Batı kaynaklı liberal sistem olarak adlandırılan kapitalist sisteme karşı olmalarını sağlamıştır.

İslamcıların Kapitalizmden daha fazla tepki gösterdikleri İslamiyet ve İnsanlık için tehlike olarak gördükleri Marx Materyalizmine dayanan Sosyalizmdir. Böyle bir yönetimi insanlığın yaratılışına ve özüne aykırı olarak görüp, her şeyin geçici olduğu bir dünya için, ebedi olan bir ortamın varlığının reddini anlayamıyorlardı. Zavallı doğuluların kendilerini toplamak istediği bir dönemde Batının fena ve mahv edici ahlaklarından sakınması lazım olarak görülüyordu. Halka sosyalizm, doğu için garbtan gelen, hazmı mümkün olmayan bir yemek olarak değerlendiriliyor. Bu öyle bir sistemdir ki Şeriatın asla kabul etmeyeceği bir çok kanun içerir. Bunun için Osmanlı toplumunda sosyalizmin asla kabul edilmeyeceğini tedirginlikle ifade ediyorlardı.

Beşeri Kanunları aslında İslamiyetin özüne aykırı gören ve İslam toplumlarının böyle bir ana kanunları olduğu için bu tarz yönetimlere asla sıcak bakmayan İslamcılar, Sosyalizmin Batılı bazı güçlerin desteğiyle çıkarılan yazı ve gazeteler yoluyla, Doğu toplumlarını yok etmek amacıyla ortaya atılmış düşünceler olarak görmeye dahi başlamıştır. Aslında bu tarz ideolojilerin felsefi boyutlarını tartışıp incelemek yerine toplumsal yönlerini görüp aleyhte kamuoyu oluşturma yönünde hareket edilmiştir. Bunun günlük politikalar için yararlı olduğu söylenebilir, ama uzun vadede bireysel ve toplumsal üretkenliğe fayda sağladığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Pan-İslamistlerde belki kısa vadede başarılı olmuşlarsa da, bu felsefelerin tamamen reddedilmesi bilimselg elişmeye fazla bir yarar sağlamamıştır.

Alaeddin Cemil, 1911 tarihinde yayınladığı bir makalesinde İslam devletlerin, Şeriat dışında hiçbir yönetime ihtiyacı olmadığını, o siyasetlerin zavallı ve maneviyatsız toplumların ürünü olduğu, İslamiyet ile; Hürriyet, adalet, hukuk sağlanmış, İslamlar ise; zalimi sevmez, ondan nefret eder ve başarılı oldukça da ne fukarayı, ne de insanlığı o zavallı yetimlerin amellerini ezmek ister (114). O halde bunların dışında bir ya siyasi oluşuma ne ihtiyaç vardır?

II. BÖLÜM

A. II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ DIŞ POLİTİKADA VE AVRUPALILAŞMA HAREKETLERİNDE PAN-İSLAMİST ETKİLER

II Abülhamit döneminde yaşanan baskıcı devlet sistemi devleti ve devlet gücünü bireysel Kanun ve bazı aracı haline getirmiştir. Abdülhümit devletin her kademesinde tek hakim güç olmaya çalışmıştır. tüm karar mekanismalarını kendine bağlamıştır. Dış siyasetde de karar yetkisi kendisinde olduğundan, tüm devletlerle olan ilişkileri yakın takibe almış bunun için sarayda özel teşkilat oluşturmuştur. O döneme ait arşiv belgelerininri incelediğimizde (115) bir takım devletler hakkında özel araştırmalar yaptırıp çeşitli ülkelere hafiyeler gönderip, bu devletlerin siyasi amaçları hallinde bir takım düşüncede sahip olduğu hemen gözükmektedir.

II. Abdülhamid'in hafiye teşkilatına rağmen, Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde de politikada takip edilen yayılmacılık politikalar tamamen bırakılmış bunun yerin mevcut düzen içerisinde, hiç bir devlete bağlanmaldan devletin imkanlarının en iyi şekilde değerlendirilmek istendiği gözükür. bunun oluşmasında önemli faktörler süphesiz dini olguların birleştiriciliği ve yaygınlaştırılması üzerine kurulan politika olmuştur. Dinle birlikte toplumsal öğeleri bir arada tutan ırk beraberliği ise her imparatorluğun olduğu gibi Abdülhamid'in de korkulu rüyası olmuştur. Bu anlamda ülke sınırları içinde veya dışında

oluşan her türlü harekete, örgütlenmeye, eyleme karşı çıkılmış sert dille eleştirilmiştir.

II. Abdülhamid'in din siyasetde temel prensibi, Osmanlı İmparatorunun barış içinde yaşamasını sağlamaktan ibarettir. (116) bunun içinde belirlediği politika, Osmanlı Devleti'nin siyasi anlamda hiç bir devlete bağlanmamasını sağlamak, çıkan tüm ihtilafları barış yolu ile çözmeyi başarmıştır (117).

Tanzimattan beri görülen Osmanlı padişahlarının Batı kültürüne ve alafranga yaşam tarzına yakınlığı, saray teşkilatlanmasını dekarasyonunu ve sosyal hayatını bu yönde şekillendirmeleri gelenek halini almıştı. Her ne kadar Batıdan ve özelliklede Batı kültüründen uzak gözüksede padişah II. Abdühlamid tüm bu yargıların aksine yaşam tarzını Batılı değerle göre şekillendirmiştir. Padişahın kızı Ayşe Sultan, babasının Batıya olan yakınlığını, yaşam tarzına nasıl aktardığını çok açık bir şekilde ifade etmektedir. Ayşe sultan babası II. Abdülhamid'in özel hayatında Batı Kültürü ürünü olan davranış ve alışkanlıklara büyük yer verdiğini özellikle batı müziğinden çok hoşlandığını, zaman buldukça da sarayda bu müziği dinlediğini belirtiyor. Doğu müziğinin uykusunu getirdiğini ve sıkıcı olduğunu ifade ettiğini belirtiyor. (118)

Abdülhamit, devlet işlerindeki otoriter ve merkeziyetci tutumununu ise yönetim kademelerinin diplomatik yetenekler ve becerileden yoksun olmasınını, devlet işlerini daha akılcı ve

üretken kılmak amacıyla yaptığını açıklıyor. Ayşe Sultan, Abdülhamid'i barışcı politikaya iten sebeplerin başında, devletin askeri ve siyasi gücünü çok iyi tahlil edip, bu alanlardaki zaaflarını gördüğü devlet için en akıllıca politikanın barış olduğunu bildiğini belirtiyor.

Abdülhamid, dış siyattele olayların gidişine göre şu veya bu devlete meyetmiş olmasına rağmen, önceki padişahlar devrinde görüldüğü gibi, bunlardan herhangi birisi ile kesin bir dostluk kurmaktan çekinmiştir. (119) Abdülhamitin dış politika da böyle bir çizgi izlemesinde devlet askeri gücünü çok iyi tanımasının yanısıra kişisel birtakım sorunlarıda etkin olmuştru. Padişah ülke içerisinde halka ve devlet adamlarına olan güvensizliğini dış politikayada yansıtmıştır. Devletlere olan güvensizliği, sürekli savunma halinde olan tedirgin ve ürkek dış politika belirlemesine sebep olmuştur. Tübiiki Avrup'nın izlediği sömürgeci ve yayılması politikasınında bunda büyük etkisi olmuştur. Pazar bulmak amacıyla Batılı ülkeler Müslüman halkın çoğunlukla yaşadığı bir çok ülkeyi egemenlikleri altına almaları. Abdülhamid'in bu konuda pekte haksız olmadığını gösteriyor. Dolayısıyla Abdülhamid'in böyle bir dış politika belirlemesinde, Avrupa devletlerin eylemleri ve hareketleri en önemli sebep olmuştur.

Dış politikada resmi olarak suya sabuna dokunmadan kendi kabuğu içinde yaşamayı tercih ede Abdülhamit Pan-İslamist harekete gelince hiç de böyle davranmamaştır.

Amerika'dan Çin'e kadar bu görüşün elçilerini çeşitli Ülkelere hiç bir masraftan çekinmeden gönderen Abdülhamid, buradaki dini kurumların oluşturulmasında da öncülek etmiştir. Dönemi Pan - islamist savunucularından olan Cemalettin Afgani'yi istanbul'a davet etmiş çeşitli camii yapımlarında parasal yardımda bulunmuştur. Özellikle hilafet ve padişahın uygulamalarını eleştiren yazıların ve eserlerin yurda sokulması sansürle engellendiği gibi, resmi başvurulara bir eserlerin basıldığı ülkelerde de yayınlanmaması için büyük çabalar gösterildiğini görüyoruz. Bu eserlerin yasaklanıp, islam halkın için tehlike ve zarar olarak görülüp sansüre uğramasında, Abdülhamit'in çevresinde yer alan Pan-islamist yazarlar padişahı sözlü ve yazılı etkilemekle kalmamış cesarettendirmişlerdir.

1. PAN-ISLAMISTLERİN AVRUPA VE DIŞ İLIŞKILER KONUSUNDAKI GÖRÜŞLERI

Bu dönem Pan-İslamist görüşün temelini oluşturan fikir adamlarının Avrupa ve Avrupalılaşmak konusunda tamamen karşı cephe aldıklarını söylemek yanlış olmayacak sanırım. Bu araştırma esnasında, bu konuda yazılan eserlerin hemen hepsinde, Avrupalılaşma ve Batılılaşmanın Müslümanlık düşmanları tarafından yapıldığı ve sosyal dengelerin bozulup yozlaşması temeline oturtulmaktadır.

Pan-İslamist gazeteler ve fikir adamları, bu konudaki eleştirilerini en uç noktalarda acımasızca yaparken, Batılı-laşmayı savunanları da, halkı aldatmakla suçlamaktadırlar.

Onlar, bu konuda bugüne kadar söylenen sözlerin sadece demogojiden ibaret olduğu halkı aldatmaktan başka işe yaramadığını söylemektedirler. Sebillürreşad gazetesinde 1911 yılında Ethem Nejat tarafından yazılan makalede Avrupalılaşmanın ülke için faydalı olmadığı, kalkınmak istiyorsak iktisadi, sosyal ve bayındırlık yatırımlarına önem verilip ülkenin kendi kaynak ve değerlerini koruyarak gelişeceğini belirtiyor. Makale şöyle devam ediyor: "Bizim için bize çare varsa yoksa "Avrupalılaşmak"dır diyorlar. Pekala, ancak şimdiye kadar meydana atılan vesaire gibi bu tavsiye gayet genel ve doğurudr. Zaten sosyal, siyasi, iktisadi mütelalarıyla halkı irşad etmez. Memleketi kurtarmak davasında bulunan kişilerin, bizce en büyük kusuru, böyle umumiyetçileridir. Köprüler yapalım, kanallar açalım, halkın irfan seviyesini yükseltelim, yanlızlık politikasından vazgeçelim" gibi umumi sözleri birer tedbir gibi meydana atılır. Lakin o köprüler nasıl yapılır? Kanallar nerede, ne ile açılır? halkın irfan seviyesi hangi yol ile daha çabuk, daha emin bir suretle yükselir? Kalkınma politikasında ne gibi mesailde, ne gibi fedekarlıklara ihtiyaç vardır? Buralar hiç izah edilmiyor (120). Görüldüğü gibi toplumda herkes aslında sorunu teshis etmiş durumda. Hangi tarafta ve görüşte olursa olsun. Ama tespit edilen bu sorunun çözümü için kaynak ve yollar gisterilemiyor. Ülkenin içinde bulunduğu kaynak sıkıntısı aşılamıyor. İnsanlar birbirlerini suçlayıp, biz en doğruyu söylüyoruz kavgasından uzaklaşamıyorlar.

Yukardaki eleştirileri hemen hemen bütün Pan-İslamistlerde görmek mümkündür. Onlara göre Batıcı görüşü savunan herkes bir kısır döngü içerisindedirler. Sadece problemi tesbit etmekle yetinirler. Bunları müslüman bir devlete uygulamaya gelince, hiç bir politika üretmemektedir. Burada dikkati çeken diğer bir nokta ise, devleti kalkındıracak teknolojik yeniliklere karşı gelmeyişlerdir. Devlet imkanlarıyla bunların nasıl yapılıp, bu sorunların nasıl çözüleceğini sormaktadırlar. Ayrıca bunların Hıristiyan devletlerden alınmasıda problemin diğer bir yüzünü oluşturuyordu. Diğer konularda olduğu gibi, bu konuda da tartışmalar büyük oranda kavram kargaşası içerisinde ele alınmıştır. Her iki tarafta, yani hürriyetçiler ve Pan-İslamistler Avrupalılaşmanın Osmanlı Devleti için ne anlama geldiği konusunda anlaşamamışlar ve karşı saflarda olmayı tercih etmişlerdir. Pan-İslamistlerin kültür teknoloji ikilemini kabul etmemeleri en büyük yanılgıyı oluşturmuştur. Çünkü her kronolojik gelişmenin arkasında kültürel etkinlik ve birikim yatar. O nedenle teknolojiler kültürlerin ürünleridir. Bu ikisini ayrı ayrı olarak değerlendirmek mümkün değildir. Pan-İslamistler Avrupalılaşmanın tanımlanmadığını belirtiyorlar. Bunun hangi noktada başlayıp, nereye gideceği konusunda da şüpheleri vardır.

Aynı makalede bu ikilem şu şekilde izah ediliyor: "Avrupalılaşmak ne demektir? Bu gayeye ulaşmak için nereden başlayacağız? Hangi yoldan gideceğiz, mevcuddan neler bırakacağız, yeniden neler alacağız? Bunlar etrafıyla hem de

açıkca anlatılmalıdır ki, önümüze sürülen tek çarenin bizim için ne dereceye kadar kabildir öğrenelim ona göre davranalım Şayet alacağımız izahat, evvela Avrupalılaşmakla kurtulacağımız sabitse icabında Avrupalılaşabileceğimiz kanati verecek mahiyette ise bu tedbir bizde en başlı müdafalardan olacağımızı şimdiden vaad ediyoruz (121). Görülüyorki İslamcı düşüncede müspet düşünen, batılılaşmayı isteyenlerde vardı.

Avrupa devletlerinin Müslüman ülkelerin çoğunluğunu istila etmesi, Pan-İslamistleri, batının müslümanların düşmanı olduğu sonucuna ulaştırıyordu. Ayrıca Avrupalıların yükselen İslami değerlerden korktuğunu, bu nedenle de müslümanlar aleyhinde düşmanlıklar saçtıklarını belirtiyorlar. Medeniyet zırhına bürünmüş Batının, İslamiyet ve İslam medeniyet aleyhinde düşmanlıklar saçtıkları düşüncesindedirler. Müslümanları cahil, aciz, sefil ve kahır altında gördükleri için İslamiyetin kalbine kadar sokulup nifak tohumları ektiklerini açıklıyorlar. Pan-İslamistler için gelişmiş batı nezaketi ve medeniyeti bundan ibarettir (122). Bunda haklı oldukları taraflarda vardır. Çünkü, batının bu tarihlerde İslam hakkındaki düşüncelerinin yeterli ve araştırmacı olduğu söylenemez.

Pan-İslamist hareketin, Avrupalılaşmak konusunda en önemli çalışması belkide, halkı batı medeniyeti karşısında isyana ve redde teşvik edip, İslamiyet çatısı altında birleştirmek fikriydi. Bunu yaparken de; Avrupa egemenliği

altında bulunup, burada zulüm gören müslümanların başlarına gelen olaylar örnek niteliğinde sık sık anlatılıyor, toplumsal duyarlılık bu noktada toplanmaya çalışılıyordu. Rumelide, Bulgaristan ve Yunanistan'da yaşayan müslümanlara yapılan zulümler anlatılıyor,Batıya karşı nefret ve aleyhdeki güçleri birleştirip, Pan-İslamist çizgide değerlendirmek istiyorlardı. M.Fahreddin Sırat-ı Müstakim'de yayınladığı makalesinde, Avrupalıların Balkanlardaki müslüman halka yaptıkları zulmü anlatıp, canlarını, namuslarını ve ırzlarını korumak isteyenlerin İslamiyetden ayrılmayacaklarını belirtiyor. Makel şöyle devam ediyor: "Batı medeniyeti tavan gibi bedbaht Rumeliye müstevli olan müttefikin ordularının yarım milyondan ziyade müslüman bunun hakkında meydan getirdikleri kırmızı denizlere yakdıkları hanımanalarının, alevli dumanlarına karşı gözlerini yumar, saçlarından sürükleyerek Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan içlerine götürdükleri, cebren, kehren ırz ve namuslarına tecavüz edip feryad ve velvelerine kulaklarını tıkar, bütün bu canavarlıkları, bu yamyamlıkları görürlerde yine biz ehl-i tevhide ta'assub yani ve barbarlık, kan içicilik esnasından hiç de gözleri kızarmaz (123).

Avrupalıların müslüman topluluklar ve Osmanlı halkı için düşündüklerini ise M.Fahreddin bir makalesinde şöyle açıklıyor: "... Avrupa bizim için diyor ki:

Medeniyesi hususunda bulunduğumuz mevk-i cinayet ve mahkumimiyetimiz eğer kadınlarımızı aramızda türeyen misyoner sekirdelerine tabir-i frenkaneler vecihle kervan-ı evveli

çuvallarından çıkarub nim-i ceryan bir libas medeniyetle kollarımıza takarak (kan kan) oyunlarımıza istirak itsek, namuzsuzluğu, fahisi.... frenklerin kendi istihatlarına rezalet-i medeniyeyi adem-i rıza ve muvafeket, cebi ve şiddetle tefsir iderek balolar virerek, oyunlara devet itseler, kadınlarımızı, kızlarımızı ağur, sehvet ve hayaniyetlerine atsak işte o zaman Avrupa kıtasında yaramağa liyakat göstermiş olabiliriz. Frenklerin bize yapmak istedikleri budur.

İşte asıl derdleri bu! Bunlar olmadıkça nafile, bin kere nafile! Bizim bu salibler nazarında en büyük en gayri kabil afv-ı cinayetimiz İslamiyetimiz. Namus, asametimiz, mükerrem ahlakımızdır. Hürriyet ve asamet hücumlarının ilk hedefi teşkil idiydr, Kale-i İslamiyetin berç-i namus ve asameti zabt itdilermi ardık ku'la onların dimekdir".

Görüldüğü üzere bazı İslami düşünürler batılılaşmakla kadınların namusunun kalmayacağını ileri sürüyorlar. Batılılaşmayı yalnızca balolar vermek, oyunlara katılmak olarak görüyorlar ki bu yanlıştı.

2. AVRUPA VE İSLAMİYET

Daha öncede belirtildiği üzere Pan-İslamist görüşü savunan fikir adamlarının, Avrupalıların İslam alemini ortadan kaldırmak istediklerine dair düşünceler ürettiğini biliyoruz. Avrupalıların çıkarları uğruna bizim yüzümüze gülüp armamızdan bir takım fesatlıklar yaptıklarını, Osmanlı Devleti içerisinde istediklerini elde edemeyince, Osmanlı

toprakları dışındaki müslümanları ayaklandırdıkları, özellikle Asya, Avrupa ve Afrikadaki islami yayılmadan büyük tedirginlik duyup, buralarda misyonerlik hareketlerine başladıklarını belirtiyorlar. Konuyal ilgili 1328'de Sırat-ı Müstakim'de imzasız olarak çıkan bir makalede Avrupalıların Osmanlı Devleti ve İslam Ülkeleri üzerinde oynadığı oyun uzun uzadıya anlatılıp, sonuçta Avrupalıların Osmanlı Devletinin ve İslamların düşmanı olduğu sonucuna varılıyordu.

Avrupalıların Müslüman devletleri işgal etmesinin gelişi güzel bir politika olmadığı, bunların hepsinin muayen bir plan dahilinde uygulandığı görüşündedirler. Bunun içinde öncelikle İslama her taraftan hücum etmiş, birer birer perişan ettikten sonra hepsini birden pençesine geçirmeğe çalışmış ve artık bu gün İslam aleminin kalbi ve merkezi olan İstanbul'a ve hilafete tecavüz etmeye başlamıştır. Bunun içinde önce İslam alemini tek tek ele geçirdiği gibi diğer taraftan hilafet tahtını sarsmak ve İslam kuvvetini devirmek istemektedirler. Avrupalılar, Pan-İslamistlere göre bununla da yetinmeyip Müslüman halkın hızla çoğaldığı Afrika sahrasının vadileri arasında mücahid bir İslam gençliğinin doğduğunu görmekten korkup buralarda derhal asker toplamaktadırlar. Avrupa'nın yayılmacı politikası ise şu sözlerle anlatılıyor: "Bundan evvel ise, Balkan hükümetlerinin siyasi zenginliklerini korumuş onları aç kurtlar gibi hilafetin şehametli arslanı üzerine saldırmış, bununla bize son olumlu darbelerini vurarak Avrupa'dan çıkmak ve düçar olacağımızı bütün kalbleriyle arzu etdikleri

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

hezimetden sonra çevreye yayılmayı düşünüyorlar. Rusların "Ayasofya" hakkında kurdukları hülyalar ise adamın kalbine gömülüyor gibidir. Avrupalılar, Afrika, Asya ve Avruap Müslümanlarının kanlarını döküyorlar, ruhlarını uçuruyorlar (125). Avrupa'nın sömürgeci politikasına karşın Pan-İslamistlerinde Avrupa için yukarda da belirtildiği üzere güvenmediği, hatta toplumsal nefret duygusunu geliştirmek istediğini söyleyebiliriz.

Diğer önemli bir konu ise misyoner hareketleridir. 19. yy. geleneksel sömürgeci güçlerin önemli bir kolunuda misyonerler oluşturmaktaydı. Kökünde kültürel ve sosyal farklılıklarının ayrılık veya üstünlük kabul edilerek mevcut otoriter yapıya karşı toplumsal hareketlenmeyi sağlamak olan misyonerlik Avrupalılar tarafından çok etkin olarak kullanılmıştır. Devlet içerisinde mevcut bir takım topluluk veya azınlıkların, etnik ve kültürel kimlikleri ön plana çıkarılarak, otonom güç tarafından sağlanmayan veya yasaklanan hakların, ancak toplumsal bağımsızlık sonucu kazanılacağı fikrini işleme çalışan misyonerler. Ortadoğuda ve Osmanlı Devleti içinde yaşayan azınlıkların devlet otoritesine baş kaldırıp, bağımsızlık hareketi içinde bulunmalarında önemli rol oynamışlardır. O bölgenin kültürel oluşumunu ve tarihini çok iyi bilen eğitimli kişilerden seçilen bu kişiler görevlerini çoğu zaman başarıyla sonuçlandırmalarına karşın, isyana teşvik ettikleri halkın aynı faydayı gördüklerini söylemek mümkün değildir. Çünkü bağımsızlığını ilan ettiğini zanneden bu devletler,

topluluklar esaret zincirinden kurtulamamış bir başka güçlü devletin kültürel ve ekonomik tahakkümü altına girmişlerdir. İngiltere'nin Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki ekonomik çıkarları bu ülkeyi misyonerlik konusunda aktif kılmıştır Pan-İslamistlerin Avrupa konusunda, bu misyoner çalışmalır, açılan okullar, isyana teşvik edilen hallar eleştirilmiş, tedbirler alanması için çalışmalarda bulunulması, aynı yönde karşılık verilmesi için hafiye teşkilatının daha organize etkin çalışması gerekltiği sık sık ifade edilmiştir.

Katolilik ve protestanlık mezheplerini yaymak ve tanıtmak, ibadet yerlerinin sayısını artırmak okullardaki, garimüslim öğrencileri eğilmek gibi çalışları pan-islamistlerin görünmelerinde pekde yanılmadıklarını göstermektedir. Pan-İslamist hareketin savunucularından olan Esat Efendi ittihad-ı islami isimle eserinde, "Katolik ve protestan mezheplerine mensup misynerlerin islamların içine gönderildiğini, bu yolda bunların fedakara çalıstıkları islam alemindeki islamlığı yaymak için aynı şekilde hareket etmeli" (126) Seklinde belirtiyor. Böylece pan-islamist görüş için bir yönlem daha çiziyordu. Misyoner çalışmaları. Bu çalışmalar II.Abdülhamit döneminde çeşitli ülkelere gönderiler hafiyelerle geçeklestirilmiş oluyordu. Demek ki böyle bir uygulamanın ve örgütlenmesini ortaya çıkması tesadüfi değildir.

Yine bu araştırmamız esnasında sık sık rastladığımız bir konuda islamiyetin ilme ve medeniyete (gelişmeye) uygun

bir din olduğuna ilişkin izahat çalışmalardır. Hemen hemen bu konuya değinmeyen pan-islamist görüşü savuran bir fiki adamı yok gibidir. Adeta hırıstiyan alemi ile gizli bir çekişme içine girilmiştir. Bu gelişim içinde çaba hangi din daha fazla gelişime uygundur tezi savunurlurken, pan-islamist hareket içinde pay çıkarılıyordu. Özellikle sırâat-ı Müstakim ve sebilür-reşit gazetelerinde bu konudaki haber ve makalelere sık yer verilmiştir.

Avrupalıların müslümanları küçük gördükleri, müslümanlar üzerinde oyunlar oynanarak, onlar üzerinde hakimiyet kurulmak istediğini tüm islamların bir çatı altında birleşmeleri gerektiği açıklanmıştır. 1910'da sırât-ı Müstakim de imzasız olarak yayınlanan "Müslümanlarla Medeniyet başlıklı yazıda şöyle deniliyor" Bu gün garblılar azimleri, faliyetlerin sayesinde islam dünyasının büyük bir kısmı üzerinde nufuz saltanat sahibi oldular. Bunlar müslümnlığın hakikatden gafil kalarak bu hususuda kendi muharirlerinin o hkikata taban tabana zıd olmak üzere savundukları hezyanlara inandıkça tabidirki zira tahakümlerindeki akuam-ı islamiyenin diyanetlerine o akvamın akula efkarı için ağır bir yükden elim bir kayıddan başka bir suretde telaki idemezler. Hatta dinlerine ilişmemeleri, sırf hıssiyat-ı vicdaniyiye muhterem tanımak istemelerinden biz de uslum-ı hüzine mustakbelde müslümanlığıda yola getirir ümidini beslemelerindendir.

".... Biz Avrupalılara dinimizin hakikatını anlatacağımıza müslümanlığın bütün sacadetçe medar yegane

olduğunu öğretebileceğimizi nasıl Ümid iderlaki, bunlar din perdesi altında gördükleri hareketler sokaklarda ve bayrakların arkasında atılan naralardan müvelid günleri Mısır'ın bir çok mahellesindeki, "akıl edebe sığmaz rezaletlerden binlerce secereye karşı koca koca başkaların teşkil idilerek zikr namım iki tarafa yalpa olup bağırmalarından ibarettir. (196)

Avrupalılara hiç bir zaman gerçek dost olamayacağımıza göre tek çare tüm müslümanların, birlik beraberliğine, dostluğuna dayanan bir bütünlük oluşturmaktır. Osmanlı Devleti'ni bir arada tutmanın yanı sıra Avrupa hakkındaki bu olumsuz görüşler Pan-İslamist hareketin doğup gelişmesinde en önemli sebebi teşkil etmektedir.

II. Abdülhamit döneminin Pan-islamist hareketler açısından ene önemli noktaslı çeşitli ülkelere gönderilen ve islamiyeti tanıtıp yayma göreviyle vazifelendirilen hafiyeler ve bunların oluşturduğu teşkilatdır. Bu noktada resmi olmasada hırıstiyan misyonerler ile müslüman hafiyeler arasında büyük bir çekişme, yandışlarının çıkardığı gazete ve mecmualarda ise bu konuda sık sık çıkan yazılara rastlıyoruz. Özellikle bu çalışmaladan Rusya'daki gelişmelere dikkat çekmektedir. "... Hırıstiyanlığa hidmet iden misyonelrlerden müslümanlar asla korkmuyorlar. Mütteki hırıstiyanın nesraniyetin evamirine itibar iderler. Nesraniyetden din ve itikad işlerinde haberleri yoktur. Neşr-i din yalnız vaaz ve nesihat tarik ile olmak lazımdır.

Müslümanların misyonerlerden korkmaldıklarına bir delil daha şudur ki, Türkiye ve Mısır memleketleri misyoner ile doludur. bu misyonerelre kendi dinlerini mezkur memleketlerinde Türkçe ve Arapça kitaplar tab iderek neşr idiyorlar. Münasib mahallelerinde Hırıstiyanlığı medh iderek ve çoşalarda söylüyorlar. Bundan hiç bir müslümana zara gelmedi bundan dolayı hiç bir müslüman nesraniyeti kabul itmemişdir (127) diyen Ali Enver en az hırıstiyan misyoneler kadar, müslüman hafiyelerinde etkin olduğunu ve bunun islam alemi için büyük bir övünç kaynağı olduğunu belirtiyor.

1789 Fransa ihtilali ile dünyüdü yeni denge unsuraı oluşturmaya başladı. Gerek siyasi alandaki gelişmeler, geleneksel sosyal değişimler tüm ülkenin yapılarını tekrar gözden geçirme gerekliliğini getirmiştir. İhtilalin sonunda gelişen milliyetçilik fikirleri, imparatorlukların parçalanmalarına sebep olmuştur. Irkçılığı red edip, cemaat esasına dayanan dinler ise yeni gelişmelere ve ideolojik yapılanmalara başladılar. Bunlardan en önemlisiide Osmanlı Devleti içerisinde gelişen Pan-İslamist ideolojidir.

Ulusallaşma akımları XIX. yy.da iyice artmıştır. İslamlık ile bu önlenmek istenmekte, İslam olan Arnavud, Türk, Kürd vb. topluluklar İslam şemsiyesi altında toplanmak istenmektedir. Ulusallaşmanın sonucu olarak gelişen milliyetçilik hareketleri ve toplumsal hareketlenme Abdulhamid'i yeni tedbirler almaya itmistir. İsmail Hakkı 1911'de yazdığı makalede; "İslamiyt-i mukaddese bizlerden

Türk, Tatar, Arab, Arnavud, Kürd vs. gibi ünvanları silerek hepimizi bir yere toplayarakmevcudumuza bir ünvan viryor ki, o da İslam'dır. Ve bununla bütün menfaatlerimizi bir noktaya toplamış oluyor (128)" diyor. O halde milli kimliklerimizin hiç bir önemi yoktur. Çünkü din böyle bir ayrımcılığa gitmiyor. Beraberlik ve bütünlük için toplanacağımız tek şemsiye, din şemsiyemizdir. Ulusallaşma akımlarına karşı olmak, bir çok etnik kültürü bir arada barındıran devletler gayet normal bir gelişmedir. Önemli olan barındıran devletler gayet normal bir gelişmedir. Önemli olan reddedilen unsurdan ziyade, onun yerine konulan yeni olgunun toplumun ve çağın gereklerine ne ölçüde uyup uymadığıdır.

Avrupa'ya çok katı ve kesin red gözüyle bakanların yanısıra, hakiki müslümanlığı Avrupa'ya tanıtmanın yollarının bulunması gerektiğini savunan Pan-İslamistlerde vardı. Bunlardan en önemlisi Mehmed Hayreddin'dir. Sırat-ı Müstakim'de yayınladığı yazılarında bu konulara sık sık değinen M. Hayreddin, bunun müslümanlar için büyük fayda sağlayacağını belirtiyor. O, Osmanlı Devletinin tüm dünyadan özellikle Hıristiyan aleminden soyutlanarak yaşayamayacağını, Avrupalıların müslümanlar hakkında edindikleri yanlış bilgilerin muhakkak giderilmesi gerektiğini açıklıyor. Özellikle Avrupa basınında sık sık İttihad-ı İslam hakkında yanlış bilgiler verildiğini ve bunların gerçeği yansıtmadığını belirtiyor. Bir Alman gazetelirned "İttihad-ı İslam" hakkında çıkan makaleye karşılık yazdığı makalede "Avrupalıların İslam alemi hakkında yorumlar yaparken,

hisleriyle davrandıklarını, milli kimlikleri ve dinlerinden dolayı yanlı davranıp, yanlış bilgiler verdiğini belirtiyor. Bunun içinde Avruap'da gerçek İslamiyeti tanıtacak çemiyetler kurup, onların lisanlarıyla yayınlar yapıp İslam alemi ve doğu alemi hakkında sağlam fikirler vermek gereklidir. Zaten yayıncılık konusunda ilerlemiş ve başarılı olmuş Hıristiyan alemi, hakikatın izahatıyla tanışacak ve İslamiyetten istifade etmek isteyecektir (129)". Bu Pan-İslamistler arasında yep yeni bir düşünceydi. Yani Hıristiyan ve Müslüman alemin barışıp, özelliklede basın yoluyla birbirlerinden faydalanıp gelişmeleri, bir ölçüde yıllardar süren iki ayrı dünyanın bilgi ve tanıtım vasıtalarıyla barıştırılması yolu.

Avrupa ile ilişkilere daha yumuşak bakanların yanısıra, çok katı ve taviz vermeyenlerde vardı. Abdulhamid'inde eleştirilerin odağını teşkil ettiği bu dönemde, Pan-İslamistler Avrupalıların Osmanlılar için görüşlerini tamamen sömürgeci politakaya dayandırdığnı savunuyorlar. Onlar için Avrupalılarla işbirliği yapmak Osmanlı Devletini parçalamkal eş anlamlıydı. Özellikle Ahmed Ağayef tüm elestirilerini bu yöned yoğunlaştırmıştır. "Vaziyet'i Siyase-i Haziremiz" başlıklı makalesinde bu konuya ilişkin düşüncelerini şöyle belirtiyor: ".... Lorand ve Tevribyni dinilen iki Fransızın İstanbul halkı hakkındaki haksız medyatları sami kabule alınmadığından dolayı Abdulhamid'in dostu olan Abdulhamid'den küllî maaş olan İdare-i Sabıkanın bütün ananatı ruhiyesine vakıf bulunan Fransız sefiri Kosta'nın ağavaatı üzerine

Kocaman Fransız devletine Sefir'i bahriyesi müdaheleye kadar gelerek bin nümayiş yapdı. Yıldız titredi, rical-i hükümet kendilerini gaib itdiler. İki Fransız altı yüz senelik bir hilafet-i muazeme İslamiyeyi istinkara muvafak ve haksızlıklarını hak olarak gösterdiler. Rusya hükümeti Bağdad Şimendiferinin Almanlara virilmesini işidir işitmez hükümet-i Osmaniyeden kendisine de bir hisse talep itdi. Güya memleketi taksim idiyorlarmış da kendisi memleketin bir varis-i meşru itmiş gibi kendi hakkını taleb idiyor. Abdulhamid otuz milyonlu halkı tezeden o hükümdar-ı cebar şimdi Moskof tehdidatı karşısında durarak bahr-ı seyah sahilinde "atiyen inşa idilecek bütün şimendifer imtiyazını Rusya'nın dahili ve harici tehlikelere maruz kalarak en buhranlı zaman geçirdiği esnada Rusya hükümetini Osmanlı tarafından katiyen bir teşebbüste bulunmayacağını dair temin ildirmek için Abdulhamid Rusya'dan gitmiş bir askeri komisyonuna bütün orduları ve daire-i askeriyeyi teftiş ediyordu. Daha neler! daha neler!" Bütün bunlardan sonra Avrupa'nın Pan-İslamist görüşün yayılmasında ve gelişmesinde etkisi olmadığını söylemek mümkün müdür?.

Avrupa'ya bu hayranlık bizi mahv etmeyle beraber esir ediyordu. Bu esaret fikri ve hissi devam edip gidiyordu. Siyasi, maddi, manevi, fikri esaret bütün halkımızı, milletimizi, dinimizi, mahv edip Osmanlıyı yok ediyordu fikrinde birleşiyorlardı ve ekliyorlardı fikri şahsiyetini kayıp eden bir kavmi kurtararak hiç bir çare yoktur. O

nedenle Osmanlıyı Avrupa karşısında koruyacak ve kurtaracak tek yol PAN-ISLAM'dır. "... Fakat emin olalım ki karşımızda Avrupa denilen cismi bir kuvvet bulundukça bizleri ancak bir şey kurtarır ki o da Pan-İslamdır" (131) diyen Ağayef konuyla ilgili düşüncelerini şöyle açıklıyor: "...Daima gözümüzün önüne teşkil itmiş bulunan Pan-Cermen, Pan-Islav, cemiyetlerini götürelim, bunların teşkili zahiren bu iki ırka yek diğerinin karşi muhafaza hayat içün olsada fakat aynı zamanda İslam unsurunu bir daha eski sutuvetlerini iddia edemeyecek dereceye kadar ezmek içün ait olarak istimal olunabileceğini hatırdan çıkarmayalım. Ne kadar ihtiyatlı davranırsak o kadar kar itmiş oluruz. Evet hayatımızı ancak Pan-İslam sayesinde muhafaza idebileceğiz. Zan idersem bizleri bundan men idecek bir şey yokdur. Siyasete dokunacakmış. Fakat bu siyasetin bizim zararımıza olmakla beramer vatan ve hayal der ki senden ilerlemeyen bir siyaset olduğunu hatırımızdan çıkarmayalım. Çünkü islamların yapabilecekleri Pan-İslam ancak kendilerini müdafa için olub hiç bir tarafa fikir tarzı mütesür değildir (132).

Yukarda da belirtildiği üzere Pan-İslamist görüş o an için sadece Osmanlı için geçerlidir. Yani dünyadaki tüm İslamları kapsayan bir düşünce değildir. Zaten bu da imkansızdır. Gelişen nokta ancak can çekişen devletin, Avrupa sömürüsünden kurtulmak için izlenen bir ideolojidir. Bunun çok kolay olmadığını, müslümanların en küçük bir dakika dahi kaybetmeden çalışmaları gerektiğini açıklıyorlar.

Başlangıçta tüm İslamları bir amaç uğrunda toplamayı hedefleyen Pan-İslamist görüşcüler, bir düşüncenin ütopik olduğunu kavrayınca daha gerçekci projeler üretmeye başladılar. Zaman içerisinde Pan-İslamizm, Pan-Ottomonu görüş gibi bir yapılanmaya başladı. Amaç, Avrupa karşısında devletin yıkılmasını önleyip bağımsızlığını devam ettirmek olmuştur. Bu noktada Pan-İslamist düşüncenin ortaya çıkıp yayılıp ve Osmanlı yapısalı bütünlüğünü içerisinde gelişmenin başlıca sebebinin Avrupa olduğunu tekrarlamakta fayda görüyoruz. Ahmet Agayef 1910'da yayınladığı makalesinde, Osmanlıya özgü Pan-İslamizmi ve bunun karşısında Avrupa'nın aldığı tavrın zaman ve nitelik bakımından değerlendirmesini yaparken Osmanlının ve Avrupanın siyasetlerinin ne kadar yanlış olduğunu belirtiyor. Agayef'e göre Osmanlı o kadar güç kaybetmiştir ki, asırlarca çalışsa bile Avrupa'ya taarruz açacak güce ulaşması çok zordur. Onun içinde Osmanlı Devleti için çok önemli olan Pan-İslamizm Avrupa kamuoyunda hiç bir tesir bırakamaz. Onun içinde bu siyaseti Avrupanın zararına gibi anlamak ancak gülünçlük olabilir. Eğer bu şekilde algılanırsa kendimizi Avrupalılara rakip gibi görür ve bu dereceye geldiğimiz hülyalarına kapılabiliriz. Tabii burada kaybeden sadece Osmanlı değil, Avrupa'da çok şey kaybetmektedir. Avrupa'nın durumunu ise şu sözlerle ifade ediyor: "Fakat şurasını söylemeden geçemem, Avrupalılar burada hiçbir şey kayıp ediyorlar ki, o da büyük milletin cehaletinden istifade ederek onları yutma fikri. Fakat açıktan kendi zararına olan bir fikirleri nazar-ı itibara

alarak buna riayet etmek için kendi hayatımızı tehlikeye koymakta pek o kadar akla sığar seylerden değil zan ederim.

Evet! söylemesi pek kolay, fakat emliyet cihetine gelince biraz ağırlaşıyor. Hatta bir anka gibi gözüküyor. Zira eshabına tevsil edildiği taktirde de vücuda çıkamıyoruz bu alemde hiç bir şey yoktur" (133).

Yukarıda da belirtildiği gibi artık Pan-İslamistlerinde ayakları yere basmakta, gerçekleşmesi mümkün olacak politikalar peşinde koştuklarını görüyoruz. Ayrıca, Pan-İslamizmin Avrupa'da zannedildiği ölçüde ciddiye alınıp buna karşı politikalar alıp, tedbirler ürettiğini söylemekte mümkün değildir. Osmanlının Avrupa'nın izlediği politikalar karsısınad oluşturduğu Pan-İslamizm politikasının Avrupa'da gerekli tepkiyi uyandırıp, önlemler aldığını söylemek mümkün değildir.

Pan-İslamizim, batılılasma hareketlerine birtepki olarak gerçekleşmesinin ötesinde, çözülmeye ve dağılmaya başlamış olan Osmanlı İmparatorluğunu kurtarmak amacında idi. I. Meşrutiyetin ardından devem eden İStibdat devrinde Osmancılık ülküsünün terkedilmesi zaruret olarak görülmüştür. osmanlılıkta zaten Meşruti ortamda varlığını sürdürebilrid. İstihdat bu ülküye tepki olarak meydana gelmiştir. Osmanlılıktan beklenen fayda sağlanamayınca, baska planlı bir politika üretildi ki, buda İslamcılıktı. İslamcılıkla da istenen sonuç alınamadı. Çünkü bu dönemde de milliyetçilik akımları ve devlet içinde yaşayan ulusların milli şuurları

gelişmeye devam etmiş ve buna Pan-İslamizm büyük ölçüde yardımcı olmuştur.

Pan-İslamizm devirde de milliyetçilik hareketlerinde yabancı tahrikleri devam etti. Rusya ve Avusturya, Balkanlardaki Hıristiyan tebaa arasında milliyetçilik hareketlerinde hızlandırırken, istibdat dönemindè Anadolu'da Ermenileri ve Mısır yarım adasında Arapları milliyetçilik konusunda eğiten İngiltere'de için içine girmiştir. Böylece Pan-İslamizmle ulusallaşma akımları yok edilmeye çalışılırken, Devletin gerekli askeri ve ekonomik güçten yoksun olması nedeniyle Avrupa'nın milliyetçilik hareketlerini yaymasına engel olamamıştır. Bundan sonraki kısımda ise Batıdaki Pan-İslamist çalışmalar ve bu ülkelerde yaşayan müslümanlar arasındaki etkilerini göreceğiz.

a. RUSYADAKI PAN-İSLAMİST HAREKETLER

II. Abdulhamid döneminde Rusya ile olan ilişkilerde biraz daha farklı bir politika oluşturulduğu gözükür. Her zaman olduğu gibi, iki devletin birbirine olan güvensizliği devam etmekle beraber, Rus İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu arasında mevcut devam etmekle beraber, Rus İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu arasında mevcut umumi ve hususi benzerlikde olduğu kanaatına varılmasından başka her iki halkında karakter benzerlikleri sergilediği görüşü hakimdir.

Rusya'ya karşı izlenen Pan-İslamist siyasetin ana nedenlerini şu noktada toplamak mümkündür.

1. Güvensizliğin temelini tarihsel süreç içerisinde devam eden politakalar, her an birbirlerinin aleyhine çalışan zarar vermeye çabalayan iki devlet görünümü, şüphe ve tedbirleride beraberinde getiriyordu. Özellikle Rusların Osmanlı toprakları üzerindeki ihtiras politikaları, "Rusyanın yakın doğuda siyasi programı" diye vasıflandırılan bu programlar, devlet içerisinde birtakım sonuçlar doğurmuştur.

2. II. Abdulhamit başta olmak üzere tüm Pan-İslamistlerin ortak olduu bir nokta vardır ki o da, Rusya'nın Balkanlarda Rus sevgi ve fanatizmini aşılamak amacıyla çalışmalarda bulunduğu görüşüdür. İslamcılara göre, Osmanlı devletinin bunu engelleyecek, tüm ırkları aynı çatı altında toplayacak gücü İslamiyet'tir. Bu nedenle bu yönde Pan-İslamistlerin çalışmalar yaptığını görüyoruz. Bu özelliklede Rusya içerisinde bulunan Türk ve Müslüman kökenli insanlar arasında görülmektedir.

3. Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ, Hırvatya ve Dalmaçya'da Slav halkı arasında birliği hedef tutan bir Yugoslav Krallığı meydana getirmek düşüncesi Osmanlıyı rahatsız eden ve bu yönde politikalar üretmeye iten diğer bir sebep olmuştur.

4. Konumuz açısından belkide en önemli ve Pan-İslamistlerin bu görüş karsısında etkilenip ve ortaya çıktığı gösyelenen Pan-Slavcı görüstür. Bu çalışmamız süresince gördük ki Pan-İslamistler, Rusya'yı, bu konuda hep gizli bir tehlike olarak görürken, izlediği birlikçilik politikasınada

örnek olarak da Rusya'yı almışlardır. Bundan sonra, Balkan devletleri, Rusya'nın müttefiki olarak Avusturya-Macaristan imparatorluğuna doğru yolunu kapacaklar ve Türkiye aleyhindeki hareketleriyle de Pan-Slavcılığı boğazlara kadar ulaştıracaklardır. Bu son hususta Bulgarlar öncü vazifesini görecektir. Bu plan tüm Osmanlı politikasını bu yönde sekillendirmesine sebep olmustur. Özellikle boğazlar konusunun Türkiye için hayati öneme sahip olduğu görüşü herkeste yaygınken, Pan-Islavcılığın önüne geçmenin artık imkansız olduğu, bunun karşısına çıkılacaktek alternatif Pan-İslamcılık olduğu fikridir.

Rusyada yürütülen Pan-İslamcı politikaya gelince; Abdulhamit'in Pan-İslamist görüşün yaygınlaştırılması ve alt yapısının oluşturulması amacıyla çeşitli ülkelere hafiyeler gönderdiğini biliyoruz. Bunlar içerisinde Rusya'nın sürekli bir tehdid olarak görülmesi ve içerisinde çok sayıda Türk-Müslüman kökenli insanların olması avantajıyla daha faal çalıştıklarını söyleyebiliriz. Rusya'ya giden insanların halkı gizliden gizliye örgütlediğini çeşitli aydınların bu konularda konferanslar düzenlediğini, camii yapımına büyük önem verildiğini, Abdulhamit ve Pan-İslamist görüşü savunan gazetelerin Rusya ile ilgili haberlere çok sık yer verdiklerini görüyoruz. Ayrıca bu gazetelerde, dikkati çeken diğer bir konu ise, halk arasında Rusya düşmanlığını körükleyecek haberler ve yorumların çok yoğun yer almasıdır. Onlara göre Rusya müslümanların en büyük düşmanı ve tehlikesidir. Kafkaslarda bulunan halak ve matbaa içinde aynı

seyi söylemek mümkündür. Örneğin Kırımın bahçesaray adlı bir gazetesinde Rusya'nın Balkanlarda uygulamak istediği politika söyle anlatılmaktadır: "...Rum ilinin İslav hükümetlerini birbirleriyle anlaşdırarak Balkanlardan bir ittihad vücuda getirmeğe Rusya'nın arzu itmekte olduğu gazetelerde görülüyor. Bu ittifaktan maksadın Nemce-Cermen kavminin siyasi ve iktisadi nüfusu ve hücumuna karşı sed çekmenin olduğu söyleniyor" (135).

Gelen tüm uyarı yazılarında Osmanlının daha etkili ve onları koruyucu politika izlemesi gerektiği belirtiliyordu. Slav halkının her zaman imdadına yetişen Osmanlı Devletine karşı en küçük bir zaaf durumunda saldıracak Balkan ittifakı kurmak için her tür çalışma yapılacaktır. Bu ittifaka karşı gelistirilecek yine en iyi politika Pan-İslamizmdir.

Bu arada Rusya içerisinde, Pan-İslamist fikirlerin devlete büyük zararlar verdiği, devletin gelip ilerlemesinde engel teşkil ettiğini söyleyenlerde vardır. Örneğin Petersburg'da Eusmonister Layd gazetesinde çıkan bir yazı dikakte değerdir. Bu yazıda Rusya'nın Pan-İslavist fikirleri doğrultusunda Mançurya'da kaybettiği insan ve zararlardan bu yönde çalışan insanların ders çıkarmaları gerektiği, Rusya hükümetinin uzun süreden beri Moğol cumhuriyetine zarar verdiğini tüm bu çabalar sonucunda ise Moğol unsuru değil, slav unsurunun zarar gördüğü belirtilmistir. Bunun sonucu ise söyle değerlendiriliyor: "...Zira gençleşmiş olan Japonya son derece büyük bir kuvvet ibrazına muvaffak olmuşdur. Şimdi

alem-i İslamda da öyle bir tahavvül eseri görülüyor. İran'da Devlet-i Osmaniye memalikinde icray-ı futuhat emelinde bulunmak 1904 ve 1905 senelerinde ve Rusya'yı mahv olacak hale getirmeğe bais olan ahvalin bir kere daha tekrarına sebebet virebilir" (136).

20. yy.da yeni dünya dengeleri yeniden oluşmaya başlarken emperyalizm ve sömürgeciliğin en üst düzeyde yaygınlaştığı bu dönemde Rusyanında kendine yeni politikalar ürettiği, Pan-İslavizim hakkında muhalif seslerin yükseldiğini görüyoruz. Aynı dönem içerisinde Osmanlı-Rusya ilişkilerinde farklı bir boyutun yakalandığını söylemek mümkün değildir. Örneğin bu konuyu yorumlayan Sırat-ı Müstakim söyle bir değerlendirme yapıyor: "....Rusya dört yüz seneden beri alem-i İslama karşı tecavüzane davranmıştır. Günden güne gençleşmekte olan Devlet-i Osmaniye'nin delaletiyle ehl-i İslamın tecüvüze başlayacağı zaman pek de uzak değildir" (137).

Aynı dönemde Pan-İslamistler Rusya'daki müslümanlar için su çağrıları yapıyorlardı: "...İslamiyet ittihada davet ediyor, İslamiyet ahvette davet ediyor, İslamiyet birlesdiriyor" (138). Evet Rusya içerisindeki Müslümanlar birliğe böyle davet ediliyordu. Buda Pan-İslamist çalışmaların bu bölgede yayılıp ilerlediği sonucunu ortaya koyuyor.

Osmanlı-Rus ilişkilerinde söylenebilecek en önemli konu hiç bir zaman iki devletin birbirine güvenmediğidir. Bu

konuda Mehmed Hayreddin söyle diyor: "...Osmanlıların nüfuzlu ve kudret sahibi olmasını, İngilizlerden başka hiçbir devletin menfaatine değildir. Rusların hal-i hazıra gelinceye kadar sürekli çalıştıkları Anadolu, Mısır ve Hind gibi İslam Memleketlerinde isyana çalıştıkları Osmanlıların hayatına son verecek neticelerde bulundukları bilinmektedir" (139). Bu güvensizlik iki ülke arasındaki ilişkiyi genrginleştirmiştir.

Pan-İslamist hareketler yönünden değerlendirirsek, Rusya içerisinde kafkaslarda yaşayan, Kırımlı, Tatarlı, Özmek vb. Türk Müslüman unsurları Osmanlılar potansiyel güç olarak değerlendirip görüyorlardı. Bunun yanısıra Osmanlı halkını ise, Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki parçalayıcı emelleri doğrultusunda halkı İslamiyet çatısı altında birleşmenin tek yol olduğu fikrini yaygınlaştırıyordu. İçeride ve dışarda bu yönde etkin bir çalışma yapıldığı söylenebilir. Bu bir ölçüde Rusya'yı kendi silahı ile vurmak olacaktı. Slav halkları kendi çıkarları doğrultusunda örgütleyip, bağlı oldukları Osmanlı Devletine karşı kullanırken, aynı durumun Osmanlı Devleti tarafından yapılmaması için bir sebep yoktu. Rusya'da bir imparatorluktan ve içinde bir de azımsanmayacak miktarda Müslüman-Türk kökenli halklar yaşıyordu. Bu halkların Osmanlı Devleti leyhine çalışıp, dinsel beraberliği sağlamamaları için bir neden bulunmamaktaydı. Bu uygun ortam Pan-İslamcılarca görülmüş ve değerlendirilmiştir.

b. İNGİLTERE VE PAN-İSLAMİZİM

Osmanlı Devleti'nin dış politikada güven duymadığı diğer bir İngiltere'dir. Nitekim Akif Hüsiyin, II. Abdülhlamit'in İngiltere için düşüncelerini şöyle naklediyor: "Abdülhamit dış siyasetle diğer devletlerden daha korkulacak bir davranışa sahip olduklarını ve III. Selim devrinden itibaren Osmanlı Devletinin başına gelen bütün felaketlerden İngiliz entirikasının tesiri bulunduğuna kani idi. İngiltere'nin Mısır'daki siyaseti çeşitli hedeflere yöneltiğini belirtiyor. Bunların başında, Mısırlılar arasında milliyet fikrini yaymak suretiyle Mısırlılara Türk düşmanlığını teşkin etmek hilafetin Avrupalıların hakkı olduğu kanaatini köklestirmek ve fırsat çıkıncada, Mısır Hidivi'ni Halife yapmatır. (140) Yine Abdülhamite göre İngiltere politikasın esası Mekke ve Medine'yi ele geçirip 56 milyon müslüman nüfusuna hakim etmektir. Bu dönemde hiç şüphesiz osmanlıyı en çok rahatsız eden ingiltere'nin misyonerlik çalışmalarıdır.

Bu durum karşısında Osmanlı Devleti'nin çok gerçekçi ve gecerli olan politikalar istediği söyenemez. Bu amaçla düşünülen en önemli proje Arabistan'ı müdafa etmek için Şam'dan Mekke'ye giden bir demiryolu yaptırıp muhtemel bir İngiliz istilasına karşı kolaylıkla asker sevkini sağlamak ve bütün bunlardan mühim olarak günün birind, Hindistan'ın İngiltere'ye karşı ayaklanmasının görmekti. (141).

Genel anlamda İngiltere için çizilen portre böyle olmasına karşın konumuz açısından ilişkiler biraz daha farklılık sergilemektedir. Her şeyden önce şunu belirlemekte fayda vardır ki, ingiltere'nin Osmanlı devleti üzerindeki tüm politikalarının temelinde ekonomik sebepler yatmaktadır. Tüm çalışmaları bu yönte şekillenmiştir. Elverişli sömürü pazarı ise Mısır'dır. Mısır üzerine üretilen tüm politimkalar bu yönde gelişmiştir. Mısır'da çıkan El-alem gazetesinde virfredBelanet ingiltere'nin Mısır hakkındaki düşüncelerini şöyle açıklıyor: "Mısır Avrupa'da kabul edildiği üzere, bir Osmanlı vilayetidir. Onu memleketimiz (İngiltere'ye) katmak fikrine Osmanlılar asla razı olmayacaklardır. Osmanlı Devleti mevcud olduğu sürece, Mısırda'ki mevkimiz geçici olmaktan kurtulmayacaktır" (142)

Mısır'ın orta doğu ticaret yolundaki önemi dolayısıyla Avrupalılar özelliklede ekonomik çıkarları dolayısıyla ingiltere bu bölgeye ayrı bir önem vermekteydi. Süveyş kanalına hakim olan Mısır önemli bir merkezdi. Hiç bir devlet bu ticaret yolunun başka bir devletin hakimiyeti altına girmesine razı olamadı. Ne İtalya, ne Fransa, ne de Almanya buna asla razı olamazdı. Almanya, Akdeniz'de bir iskele kurmak istiyor ve bu yönde çalışordu. Böyle bir durumda doğu'ya giden bir harb mevkinini İngiltere'de kalmasına asla razı olamazdı. Avrupa politikası için Akdeniz'in önemli böyle belirlenirken, Türkler içinde Halifeliğin ve islamiyetin en güzel bir parçası olan Mısır vilayetinde vaz geçmesini beklemek mümkün gözükmemekteydi. Mısır öyle bir durumdaydıki

tüm davletlerin çıkarlarının kesiştiği, doğunun ticaret ve harp yolu. Durum böyle ikne. Avrupalıların ve osmanlıların Mısır için özel çalışmalar yapması gayet doğaldı avrupa, özelliklede İngiltere bu ülkeye gönderdiğği misyonerlerle milliyetçilik hareketlerini hızlandırıp. Osmanlı Devletine karşı gelmelerini sağlarken, çeşitli sosyal hizmetlerlede halkı eğitim, örgütlenmeye çalışordu. Özellikle bu bölgede açtığı okullar dikkat çekicidir. Mısırlıların kendi yönetimlerinin kendileri tarafından olması ve bağamsızlıklarını kazanmaları yolunda sık sık tekinlerde bulunuyorlardı. Gücsüz bir Mısır İngiltere pazar ve ekonomisi için büyük önem taşıyordu.

İngiltere'nin milliyetçilik çalışmalarına karşı Osmanlı Devleti bu bölgede yaşayan insanların farklı bir etnik özelliğini kullanmaya başladıki o da dindir. Bölgnin coğunluğunun müslüman olması ve İslamiyetin temsilciliğini yapan Osmanlı halifesine bağlılıklarını sunmaları tarihsel bir zorunluluk olarak adlediliyor ve çalışılıyordu. İngiltere'nin milli kimlik arayışını sokmalarının karşısına, din beraberliği ile karşı çıkan Osmanlı Devleti Burada Pan-İslamistlere düşen görev ise, halkı Avrupa'ya karşı uyandırıp, onların gerçek yüzünü ortaya koymak olmalıydı. Bu yönde Kahire'deki islamc basınında etkin oluduğunu düşünecek olursak en etkin silah olarak basın kullanılmıştır. Mısır'da çıkan El-'alem gazetesi halkı ingiltereye karşı uyarırıken özellikle devletin başında bulunan kişilerin dış politikada

bilgisiz ve cahil olduklarını ve bu nedenlede Avrupa devletlerine büyük tavizler verdiklerini belirtiyor. "Nitekim Ümeray-ı askeriyemizin ileri gelenleri, biz Avrupa devletlerinden her hangisiyle olursa olsun bir deniz muharebesinde bulunacak olursak, Nil vadisindeki halk bize karşı cavdet besleyecek, Mısır'da yerleşip, kalmamız pek müskü olacaktır" (143) sözleriyle Avrupalıların gerçek emeklerini gösterdiklerini halkın bir an önce uyanıp, bu insanlara güvenmemesinin sağlamasının önem ve gerekliliği anlatılıyordu.

Pan-islamistlerin ve Abdülhamit'in korkulu rüyalarından birisi de milliyetçilik hareketleridir. İngiltere, özellikle Mısır ve Arabistanda bu olguya ön plana çıkararak halkı ayaklandırmayı temel esası kabul etmiştir. Mısır'da bir ingiliz misyonerin yaptığı konferansta şunlar dile getiriliyordu. Kurumar'a göre "Hiç süphe yokdur ki hürriyet devri gelecekdir. Hiç süphe yoktur ki Mısır'ın istikbali Mısır gençlerinin gösterecekleri çaba ve çalışmalara bağlıdır. Mısır medeniyet yolunda çok ilerlemiştir. Artık Asya'nın yahud Afrika'nın ta içlerine gömümüp, hariçden hiç bir ümidi kalmayan hükamın, keyfi idaresi altında eğilip duran, Osmanlı Devletinin Mısır'ı tatbik etmek istediği politikalar kabil olmayacaktır. Zaten Avrupa size karşı böyle bir muamelenin tatbikine müsama göstermez.(144) Görüldüğü üzere bir yanda Mısır'lı genalere hürriyet dersi verilirken, diğer yandan Avrup eğemenliği ve korumacılığının gerekliliği

anlatılıyordu. Bu birazda bizim sömürü ve hakimiyetimizi, onların (Osmanlı Devleti) sömürü ve hakimiyetinden daha iyi ve güzeldir mantığına kaçıyor.

İngiltere böyle çalışırken tabiiki Osmanlı Devleti özellikle de Pan-İslamistlerde boş durmuyorlardır. Onlarda Mısır'a gönderilen hafiyeler ve gazeteler yoluyla halkı uyarıp, onları din bütünlüğüne çağırıyorlardır. 1909 yılında Ali Enver ingiltere'nin Mısır ve müslümanlar için politikalarını anlatırken, istilacı ve hayalci tabirlerini kullanıyor. Mısır'da Hind'de, Arabistandı v.b. bütün doğu islamların başkanı olma hülyasında bulunan İngiltere'nin bu yönde çalıştığını belirtiyor. Buna karşı alınan tedbirler yetersiz ve etkinlikten uzaktır. Kanunu esasi ile bu cihet göz önünde tutulmamıştır. İngiltere'de Mısır'a vermek istediği meclis ile, Mısırlıların gözlerini boyamaktan öteye gitmiyorlar. Tabii burada suçlanan yanlızca İngiltere değel hükümetle suçlanmaktadır. Çünkü Hariciye Nezareti hic bir zaman gerçek mesrutiyeti işlememiştir. Nitekim 1880 olayı hatırdadır. Bu olay ile kanunu Esasi ve Meşrudiyeti ortadan kaldırmıştır. Hükümetten ve idaresinden ümidini kesen Enver hükümet için sunları söylüyor: "Artık kimse ümit etmesinki, bu işleri yirmi seneden beri bu kadar hayallere, dolambaclı yollar tutmuşken, kalksında ingilizlerin çekilmesini teklif edecek bir meclis-i cakdinin başarlı kılsın. Mısırlılar halefinin lord kurumer'den daha hürriyetpervane siyaset takip edeceğini tahmin hususunda aldandılar. Evet kurumer, sarklılara karşı büsbütün azin değildir. Arapaç söyler,

Arapça konuşur, ahali ile şahsi münasebet hissinde de bulunur. Zaten kalbi hırs-ı istibdad ile doludur. (145) O halde hükümet görevini yapmıyorsa, onun görevini yapacak kişilerde Mısırlı Osmanlı Devleti hakimiyetinde tutacak gücü sağlayan pan-islamister olacaktır.

Pan-İslamistler ingiltere'nin Mısır'dan çekilmesini savunurken, 1908 Genç Türk ayaklanmasından'da yararlanmaktadırlar. Onlara göre eğer, Genç Türkler 1908'de ayaklanarak İstanbul'daki devrimi meydana getirmeselerdi, belki Mısırlılar kendilerine yutturulmuş istenilen bu sahte hürriyeti kabul ederlerdi. Lakin bu inkılab üzerine Mısır'daki Müslümanlar ne olursa olsun İngilizlerin memleketlerinde daha bir müddet kalmalrını hoş görmez oldular şimdi Mısırlılar için ingilizlerin çekilmesinden başka bir yolda yoktur. (146)

İslamlar basın yoluyla İngiltere'nin gerçek politikalarını ortaya koymaya çalışırken, toplumsal tepki yaratmak içinde büyük çaba harcıyorlardı. Basında özellike İng2iltere'nin hindistan ve Mısır'daki politikaları eleştirilmektedir. Sıâratˆı müstakim'de konuya ilişkin yayınlanan bir makalede halka şöyle seslenilmektedir. "İngiltere'nin islamiyete karşı olan tavri başka bir şekle girmiştir. Osmanlı Devleti Meşrutiyet'de istibdata da olduğu gibi, suhuletle politikaları oluşturmaktadır. İngiltere ise Hindistan'da islam tebaası için hilafet'in muzaheretine muhtadır. İngiltere bir de Mısır'da bu müfuzun luzumunu

hissediyor. Çünkü ingiltere tekrar hayat-ı kesb etmede olan Devlet-i İslamiye'ye istihak arzularını ancak bu nufuz ile mahv edebilecekdir. (147).

İngiltere'nin Genç Türkelere karşı gösterdikleri dostluk ise sahte olarak değerlendirilmektedir. bu yüzden islami çevrelerde İngiltere'nin Genç Türklere eğilimde bulunmasını aldatıcı bir yol olduğu öne sürüldü. Bunun İngiltere'nin politikasının bir parçası olduğu, bu amaçla islamlara gsterilen dostluğu bu toplulukları aldatmak noktasına dayandırmaktadırlar. Bu konuda Halil Halid: İngiltere'nin Genç Türklere karşı gösterdiği dostluğun gerçek olmadığı, yönetimde böyle bir intiba uyandırarak, İslam alemi ve mefaatleri için, hiddet ve mualefeti sürdürdüğünü (148) belirtiyor.

Osmanlı - İngiltere dış politikasında önemli bir yeride hilafet meselesi teşkil etmektedir. İngiltere, hilafeti Osmanlı Devleti'ne karşı izleyeceği politikanın esas merkezi haline getirmiştir, misyonelrle bu amaçla önemli çalışmalar yapmışlardır. İşte bu nokte Osmanlı Devleti'deki için islamistlerinde dikkatini çekmiş,İngiliz dış politikasını açıklarken, ingiliz siyasetine karşı tüm müslümanları Osmanlı hilafeti etrafında toplayanmaya çalışmışlardır. Halil Halid konuya karşı müslümanları uyarırken: "Son zamanlarda İngiltere tarafından açıklanan, hilafetin kullanışlı ellere geçmesi gerektiği fikrinin kabul edilemez olduğunu belirtiyor. Bu amaçla İmam Yahya'nın Yemen'deki

Çalışmalarının takdir edilip, İngilterece desteklendiği, özellikle Araplılığı Osmanlılığa karşı üstün kılmak çabalarının varlığını anlatıyor. Eğer bu plana başarılı olunsaydı. İslam aleminin idaresi İngiltere'nin ellerine düşecek, Avrupa politikasında daha ziyade şiddetle hareket etme imkanı bulacaktır. Bunun için Osmanlı Devleti'nin hilafetden çektirilmesi İngiltere politikasında vazgeçilmez görülür. Aynı durumun Rusya içinde söz konusu olduğu ve bu vazife için Rusya'nında çalıştığı belirtiyor. (149)

Daha öncede belirtildii üzere, islamiyetin yayılmasındaki en büyük engellerden biride misyonerler olduğu düşüncesidir. Afrika ve Asya'da islamiyetin hızla yayılmasına karşın, buradaki misyonelerin çabaları ve uygulamalrı hırıstiyanlar lehindeki çifte standartları islamiyetin yayılmasını engellemiştir. Sosyal çalışmalar, eğitem ağırlık verilmesi Pan-İslamistlerin tepkisen çekerken, Osmanlı Devleti'nin bu karşı tedbir almamasını eleştirmişlerdir.

Kısaca belirtmek gerekirse, İngilterenin Osmanlı Devleti için Uguladığı dış politikanın temelini Orta Doğudaki Sömürüleri oluşturuyordu. Buradaki pazarı elinde tutabilmek için, bir toplumun en dinamik ve hasas güç dengelri olan milliyetçiliği ve dini kullanmıştır. Bir yandan, bu ülkeye gönderdiği misyonerlerle, hıristiyanları dinamik güç dengesi olarak kullanırken, okullar ve ibadet yerlerindeki çalışmalarıylada ırksal kimliklerini ön plana çıkararak harriyet vadd ediyordu. Bunu yaparken de diğer mahalif

devletlerin güç dengelerin ve dış politakalarını yakından izliyordu.

Osmanılı Devleti'ne gelince, Osmanlı Devlit İngiltere'ye güvenmemekle beraber, buradaki halkın dini komunudan faydalanmayı amaç edinmiştir. bu görevide Pan-İslamistler ve Özellikle Avrupa'daki aydınlar basın-yayın yoluyla halkı yanlarına çekerek yaphmaya çalışmışlardır. Eskiye özlem ve onun tekrar canlandırılması çalışmanın temelini teşkil ediyordu. Bunun dışında devletin, siyasi sosyal ve özelliklede ekonomik olarak tam bir çıkmaz için de bulunması, etkili yaptırmlar uygulamayı engellemiştir. Özellikle Mısır'daki muhalif hareketlere karşın, devlet hiç bir varlık gösterememiştir.

c) Almanya ve Fransa'daki PAN-İSLAMİST Hareketler

Diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi, bu iki Avrupa devletiylede kurulan ilişkilerde ekonomik ve siyasi konular ön plana çıkıyor Abdülhamit tüm Avrupa'dki müslümanları manen Osmanlı devletine bağlayıp, onların müslümanlık çatısı altında hilafetle busturmak istiyordu. Çalışmalarını da bu amaç doğrultusunda sürdürüyordu.

Abdülhamit Fransızların çalıskan insanlar olduğunu kabul etmekle beraber, politika ile uğraşmalarını manasız bulmaktaydı. Bundan başka, Fransa'nın Cumhuriyet idaresine sahip olmasını beğenmemektedir. Zira, Cumhuriyet idaresini devamlı ve istikrarlı bir idarenin varlığı için engel görmektedir.

Fransızların, Tunus'u işgal etmeleri, Mısır'da Osmanlı İmparaturana karşı, İngiltere'yi desteklemeliri iki ülke ilişkilerinin bozulmasına sebebiyet vermiştir. Abdülhamit Fransızlardan boşalan boşluğu doldurmak amacıyla Almanya ile dostluk kurmaya çalışmıştır. (38) Fakat bunda da Fransa Yakın Doğu'daki kültür ve ekonomik menfaatleri bakınmından, endişe etmeğe başlamıştır.

Abdülhamit ve devletin bu ülkelere yaklaşımı böyle iken, Pan-İslamistlerin aynı paralelde düşünmeleri ilgilçtir. Bunları çoğunu Abdülhamit ve devlet tarafından onaylandığını belirtirsek konu daha açıklık kazanmış olur. Diğer devletlerde olduğu gibi, bu devletler hakkında ki düşüncelerini açıklayan Padişah, yine iki doğrultuda hareket etmiştir. Birincisi bu devletlerin, Osmalı Devleti'nin dostu olmadıkları, devleti parçalayıp yok etmek isteyen politikalar ürettikleri, Emperyalist ve Sömürgeci doğrultuda, müslümanları yok etmek istediklerini belirtmiştir. Bu devletler düşman olduğuna göre, düşmanı yenmenin tek yolu birlesmektir. Bu birleşme sadece Osmanlı Devleti' içinde değil, Almanya ve Fransa içinde yaşayan, hangi milletten olursa olsun tüm müslümanların birleşip. Osmanıl Devleti'ni kurtarmaları gerekmektedir. Padişahı destekleyip, hilafet makamına sarılılmalıdır. Müslümanların tek ve gerçek kurtuluş yolu budur görüşü tüm pan-islamistleri bağlamaktadır.

Pan - İslamistlerin çeşitli yayın organları Almanya ve İngiltere'nin şark politikasını açıklarken, her iki devlet

ile İngiltere'nin menfaatlerinin çakıştığını, bunun kullanılması gerektiğini ve yayılımcı politika izlediklerini belirtiliyorlardı. Bu konuda çıkan bir yazıda konu söyle açıklanıyor:

"... Almanya ve Avusturya'nın, bilhassa, Almanya'nın Devlet-i Osmaniye için Rusya ile ihtilaf çıkarmasını hiç bir kimse hatırına bile getirmez. Muntazar olan bir sey var ise o da Almanya'nın istikbal'de kat'a bir suret de ve hiç bir kimsenin zararına veyahud faydasına olmayacak Avusturya ile bir olan kendi menfaatının emir ettiği yolu izlemesidir. Bundan şark politikası, için ne gibi netice çıkaracağı bellidr. Şark'da Avusturya menfaatleri iltizam ettiğimiz hakkında bize mükerrer ve nihayet el-hak zamanda vuku bulan şikayetler bu suretle hiç hakiminde kalacakdır.

Fransa hükümeti, Almanya'ya karış bir intikam muharebesi açmak fikrinden ferağat etmiştir. Onun için Almanya ile Avusturya'nın takip ettiği muhafazakar bir şark politikası, Rusya ile İngiltere'nin takip ettiği siyaset-i muharebeden daha iyidir. Avrupa'nın merkezinde bulunan devletlerin himaye ettiği islamiyet kendisine her tarafdan zarar irsa ettiği sürce, İngilterenin bize istihak itmesi pek ziyade müşkül olacaklardır...." (150)

Tüm Avrupa devletleri gelişen ekonomik koşullar içesinde, yeni politikalar üreterken, Osmanlı Devleti'nin böyle bir imkan nedeniyle din mevfhumuna sığınarak varlığını

korumaya çalışıyordu. Tabiiki Avrupa'nın izlediği sömürgeci politikaya karşın imkanların kısırlığı, devleti böyle sunni politikalara itmişir. Avrupa devletleri ise bu zaman aşımından gerek harici, gerekse ekonomik planlarıyla hızlı bir şekilde çalışıyorlardı. Tüm bu çalışmalar Pan-İslamistleri kamuoyu önünde haklı ve gerekli kılıyordu. Almanya İmparatorunun Dersaadete ve Suriye'ye olan seyhatı esnasında katolik kilisesinin açıkladığı planda, Filistin'de mevcut olan Alman kuvvetlerini doğrudan doğruya kendisinin muhafaza edeceğini, Fransızların bu halk üzerinde mevcud olan nufuzunu kayırması ilişkileri gerginlestirimistir. Türkiye'de mevcut Fransız mekteplerinin sayısının çoğaltılması, buraya gönderilen kitapların kontrolden ve gümrük vergsinden muaf tutulması isteği Osmanlı Devleti'ni yeni tedbirler almaya itmistir.

Pan-İslamistler, 1902 yılında Almanaya'nın talebi üzerine Osmanlı Devletin'de mevcut olan 54 Alman müessesesinin ve mekteplerinin kurulmasının resmen kabul edilmesini eleştirmişlerdir. Ayrıca, 1901 senesinde Roma katolikleri ile ortadokslar arasında çıkan olaylarda Alman, İspanyol, İtalyan ve Flemenklerden 17'kişnin yaralanmasından Osmanlı Devleti'ni sorumlu tutması eleştirinin bir başka boyutunu oluşturuyordu. 1897 senesinde bir İtalyan ruhbanının öldürülmesi üzerine Fransızların bu cinayete bir taraf kaldığını gören İtalyanlar, sultan Hamid'e müracaat ederek, Rum ruhbanlarının cezalandırılmasını, bu olay esnasında hiç bir teşebbüs ve muhalefetde bulunmayan hükümet

memurlarının aslini talep eder ve devletin Rum papazlarını haps ederek cezalandırırı. (151) Buna karsı Fransız - Rus Osmanlı iliskilerinde bozulmalar gözükür.

Buraya kadar gözükÜyor ki, Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'nin iç islerine ne kadar keyfi müdahalede bulunuyor. Bütün bu müdaheleler, müslümanlar arasında büyük tepkiler yaratıyordu. Padişah ise parçlaanmkta olan Osmanlı Devleti'nin tek kurtulus ümidini, Avrupa'nın göz diktiği bu devleti, Anadolu dısındaki bütün müslümanları kendisine bağlamak, dünya müslümanlarını berlestirmek örgütlemek. Batı emperyalizmine karşı birlik olmak çağrısında bulunuyordu. Bunun için en önemli kozu ise taşdığı ünvan olan hilafetdir. Hilafet gündeme getirilecek, dünya müslümanlarını İstanbul'a bağlamak ve Avrupa emperyalizmi ile mücadele etmek için müslümanları birlestirmek istiyordu. Bu devletlerden iki taneside Almanya ve Fransa idi. Osmanlı Devletin'ni sömürü pazarı olarak gördürüğünü, uygulamalarıyla ortaya koyan bu devletlere karşı su politikalar izlendi.

Padisahın, hilafetinden aldığı gücü Avrupa'da yaşayan, sayıca çok az olan müslümanlar üzerinde hisettirme isteğidir. Bu hem devletin bu insanlar üzerindeki etki ve otoritesinin devamı, hemde o devletler üzerinde oluşturulmak istenen baskı ve güç olarak değerlendirilebilir. bu amaç doğrultusunda padişah hiç bir fekarlıktan çekinmemiştir. Avrupa Devleti'ne gönderilen hafiyelere çok cömert davranılırken, her türlü devlet imkanı bu insanlar için sağlanmıştır Amaç ise Hilafete

Uluslararası kişilik kazandırmak olarak açıklanmıştır. Fransa'da yaşanan müslümanların ihadet imkanalırın kolaylaştırmak için Şeyh görevlendirilmiş, cami inşat ve dekorasyonuna gidilmiş Fransa'da Abdülhamit kendi adına hilafetinin devlet sınırları dışında da tesisi için cuma hutbeleri okutmaya başlamıştır. (152)

Daha önce eğitim amacıyla Avrupa'ya özellikle de Fransa'ya gönderilen Türk generalinin Abdühamit aleyhinde olmaları ve kurdukları Genç Türkler Örgütü ile Padişah aleyhinde olmaları panislamistlerin ve Abdülhamit'in en önemli dezavantajını oluşturuyordu. Abdülhamit'in Pan-İslamizimine karşı Pan-ottomonist fikrini savunan bu aydınlar yurda girmelerine izin verilmedği gibi, bunların yayınları ve çalışmalarınında yurda sokulması yasaklanmıştır. Mısır gibi merkezlerde de çıkarılan bu yayınların hürriyet tarafları olmaları Avrupa'ca desteklenirken, padişah ve yönetimince kesinlikle reddediliyordu. Padişahın resmi olarak bu insanların çalışmaların yasaklanması için yapılan müracaatlarında sonuç vermemesi, daha farklı politikalar bu insanlarla başarılıp çalışmalrını kontrol altına alınması yönünde çalışılmıştır.

Fransız kültürüne ve sosyal hayatına karşı geliştirilen tavır, Pan-İslamistlerin Avrupa kültürüne bakışlarında belirtmektedir. Özellikle, Hırıstiyanların kendi aralarında bir birlik oluşturdukları ekononik çıkarlar göz ardı edilerek kültürel birlik sağlandığı belirtiliyor. Bunlar, Avrupa'daki

sosyal hayatteki ahlaki değerlerin yok olduğunu, kadının bir meta olarak ön plana çıkarılmaya çalışıldığını, islam dini fenni ve ilmi bir din olduğunu, ilerlemeye asla mani olmadığını, Avrupa felsefesini değil, kendi dini felsefemizi benimsememiz gerektiğini, islamiyetin gelişmeye ve ilerlemeye engel olmadığını açıklayan çok sayıda yazılar ve kitaplar yayınlanmış, Konferanslar vermişlerdir. Bununla, Osmanlı Devleti'nin içinde yaşayan müslümanlar ile, devlet dışında yaşayan müslümanları Avrupa kültürüne karşı olmaya çalışıyorlardı.

d) Amerika ve Pan-İslamizim.

Bugüne kadar pek değinileyen, fakat araştırmamız esnasında dikkatimizi çeken diğer bir devlet'de Amerika ve bu devlet içerisinde etkin olarak sürdürülen pan-islamist hareketlerdir. Devletin bu konuda resmi olarak bir politika belirlenmemesine karşı özellikle Orta Doğu'dan buraya giden müslümanlar arasında çok etkin bir çalışma gözükÜyor.

Amerika'ya Pan-İslamist hareketleri yürütmek amacıyla gönderilen Ali Enver Efendi, Amerikanın ve Osmanlı Devleti'nin politikalarını şöyle açıklıyor:

"... Amerika'dayım, islamiyetin fezylerini burada daha iyi görüyorum. Senelerden beri Avrupa'da, Amerika'da dolaşıyorum. Fakat ittihad-ı islamın menfaatlerini burada daha iyi takdir ediyorum. Burada ittihad-ı İslam pek muvafakat ve müsaiddir." (42)

İttihad-ı İslam harekitinin büyük bir başarı ile sürdürdüğünü belirtirken Amerikalıların, Osmanlı Devletine ve müslümünlara karşı düşmanca politikalar izleyip, tavır aldıklarını Osmanlılara hücum ederken. Avrupa devletlerinin gittikleri yerlere hıristiyanlık medeniyetini götürdüklerini, siyahların ve müslümanların insan olmadıklarının yazıladığını belirtiyor. Dünya siyasetini bu günkü kader yönlendirme gücü olmayan Amerika genelde dışarıya kapalı bir politika izlemektedir. Özellikle de savaş ve pazar arayışından uzak durarak kıta üzerinde iç büyüme ve bütünlüğü sağlamaya çalışıyordu. Tüm dünya savaşlarında son anda müdahaleci güç olmayı yeğeleyen Amerika, içerdeki ırkçı faliyetleriyle dikkati çekiyordu. Bu durum ise Pan-İslamistler tarafından eleştirilen en önemli noktayı oluşturuyordu. Amerika'da Müslüman Düsmanlığı başlığı altında yayınlanan yazıda Ali Enver şunlar anlatılıyordu; ".... Osmanlı - İtalyan muharebesi basladı. Bu islamiyete, Osmanlılığa hucum için mükemmel bir silah, bir fırsat, Osmanlılık, İslamlılık aleyhinde ne küfürler!.. ne iftiralar!.. Amerika'da Wilym kondvalif, isminde garazkör bir misyoner var. Bu herifin Newyork'da, Şikago'da Bostan, Philederfia, San Fransisko, ve daha bir çok şehirde bir çok gazeteleri var. İşte bizim için en fazla yazan bu adam diyor ki: İtalyanlar, Trablusgarb hırıstiyanlık medeniyetinin götürüyor. İtalyanlar kudus şerifinde alıp Papa'ya hediye edecekler. Osmanlıları Avrupa haritasında değil alem-i medeniyetden silecekdir" Bu gazete hem tavsiye eyliyor ki" meden-i Amerikalılar siyahlara nasıl

muamele ediyorsa, mahv edilecek osmanlılarada o yolda muamele lazım gleri. Amerika'da siyahlar insan değildir onlar için kanun ayrıdır. Bir beyaz kadın ile bir siyah erkek evlenmez.

Panama'ya hala hiç bir Osmanlı bırakmıyorlar, sürüyorlar, Yalnız Panama değil, Jameyika'da de böyle. Bunu bütün Amerika cihanı biliyor. Bizim memleketimizde Amerikalıların en büyük müsaadeleri vardır. kullarını bizden ziyade sallaya sallaya gösterirken, biz Amerika'da elel yarayalım. Artık bunlara tahammül kalmadı." (153)

Gazetelerin, basın-yıyın organlarının bu sekilde düşündüğünü belirtirken, bunun devlet yöneticileri tarafından da kabul edildiği belirtiliyor. Pek çok resmi kişinin Osmanlılık ve islamlık aleyhinde nutuklar söylediği belirtiliyor. İki ülke arasındaki ilişkiler bu çerçevede oluşturulurken Amerika içerisinde Pan-İslamist çalışmaların yoğun sekilde sürdüğünü görüyoruz. Ama bu çalışmalardan istenen sonuç alınmamış mıdır? Hayır!

Amerikaya yönelik pan-islamist hareketleri söyle sıralayabiliriz Hükümet Amerika sefaretine bir imam göndermiştir. Ayrıca camii yapımana girilmiştir. Imamın çalışmaları, gayeleri nutukları Amerika'da Amerikalılar arasında islamiyeti yayma yönündedir.Amerikalılar ise bu durum karsısında hükümetin imama verdiği 50 lira maaşın bosa olduğunu, Çünkü Amerika da İslam olmadığını açıklıyordu.

Amerika sefaretinde görevlendirilen Ethem Nejat Amerika'daki pan-islamistler çalışmalar konusunda şu tespitlerde bulunuyor: "Çalışmalar" Wasington sefaretine tayin edilen, İmam Efendi ile görüşdüm Mehmet Ali Efendi isminde bir zat suriyelilerin mahallesi olan Wasington Strayit'de bir evde oturuyor. Biçare devr-i istibdad mazlumelerinden imiş senelerce İstanbul'da habs yatmış. Mehmet Ali Efendi Hindistan'da Çin'de Japonya'da on beş sene oturmuş olduğunu söylüyor. Keza memleketlerinin lisanını da az çok biliyor. İnlalab'dan sonra istanbul'a gelen Hind ve çin müslümanları Abdülhamid hazretlerine çıkdıkları zaman orada bulunmuşdan İmam Efendi yalnız Osmanlı müslümanlarının imam değil, Hindli, Filipinli, Çinli v.s memleketli Amerika'daki bütün müslümanların imamıdır." (154) Amerika'daki müslüman halkın örgütlenmesine yönelik planlar ise şöyle sıralanıyor. Newyork'da bir cami yaptırılması yoluna gidilmiştir. Bunun için, Amerika'da yaşayan müslümanlar arasında para toplamak amacıyla kampanyalar yapılmıştır. Enver Beğ, bu cami yapımının şöyle açıklıyor. ".... Amerika'da, Çinlilere, Afrikalılara kadar herkes her milletin mabedi vardır, islamların bulunmaması tesif edilecek bir hal değil mi? Amerika'nın çeşitli kasabalarında çok müslüman var. Her halde inşa edilecek cami'nin Newyork'da bulunması hem kuzey Amerika'nın en büyük şehri, hemde müslümanların çok uzagı olan mühim bir iskeledir" (155)

Amerika'da yaşayan Osmanlılar ve müslümanların büyük çoğunluğunun amele olması nedeniyle ameleler arasında İslami düşünceleri yaymak amacıyla pan-İslamisler çalışıyorlardı. Ayrıca bir "Umumi İslam Cemiyeti" kurulmaya çalışılmış, fakat gerekli başarı sağlanamamıştır.

Bütün bunlara karşın, Amerika'da islamiyetin asla yayılamayacağını, bunun Abdülhamid tarafından "Amerika'da İslamiyet" sözüyle birlikte, pek etkin olmayan kısır bir döngü etrafında şekillenen olay olduğunu açıklayan Pan-İslamistlerde vardır. Abdülhamitin bu konuya ilişkin düşüncesi ile şöyle açıklanıyor: "...Abdülhamid kim bilir hangi fikrine esir olarak "Amerika'da islamiyet" sözünü söylemiş ve o esnada ms Alexsandır'a maaş ve para vermeği vaad etmiş, ortaya bir Amerika islamiyeti sözü çıkmış, işte Amerika'daki islamiyet Şaibesi bundan ibarettir. Hakikat halde bu gün, Amerika'da hiç bir tam müslüman Amerikalı yoktur. Yalnızca "Bende Muhammedim" derler ve İslamlara hürmet ederler. (156)

Burada Amerika'da müslümanların sayısının artıp, artmadığından ziyade Abdülhamit'in bu konuyu ne kadar ciddiye aldığı, bu yönde ne tip etkin politikalar ürettiği açıklanmıştır. Konu o denli abartılmıştır ki, bazı Pan-İslamist düşünürlerin dahi tepkisini çekmistir.

e -AFRİKA MERKEZİNDE İSLAMİYET

II. Abdülhamit Pan-İslamist rüyasını gerçekleştirmek amacıyla dünya'nın değişik yerlerine adamlarını göndermiştir.

Bu merkezlerden birtanesi de Afrika kıtasıdır. Fakat burada izlenen politika, Avrupa'da izlenen politikadan çok farklıdır. Avrupa'nın sömürgeci ve emperyalist emellerine karşı müslümanların birleşmeleri gerektiği söylenirken, Afrika halkına esaretten kurtuluş ümidininin ancak islamiyetle olabileceği söyleniyordu.

Asya'daki Çin, Japonya özellikle de Hindliler arasındaki başarılı olan pan-İslamist hareketler anlatılırken, öncelikle Afrika'daki müslümünların kendi aralarındaki savaşları bitirmeleri geretiği üzerinde duruluyordu. Bu konuda, nasihat niteliğinde yoğun basın propogandasının yapıldığını görmek mümkündür.

Abdülhamit'in özellikle son dönemlerinde, pan-islamist düşüncenin başarısını kanıtlanmak isteğinde, genellikle, Afrika'da islamiyetin büyük bir hızla yayıldığını, bu amaçla mitingler düzenlediğini. Avrupa'nın tüm engelelyici çalışmalarının sonuç vermediğini belirtiyordu. Bunlardan birinde şöyle diyordu: "Afrikanın merkezinde, sahray-ı kebir havalisinde islamiyetin günden güne intisratı itmekde bulunduğu malumdur. Seneyal'de ve Nijerya havalisinde beş milyon ahaliden 1,5 milyonunu islamlar teşkil itmektedir. (157) .." Pan-İslamistler Afrika'daki çalışmalarının başarılı olduğu inancına sahiptirler.

Avrupalıların Osmanlı Devleti ve Müslümanlar hakkındaki düşüncelerin açıklamak için, Pan-İslamistlerin şu

düşüncelerini özetlemek yeteril olacaktır sanıyoruz.

"... Avrupa bütün bu hareketi gelişi güzel yapmıyor. Bilakis bunların hepsi muayyen bir plan dahilinde yürütülüyor. Bunun için evvela islama her tarafdan hücum etmiş birer birer perişan ettikten sonra hepsini birden pençesine geçirmeye çalışmış, artık bu gün İslam aleminin ta kalbigahına, en asli merkezlerine tecavüz itmek üzere bir tarafdan siy'alik diyarını eline geçirdiği gibi diğer taraftan hilafet tahtını sarsmak, islamın en mütayin kuvvetini devirmek istiyor. Sonra Afrika sahrasının vahileri arasında mütecedid bir islam gençililğini doğduğunu görmekten korkarak derhal askerini topluyor. (158)

Avrupa'nın amacı iki noktada toplanıyordu. Öncelikle islam alemine her yönden hucüm edip, hepsini birden hakimiyeti altına almak, ikinci olarakta hilafet makamını ele geçirerek islamın en büyük kuvvetini devirmek. Bu yönde tedbirler alıp çalışmalar yapılıyordu.

Avrupa'nın bundan önce Balkanlarda izlediği yayılmacı ve istilacı politikaların devam ettiğini belirten Hasan Fehmi düşüncelerini şöyle açıklıyor: "Bundan evvel ise, Balkan hükümetlerinin siyasi zengiliklerini korumuş onları aç kurtlar gibi hilafetin şehametli arslarını üzerine saldırmış bununla bize son olumlu darbelerini vuracak Avrupa'dan çıkmak ve düçar olacağımızı bütün kalbleriyle arzu etdikleri hezimetten sonra çevreye fatih-i maneviyeti imdadiye altun hilalinii ruhani işkalleri sayesinde adamın kalbine gömülüyor gibidir.

Avrupa'da her yerde 20 y.y'da müslümanların kanları dökülürken hıristiyan tebaası bizim aramızda canlarından emin bir halde ticaret ediyor, her türlü refaha mezhur bir halde vâtının nimetlerinden istifade ediyorlar." (159)

Avrupa'nın bu amaç ve düşünceleri doğrultusunda, en doğru yol hıristiyanlara karşı, tüm müslümanların birleşmesidir. Gerçek kurtuluş o zaman mümkün olacaktır. bu düşüncelir tüm Avrupa ülkeleriyle ilişkilerde ön plana çıkmıştır. Abdülhamid'in Pan-İslamizmi, Avrupalıları, endişeye düşürdüğü için, onlarada zaten mevcut olan baskılarını bir kat daha artırmıştır. Pan-islamist faliyetleri kösteklemek için ellerinden geleni yapmışlırdır. Osmanlı Devleti'nin bünyesi içinde bulunan azınlıklar kışkırtılmış özellikler ermeniler isyana çağrılmışlardır (160)

Bu tarihlerle, hakimiyetini bütün müslümanlar üzerinde kurmak için Pan-islamizzim faliyetleri hızlandı. Bu geniş ve dini olan plana göre, Afrika ortalarına, İran ötesi, Asya'da Himalayar ötesinde Hindistan'a kadar dağılmış olan müslümanları Hilafeti etrafında birleştirmek istiyordu.

Bu amacla kabiliyetli ve bunları gerçekleştirecek seyhleri yıldız sarayında toplayarak, onlara tahsis edilen geniş imkanalrla "Uzak Ülkelere gönderip, müslümanları peygamberin temsilcisi olan İstanbul halifesi etrafında birleşmeleri için gayret sarfettiler. Bu pan-islamizim en önemli amacı, hailine geldi.

Abdülhamit dışarda bu tür faliyetlere zemin hazırlarken devlet içinde de, hıristiyan Avrupa'nın tepkisini çekecek bir takım faliyetlerde bulundu. Örneğin, devlet kadrolarında yer alan Hırıstiyan memur sayısını azaltırken, müslümanların sayısı artı. Avrupalıların silahlandırdoğı Hıristiyan cemaatlara karşı Müslüman grupları silahlandırıldı. Eskisi gibi, Avrupa istediği için müslümanları cezalandırımadı. Avrupa'ya karşı dış politikalar belirlenirken, Müslüman ülkelerle yakınlık kurulmaya çalışıldı. Devlet işlerinde önemli mevkilere Araplar oturtulurken, devletin resmi dili olarak Arapça kullanılması dahi düşünüldü.

II. BÖLÜM

A- ABDÜLHAMİT DEVRİ MÜESSESELERİ ve PAN-İSLAMİZİM

1- Saltanat ve Hilafet.

Osmanlı Devletinde geleneksel din devlet rejimini kısaca incelersek, Abdülhamit dönemide gelişen olayları daha iyi kavrayabiliriz Burada açıklanması gereken konu Osmdev'nin gerçerten dini temellere dayanan bir rejimi kurmuştur? Yoksa geleneksel yapı içerisinde oluşan bir devlet rejimi mi oluşturmuştu?

Osmanlı Devleti'nin dinsel bir rejim olarak nitelendirilse de bunun fazla doğru olduğu söylenemez. Gerek toplumun geleneksel yapıyı koruma çılışmaları gerekse sarayın sosyal yaşamda sergilediği batılı yaşam tarzı tablosu, bizi rejimin dinsel nitelikle olduğuna dair şüphelere düşürmektedir. Peki neden Batılı gözlemciler ve aydınlar bu sekilde bir yaklaşım sergilemektedir. Hemen şunu söylemekte fayda vardır ki, Batı'daki her gelişimin önüne dikilen engel din reginde karşılarına çıkmaktadır. Ayrıca, geleneksel benliğini tehlikede gören her toplum ya da o toplum içindeki tutucu güçler dine sımsıkı yapışırlar. Yeniliğe karşı olma bir din davası olarak algılanmış ve bu yönde hareket edilmiştir.

Diğer bir konu ise Osmanılı Devleti gibi değişik dini cemaatlere mensub olan bir imparatorluğa sahip olan devletin dini ön paana çıkarıp devlet rejimi olarak ilan etmesi kadar tehlikeli bir sey olamazdı. Osmanlı Devleti dinler ve

milliyetler topluluğu olan bir imparatorluk haline geldikten sonra hükmü altına aldığı milliyetleri zorla ya da inandırarak müslümanlaştırmadığı için, din ayrımı siyasal alanda sürekli olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar böyle sürmüştür.

Osmanlı Devleti siyaset rejimi oluştururken dinsellikten ziyade gelenekseliği (161) benimsemiştir. Gelenekselik ise "nizam-ı alem" şeklinde ifade edilir. Bu değişmez ve değiştirilmemelidir. Olduğu gibi tutulursa devletin ömrü sonsuz olur (ebed-müddettir). Bu tanrı tarafından bu şekilde belirlenmiş ve kanun-u kadim teorisiylede meşrulaştırılmıştır.

Osmanlı Devletin'de islam hilafesi gelenğinden daha farklı bir gelenek vardır. Osmanlı padişahları peygamberin halifesi değil; Tanrı'nın halifesidirler. (162) Çünkü tanrı alemin düzenini kurmakla kalmamış o düzeni kurmak ve yürütmek için padişahı secerek onu yeryüzünde kendinin bir gölgesi, vekili halifesi yapmıştır. Bu nedenledir ki Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar hiç bir suretde padişahlık makımına dokunulmamıştır. Çünkü bu makam kutsaldır. Padişahın görevi ise, bu düzen içerisinde reaya'yı (halkı) korumak, değişmeden ziyade düzeni yani nizam-ı alemi korumtan ibarettir. olaya bu açıdan yaklaşırsak, II. Abdülhamit'inde yaptığı farklı bir şey değildir.

Gelişen dünya düzeni içerisinde klasik Osmanlı yapısınında toplum yapısının değişmez kanunu olan değişim ve yeniliklerle ilerlemedir. XVIII.YY ile XX. YY arasında geçen sürede Türk aydını yeni söylemler geliştirmişlerdir. Batılı fikirlerinde etkisiyle, hukuk devleti kavramı yerleşmeye başlamıştır. Geleneksel kavramı yerine ilerleme (terakki) kavramı denge kavramı yerine devrim kavramı gelecek; toplum sınıflarının oldukları yerde kalmaları ideali yerine kişilerin toplumsal yapıdaki yerleşimlerin sınıfsal bölünmüşlere göre elde etmesi olayı çıkacaktır. (163) Gelenekselliği korumaya çalışan Abdülhamit ve panislamcılar, bu noktada ortamda yaratılan pan-islamizim olgusudur.

Pan-İslamist yöndeki ilk gelişmeler Anayasa'nın ilanında kendini gösterir. Anayasayı oluşturmak üzere kurulan komisyonda şeriatın kanunlara uygulanması esas olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Osmanlı tarihinde ilk kez "Devletin dini islamdır" gibi bir maddenin Anayasa'ya konulması Abdülhamitle istibdatç padişah ünvanını sağlayan, kendisinin meclisin üzerinde tek yetkili ilan etmesi halifeliğin manevi üstünlüğü olarak canlandırılmaya çalışılması pan-islamist yönde atılmış adımlardır.

Burada devlet-toplum ilişkisini, geleneksel yapı içerisinde değerlendirmek, konumuzun açıklanması açısından önemlidir. Bu konuda vurgulanması gereken asıl nokta, devletin toplumdan ziyade, kendi güç ve egemenliğini korumak için var olduğudur. Yani devlet halk için vardır söylemi

yerine, devlet devlet için vardır söylemini değerlendirmek daha doğru olacaktır. Batıda devletin halkın hizmetinde olması geleneğine göre, tam zıd noktada olması, devletin, organlarınanın tüm kurumların üstünde olan padişahlılığa önemli ayrıcalık ve üstünlük sağlanmıştır. Osmanlı yapısında padişahın devletin yöneticileri olan hizmet sınıflarının, toplum sınıflarını temsil etmesi gibi kurumsal bir yapı oluşmamıştır. Osmanlı devlet ve toplum görüşünün bu yanına göre devlet toplumdan gelmez. Devlet toplumun ekonomik çıkar sınıflarının çıkar gereklerine dayanmaz. Siyasal egemenlik toplumsal köklerden gelmez; toplumun üstüne Tanrı tarafından dışardan oturtulur. Bu klasik yapı ise pan islamist olan padişah II. Abdülhamit'in işini kolaylaştırmıştır. Sadece Tanrıya karşı sorumlu olan padişah mevcudiyetini Tanrı adına korumak zorundadır. Bu korumada hiç şüphesiz, dini yapıyı korumakla, yükseltmekle mümkün olacaktır. Din adamlarının ise, Padişahın bu mutlak egemenliğini mesrulaştırmaktan başka görevleri yoktur. Bu nedenledir ki padişahın bu görev ve sorumluluğu içerisinde, mualif bir sesle karşılaşmak mümkün olmamıştır. Çünkü devletin ebed-müddeti için bu gerekli hatta zorunludur.

Çelişkilerini görebileceğimiz diğer bir nokta ise, Osmanlı aydınının Abdülhamit ve onun kurduğu düzene karşı takındıkları tavırdır. Osmanlı aydınının Batıda görülen aydından çok farklı olduğu hemen gözükür. Burada en önemli farklılık, Batıdaki gelişim ve değişimin devrimci bir yapıya sahip olmasına karşın, Osmanlı aydını reformcu olmaktan öteye

gidememiştir. Toplumun geleneksel yapısı içerisinde, yeni teoremleri gelistirmek yerine, ya Avrupa'daki mevcut sistemden parçalar almak, yada geçmiş özlemini canlandırmakla yetinmiştir. ister kisi olarak isterse düşün akımı olarak hiç biri tutarlı bir biçimde eskiye karşı yeni yada yeniye karşı eski yanlısı olmamışlardır. Burada adeta karşımıza kimliksiz bir toplumun, kimlik arayısı içerisinde olan aydını çıkıyor. O nedenledir ki bu çalışmalar esnasında karşılaştığımız en önemli sorunlardan biride bu olmuştur. Bir düşünce veya fikir hareketi tutarlı olarak savunulamamıştır. Saltanat, hilafet ve gelenekselik egemenliği, aydının hep önünde yer almıştır. Bunun yarattığı boşlukta yönetim kadroları tarafından doldurulmuştur. Özellikle yine Osmanıl devletin de sık olarak rastladığımız bir konuda geçmişe olan özlem ve geçmişin canlandırılması yolu ile geleceğin aydınlanacağı düşüncesi olmuştur. Geçmiş, geleceğe ışık tutmak yerine, geçmiş geleceğin garantisi olarak görülmüştür. Hatta bir çok düşün adamı devletin ekonomik ve siyasal alanda ki bu gerilemesinin sebebini gemisten kopusa bağlamışlardır. II. Meşrutiyetten sonra görülmüştür ki tüm eleştirileri II. Abdülhamit döneminde gerçek anlamda islamiyete dönülmediği, Batı taklitçiliği yapıldığı için başarıya ulaşılmadğı yönünde olmuştur. Düşünürlerin geleneksel yapıya bu kadar bağlı olmaları, taplumsal değerleri statukocu tavrıyla değerlendirmeleri, saltanatlığın kutsallığı ve dokunulmazlığı, devletin denge ve devamlılığı esası, Abdülhamit programını uygularken hiç bir zorlukla

karşılaşmamıştır. Yani bu geleneksel düşün yapısı içerisinde, II. Abdülhamit'e karşı ciddi bir muhalefet oluşmamıştır.

Her ne olursa olsun padişahın ve saltanatının devamlılığı dini gelenek açısından gerekli ve zorunlu görülmüştür. Buda Abdülhamit'in tüm planlarını kolayça hayata geçirmesini sağlamıştır. Abdülhamit yönetimine karşı olanlar dahi, hiç bir zaman temsil ettiği hilafet ve saltana karşı itaatkarlıklarını bozmamışlardır. Bu durumda Abdülhamit sadece eline geçen durumu iyi değerlendirmiştir.

İslam dünyasının XIX Y.Y' sonu ile XX Y.Y başlarında büyük bölümünün Hıristiyan dünyasınını eğenliği altına girmesi, Osmanlı Devleti'nin yeni bir politikaya yönlendirmesine neden olmuştur. Tüm İslam aleminin önderi sayılan Osmanlı Padişahı olarak bu yönde Müslüman dünyasında dindar bir halife kurtarıcı olarak çıkmak zorunluluğu doğmuştur. Abdülhmit'in dindar bir kişiliğe sahip olması, devletin yapılanmasını bu çerçeveye oturturması, devlet işlerine bakışının bu yönde belirmesi pan-İslamist düşünceyi biraz daha güçlendirmiştir. Abdülhamit tüm islam aleminin halifesi olduğu halde bir tarikatın mensubu olma ihtiyacını duymuştur. Bu durumu ise şöyle açıklamıştır.: "Hazreti Pirin tarikatına girenler her şeyi hoş görürler. Hatta bazı mahrumiyetlere katlanmanın sevabı bile oludğuna inanırlar. halimize hamdederiz dua ederiz..." "Ben devriş olduğum için kadiri tarikatine mensubum" demiştir.

Pan-İslamistlerin ve Abdülhamit'in fikir cephesinde gördüğümüz en önemli iki nokta sudur. Pan-İslamistler çalışmalarını sürdürürken programlarını iki yönlü geliştirmislerdir. Birincisi sık sık tenkit edilen elestirilen doğu islam medeniyetinin ilerlemeye ve gelişmeye asla mani olmadığı yönünde olurker, iç kamuoyunda ise, Batı medeniyetinin toplumsal yozlışmalara ve çürümelere ne denli açık oludğu, özellikle kadının toplumda meta olarak kullanıldığı görüşü yaygınlaşmış ve istenmiştir. Her iki yaklaşıma dair padişahın düşünceleri ise şöyledir.

İslamlığın ilerlemeğe engel teşkil etmediği yolundaki görüşlerini şöyle açıklanmaktadır. ".....kuran'ın kapsadığı hükümler, Hıristiyanların ve Yahudilerin kutsal kitaplarındakilerden hiçbir suretle aşağı değildir. İslamlık, barbar adetler yerine asil adetler getirdi, merhameti ve sevgiyi esas kabul etti. Amacı insanlar arsında barıştı. Müminler arasında eşitlik; Zayıf olanların yardım kanunlara itaat ilkelerini üstün değerde tutar. Batılılara gelince bunlar bugün iyi yarın kötü insanlardır. kutsal kitapları onlara iyilik yapmayı emretiği halde, kimse buna aldırış etmiyor. Bunlar dinsizdirler Tanrı'ya hakaret ediyorlar" (165)

Abdülhamit tüm çözümlerini islam içersinde yaparken, islamların medeniyetten yoksun kalmasının sebebi olarak gösterilen dini yapıyı ise şöyle savunuyor: Orta Çağ'da

Avrupa barlarlık devri gösterirken islam medeniyetenini gelişme gösterdiğini hatırlatıyor Ayrıca, Osmanlı medeniyeti tamamen islam medeniyetinden meydana gelmiştir. Yine kendi döneminde islam aleminin gerilik göstermesinin sebebini gerçek anlamda islamın bilinmediğine bağlıyor. Ayrıca kadercilik ve tembellik bu toplumu geriletmiştir fikrini taşıyor. Avrupalıların dile getirdiği taassupculuk düşüncesine ise kesinlikle karşı çıkarken, Müslümanlarda tassubun Avrupadaki milliyetlere karşılık olduğunu söylüyor. Onlardaki "Vatan aşkı" yerine müslümanlarda "Din aşkı" vardır diyor.

Yine günümüzün en önemli problerinden biri olan kültürel evrenselliğin teknoloji ile sınırlandırılması fikrinin o dönemde de olduğunu görmek mümkündür. Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta, gelişen teknolojinin kültürel yapının ortaya somut olarak çıkmasıdan ibaret olduğu konusudur. Yani kültür tüm gelişimlerin alt yapısını teşkil ediyor. Burada sadece teknolojik ayrıcalıklardan faydalanmak imkansızlaşıyor. Teknolojik yapı, aynı zamanda kültürel değişimide beraberinde getiriyor. Türk tarihinde fikir anlamında üretken bir toplum özelliğini gösteremediği için bu anlamda sancılar çok yaşanmıştır. Abdülhamit ise ıslahatın halkın içinde bulunduğu mevcut duruma göre yavaş yavaş yapılması, Avrupa teknolojisinden yararlanılması ve Osmanlı medeniyetinin yüceliğini sağlayan temel kaynağa yani şeriata dönülmesi gerekitğini açıklıyor.

Burada hemen şöyle bir tespit yapmak yanlış olmasa gerek. Osmanlı toplumunun devamlı yükselmesi için, Avrupa'dan islama mevufak olanlar alınacak olmayanlar ise alınmayacaktır. Burada da yine bir çelişki karşımıza çıkıyor. Şeriat sadece dini bir sistem midir? yoksa devlet şekli midir? Bu yapılanma içerisinde, daha öncede belirtildiği üzere, Abdülhamitin düşünceleri doğrultusunda hareket etmek için devlet kurumların da bir takım değişiklikler yapmıştır. Hilafeti yine ön plana çıkarırken, beraber çalıştığı insanları, bu yönde düşünen insanlardan yada Arap kökenli alanlardan tercih etmiş dış içlerinde hafiyelik kurumunu geliştirirken, vergi ve mülki yapılanmada da bir takım ayrıcalıklar getirilmiştir. Eğitimde bu yönde değişiklikler yapılırken, farklı tüm düşüncelere sansür uygulayarak basın yoluyla düşüncelerini aktarma yönünü tercih etmiştir. Hatta bir dönem devletin resmi dilini Arapça yapmak istemiş, fakat daha sonra bundan vaz geçilmiştir.

Devlet bünyesinde bu tarz yapılanmaya giden padişah, özel hayatında ise farklı bir çizgi izlemiştir. Kızı Ayşe sultan'ın hatıralarında belirtiği üzere. Abdülhamit, yaşam tarzından dönlediği müziğe, aldığı eğitime kadar, esen Batı rüzgarının etkisinden kendini kurtaramamış, alafıranga bir yaşam tercih etmiştir.

Abdülhamit'in, padişahlığı ve hilafetinde, diğer padişahlara oranla fazla farklılık gösteridği söylenemez. En önemli farklılığı, bütün devlet güçlerini merkezleştirirken,

devlet içerisinde büyük bir bürokrasi ağı oluşturmuş, rejimi bünyesi içerisinde biraz daha baskıcı hale getirmiştir. Bu bürokratik yapı, başka bir örgütü daha geliştirdi. Geniş bir hafiye teşkilatı kuruldu. Sadrazamlar şeyhülislamlar, nazırlar ve paşalar yüksek komutanlar ve genç öğrenciler, yani düşünebilen, düşünce üreten herkesten korkulmuştur.

Abdülhamit, Ulema, bürokrat ve askeri güçleri yanında tutmak için yeni politikalar üretirken, pan-İslamist öğeyi ön plana çıkararak halkı yanına almaya çalışmıştır. Halifeyle halk arasında din bağının kuruluşunda, bu dönemde gelişen yeni bir "din adamı" tipi de büyük rol oynamıştır. Şimdiye kadar halktan uzak olan resmi ulema aristokarsinin yanında ve altında genişleyen ekonmik çöküşle orantılı olarak çoğalan "talebe-i Ulüm (Medrese öğrencileri), cerciler, hafızlar, imamlar, şeyler, dedeler, şerifler, seyiller, nakipler, üfürükçüler, müneccimler, büyücçüler, mağribiler bol bol yetişmeye başladı. Özellikle tarikatlar ve Zaviyeler yaygınlaşmaya, hatta kuzey Afrika'dan yenileri gelmeye başladı. Eski Nakşibendi, Mevlevi, Kûfai şazeli gibi tarikatların yanında Cezayir'den sudan yoluyla gelen Ticariye tarikatı moda oldu. Arap Şeyhleri ve Emirleri de görüşüne ayrı bir renk katıyorlardı. Bunlar ülkeye davet edilerek en iyi şekilde ağırlanırdı. Bunlardan Özellikle Cemalettin Efgani'den padişahın büyük ölçüde etkilendiği bilinmektedir.

Bu hava içerisinde, halk arasında bir takım ibadet etmeyenleride cezalandırılması yoluna gidilmiştir. Oruç tutmayanlar her vakit namaz kılmayan, polis tarafından cezalandırılacaktır. (166)

Abdülhamit döneminin önemli ulemalarından olan Musa Kazım bu konuda şöyle yazıyor! "mürtekiplerin büyükleri arasına geçen zatlar, ayıplarını örtmek için, günahlarını saklamak için daima namaz kılarlar; secadelerini resmi makamlara bile taşıttırırlardı. Rahmetli Abidin Paşa (kanun-u Esasi Komisyonu Üyesi) feylosof bir zat olduğu halde başını secadeden kaldırmazdı. Mabeynde ve Bab-ı Ali'den makbul ve beğenilir kişi olmak için mutlaka past-niçin gurubuna katılmak zorunluluğu vardır... Halifelik, Tanrılık seviyesine yükseltildi. Saray dolaylarında dergahlar açıldı. Şeyh Zafir Magrupten masrıka kondu Ebul-Hüda ile beraber sarayı tehlikehane yaptılar..."

Abdülhamit dömenide dikkate alınması gereken bir diğer nokta ise, diğer Padişahların aksine, Padişah Saltanatını ve hilafetini Arap dünyasına çevirmiştir. Daha önce Batıya kurulan yakın ilişkiler yerine, Batının sömürgeci ve işgalci politikasının da etkisiyle Doğu'ya yönelilmiştir. Osmanlı Saltanatının diğer imparatorluk yapılarından farklı yanı ise geleneksel yapının ve ulemanın padişah üzerindeki etkisi olmuştur. Abdülhamit döneminde ise, bu insanlar Padişahın yarattığı rejimin güvencesi olarak yetiştirilmeye başladılar Tanzimat döneminde yönetim işlerinde okur-yazar yetiştirme

amacıyla kurulmuş olan Mülkiye Okulu, Abdülhamit döneminde Mekteb-i Mülkiye-i şahane olarak Abdülhamit'in itibarlı bürokrasinin eğitildiği merkez okumuşlar bile Jurnalık ve hafiye olarak rejimin gözü ve kulağı olurken, Abdühlamit ilk en büyük başarısını ordu ve donanmayı kendine bağlamakla göstermiştir. (8) Böylece Abdülhamit, kendine karşı tehlike oluşturacak tüm güçleri ya kendi tarafına çekmeyi başarmış yada kurduğu etkili hafiye örgütü sayesinde tüm muhalif sesleri susturmuştur

Padişahlık kurumlarının yeryüzündeki temsilciliği (ruy-i zemin) olarak görülsede, padişahların kişisel özellikleri, bu kuruma zamana yeni özellikler katmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar, ne tarz yenilik ve değişiklik yapılırsa yapılsın, padişahlık kurumunun kutsallığına dokunulmamış eleştirilememiştir. Kurumun bu kadar totalitre bir yapıya sahip olması, padişahın kurumları üzerindeki etkinliğinide sınırlamıştır. Özellikle padişahın etrafında yer alan kişiler onunu yönetiminin rotası olmuşlardır adeta II. Abdühlamit'in tahta çıktığında sergilerdiği tavır ve düşüncelere bakarak, sonradan uyguladığı yöntemler arasında büyük faklılıklar gördüğümüzde bunu anlamamız daha kolaylaşıyor. Başlangıçta meşrutiyet ve özgürlük tarafları olan Padişah daha sonra meşrutiyet karşıtı istibdatçı bir insan oluyor. Özellikle, Padişahın etrafında olan istibdatçı kişiler, devcletin içinde bulundğu durum, Batı devletlerinin emperyalist baskıları, padişahı devletin islami gelenekten yapısının da etkisiyle, İslam birliğine

doğru yöneltmiştir.

Abdülmit döneminde saltanat ve hilafet adına tüm güçlerin padişahta toplandığını görüyoruz. II. Abdülhamit Osmanlı halkını saf ve çocuk seviyeli gördüğü için, onu hürriyetlerinden mahrum ederek "tam manasıyla istibdatçı ve mutlak bir hükümdar haline gelmiştir. (169) Yıldız sarayını tüm çalışmalarının merkezi haline getiren padişah, tüm devlet işleriyle de hakim olmaya çalışmıştır. Devletin tüm içerliğiyle yakından ilgilenmeyi tercih eden Padişah, tek egemen güç olma özelliğini sonuna kadar kullanmıştır. Hatta bu o kadar ileriye gitmiştir ki, bu zamana kadar, Osmanlı tarihinde, hep önemli rol oynamış olan Babıali bile bu dönemde önemini kaybetmiştir. Babıâli, Osmanlı geleneğine göre, sahip bulunduğu yetkileri tamamen kaybetmiştir. Padişah ile sadrazamlar arasındaki münasebetler korku ve itimatsızlık esası üzerine kurulmuş ve gelişmiştir. Sık sık sadrazam değişikliği istikrarsızlığıda beraberinde getirmiştir.

a) Pan-İslamistlerin Savundukları Devlet Şekilleri.

1) Teokrasi: Tanrı ile kul, arasındaki hayat şekli amme hukuku sahasına girince, hakimiyetin kaynağı ilahileşmektedir. Zaten teokratik yapı bu durumu kafi derecede açıklamış bulunmaktadır. Hakimiyetin kaynağı teokrasiye göre üç ana unsura dayanır. Tanrı, Peygamber, Halife-Hükümdar Asıl olan Tanrı, (170) sosyal dini esaslarını, bu arada siyasetini kur'anın da toplama ve Kur'anını Resulü vasıtasıyla kullarına (Devletin halk veya

nüfus unsuruna) bildirmiştir. Büyük ve medeni bir cemiyet zaten Allahın bir lütfudur. Böyle bir cemiyet içinde ittihad ve "cemaat da onun emridir. Hakimiyetin kaynağı böylece taokratik olarak ilahileştirilirken, Kur'anda'da hakimiyetin kaynağının Tanrı olduğu, Ebu serif Huzai, şöyle açıklamaktadır. "Şüphe yokdur ki bu Kur'an bir ucu yedullahta diğer ucu sizin elinizde olan selamet ve necat halatıdır. O halde ona temessük ediniz ki,ondan sonra edebiyen ne yolu şaşırasınız, nede kimsenin yolunu şaşırtasınız.." (171)

Tanrının hakimiyetin kaynağını savunan Musa kazım, Tanrının böyle bir devlet şeklini tercih etmesinin sosyal sebenini o dönem insanlarının tabii ve saf yaşamına bağlıyor. Durumu şöyle açıklıyor: "Burada insanların bir nevi tabii ve saf yaşama halinden bahsedilmektedir. Bu devrede insanlar "henüz hevesatı nefsaniyelerini teksir ve ihlisasatı hayvaniyelerini tavsi edememiş" olmaları nedeniyle masum ve sakin bir hayat geçirmekte idiler" (172)

İslamiyetin Peyganberi H.Z. Muhammed, Sosyal ahlak ve Siyaset kanunlarını, muhtevi Tanrı kanununu bu suretle insanlara bildirmiştir. Bu kanun kaydedildiği gibi toplulukların hayatına hakimdir ve hiç bir zaman benim saltanatım bu dünyada değildir" gibi bir presiple bağdaşmaz. (173) Hakimiyetin kaynağı Tanrı olarak belirlendikten sonra, bu hakimiyetin kullanılış sekilleri hakkında muhtelif fikirler ileri süren islamalar, özellikle, amme hukukun önemli iki özelliği olan "Adalet" ve "Meşveret" üzerinde

önemle durmaktadırlar.

Teokratik devlet seklinde, hükümdara yüklenen en büyük sorumluluk adalettir. Siyasi iktidarı kullanan (Tanrı adına/ Peygamber, halef ve Halife Hükümet reisi) bütün icraatında adalete uymakta yükümlüdür. Pan-islamistlere göre ahlakın temelini adalet olusturur. O nedenle de adaletsiz bir millet ahlaksızdır. Böyle bir milletinde islam toplumuna mensup olması düşünülemez. Adalat hakiki medeniyetin, İnsanların mutluluğunun temelidir. Adaletsiz bir hükümet payidar olunmaz. Tarih adaletsiz bir devletin, Payidar olduğunu göstermiş olsa dahi, hiç bir akıllı bunu kabul etmez. Yine Pan-İslamistlere göre, Adalet kur'anı kerimin siyaset prensipleri içinde bas yeri işgal etmektedir. Osmanlı İmparatoruna da intikal eden bu kaideler, değişik eserlerde, padişaha uyması üzerine açıklanmıştır. (173). Buna göre; Adalet ilahi bir emirdir, en büyük bir siyaset kaidesidir ve mutlak idare bu sekilde sağlanır. Yalnız insanlar üzerinde değil, Devletlerarası münasebetlerde de adaletin rolü önemlidir. (174) Osmanlı Devleti için adaletin önemi ise, Pan-İslamistler için bambaşkadır. Batı hükimiyetinde bulunan Osmanlı Devleti ancak adalet ve hukuka uymak şartıyla, "mahkum bir millet olmaktan çıkıp, Özgür bir millet" olabilirdir. Bunun kaynağı ise "İslami adalettir"

2. Mesveret: Hükümdarın, hakimiyet sınırlarını çizen diğer bir islami prensip olarakda mesveret belirlenmistir. Tüm Pan-İslamistler Osmanlı Devleti için en iyi yönetim seklinini Mesveret olduğu konusunda ısrarla durmuslardır.

Çünkü, Mesveret İslami Siyasete uyan bir presibidir. ayrıca Meşveret Madini Zade Ebül'Ula'ya göre Kur'an-ı Kerim'de yer alan iki ayetlede meşru kılınmıştır: "Her işte Ümmetinle müşavere et", "Bütün Müslümanların işi beyinlerinde, Şuradan ibarettir, yeni Müslümanlar bütün işlerini müzakere usulü ile hal etmelidirler. (175) şeriate göre bu kaide önemli bir yer tutmakta, hilafet-i islamiye şeklinin Meşrutiyet olduğunu en parlak sekilde bize göstermektedir. H.Z. Muhammed'in başvurduğu bu yöntem onun halefleri tarafından tabii ki devam etirilmelidir. Yalnız o devrin meşveret usulü ile Meşrutiyen getirdiği Parlemento müzakerelerin arasında fark vardır, ama prensipler aynıdır. Verimli neticeler doğuracak olan bu yöntem, islam alemi üzerine çökmüş olan istibdat ve zulümden kurtulmanın tek yoludur. Demek ki, Pan-islamistleri tüm konferans ve yazılarında önemle üzerinde durup, hatta bağırdıkları "Tüm müslümanlar, her yerde ve her zaman Meşrutiyetperverdir" sözlerine boşuna söylenen sözler değildir. Çünkü islami kurallarda ve tarihdeki mevcut yönetimler onları bu yöne itmiştir.

Meşveret ve adalet ile önemli yönetim kaideleri oluştururken, O devletin ve hükümetin en yüksek icraii yetkiye sahip olan Halife - Hükümdara'da önemli görevler yüklemekteydi. Buna göre, Hükümdarın halka karşı sorumlu bulunduğu görevleri, onun iktidar sınırlarını oluşturur. Adalet ve meşveret, birer emr-i ilahi olduğuna göre, devletin kendi kendini yönetimini meşru kılar ki bu da meşrutiyettir.

Halksızlık yapan halifenin yönetiminden uzaklaştırılması ise müslümanlar üzerine farz kılınmıştır. Bu ihtilal hakkı karekterine sahiptir. (176)

Abdülaziz Çavis ise, İslamin yönetim seklinden ziyade, yönetim ahlakıyla meşgul olduğunu belrtiyor. (177) önemli bir düşünür olan Çavis, kur'ana riayet ve Meşverete dayanmak şartıyla islamiyetin her türlü devlet rejimi ve hükümet seklilerini kabul ettiğini, Hükümdarlık, Cumhuriyet v.b. yönetim şekilleri arasında hiç bir fark gözetmediğini belirtiyor.

Hükümdar kendini hiç bir zaman ilahileştiremeyeceği gibi, tabi bulunduğu siyasi ahlak gereğiyle de halkı üzerinde istibdat ve zulme kaçamaz. Çünkü islam dini, kanunsuz hareket eden zalim Hükümdarların keyfi ve gayri kanuni emirlerini tanımamayı emretmiştir. (178) Bu müslümanla için sadece bir hak değil, aynı zamanda bir vazifedir. Hükümdar bir takım kurallarla sınırlandırılırken, başta düşen görev ise Halifeye (179) itaatdır. Halife (Osmanlı Padişahını gözününde bulundurarak söylemek icabederse), Tarının saye ve gölgesidir, güneşin yaktığı insanlar nasıl bir gölgeye sığınmak isterlerse, bütün zayıf ve mazlumlar, haksızlık ve adaletsizlikten, hayatın kötülüklerinden kaçanlar, doğru yolu ve refahı onun idaresinde bulur, dünyevi refahı bu surette nail olurlar. Bu itibarla Padişaha itaat şarttır. İtaatsizlik Allah'ın gazabını o millet üzerine çevirir ve müslüman topluluğunda bir gedik açılmış olur.

II. Meşrutiyetin İslamcı yazaları, bunu özellikle bir şart olarak görmektedirler - Cemaat veya ittihattan maksat, bütün islamların ayrılık davası gütmeksizin birbirile kenetlenmelir ve geniş bir islam Birilği oluşturmaktadır. O halde Müslaman topluluklarının en temel fikri "Bütün Müslümanlar kardeştir" görüşü olmalıdır. Zaten dünyadan islamın payidar olması ittifak ve ittihada, milli ve dini bir sevgi, bağlılık bu ittihatle olabilir. Onu sağlamak islam aleminin yükselmesi demektir.

Kur'an ve hadislerin din sevgisi ile terbiye ettiği büyük islam birliğidir. Şu halde bu ittihadı islamı kuvvetlendirmemek, muhtelif ayrılıklr oluşturarak birlik bağını sarsmak ve zayıflatmak delaletlidir. Allahın kitabı, Peygamberin sünneti ile mümin arasındaki bağı koparmaya çalışmaktadırlar. Netice itibarıyla, kavmiyet ve asabiyet ihtiası içinde ve "kör bayrak altında toplananların ilahi bir cezaya carptırlacakları süphesizdir, ve yerleri cehennemdir (179) diye Pan-İslamist Ahmed Naim, İslam birilğini bozan yada gerçeklestirilmeyenleri ilahi cezayla cezalandırırken, devlet yapısında islamiyetin birlikleliğinin muhakkak kullanılması gerektiğini belirtiyordu.

3) İslami Devletin Görevleri

Şeriat kurallarına dayanan, temel prensipleri adalet ve meşveret olan devletin bazı sorumlulukları ve görevleri vardır. Hoca Emir Zade, islami devletin görevlerini söyle açıklıyor: "Bu Devlet, herşeyden evvel ecnebi boyundurğunu

kabul etmekte, istiklalini tesis ve idame ile mükelleftir. İslami Devlet, emperyalizme yer vermeyecektir. Nihayet İslam Devleti medeniyet alemdarlığını deruhte etmelidir. İslamiyetin inkılapçı ve yeniliksever zihniyetini yapacak olan İslam Devri medeniyeti iki şekilde tesis edecektir: Ülkesini, yahut yerleşeceği ülkeleri, ekonomik refah ve İtilaya mazhar kılacaktır, nihayet perişan kavimlerin kurtarıcısı olarak, hürriyet ve adaleti saçacak, bütün siyasi müesseseleri, malum amme hukuku prensipleri yani şeriatı içtimaye medeneyit enerjisini bulacaktır. Yeryüzün Devletleri arasında bu suretle daha fazla ahlaklılık yayılacaktır, bu Devleterarası ahlak tesisi edecektir. Bir islamcının sözüyle, dünya böyle bir ahlaka muhtaçtır. Dünyası bozulan Batı ruhu karşısında buna şiddetle ihtiyacı vardır. (179).

4. Hilafet: İslami kurallara göre Hükümdar aynı zamanda Halifedir. Bu islami hükümet şekli olan "Hükümeti Meşrutai Şer'iye" (180) dir ve İslamiyetin ilk ortaya çıkışından Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar devam etmiştir. İslamalar hilafet makamına bir çeşit Cumhuriyet yönetimi ile birleştirmeye çalışmışlardır. Buna göre; Teokratik meşrutiyete, meşveret ve adalet yoluyla hükümdarın mesuliyetinin ve şeriata bağlılığının tesisi suretiyle, halka iradesena kısmen yer verilmiştir. Bu durum islamalara göre demokratik bir yoldur. Fakat burada tartışılması gereken nokta halkın yönetimde hiç bir şekilde söz hakkına sahip olmaması ve kontrol mekanizmalarını çalıştıramamasıdır.

İslamcı yazar olan Mustafa Sabri, bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Maksat Kanunların hak veya mümesilleri tarafından yapılması değildir, Maksat" hükümetin kanunu kendi kendine yapmaması ve yine kendi kendine tebdil etmemisidir. Meşrutiyetin sekline değilde ruhuna nüfuz edildiği takdirde, Şeriata bağlı ondan "muktebes" İslam Devletlerini birer meşrutiyet oldukları görülür, Zira bu kanunları, hükümet seriat olmadan kendiliğinden uygulayamaz. (180) Dolayısıyla, devletin bizzat oluşturduğu kurallar halk için olması dolayısıyla, halkın yönetime katılmasına zaten gerek yoktur.

Hilafet, Müslümanlar üzerinde Peygamberi temsilen dini müdafai edip korumak, dünya işlerini düzenleyip uygulayan kişi olduğu için büyük önem ve etkiye sahiptir. İslamiyete göre, halife usul ve ahkam dairesinde, görevini yaptığı sürece, ona itaat mutlaktır. Fakat Halife, Şeriata uymuyorsa, ona itaatsizlikte yine aynı kurallarda mevcuttur.

Pan-İslamcılar, tarihde büyük öneme sahip olan hilafetin, bugün de devleti içinde bulunduğu durumdan kurtaracak tek güç olarak görmüşlerdir. O halde islami esaslara dönmek, islami bir yenilik lazımdır. Bu yenilik mümkün olduğu ölçüde islamları ayırmadan uzak olarak, islam medeniyetinden ve islami kurallardan faydalanılacak, Osmanlı İmparatorluğu ve İslam alemi zulümden nura çıkarılacaktır. (181) Çünkü onlara göre başka yol islam alemi için yoktur.

Pan-Islamistler her fırsatda Mesrutiyetçi olduklarını söylerken, çok sevdikleri Padişah-Halife II Abdülhamit, neden acaba Mesrutiyeti kaldırmak ihtiyacı duymustur? Bu soruya verilebilecek çeşitli sebepler vardır ama en önemli sebebin, Padişahın iktidar hırsı olduğu bellidir. Ayrıca bu Mesrutiyetin hürriyet yanlıları tarafından ilan edilmesi ve İslami kurallarla oluşturulmamasıda diğer bir sebep olmuştur. Daha doğrusu Osmanıl Mesrutiyetinin islami esaslara uygunluk göstermediği ve değerlendirmenin ancak bu yönde yapılabileceği görüşüydü.

5 Şeyhülislamlık (Bab-ı Meşihat):

Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli özelliği Avrupa devletleride olduğu gibi din devletin dışında teşkilatlanmış değildi. Bu nedenledir ki medrese islamcıları Mesrutiyet fikrine karşı çıkan ilk grup olmuştur. Daha önce padişah halife olmasına rağmen, yaptığı islerin doğruluğunu ve dinin esalara uygunluğunu Şeyhülilam'ın verdiği fetvayla belgelendirme zorunluluğu vardı. Meşrutiyet idaresi ile Şeyhülislamın görevlerinin sınırlandırıldığını görüyoruz.

Abdühhamit Döneminde devletin daha fazla dini bir yapıya bürünmesine karşın, bu kurun eski önem ve özelliğini kaybetmiştir. Bu ilk bakısta çelişki gibi gözükse de, Padişahın yetkilerine baktığımızda çelişki olmadığı gözükür. Padişahın aynı zamanda halife olduğunu belirten hükümü görüldüğünde durum daha iyi anlaşılıyor. Şeriatın kanunu Esaside işaret edilmesinin normal neticesi kolarak islamlık,

devlet için resmi din olarak kabul edilmiştir. İslamlık devletin dini olarak kabul edilince de şeyhülislamı, devlet bünyesinde muhafaza etmek zaruri görülmüştür. Kanunu Esasiye'ye göre, Padişah sadrazamı tayin ederken Şeyhülislamı da tayin etmektedir. Mesihat adını taşıyan Şeyhülislamlık dairesi bir nezarat hükmendedir. Seyhülislam bir nazır olarak vükela Heyetine dahildir. Diğer kurumlarda olduğu gibi Seyhülislamlıkta da mevcut istiklalin Kayh olark, zaman içerisinde önemini kaybetmiş sarayın himaye etitği kimseler olarak görülmeye başlanmıştır.

6) Adalet ve Pan-İslamizim.

II. Abdülhamit devrinde Osmanlı Devletide beş çeşit mahkeme bulunuyordu. Nizamiye mahkremeleri, seriat mahkemeleri, Ceaat Mahkemeleri karma Ticaret Mahkemeleri ve konsolosluk Mahkemelir.

Adalet teşkilatındaki bu kadar çok başlılık devletin yapısından kaynaklanmaktaydı. Tanzimat fermanından sonra (1839 - 1876), İslam hukukunun Müslüman olmayanlara tatbik edilemeyeceği hakkındaki anlayışın bir neticsi olarak dini esaslar dışındaki konuları halletmek üzere kurulmuşlardır. Devletin tararrufu ise sadece Şeriye ve Nizamiye mahkemelerin de mevcuttur.

Biz burada konumuz gereği, diğer adalet teşkilatı hakkında geniş bilgi vermek yerine, Devlet kademelerindeki Pan-İslamist uygulamların mahkemelere nasıl yansıdığını belirteceğiz. Özellikle Şeri mahkemelerin yapıları ve II.

Abdülhamit döneminde bu konuda yapılan ıslahat çalışmalarını inceleyeceğiz.

Devletin oluşturduğu mülki yapılanma, çok başlılık ve adalet mekanizması üzerindeki mülki amirlerin keyfi ve çıkar baskıları en önemli sorunları teşkil ediyordu. özellikle Anadoluda en etkin mahkemeler şeriat mahkemeliriydi. Bu mahkemelere atanan kişilerin yetersiz olması kadıların eğitimlerindeki yetersizlik, tayin edildikleri yerlere Naibleri görevlendirmeleri, görevlerini kötüye kullanmaları, kanuni yetkisi olmayan yerlerde soruşturma açmaları, mülki amirlerin baskıları sonucu tam bir adeletsizlik istemi oluşmuştur. İşte bütün bu nedenledirki, devletin XVIII Y.Y sonunda XX. YY'başına kadar yaptığı tüm adalet ve ordu ıslahatları halkın ezilmesini ve isyanlarını sona erdirememiştir. Sistemden ziyade sistemi uygulayan insanların gerekli iş ahlakına sahip olmaması bu sonucu doğuruyordu.

II. Abdülhamit devrinin önemli sadrazamlarından Sait Paşa, şeriat mahkemeleri hakkında şunları yazıyor: "Şeriat Mahkemelerinde de türlü yolsuzluklar yapılmakta idi. Mesihat dairesi, zaten istikbalini kaybetmişti. Mürafaa usulü terkedilmiştir. Vasilik ve miras meselelerinde delillere itibar edilmeden hüküm-ü sadır olmakta idi. Fetvahane memuriyetlerine bu yöndeki kıdem usulü terkedilip saray nüfuzu ile kıdemsiz ve ehliyetsiz kimseler tayin edilmeye başlamıştı. (182) Buradan da anlaşıldığı üzere ne kadar mükemmel kanun yaparsanız yapın gerekli eğitimi sağlamazsanız

insanlar yetiştirilmezse istenen başarı sağlanması mümkün değildir.

Merkezi otoritenin kaybolması, özellikle devletin yönünü dış ilişkilere çevirmesi, en önemli problemi hukuk alanın da oluşturuyordu. Şeriat mahkemelirini, kadı ve Naipleri'in en önemli problemi eğitimsizlikti. Ayrıca, devletten gerekli yardımı alamamaları nedeniyle, Şeriat mahkemelerine işi düşen kişilerden alınan paralarla geçimlerini sağlıyorlardı. Bu da adaletin sağlanmasından ziyade satılmasını gündeme getiriyordu. Şeriat mahkemelerinde atanan kişilerin, Şeriat kurallarına, fıkıh, kelam hakkında bilgileri olmadığı gözükülyor. Bu nedenle bu boşluklar özellikle basın yayın organlarında sık sık gündeme gelmiş, İslamiyetteki gerçek adalet sistemi anlatılmış, halkı bu yönde eğitme yoluna gidilmiştir. Örneğin Meclis-i Maaruf Reisi Haydar Efendi'nin "Hükümet-i Hukuk-u İslamiye" adlı eseri bölümler halinde Sırat-ı Müstakim'de yayınlanmıştır. (183) Ayrıca Mekteb-i Hukuk hocalarının, İslami yayınlarda bu konuya ilişkin sık sık yazılar yayınladığını görüyoruz. Tüm bunlardan çıkarılacak olarak fikir ise "Usul-ı fıkıh: Hükümet-i hukuk islamiye dimektir, ahkam-ı Şeri'yenin adl ve esbabını gösterir" noktasında toplanıyor. (184)

Böyle bir sonucu ise devletin islamiyetten uzaklaştığı, gerçek anlamda islamiyeti uygulamadığı tek kurtuluş yolu olarakta hükümetin hukukunu islamiyete göre uygulaması gerektiği zorunluluğunu ortaya koyuyordu.

Yine basında sık sık tartışılan diğer bir konuda islam hukukun'da kadının yeri ve değeri üzerinde duruluyor. Müslüman toplumlarda gerçek mutluluğun ve huzurun sağlanması için islam hukukunu istemekten başka çare olmadığı ve en faydalı yolun şeriatın hakkıyla uygulanması olduğu belirtiliyordu. "Hukuk-u Ali meselesinde ahkam-ı İslamiyenin daha çoğu kadının hukukunu temin maksadıyla vaz olunmuştur. Müslüman kadınlar için şeriatın hakkıyla tatbikini istemekten faideli bir hareket yoktur. Kadın esnay-ı akidde bir takım şeriat vaz edebilir. İslamda nikah tamamıyla bir akd-ı medenidir. Aile arasında geçinmek imkanı kalmadıktan sonra iki tarafda serbest kalabilmesi dahildir. Zorla güzellik olmaz. Sonra aile işleri daha ziyade aile arasında hal olunur. (185)

Hıristiyan tebaa arısnadaki hoşnutsuzluk, müslüman tebaaya uygulanan baskılar, basının sık sık yayınladığı fıkıh eserlerinin yanı sıra meşrutiyet döneminde yapılan çağdaş kanunların, istibdat devri ile ortadan kaldırılması, etkin çalışan hafiye ve ihbar mekanizmları adalet sistemini çıkmaza sokmuştur. Yıldız hafiyeleri için özel komisyonlar ve mahkemeler kurulmuştur. İstibdat devrinin doğal oluşmundan kaynaklanan baskı ise, amacı halkın huzur ve güvenini sağlamaktan ziyade, devlet otoritesini ne pahasına olursa olsun elde etmek olmuştur.

Halkın hoşnutsuzluğunun artması, adaletin uygulanamaması sonucu olarak II: Abdülhamit dönemine,

adaletde şu ıslahatların uygulanması kararı alındı. Mahkeme dilekçelerini, mülki amirlere verilmesi yerine mahkemelere verilmesi, Ceza muhakemelir usulleri ile Hukuk Mahkemeleri usullerinin tesbit edilmesi, Adliye Nezaretinin vazife ve teşkilat nizamlarının düzenlenmesi, mahkemelerde savcılık teşkilatının kurulması, merkezde ve vilayetlerde Adliye Müfettişlikleri ihdas edilmesi, mahkemelerde icra memuriyetleri teşkilatının meydana getirilmesi, Temyiz Mahkemesi mazhalatlarının sedaret makamına verilmesi usulünün kaldırılması, icra ve mülki amirlerin mahkemelere müdahalelerini menedilmesi, Hariciye Nezaretinde bulunan mezhepler idaresinin ortadan kaldırılacak Adliye Nezaretine bağlanması, Osmanlı tebaası ile yabancılar arasında doğan ihtilaylarla ilgili Hariciye kitabetinin kaldırılarak vazifelerini mahkemelere verilmesi. (186)

Adalet teşkilatına çağdaş bir yapı kazandıran tüm bu kanunlar, devletin İslami yapısı dolayısıyla uygulamaya geçememiştir. Mevcut olan her kanun yeniden oluşturulmak zorunda bırakılmıştır. Yapılan her kanunun şeriate uygun olup olmadığı tartışılmış ve şeri bir hükmün varlığı aranmıştır. Ayrıca toplumları gerekli duyarlılık ve seviyeye ulaştırmadıktan sonra, hangi kanunu getirirseniz getirin başarılı olamazsınız tenizi, osmanlı toplumu en iyi sekilde örneklendiriyor. Ayrıca, toplumun ve devletin halkı yeniden yapılandırmak gibi bir amaç ve ihtiyacı yoktur. Toplum islerine olgunluğuna erişmemiştir. Yabancı devletlerin sık

sık müdahaleleri ve itirazlarıda önemli olumsuzluklardan biri oluşturmuştur.

7) Din-i Mabeyn ve ORDU

Osmanlı ordusunun en önemli özelliği İmparatorluk olmasına rağmen, değişik dinlere mensup kişilerin yaşamasına karşı orduya alınanların müslüman olma şartıdır. Her ne kadar bu durum XIX. YY'da Çeşitli ıslahat hareketleriyle değiştirilmeye çalışılmışsada gerekli başarı sağlanamamıştır. Bunda İmparatorluğun islamiyeti yaymak gibi bir rol üstlenmesinin yanısıra son dönemde, ülkleirin savunmak zorunluluğunun ortaya çıkması da ilgili bir durumdur.

II. Abdülhamit döneminde izlenen Pan-İslamist siyaset doğrultusunda müslüman olmayanların orduya alınması söz konusu dahi edilmedi. Abdülhamit bu konuda şunları söylüyor "Memleketimizde Muhtelif unsurlar var. 32.5 millet var her birini amali başka. Bir Rum Yunan, bir Bulgar ise Bulgar amali besler. Hele Ermeniler. (187) II. Abdülhamit'in çevresinde bulunan kişilerinde etkisiyle orduya Müslümanlar dışında asker alınması tartışılmadı. Tabii ki burada diğer dinlere mensup olan kişilerinde isteksizliği ve milliyetçilik hareketlerinin'de büyük etkisi olmuştur.

Devletin bu uygulamalarının yanısıra, basının da var olan boşluğu doldurmakta geçkmediği gözükülüyor. Pan-İslamizmin tek uygulama yolunun dini ordu içerisinde etkin kılmak olduğunu açıklayan basın sık sık batıdan'da bu yönde örnekler

veriyordu. Ordu içindeki maddi ve manevi çöküntü, dinle doldurulmaya çalışılıyordu. Bazı basın mensupları Dini ordudaki yeri ve öneminin şöyle açıklıyordu: Gene yalan? Dini en büyük tesiratı harb-i ordularında görülür. Devr-i cellaltımızdda birbirinin kanına susamış olan Avrupalılar ehl-i salib orduları tahtında toplayan dindir. Bu gün hemen umumu Avrupa'da sosyalizme karşı mukabele itmek, ordu da inzibatın muhafazasına gayret etmek için dinden istifade ediliyor. Ordunun terbiye-i fikriye ve maneviyesine aid olan Alman esarını okuyunuz. İnsan hayret eder. En mühim saifeleri dine aittir. Orduda çelik ggib bir inzibat tesisi için zabıtanın mutekid olmaları lazım geldiğini efradın hissiyat-ı diniyesi üzerine tesis-i inzihat çalışmalarını hemen daima tavsiye ederler. Fransa bu gün Papazlarla mücadele yaptığı ve başarılı olduğu halde Fransız milleti'nin ekseriyatı dindardır. (188) Burada da işaret edilidği gibi, ordu da manevi güçün teknolojiyle beraber büyük önemi vardır. Pan-islamistlere göre bu manevi güç ise dindir. Avrupa'daki tüm gelişmelerin yanında ordunun ilerlemesi için dinin esas alındığını anlatan ve bunları padişah sunup, bu yönde çalışmalar yaptıran çok sayıda devlet adamına rastlıyoruz.

Devletin son dönemlerde tüm ıslahat çalışmaların da ordu ve hukuku ön plana çıkarması konuya ne derecede önem verdiğini gösteriyor. Tüm yapılan yeniliklere karşı ordununu istenen başarıyı elde edememesi sonucu, ordu ile dini güçler birleştirilmeye çalışılmıştır. Avrupa'da teknoloji ve fenin

bizden daha güçlü olmasına dinden büyük ölçüde istifa etmelerine bizim askerliğin ruhu olan mukades dinimize bütün kalbimizle, bütün mecudiyetimizle niçin sarılmadığımız? sorusu sık sık gündeme getirilmiş tartışılmıştır.

Kanuni dönemindeki dini esasları canlandırırsak, başarıyı sağlamamız için hiç bir sebep yoktur sonucuna da bu mantıkla varılmıştır.

Pan-İslamistler, dini esas almanın yetmeyeceğini ancak dinin tamamen tatbik edilmesi sonucu başarının sağlanacağını belirtiyorlardı. "Ordu da inzibat temin edecek, muzaferetin ruhu olan maneviyatı takviye eylecek ancak dindir. Vakt-i harbde düşmanın tahrib ananeleleri ötede beride yerleri sarsacak tarik-i enkaz olduğu, her dakikada sağda solda arkadaşların olduğu, hayat ile merrat arasında kıl kadar bir mesafe kaldığı istihfaf ettirecek emirleri dinlendirecek, hasıl-ı umumi ordu da inzibatı muhafaza edecek ancak dindir. Hazırda sözlerimizin nefer-i ruhuna tesir itmesi temin edecek maksad-ı malumlarını takib etmekden hali kalmaycak olan orduya sokulmasını men eylecek yine o din-i medeniyedir.

Fakat ordu da maneviyatı takviye etmek için bütün gün siddetle tesis eylemek için yanlız dinin büyüklüğünden bahs etmek, yanlız suret-i umumiye de mutekid olmak değil, ahkam-ı diniyeyi tamamen tatbik etmek ve ettirmek lazımdır. (189)

Osmanlı Devletinde, klasik dönemin aksine, askeri teşkilatın kaynağını müslüman Anadolu halkı teşkil ediyordu.

Halkın dini duygularından kimsenin şüphesi olmamasına karşın neden din bu kadar ön plana çıkarılmıştır. Çünkü, Toplumun ve ordununu böyle bir problemi olmadığı gibi, mevcut problemlerinde bu tarz bir yaklaşımla çözülemeyeceği biliniyordu. Bu pan-islamist siyasetin bir parçası olmasının yanısıra ordu ile halkı militer güç olarak birleştirme çabalarının sonucuydu.

II. Abdülhamit, tüm askeri çabaları karşı istediği sonucu almayanıca, sait Paşa'nın da etkisiyle düzenli ordu kurmaya karar vermişti. Fakat hafiyelerinde etkisiyle, orduda yapılmak istenen her yenilik, karanlık ve zararlı bir tesebbüs gibi gösterildiğinden reddedilmekte veyahut tatbik edilmemekteydi.

Pan-İslamisti olan vicdani manevi çöküntünün çaresini söyle bulmuşdur Ordumuzda dini kuralları tümüyle tatbik eden bir inzibat tesis edince artık ne Girid meselesi kalır ne de Şark meselesi. osmanlılık bütün ulviyetiye yükselir. Bizde cihanda layık olduğumuz Paye-i Ulviyeyi istihsal itmiş oluruz. Bütün bu parlak istiklal için bizim yalnız bir gayretimiz kalbimizde bütün kuvvetiyle bulunuyor. (190) Tüm teknolojik gelişmeler bir yana bırakılıp, Çarenin manevi güçte olduğu iddia edilmiştir.

8) Eğitim ve Pan-İslamizim.

II. Abdülhamit'in diğer konularda olduğu gibi, bu konu hakkında da pek net ve somut tüşünceleri olduğunu söylemek

mümkün değildir. Hemen şu söylemekte fayda vard ki, Abdülhamit halkın eğitilmesinin gerekli olduğuna inanmıyordu. Eğitim Sadce Devlet kadrolarına memur yetiştirmek amacıyla açılan okulların çalıştırılmasıyla işletilebilirdi. Halkın dini bir kültüre sahip olması yeterlidir. II. Abdülahimit Bu konudaki düşüncleirin şöyle ifade ediyor: "Vatanperverlik, Avrupa'da bir takım büyük hareketler için ilham kaynağı olabilir. Fakat bizde değil, bizim ilham kaynağımız islamlıktır. (191) Abdülhamit eğitim yoluyla yayılmasından korktuğu ulusculuk akımı karşısına dini klütür ve kimliği ön plana çıkarmıştır. Hatta bu konuda o kadar ileri gitmistirki Arapçayı devletin resmi dili yapmak istemiş, fakat çevresindekilerin özellikle de Sait Paşa'nın "Türklük Kalmaz" demesi üzerine bu fikrinden vaz gecmistir.

II. Abdülhamit döneminde, eğitimde yapılan Pan-İslamist çalışmalar, kendinden önceki padişahların çalışmalarının yoğunlaştırılması ve resmi devlet ideolojisi haline getirilmesinden ibarettir. II. Mahmut döneminde başlayan bu çalışmalar, sonuçta devletin zayıflamasına sebep olarak gösterilen dinden uzaklaşma noktası üzerinedir. Çalışmaları hızlandırılmıştır. II. Mahmut döneminde (1808-1839), eğitim erkek çocuklar için zorunlu hale getirilirken, çocukların dini eğitimlerini almaları amaçlanmıştı. Daha sonradan gelinen nokta da gösteriyor ki, tüm eğitim programlarının, ıslahatlara rağmen istenen sonucu vermemişdir.

Dönemin diğer bir dikkat çekici konusu ise eğitim konusunda padişaha sunulan layihalardar. Özellikle bunlar içerisinde Sait Paşa ve Mithat Paşa'nın layihalarıdır. Bunlar Devletin eğitime önem vermesi konusu üzerinde durmuşlardır. Mithat Paşa'nın Suriye Valiliği esnasında burada görüldüğü eğitimin manzarası şudur: "Bazı vilayetlerde bulunan din ulemasından başka, ahali cehalet içindedir. Halkın %80'i Müslüman olduğu halde, bazı kasabalarda bir Rüştiye Okulundan başka mektep ve medrese yoktur. Sibyan okulları da yoktur. Bu sebeple çocuklar çarşılarda esnaf dükkanlarında Kur'an okumayı öğrenmektedirler. Buna karşılık Beyrut'ta ve Cebel-i Lübnan'ın bir çok yerlerinde İngiliz, Fransız ve Amerikan okulları açılmıştır. Müslüman olmayan halk, cehalet çamuruna battıkça Müslüman olmayan halk çocukları bu mekteplere gönderilmekte ve Müslüman halk cehalet çamuruna battıkça, Müslüman olmayanlar tenevvür etmektedir. (71) Yanlız Beyrut mekteplerinde 10.000'den fazla çocuğun olduğunu işaret eden Mithat Paşa, dikkati devlet eğitiminin geliştirilmesi üzerinde toplamaktadır. (192)

Osmanlı Devletinin bu dönem içinde bulunduğu ekonomik şartlar ve yetişmiş eleman eksikliğini göz önüde tutarsak, eğitmde büyük bir başarı beklemek hayalcilik olur. Fakat verilen layihaların Aydınların ve dış basının etkisi, özelliklede islamcı basının lehteki teşvikleri sonucu, Önemli bir mesafe kat edildiği söylenebilir. 1879-1886 yılları arasında, vilayetlerde 119, İstanbul'da 17 Rüştiye okulu kurulmuş, Rüştiyelerde Fransızca, ders programlarına alınmış,

Bursa, Edirne, Çanakkale ve Yanya'da liseye muadil idadiler açılmış İstanbul'da Hukuk-u Mülkiye, Hendesei Mülkiye, Güzel sanatlar, Orman, Ticaret ve Maaden mektepleri açılmıştır. Yine İstanbul'da Beyazit Genel kitaplığı kurulduğu gibi, Ticaret Orman ve Müadinler Nezaretinde, kırk kişilik bir tercüme heyeti kurularak funun ve sanayi ile alakalı eserlerin tercüme ettirilmesine başlanmıştı. Maarif Nezaretinde bir büyük Maarif meclisi kurulmasından başka, her vilayete de bir maarif müdürü ve müfetişi tayin edilmiştir. Aşara zam yapılmak suretiyle bir de maarif vergisi ilave edilmiştir. (21) Abdülhamit'e muhalif olan kişilerin yurt dışına eğitim amacıyla çıkmalarını engellemek ve kontrol altında tutmak amacıylada, daha önce üç kez açılıp kapanan Darülfunun (Ünüversite) 19 Ağustos 1900'de açılmıştır. Yine Darülfununda İlahiyat (ulumu Diniyei Aliye), Fen (Ulumu Riyaziye) ve Edebiyat şubeleri ilk kez açılmıştır.

Konumuz gereği, Abdülhamit dönemi eğitim çalışmalarına bu kadar değiniyoruz. Şimdi asıl konumuz olan, kurulan bu okulların program ve faliyetlerinde yer alan Pan-İslamist çalışmalara yer vereceğiz.

Pan-İslamist etkileri ilk olarak, hazırlanan pogramların, okutulacak derslerin, Öğrenci ve öğretmenlerin sıkı bir kontrole ve takibe alınmasıyla görüyoruz. Bu okulların çoğunluğuna, özellikle yüksek okullara öğrenci alınırken, bunların dini farklılığı göz önünde tutulmamaktaydı. Bir süre sonra, bu okulların açılış

amaçlarından uzaklaştığı görülünce yeni tedbirler alınmaya başlanmıştır. II. Abdülhamid okullarda verilen konferansların ve öğrenci çalışmalırının sıkı kontrolü yanında bu okullarda din dersleriyle, ahlak derslerinin okutulmasını, bundan başka öğretimenlerin seçimine itina gösterilmesini istemiştir.(193)

Her Devlet ve devlet adamı ideolojisinin görüşünün devamını ancak yeni nesillerde görür. Yeni nesillerin yetiştiği eğitim yuvaları olan okullarda, devletin ideolojisi yönünde programlar hazırlatması kadar doğal bir şey olamaz. Bu bügün de, dünde aynı şekildeydi ve aynı şekilde de sürcektir. Fakat burada yalnız olan, Üniversitede baskı sisteminin olmasıdır. Okullarda, kendi fikrinde adam yetiştirmek için çalışmıştır. Abdülhamit'in okullar üzerindeki sıkı kontrolü ve keyfi baskıları sonucu okullardan istenen başarı sağlanamamıştır. Görülen en küçük bir şüphe üzerine ya okul kapatılmış yada sıkı takibe alınmıştır.

Abdülhamit'in tüm cabalarına karşın Pan-İslamist düşünürleride memnum ettiği söylenemez. Onlar bu konuya ilişkin sürekli eleştiriler yaparken, ne yapılması gerekitği konusunda da sürekli geçmişten örnekler vermişlerdir.

Süleyman Efendi, mekteplerdeki din programlarının yetersiz ve eksikliği üzerinde dururken, Özellikle eğtiimdeki mevcut ezbercilikten şikayet ediyor. Mekteplerdeki dinin koyduğu mevki, insanların yetiştirilmesi ve Maarif Nezaretindeki din hakkındaki programları eleştiriyor. Bu

konuda yazdığı bir makalede şöyle diyor: "Mekatib-i resmiyedeki din tedrisatını tedkik etmek lazım gelir. Tedrisat-ı diniye bu mekteplerde nasıl gidiyor? En kısa ve kestirme cevap olarak "Ezbercilik" usulü diyeceğim. Anlamadan ezberlemek, idadilerden din ve itikadiyat namına bir iki zatın eserini okutuyorlar. Bu kitaplar ezbercilik usulüne devam ettirmekten başka ise yaramıyor. Abdestin şartları kaçtır? Abdestin duası nasıldır? gibin bir takım kurallar bu kitaplar da mevcut olduğu için öğrenciler ezberliyor. Hatta o derece ki, bir çok muallimler sahife kitaplarına sualler yazdırıyor. Talebe üst cevap ederken, kitabın suallerini okuyarak soruyor. Talebe de kitabın belli ibarelerini sırasıyla okuyor. Sual başka bir tarza çevrilerek sorulacak olursa, talebe cevap veremiyor, anlamıyor bile (139)

Dinin okul müfredatlarındaki bu yetersizlik ve düzeysizlik eleştirisi, devlet kadroları içinde yapılıyordu. Özellikle Meşrutiyet öncesi, dini eğitimin yetersiz ve ezberci bir zihniyetten öteye gitmememesine karşın meşrutiyeden sonra eğitimde yapılan ıslahatların dini programlara yansıtmadığı belirtiliyor. Avrupa'daki Ortaçağ karanlığını dahi ortadan kaldıran islam dinini, şu andaki ki halkın içinde bulunduğu cehaetlen kurtarıcı tek çare olarak gösterilmesi ilginçtir. Panislamistler Meşruyitetle birlikte eğitimdeki ıslahatın, dini alana kaymamasını ise şöyle eleştiriyorlar. "İşte mekteplerde meşrutiyete kadar bu usus cari idi. Meşrutiyetten sonra (I.Meşrutiyetten bahs ediliyor) hükümet tedrisa-ı diniyenin ıslahına acaba çalışırdı mı?

Muallimler değiştirildi mi? katiyen Maarif Nezareti, dersin ıslahına bir dereceye kadar çalışırdı. Yalnız yeni dersler ilave eyledi. Mualimler ve tahavvül olundu. Fakat "Ulum-ı diniye tedrisatı haliyle ikad edildi. Ne mualillim değiştirildi, ne de usul-ı tedris. Belki daha faal bir hale geldi. İstanbul'da bir idadi bilirim. Mesrutiyetden sonra bu mekteb tamamen tecdid edildi? İktidarsız muallimler kapı dışarı edildi. Yerine iktidarlılar getirildi. Fakat bu ıslahat meyanında "ulum-ı diniye tedrisatı katiyen iylestirilmedi. Baska yere gitmeye ne hacet. İşte Darüemmuallimin. Bu mektebin islahına bütün kuvvet ile çalışılıyor. Evvelki Darülmuallimin ile Şimdiki arasında dağlar kadar fark var. Acaba bu ıslahat meyanında ulum-ı diniye tedrişatına dikkat edilmiş mi? Mekteplerde ulum-ı diniye tedrisatı böyle. (194)

Pan-İslamistler programları ve öğrencileri bu şekilde elestirirken, farklı bir noktada, öğretmenlerde elestirden nasiplerine düşeni alıyorlardı. Batının'da tutumunun (Doğu karşıtı) yansıdığı Batıcılığa Karşı olma düşüncesi her alanda kendini gösteriyordu. Özellikle Avrupa'da gelişen yeni felsefi görüşlerin yurda girmemesi için büyük çaba harcanıyordu. Avrupa'da sık sık tartışılan Darwin teoreminin bir öğretmen tarafından anlatılması, büyük elestirilere sebep olmuştur. Elestirinin temel noktası ise, öğretmenlerin dini bilgilerinin yetersiz ve eksik olmasının, ezbere dayanmasının sonucu olarak gözüküyor: sözü edilen yazı ve elestirler söyledir.

Resmi bir Rüstiye mektbinde, malumat-ı fenniye muallimi, ikinci sınıf talebelerine bakınız ne cevherler saçıyor "insan maymundan tekamül etmişdir. Öyle insan olarak halk olmamıştır", bunu kendince izahada çalışıyormuş Hayret! bizim şark milletini çacuk terakki etdi. Avrupa'da filozoflar nadir yetişir iken, bizim Reşid muallimleri çarçabuk filozof oluyorlar. Rüşdiye talebesinden filozof yetiştirmeye gayret ediyorlar. Avrupa'da bir nazariye, faroziye halinde kalmışken, halk bu son zamanlarda bilimle uğraşırken, mualimlerimiz talebeye bir hakikat-ı müsbete halinde adeta katiyet-i fenniyeye hazmetmiş gibi yutduruyorlar. "Ulum-ı diniye hakkında soru sorulsa, senin haddin değil, çok karışdırırsan gavur olursun diye kesip atıyorlardı. (24) Maarif Nezaretinin dikkatine seklinde yazılan ve ihbar niteliğinide taşıyan bu yazı da gösteriyorki, ulum-ı diniyenin başarıya ulaşmasının yolu, tüm kapıları kapatıp, dide gerçeği aramaktır.

Pan-İslamistlerin istediği ve kendi amaçlarına yönelik talebelerinde yetişmemesi, büyük rahatsızlıklara neden olmuştur. Dinden ve dini bilgiden yoksun olan bu öğrenciler yolunu şasırmış bir serseri gibi fırtınalı bir zamanda deniz ortasında kalmış bir kayığa benzetilmiştir.

Bu dönemde Batı'da XVIII yüzyıldaki Türkler ve Türk imparatorluğu karşılığı yerine, Doğu halkları ve özellikle Müslüman halklar ve Müslümanlık karşıtığı yaygın bir

haldeydi. Popüler yazarlar "Doğu, doğu olarak", Batı batı olarak kalacak; asla birleşmeyeceklerdir" Sloganını yayarlarken daha ciddi düşünürler de Doğu uluslarının geri kalışlarının çağdaş uygarlığa kendilerini uydurmayışlarını nedenleri üzerinde düşünüyorladı. İktisatçı J.S. Mill bunu eğtimin gelişmemesinde halk yığınlarının bilgisizlik içinde kalışında, din ve geleneklere saplı kalışlarında ararken, sosyalist iktisatçı karı Marx ise Doğu toplumlarının temelinde değişmeyee karşı direnme gücü olan bir ekonomik yapının bulunuşuyla yorumluyorlardı. (195)

Pan-İslamistler ve Batılı yazarlar arasında en fazla elestirilen Fransız Yazarı Ernest Rena'ın bilim ve İslamlık konusunda verdiği konferans olmuştur. Hemen hemen bütün müslamın ülkelerinde genis tepkilere yol açan konferansta Renan sunları ileri sürmüştür.

Renan, bu konferansında islamlığın bilim ve felsefeye düşman bir din olduğnu ileri sürmüştü. Ona göre, bunun asıl nedeni islamlığın Arap kafasının ürünü olmasındaydı. Gerçi, islamlıkta felsefe ve bilim gelişmeleri olmassa'da bu İranlılar gibi ari ırktan olan uluslar arasında gözükmüş, Arap kafasının hükmettiği müslümanlık bunlara daima düşmanlık göstermiştir. İslamlıkta bilim ve felsefe ancak Gırek ve İran uygarlığının yansıması olarak gözükebilmiştir. İslamlığın kıta bilim, felsefe ve özgür düşünmeye asıl aykırı olan yani din ve devlet bileşimini kurmasıdır. Onda, devlet ve toplumu din kurallarına göre yürüttü. Ona göre böyle bir devlet - din

bileşimi daima ilerlemeye, değişmeye düşmandır. Müslümanlar bundan ötürü ilerlemeyezler. (196) Bunda da anlaşıldığına göre müslümanların ilerlememesinin sebebi olarak Fransız düşünür Araplar ve Türkleri sorumlu tutuyordu.

Renan'ın, bu yazısı üzerine, Pan-İslamistler hemen savunmaya geçtiler. Osmanlı okulları ve geçmişte örnek gösterilerek, İslamiyetin fena ve ilerlemeye mani olmadığı, hatta teşvik ettiği belirtildi. Bir takım yanlış uygulamaların örnek alınmaması gerektiği gerçek islama dönüldüğü, programların şeriata uygun hale getirildiği takdirde böyle problemlerin kalmayacağı belirtiliyordu. Bunların birinde Süleyman Efendi şöyle demektedir. "Din ile fen birleşmez, din cahil ahaliye bu boyunduruk altında tutunmak için bir vesiledır. Fen terakki ettikçe din fikri yavaş yavaş zail olur fikrini mi tağyib ediyorlar. Yoksa dinsiz bir millet yaşayamaz, dinsizlik, ahlak-ı fezaili ortadan kaldırır. Din-i islam ile fen arasında hiç bir taaruz yoktur. Din ile fen muvazi olarak bu Rumuzludur fikrinde midirler? bunlar layıkıyla tayin itmelidir. Zira 350 milyon islam bütün nazarlarını bütün ümitlerini buraya dikmişler Her şey buradan bekleniyor. Bu suallerin cevapları efkar-ı umumiye-i islamiyet de bile olmayacak sukut-ı hayata uğramaları pek muhtemeldir. (197)

Müslümanlığın ilmi ve fenni bir din olduğunu açıklayan yazılar, bir süre sonra, Hıristiyanlık ile müslümanlık arasındaki farklılığı ön plana çıkararak islamiyetin ilmi bir

din olduğunu söylemeye başladılar. İslamiyetin medeniyet ve fennin kaynağın bir din olarak uzun yıllardan beri Osmanlı toplumuna egemen olduğu ilerlemeyi asla engellemediği, ilmin düşmanı olan dinin ise hırıstiyanlık olduğu Pan-İslamistlerce vurgulanıyordu. Devrin önemli Pan-İslamiyetçilerinden olan Mustafa Bazadade bu konuda şunları söylüyordu "Avrupa'da "fen'in ferakiyata fevkalede hazirası çoktur biri? bu dinin ahkamına karış gelmeğe başlamışlardır. Tabir-i aherle erbab-ı fen tarafından bu dinin muvafık fen olmadığı ve bana biri gayr-i kazim oludğu meydana konulmuşdur. Avrupa'da maarif ve bunu mahsülü olan medeniyet ilerledikçe mütenasiben tehir itmekle mahkum oludğu anlaşılmıştır. (198)

Böylece Pan-İslamisler arasında yorumla yeni bir tartışmanında başladığını görüyoruz. Kendi kadrolarını yetiştirmek amacıyla eğitime büyük önem veren bu insanlar, dünyada gelişen yeni akımları da dini çerçevede değerlendirmeye devam etmişlerdir. Avrupa'da ilmi alandaki gelişmelirin ancak ruhban sınıfının ilim üzerindeki baskalırını çekmeleri sonucu gerçekleşmesinin çok doğal oludğunu, çünkü hırıstiyanlığın ilmin ve fennin ilerlemesine engel olduğu, bugün ise bu sınıfın misyonerler ve mekteplerile Avrupa dahilinde ve haricinde çalışmalarına rağmen, dinsizliğin günden güne çoğaldığını belirmektedirler. Bunun karşısında müslümanların yapması gerekenin ise Babazade şöyle açıklıyorlar. "Biz müslümanlar din-i mabeyn islam-ı edyan sair gibi fennin o müthüş güneşine karşı erimekten mesundur. Makul olan her fennin kabul etitiği için

daima fene galebe idecek ve fen dahi envar-ı dinin kabul ettiği için daima fennin galebe edeceği ve fen dahi envar-ı din-i ahmeddiden bir süphe bulunduğu muhakkak olmasıyla dinsizliğe karşı ilelebed her neve sadamatdan muhfuz ve memundur. Biz Müslümanlarca hamd olsun malumdur ki Ulum-ı kur'aniye vardır. Bu "Ulumu, bu fununu tefsir eden müfserlerimizin eserelirde az ve ihsar haricdir. Katib-ı aziz "ilim ve fen kitabı olup dinimizin akla muvafık bir din mabeyn olduğu her zaman isbata kafidir (195).

Her düşüncede olduğu gibi, Osmanlı Pan-İslamcılığında da taraftarları ve muhalifleri vardı. Bu hem düşüncenin doğasında hem de düşüncelerin ilerleyip gelişmesi için şarttır. Burada özellikle islamiyetin fenne karşı bir din olduğu görüşü, büyük elestirilere uğramıstır. Dinin ilerlemeye mani olmadığı başlığıyla yayınladığı, makalede Halil Fahreddin, şunları belirtmektedir. "Zira bazı taassub-u islam namını taşıyan ba'zı şahıslar görülüyor ki Avrupalıları kat kat geçerek islamiyet aleyhine hücum ediyorlar. İslamiyetin man-i terakki olduğunu iddia edecek kadar ileri gidiyorlar (199) Burada kast edilen kişiler, Yeni Osmanlılar ve Avrupa'da yayınlanana bazı eser ve konferanslardır.

Fennin dine, dinin de fenne karşı olduğu görüşüne karşı verilen cevapla ise sık sık yapılan bir yönteme başvuruluyor: Geçmişe Evet: geçmişteki ilerlemenin , şeriata bağlı oludğunu, din eğer ilerlemeye mani olsaydı bugün görülen asırlık medeniyet meydana gelmez, hükümetler teşkil etmez ve

tabii ki Bugünkü yüce Osmanlı Devleti mevcut olmazdı. Viyana kapılarına kadar dayanan atalarımız bu muzaferiyetlerini, dine ve ahlaklarına borçluydular. Bunun aksine savunanlar, islam devletlerinin yok olmasını isteyenlerden başkaları değildir. Nitekim örneklerde bunu göstermektedir. Zira, İslam aleminin büyük çoğunluğunun üzerinde Avrupa eğemenliği mevcutur. Fas ve İran'dan sonra sıra Osmanlı Devletine,daha doğrusu İslame aleminin tümüne gelmiştir. (200) Genelleme yapacak olursak, Avrupanın tüm emelide budur, İslam alemini yok etmek, düşüncesinde hareketle Pan-İslamistelrin eğitim politikaları bu yönde sekilleniyordu.

Belki de dikkati çeken önemli nokta islamcılar kendi düşüncelerinin üstünlüğü konusunda tartışmaya dahi gerek görmezken, bu zaten dinin özünü aykırıdır. Savunma mekanizmaları önemli ölçüde çalıştırmışlardı. "Bu gibi eşhasa sonra ki fennin hangi noktasınını dine, dinin hangi noktasının fene muğayir olduğunu görüyorlar. Bu suale cevap veremezler. Çünkü din ile fenni beraber müteala etmemişlerdir. Yalnız öteden beriden kaba saba bildikleri malumatla iktifa ederek, ötenin berinin makaleleri almışlar ve intisablarıya mübahi olmaları zahmetine ihtiyar etmemişlerdir. Evet: bu gibi şahısları islam dini hakkında malumatları pek yok denecek bir derecededir. Eğer protestan katolik vs. mütala ettikleri kadar din-i islamıda tedkik edeydiler bu gibi iddiealarda bulunmasa cüret edemezlerdi. O zaman anlarlardı ki islamiyet yegane müracatlar bir dindir. (201)

Abdülhamit dönemi yazarlarının, önemli özelliklerinden birisiside, Avrupa uygarlığının Arap uygarlığının ürünü olduğu görüşüydü. Avrupalıların vahşet ve karanlıklar içinde yüzerken, Arap uygarlığından öğrendikleri ile uygarlıklarının genel bir inanç haline getirmişlerdir. Çağdaş Avrupa uygarlığının sanıldığı gibi özgün bir uygarlık olmadığını Akyiğit Zade Musa, Avrupa Medeniyetine Bir Nazar adlı kitabında şöyle bir iddia ile başlamıştır: "Çağdaş Uygarlığın temelleri Hazret-i Muhammet'in Hadislerindedir. Kur'anda ve Peygamberin Hadislarinden doğan islam uygarlığı, Avrupa'yı ortaçağ barbarlığından ve cahilliğinden kurtardı. Araplar, uygarlığa matematik, astronomi, gemicilik barut, dericilik, tarım, hayvancılık bahçelik, posta, rakam, gramer ve ünüversite eğitimi alanındaki katkıları. (202) Burada belirtilmesi gereken önemli bir noktada, bu çalışmalrı yapan çoğu insanın islam düşünürleri tarafından zındıklıkla suçlanıp reddedilmesidir. Ayrıca Avrupalıların gösterdiği bu uyanıklığın, islam alemi tarafından görülmeside olayın diğer bir boyutunu sergiliyor.

Doğal olarak çareyi geçmişten arayanların yanısıra, günün olaylarını değerlendirip, toplumsal yapıya özgün eğitim programları üretenlerde vardı. Bunlardan birinde Şerif Ziya Paşa konuyu şöyle açıklıyor: "Doğrusunu söylemek içab eserse, bir dereceye kadar bu gibi Şeban vatan mazur görülmüyordu, çünkü daha pek anlayabilecekleri bir tarzda Türkçe tahrir edilmiş bir (Umumu kelam/mevcut değil. Teşkil olunur

ki, son zamanlarda bazı ilm-i kalamı müstalik kitaplar neşr olundu. Fakat bunlar da fevaidei temin mevcud olmayan da sonra dan nasılda karışmış olan hürefa dinimizden çıkarırdı, dinimiz Avrupalılar nazarında bile evvelince 'Uluviyetiyle şaşasıyla cıra-ı vucudadır. 203 Böylece, uygulabilen eğitim sisteminde eksiklikleri görüp, Bu yönde calışılması gerekitğini belirtiyordu..

Pan-İslamizmin fikir babası olarak kabul edilen, uzun süre Abdülhamitin korumasında da yer alan, fakat daha sonra islam aleminin ancak eğitim yoluyla, ulusallaşma aşamasını tamamladıktan sonra, islam birliğini kurabileceğini belirten Afgani'de dinin medeniyetin oluşmasında tek öğe olduğunu açıklalamaktadır. O, dinin akılı bir insana şu üç öğeyi mevcud kıldığını, bunlardan birincisi "mevcudiyet-i milliyenin devamı" İkinci toplum yaşamının devmaı, ve üçüncüsü muhakemedir. Bu üç özelliği şöyle açıklıyor: "Birinci akide: İnsanın "mülkü, ırzı" esraf-ı mahlukat olduğuna inanması. İkinci akide: Her din sahibi kendi milletinin esraf-ı imam, olduğuna muhaliflerinin bir tarik-i ile düçar zelal olduklarına kani olması. Üçüncü akide: İnsanın daha vasi, daha ali diğer bir aleme oruç ve mütaibiyle Şayan olan tenkinay-ı fenadı müddeti tükenmez, saadeti bitmez. İnsanın bu 'alem-i hayata gelidğine kail bulunmasıdır. Yine mahalenin diğer bir yerinde ise, "hele ceha'in teslit ve tahkimi ile kendilerini millet saire tutanların vay haline. (204) Burada da belirtildiği üzere, herkesin ortak olarak buluştuğu nokta, toplumun mecudiyetin

için değişikliğin şart olduğudur. Ama bunun yolları ve yöntemelri farklı açılardan belirtilmiştir. Mevcut durum hiç kimseyi memnun etmemektedir.

Pan-islamcıların Abdülhamit'ten bekleyipte umduklarını bulamadıkları diğer bir nokta ise Medreseler konusudur. Meşrutiyetin ilanı ile medreselerin intizamı alınarak yeniden hayat verileceği Ümitinin boşa çıkması Pan-İslamcıları çok kızdırmıştır. Ulemadan Mustafa Satvet bu konuda yayınladığı makallerde, islam aleminin bu durumdan büyük rahatsızlık duyduğunu, Abdülhamit'in bu durumu değerlendirip, yeni tedbirler almasını tavsiye ediyor. O, geçmisteki medreselerin önemi kavranacak olursa, bunun zaten kaçınılmaz olduğu belirtiliyor.: "İşittiğimize göre, İstanbul medresey-i ıslah ve terakkiyet-ı hazireye göre programlar ilave ve tekamislat nevini zamanan mutabık funun-ı lazime edhal edildiği halde taşra medarisi eski hal-i harbiyesinde incelemektedir. (204) Bu günkü halleri böyle açıklanırken, geçmişte bu medreselerin, münevver fikirliler ve zeki sananlar sayesinde ilim ve fen yuvaları oldukları, buradaki ilmin yalnızca doğu için değil ıbatı içinde dikkat ve hayrınlıkla izlenen yerler olduğu "alem-i medeniyet" için gerekli yerler olduğu belirtiliyor. "Bu noktada Bu irfan yuvalarının bu hale gelmesindeki en büyük suçlu, vicdan-ı hamiyeti kalmayan Ulemay-ı islamdır. Şeriat-ı islamiyeyi muhafaza ve beynine islam, hakiki ittihad-ı tesis eyleme medreselerin harap olmasında (verasatül-Enbiya) Ünvanını takınan ulema herkesden

önce medreselerin islahı için uğraşmalıdır. Çünkü islamiyetin gerçek fen yuvaları bunlardır. Bu orada diğer açılan okulların gerekliliği ve önemi üzerinde tartışmaya bile gerek duyulmamıştır. Çünkü islamiyetin, geçmiste olduğu gibi bugünde tek ve gerçek fen yuvaları medreselerdir"

Yine aynı ulema, devletin içinde bulunduğu durumu, dini hatalarımızdan kaynaklandığını belirtiyor. Medreselerin harap olmasına razı olan, ulemadaki kayıtsızlık, toplumdaki ahlaki tüm çöküntüler dinden uzaklaşmanın birer ürünü olarak sergileniyor.

Abdülhamit'in eğitim alanında bir uygulaması vardı ki, kendi adamlarını bile hayrete düşürecek olan Arapçanın resmi dil haline getirilmesi isteği olmuştur. İlk mebuslar meclisinde Türkçenin resmi bir dil olduğu ve devlet hizmetinde kullanılması gerektiği açıklanırken, Abdülhamit'in "Arapça güzel lisandır, Keşke vaktiyle lisanı resmi arapça kabul olunsa idi' düşüncesi üzerine, tüm diğer

9. Abdülhamitin Pan-İslamist Görüşü içinde Aydın ve Ulema

Abdülhamid döneminin düşünürünün en önemli özelliği gelenekçilik ve seriatçılıktır. Abdülhamit'in devlet hayıtında yaptığı değişikliklerin, İslamcılık ve gelenekçilik adı altında islamcı yazarlarla desteklendiği görülüyor. Tanzimata karşı doğan bir fikir akımlarının ulema tarafından desteklenmesi Padişahın tahta gelmesini kolaylaştırdığı gibi,

ciddi muhaliflerin olmamasıda bu ilkelerin resmi ideoloji haline gelmiş devlet hayatı bu ilkelere göre düzenlenmeye başlanmıştır.

Bu araştırma esnasında gördük ki tüm Pan-İslamist yazarların ortak özelliği Batıya karşı olmaktır. Gerek yazılarında, gerekse konferanslar da sık sık bu nokta üzerinde durulmaktadır. Bu kişiler kapalı bir toplumun devletin kurtuluşu olduğu inancını taşırken kültür teknoloji ayrımı en üst düzeye çıkmıştır. Hatta Batıya yönelen yazarları, Batı'dan döndürmek için çeşitli yollar aranmıştır. "Üzerinde en çok durulan nokta, iki dünyanın islam dünyasıyla Hırıstiyan dünyasının kapatılmaz bir uçuruma bir birinden ayrı iki dünya olduğu görüşüdür. (205) Avrupa'daki gelişmelerin halk tarafından öğrenilmesinin tehlikeli yanında, okumuş aydın insanlarında bu gelişmelerden habersiz kılınması esastır. Bu amaçlada, Türk tarihinde hiç bir zaman görülemeyecek şekilde sansür olgusu mükemmel bir şekilde işletilmiştir.

Çeşitli Ünüversite hocaları ve gazeteciler tarafından verline konferanslar da ise Batı'ya karşı geleneklere ve geçmişe bağlılık ön palana çıkarılmıştır. Hatta gördüğümüz kadarıyla, Osmanl ıDevletini kuruluşundan o güne kadar, islam bu kadar ideal bir model haline getirilmemişti. Hırıstiyanlığa karış üstün tutulacak tek unsur islamiyettir. Bu durum o kadar ileri gitmistirki düşüncelerinde liberal ve Batı yanlısı tavır sergileyen Yeni Osmanlılar dahi, modern

kural ve kuralları islamlığın ilkelerinden çıkarma çabalarına girmişlerdir. Geçmişin terimlerini kullandıkları zaman, onları geçmişlerdeki anlamalarda kulanır olmuşlardır. "Ümmet sözcüğünü kullandıktan zaman onunla Batı anlamındaki "Ulus" demek istiyorlardı. "Biat" onların sözlüğünde halkın hükümdarlık halklarını hükümdara, kendilerini yönetmesi için vermesi anlamına gelirdi. N. Kemal'in islamdaki Biat geleneğine dayanarak, islamiyetin aslında Cumhuriyet rejimi esasına dayanan bir din olduğunu savunmaktadır. Ayrıca ittihad parlemento yasaması demekti. "Meşveret" demokrasi anlamına gelirdir. (206) Bunları böylece doğu ile Batı arasında Köprü kurmayı amaçlıyorlardı.

Pan-İslamistlerin, diğer ortak bir yönünü ise, bu günkü Batı uygarlığının temelinini Arap uygarlığı oluşudur. Onlara göre Avrupa her tür pozitif bilimde islamı ve Arap kültürünü örnek alarak bunları Avrupaya getirmişlerdir. Özellikle J.S. Mill, Renan, Karl Merx gibi sosyolog ve düşünürlerin islamiyetin felsefe ve bilimden uzak olması yolunda ki açıklamaları, İslam yazarlarını düşünce üretme yerine savunmaya geçmişlerdir.

Pan-İslamizmin ateşli savunucularından olan ve sık sık Osmanlı Devleti'ne gelip konferanslar veren Abdürresid İbrahim'in bu konuyla ilgilli çok ilginç ve dikate değer düşünceleri vardır. Bursa ilmiye klübünde verdiği bir konferansta O İslama yazarların Batıya karşı olan düşünce ve hislerini şöyle anlatıyor. "Dinayet-i İslamiye fikrine hizmet

maksadıyla Avrupa şehirlerine gittim, ordaa önemli insanlarla görüştüm. Fakat bir kaç defa Avrupalılarla görüşdükten sonra onlardan gelecek hayırdan el çekmeye mecbur oldüm. Çünkü onlar kendi menfaateliri için bizi kullanmakladırlar. Ben bunu hissedince el çektim. Müslümanların kendi aralarında bir intibah kurmalrı için çalışmayı tercih ettim. (207) Abdürresid Reddiyeçilik ve gelenekçiliği tüm yapısıyla korunmaktadır. Yazar bundan sonra konferansın da islamiyete hizmet amacıyla Rusya'ya yöneldiğini belirtiyor ve bunun sebeplerini şöyle açıklıyor. "Evet! Terk-i hayat ettiler, fakat istikkal-i islamdan tamamiyle memin olarak müslümanların bir zafer bulacağına teali terakki ideceğine tamamıyla kanaat ederek his etmiş gibi idiler. (208).

İslamcı Basın organlarını incelediğimizde ise, Osmanlı Ulemasıyla ilgili bir başka noktayı görüyoruz. Bu yazıların büyük kısmında Ulema elestirilere uğrarken, görevini yapmamakla suçlanıyor. Halkın onlardan beklentileri olduğu, fakat bunların bu beklentilere cevap vermek yerine kişisel hırs, bilgi ve beceri yoksuluğunda ötürü toplumu aydınlatmadıkları islamiyeti bilmedikleri yönünde açıklamalar yer tutmaktadır. Asıl maksad Efendiler, müslümanların bu gün gayet müskül bir mevkide bulunduğunu arz etmektir. Bu müşkülatı bizim ulema bu güne kadar tamamıyla kesf edememiştir. Belkide ekseri yerlerde hususa şu memalik-i Osmaniye'de ulemamız külliyen gaflet içindedirler. (208)

Görüldüğü üzere, Ulama üzerine düşen görevi yapmadığı gibi, Pan-İslamist yönde çalışmadığı içinde eleştirilmiştir. Özellikle, Onlar Osmanlı Devleti dışında yaşayan müslüman halkın manevi liderleri ve aydınlatıcısı olmaktan çok uzak olmakla eleştirilmiştir. "Dışarda onlar bizim gibi, Rusya'da Hindistan'da... ecnebi zulmü altında çekine çekine siyasetle istigale mevcut olmuştur. Bir dereceye kadar kendi mevkilerini ve mercileri olan buranın mevkini takdir etmek , ona bir kuvvet vermekle muvafak olmuşlar.

Bunun için bu gün her nereye giderseniz makam-ı hilafet-i Ulema denilince dua ederler. Bu duayı etmeyen hiç bir köylü bile ulemanın burası ile ilglili bir haberini dört gözle beklerler. Okuma bilmeyenler "Çocuk oku" diye işaret ederler. Boş makaleyi okumaya başlayınız "dur" diyorlar evvela telgrafa bak, İstanbul'dan ne haber var. (208) böyledir. Onlar Osmanlı Devleti ve onun ulemasından kurtuluş adını çok şey beklemekteydi.

Toplumun tüm kesimlerinde ortak olan bir nokta toplum kurtuluşunun ilim ve eğilime dayalı olmasıdır.Yine herkesin ortak olduğu diğer bir nokta ise ulemanın büyük bir cehalet içinde olmasıdır. Hatta toplumda sadece üst düzeyde görev yapan kişiler için değil, hasıla yaygınlaştırıldığı ölçüde geçerlidir. Ulema sınıfını oluşturan hocaların durumu yine pan-İslamistler tarafından şöyle açıklanıyor:" Bu ilim ve maarif yoluna hıdmet edecek adamlar kimlerdir! Bizim müslümanlarda kime sorarsanız hocalardır diyecek.

Bende onu diyeceğim. Fakat hoca efendi kendi bilmezse nasıl hizmet eder? Bugün bütün müslümanların gözü hoca efendilerde" Her hayrı sizden bekliyorlar ve bunda haklıdırlar. Biz vazifemizi ifa etmezsek mahşer gününde düçar olmaktan kurtulamayacağız. Bizim imamlarımız yine imamlarımızdır, bunu kim inkar edebilir!

Şu halde hiç süphesiz millete rehber olmak vazifesini "Ulemay-ı nizam etmeli. Zaten vazifesidir. En büyük vazife kalpelirimiz bir yere bağlamaktır. Zaten bizim kalplerimizin bir yere bağlıdır. O da islamiyetdir. Bizimde (Ulemanın) işte görevimiz müslümanları bir noktaya toplayıp, makam-ı hilafete hizmet etmektir. Bunun için önce ulema bir araya toplanmalı ve islamların birilği için çalışmalıdır. (208) O halde açıkla bunların Örnek Pan-islamistlerin hocalırın cahil oludğunu dolayısıyla halka aydınlatmadan da yoksun olduklarını öne sürüyorlar ki bunda da haklıdırlar.

Tüm müslüman cemaatin, belkide en fazla takdir ettiği olay Rusya'daki Pan-İslamist çalışmalardı. Rusya'daki Türk-İslam kökenli insanların varlığıda göz önünde tutularak, Abdülhamit dönemi Uleması buraya yönelmişdir. Burada öncelikle halkı birlik yönünde örgütlemeye çalışan ulema kurduğu çeşitli dernekler sayesinde baskın yardımıyla okul yaptırma yoluna gitmiştir. Bu okulların temel konusu ulum-u diniyedir. Müslüman çocukları Ulemaca bu yönde eğitilirken, tüm halk makam-ı hilafet için manevi bağlarını istanbul'a bağlıyorlardı. Osmanıl Devletinde halkı aydınlatma ve

biliçlendirme görevini yerine getirmeyen Ulema, kendine yeni bir vazife belirlemiştir, bu dünyada yaşayan müslümanları, Osmanlı hilafeti bayrağı altında birleştirmektir. Bu amaçlada onlar Mancurya, Çin, Türkistan, Özbekistan v.b ülkelere temsilciler gönderecek çalışmaya başlamışlardır ve kendileri içinde ilke olarak tüm dünya müslümanlarının kurtuluşu müslümanların olduğu yerlerde unutulmaya başlayan geleneksel geçmişi tekrar canlandırıp okullar yoluyla gerçek islamiyeti uygulayıp seriata geçmektir.

Abdülhamid döneminde Çin'e giden A.İbrahim Çin'deki Ulemanın görevini söyle belirliyor Onları habersiz bırakmamız hiç vicdana sığmaz. Onlar bizden o kadar habersiz ki Osmanlı deseniz hiç bir şey anlamaz. Onlar bize Rum Padişahı, Rum halifesi derler Bu itikad onlarada kalmış Hatta Çin müslümanlarını da böyle vaktiyle Abdülhamit devrinde Ali Rıza namında bir zat oraya gitmiş "Rum halifesinin vekiliyim" meşhur olmuş. Osmanlı İslam halifesi dememiş, başka türlü kendini anlatmış ve o millet bizim için tekrar ederim istikbalde gayet kızmıştır. Buradaki ulemadan bazı zat onların içine gitse, dinimizi onalar anlatsa, onlar can ile itilmeye hazırlar. (209)

Bütün bunların yanında Osmanlı Devlitinin ekonomik ve teknoloji alanında bu kadar geri kalmasının sebebi olarak ulemanın üzerine düşen görevi yapmadığını söyleyenlerde vardır. Tüm bunlar da gösteriyor ki Ulema sınıfı yaptıklarıyla değil, yapamadıklarıyla elestirilmistir. Sebür

Sebiülicirresat'da imzasız çıkan bir tarih yazıda, Osmanlı uleması bilgisizliği ve halktan uzak oluşu nedeniyle eleştirilirken, Avrupalının ilerlemesinin dine bağlı olduğu açıklanıyordu.a Makalede kısaca şunlara değiniliyor: "Taassup derecesine varmış olan dindarlığımız, başımıza neler getirmedi? Yazık ki Şeriat zamanımızda kasap dükkanındaki koyun etine dönmüş Herkes neresinden, ister ise orasından kesiyor Onun muhafazasına memur olan Ulemamız hilaf-ı Şeriatla görenler karşısına çıkıp da onların ıslah-ı amet ve niyetine gayret edecekleri yerde, bilakis halkın cehaletinden istifadeye çalışıyorlar. Şeriatı menfatlerine uygun tefsire çalışıyorlar.

İslamın gayri olan milletlerin tümü ayrıldı. Hıristiyanlar hıristiyanlıkdan zerre kadar uzaklaşmayacak cihangir oldular. Japonlar put perest Oldukları halde hemen Avrupalılar derecesinde terakki ettiler. Çinliler Yahudiler Zira öyle:

Demek isterim ki yukarıda zikr edilen milletler, gelişmelerine dinlerine ve ulemasına borçlu iken, biz müslümanlar ise dinimizi kendimiz için bir vasıta teraki değil, bir alet-i tenzil makamında istimal ede ede mahv-u perişan olduk (209).

Ulema öyle bir duruma gelmiştir ki, İslamiyeti bilmemenin, halkı cehalete sürükleyip, bunun nimetlerinden faydalanmayı devletin bu hale gelmesinin sebebi olarak görülmeye başlanmıştır. Ulema sınıfının geldiği nokta

itibariyle eleştirilere dahi cevap verece gücü kalmamıştır. Pan-İslamcı yazarlar o kadar ileri gitmişlerdir ki, Batının, Doğu aleminin ilerlememesinin tek sebebi olarak gördüğü dinin sorumlusu olarakta, ulemayı göstermeye başlamıştır. Onlara göre, eğer ulema gerçek anlamda üzerine düşen görevleri yerine getirmiş olsaydı, İslam alemi büyük bir gelişme kayd edip birleşecekti. Bu tarz eleştiriler de İslamiyete yönelik olamayacaktı.

Abdulhamit dönemi uleması bu tarz bir yapısal özellik gösterirken, düşünürlerininde pek farklı olduğu söylenemez. Özellikle N.Kemal ve Efgani, şeriatçılığın ve Pan-İslamizmin gerekliliği ve üstünlüğü üzerinde dururken kendi kendileriyle tutarsızlaşmaktanda kurtulamamaktadır. Tüm görüşlerde genel olarak Avrupa kültürüne tanımama ve tarihi evrimsel bir süreç olyarak düşünmeme olgusunu görüyoruz.

Bu düşünce kısırlığı içerisinde, dönemin düşünürünün diğer bir özelliği ise Tabiatçılığın ya da materyalizmin reddidir. Efgani'nin bu konuda yazdığı "Tabiatçılığın Reddi" adlı kitabı dikkat çekicidir. Bu kitapta pozitif bilimin tüm gelişmeleri reddelirken, insanlık için tek ve gerçek mutluluğun din olduğu sonucuna varılıyor. Efgani'nin en çok şaşırtan yanı ise, Tanzimat dönemi ile, Abdulhamit dönemi arasındaki tutarsızlığı olmuştur. 1870'lerde Efgani bilime ve sanata daha sıcak ve gerekli bakarken, 1880'lerin Efganisi tüm pozitif bilimleri reddediyor. Hatta İstanbul'da Darülfünun'da verdiği bir konferans nedeniyle, hem

üniversiteyi kapatma kararı alınıyor, hem de Emin Halil Fevzi Efendi'nin fetvasıyla öldürülmesi vacip kılınırken, 1880'den sonra Pan-İslamist görüşleriyle Abdulhamit'in ilham kaynağı olmakla kalmamış, onun en yakın adamlarından biri olmuştur. Irkçılığı, dinin önüne koyuncaya dek buna devam etmiştir.

Avrupalıların hükümleri altına aldıkları Müslüman halkların geriliğini onların dinleriyle yorumlamaları, Efgani'ye onlara karşı gelecek en büyük gücün din olduğu inancını veriyordu. N.Kemal gibi o da insanları toplumda birbirine bağlayan, davranışlarına yön veren gücün inanç ve din olduğu sonucuna varmıştı. Yavaş yavaş kendini, bunu anlatmaya, İslam toplumlarını din ateşini tutuşturarak ayaklandırmaya gönderilmiş bir mehdi olarak düşünmeye başladı (209).

Afga'ninin düşüncesinin özünde, Osmanlı Müslümanlarının özünde büyük bir İslam dünyası desteği olduğunu ortaya koyup İslam dünyası içerisinde Osmanlı Halifesini önemli ve yönlendirici bir yere getirmekti. Aslında Osmanlı Halifesinin gücünün İngiltere ve Fransa'ya karşı kullanmak pek mümkün gözükmüyordu. Bunun için devlet yönünü Rusya'ya çevirmişti. Rusya'nın Orta Asya Müslümanlarını toprklarını katma isteği, Pan-Slavizim propagandasına karşı Pan-İslamizm fikrini ön plana çıkarıyordu. Bu amaçla da Afgani'nin gösterdiği yol, Müslüman olan bölgelerde ayaklanma çıkarıp, halkı ayaklandırmaktır. Afgani'nin bu düşüncesinin fazla benimsendiği söylenemez. Çünkü aynı dönemde Osmanlı Devleti,

Buharalı Şeyh Süleyman Efendi'yi Rusya hükmü altına giren Türk ve Müslüman ülkelere yollayıp, dolaştırdığı görülüyor.

Pan-İslamizm düşüncesi, Abdulhamit'e rağmen hiç bir zaman Yeni Osmanlılar tarafından benimsenmemiştir. Tüm çeliskilerine rağmen Yeni Osmanlıların düşün eksenini kalkınması oluşturuyordu. Osmanlı halkının saltanat etrafında toplanması, Devletin Müslümanlarının Hilafet etrafındaki ittihadı ikinci planda kalan, ancak kalkınma için zorunlu olan koşullar yada yollar olarak görüyordu. Yeni Osmanlılar Pan-Türkist olmadıkları gibi Pan-İslamist de değillerdi.

Namık Kemal'in bu konuyla ilgili yayınladığı yazılar ilginçtir. Bütün Müslümanların terakki ve uygarlık yoluna girmelerinin elbette istenecek bir şey olduğunu, fakat İslamizmin ittihadının nasıl gerçekleşebileceğini anlayamadığını bildirdikten sonra, böyle iddialarla kendimizi dünyaya gülünç etmeyelim diyerek öğütler (210).

Abdulhamit dönemi düşünürünü genel olarak değerlendirecek olursak, onları tam anlamıyla sistemle uzlaşan bir topluluk görüyoruz. Muhalif güçler sansür ve hafiyeler yoluyla susturulurken, bir kısmıda Abdulhamit'in sunduğu geniş imkanlardan yararlanarak, padişahın hizmetine girmişlerdir. Bu dönemde çok etkin olmasa da daha sonraki dönemin devrimci yapısını oluşturacak üç önemli grup karşımıza çıkıyor. Çok az bir sayıya sahip olan Öğretmenler, 1908 devrimini gerçeklestiren subaylar ve Avrupa'ya tıp eğitimi amacıyla gidip ve burada yetişen doktorlar olmuştur.

Okullar ve öğrencilerin bir kısmı Abdulhamit'in görüşünü benimseyip, ülkenin kurtuluşu için bunun tek çare olduğunu düşünüyor, bir kısmı ise sıkı kontrol altında tutulduğu için örgütlenip düşüncelerini açıklayamıyorlardı.

10. Basın ve Pan-İslamizim

Abdulhamit dönemi basını hem halk, hem de düşünürü için büyük önem taşımaktadır. Tüm sansür ve yasaklara karşı, Tanzimat dönemine kıyasla basında büyük bir tiraj ve gazete sayısının artışı gözükür. Hem muhalif, hem de İslamcı gazetelerin sayısının artmasına paralel olarak okuyucu kitlesinde de büyük artış olmuştur. Tüm baskılara rağmen, toplumun yenileşmesi, değişmesi durdurulamamıştır.

Abdulhamit döneminin basın gelişimini, değişen yönetim sekillerine göre incelemek daha doğru olacaktır. Tanmizatla birlikte, Osmanlı Devletin'de gözüken Batılılaşma hareketleri, en yoğun olarak basında kendini gösteriyordu. Bunlar çok sığ düşüncelerin ürünleri olsalar da halka ulaşmış ve onları belirli yönde düşünme isteğine ulaştırmış oluyordu. İstibdat dönemine gelinceye kadar Osmanlı Devletinde tüm aydınlar basını düşüncelerini yaymak için bir araç olarak kullanmışlardır. Ya kendileri gazete dergi çıkarmış, ya da çıkan basın-yaygın organları ile düşüncelerini ifade etme gereği duymuslardır. N.Kemal, Mizancı Murat, Şinasi, Ahmet Mithat Efendi, Ebuzziya Tevfik vb. dönemin önemli aydınları hürriyetçi fikirlerini çıkardıkları gazete ve dergelerde ifade ediyorlardı. 1876'da tahta çıkan II. Abdulhamit,

özgürlük çağrılarında bulunurken, basını geleneksel özgürlükçü yapısını devam ettiriyordu. Hatta padişahın basın nizamında bir değişiklik yapmamasına rağmen, gazeteler hürriyet havası içinde yazmaya devam etmiş, gelişmişlerdir. Bunlardan sadece ülke toprakları içinde değil, devlet dışında çıkarılanlar da özelliklede Mısır'da çıkarılan bazı gazeteler de Osmanlı Devleti içinde yapılabiliyordu.

Yeni Osmanlıların özgürlük mücadelesi olarak gördükleri Kanun-i Esasinin 12. maddesinde basın hakkında bir hüküm vardır. "Matbuat Kanun dairesinde serbesttir". Ayrıca, meclisin Çıkardığı bir de basın kanunu tasarısı vardır. Matbaa açmak ve neşriyat yapmak bölümlerinden oluşan tasarı büyük tartışmalardan sonra değişikliklerle kabul edilmiştir.

Matbaa açmakla ilgili en önemli tartışma, hükümet izni almadan matbaa açmanın yasaklanmasıdır. Buna mebusların çoğu karşı çıkmıştır. "Matbuat kanun dairesinde serbesttir" denildikten sonra onu zincire vurmanın doğru olmadığını, böyle bir tedbire katiyen lüzum bulunmadığını, matbaa açmanın mağaza açmaktan farksız olduğunu, hükümete haber verdikten sonra, matbaa açmanın muvafık olduğunu ifade ettiler.

Neşriyat ile ilgili ise tenkit edilen noktalar 1.gazete imtiyaz sahiplerinin maarif ve siyasette muktedir olmaları hususundaki hüküm, 2. Devlet memurlarının tenkit edilmemesi, 3. Mecliste söylenen nutukların gazeteler tarafından yanlış aksettirilmemesi, 4. Matbuat suçları için ağır para cezaları

verilmesi, 5. Mizan dergi ve gazetelerinin nesredilmesinin yasak edilmesi (211).

I. Mesrutiyet ve Meclisi olusturan, Mebusların çoğunluğunun hürriyet yanlısı olması basın özgürlüğünde önemli mesafe alınmasına sebep olmussa da devletin üstten yapılanma seklinin ve halkın bu kurum içerisindeki bilinç düzeyinin çok düşük olması, sivil toplum örgütlerinin oluşmamış olması sonucunda diğer anti-demokrat yapılanma içerisinde basın gelenekçi yapısını sürdürmeye devam etmiştir. Bu tür yapılanma ve fikir seviyesizliği, istibdat rejiminin kurulmasına yardımcı olmuştur.

Kısmi olarak verilen basın özgürlüğü çok kısa bir süre devam etmiştir. Mebuslar Meclisinin kapatılması üzerine, Mesruti rejime son verilmiş, sansür sistemi uygulanmaya konulmuştur. Bu dönem içerisinde basın için tam anlamıyla sıkı yönetim başlamıştır diyebiliriz. İstibdat rejiminin en önemli özelliği devlet ve toplum arasındaki güvensizliğin büyümesi ve toplumsal dinamiklerin hangi yönde olursa olsun eleştirilememesidir. Halk arasında bu güvensizlik beraberinde korkuyu getiriyordu. Bu nedenledir ki Abdulhamit döneminin basınının en önemli özelliği ayrışmalar ve itaatkarlıktır. Basın Abdulhamit yanlısı ve karşıtı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Karşı ve muhalif olanlar değişik yöntemlerle susturulmaya çalışılırken, taraftar olanlar güvensizlik ve tedirginlik içinde görevlerien padişah ve yönetim gölgesinde devam etmişlerdir.

Abdulhamit halk ve aydınlar için bir ümit, çare olarak tahta çıkarılmıştı. Tüm aydınlar o güne kadar getiren kötü olayların yeni padişahın meşruti sistemi ilan etmesiyle değişip veya biteceği ümidiyle yola çıkmışlardır. O nedenle, Abdulhamit Kanun-i Esasiyi ilan ettiği ve Mebuslar Meclisini de açtığı vakit, halk tarafından sevilmiş, takdir edilmişti. Basın ise yeni padişahpın yanında yer almış, onu ve icraatlarını övücü yazılar yazmıştı. Osmanlı-Rus harbinden sonra ise, basın yine eski yöntemlerle suçluyu aramaya başlamıştı. Bunun kökleri ta padişaha kadar uzanıyordu. II. Abdulhamit, eleştirici yazılar yazılınca büyük ölçüde rahatsız oldu. Bu rahatsızlığı sonucunda meşrutiyeti kaldırıp eski gelenkeçi ve İslami yapıya sarıldı. Gazeteler ya kapatıldı ya da sarayda mükemmel çalıştırılan hafiye teşkilatı sayesined sansür uygulandı. Gazeteci ve aydınların bir kısmı ise Ülke dışına çıkıp orda çalışmalarını sürdürürken bir kısmıdı, Padişahın klasik, tüm muhalifleri yanında ve gözetiminde tutmak için, önlerine sürülen büyük imkanlardan faydalanmak için sarayda padişahın yanında yer almayı tercih etmişlerdir.

Tüm bu uygulamaların esasını güvensizlik teşkil etmekte idi. II. Abdulhamit Osmanlı halkını çocuk seviyesinde görüp ve çocukların idare edildiği gibi idare edilmesi gerektiğini belirtiyordu. Bu noktadan hareket ederek diyor ki: "Ana-baba ve terbiyeciler, nasıl çocuklarını elinde zararlı kitaplar bulunmasına itina gösterirlerse, hükümet de halkın fikirlerini zehirleyecek şeyleri ondan uzak tutmak zorundadır

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

(212). Bunun içinde tek çare vardır, kendi fikirleri dışındaki tüm fikirleri yasaklamak, uygulamalarınında bundan farklı olduğu söylenemez.

Okullarda okutulan kitapların, kurulan komisyon tarafından basılmasına müsade ediliyor yada edilmiyordu. Bu komisyonun üyeleri ise Padişah tarafından atanmaktaydı. Yabancı ülkelerden gelen kitaplar ise yine gümrükte kontrolden geçtikten sonra, komisyon tarafından ülkeye girip girmemesi konusunda izin veriliyordu. Yani burada sansür en iyi sekilde işletiliyordu.

Osmanlı İmparatorluğunda yabancılar tarafından yayınlanan veya yabancı memleketlerden Türkiye'ye gelen gazeteler Hariciye Nezaretine bağlı bir komisyonca incelenmekte idi. Ülkede çıkarılan gazete ve mecmualar ise Matbuat Müdürlüğü tarafından teftiş edilmekte idi. Bunlardan gerekli izni aldıktan sonra ancak basılıp dağıtılabiliyordu. Padişah ve uygulamalarını elestiren yazılar, halkın geleneklerini özellikle de dini duygularını inciten ya da elestiren tüm yazılar yasak edilmistir.

Bir yandan baskı tüm kurallarıyla uygulanırken, diğer yandan bazen padişahında yazılar yazdığı, gazete yazarlarını yanında tuttuğu, padişahın sistemini savunan yazarların çıkardığı Pan-İslamist yayınlar vardır ki, bunlarda padişahın hoşgörüsünden faydalanan kesimlerdi. Ayrıca, dönemin hangi gazetesini incelerseniz inceleyin, elestiriler tamamen bireyseldir. Padişahın yer aldığı kurum ve temsil gücünün

kutsallığı dolayısıyla, eleştirisi dahi düşünülmemiştir. Dönemin en muhalif kalemleri dahi gelenekçi ve İslamcı olmaktan kurtulamamıştır. Ama kişiye yönelik, bireyci eleştiri yapmaktan da çekinmemişlerdir.

Abdülhamit döneminin en önemli Pan-İslamist basın organı Sırat-ı Müstakim idi.Ülkenin kurtulusu ancak tüm Müslümanların Osmanlı Halifesine bağlanması ile mümkün olduğunu söyleyen bu gazete,tüm yazılarında bir savunma mekanizması gibi çalışmıştır. Dönemin önemli şahıslarının yazı yazdığı bu gazete, bir yandan İslamiyeti, ilmi ve edebi anlamda öğretme görevini üstlenirken, diğer yandan resmi yönetiminin nimetlerini sergilemekle yükümlüydü. Tüm olaylar sonuçta siyasi geleneklere uygun olarak açıklanıyordu. Bu gazete II. Meşrutiyet'ten sonrada bir süre çıkmaya devam etmiş, yerini Sebil'Ür-Reşad'a bırakmıştır. Sırat-ı Müstakim 14 Ağustos 1324 (1908)'dan, 16 Şubat 1327 (1911)'e kadar çıkmıştır. Sebil'Ür-Reşad ise 24 Şubat 1327 (1911)'de başlamış ve muntazam olarak 5 Mart 1341 (1924)'e kadar devam etmiş, bir süre kesintiden sonra eski şeklinden farklı olarak tekrar yalınlanmıştır. Ayrıca Muallim, Asr, Nilüfer, Mektep adlı gazeteler ve dergiler 1888'den, 1894'e kadar İslamcı çizgide çıkmamaya devam etmişlerdir. Abdulhamit çizgisinde çıkan Tercüman-ı Hakikat 1898'e kadar sürerken Maarifgazetesi ise 19 Ağustos 1307 (1891)'den 9 Kasım 1311 (1896)ya kadar yayınlanmışdır. Bu gazetelerde Batı karşıtı İslamcı görüş savunuluyordu. Bunlar halk arasında da makbul görülen ve yaygın olarak satılıp okunan gazeteler arasında yer alıyorlardı.

Avrupa'da sistem dısı gelisen devrimci hareketlerin tersine Osmanlı Devletinde muhalifler, geleneksel yapıya karşı çıkmak yerine, mevcut sistem içerisinde kendilerine yer bulmaya çalısmışlardır. Tümü gelenekçi yapı olan sisteme ve hilafete karşı çıkmak yerine, bu mevcudiyetler içerisinde, yeni toplumsal kurtulusu nasıl sağlayacakları yolunda hareket etmislerdir. Örneğin Abdulhamit döneminin muhalifi olarak anılan N.Kemal dikkate değer çalışmalar yapmıstır. Magosa'da tanıstığı Şeyh Ahmed Efendi sayesinde, gelenekçi olan Kemal dincide olmustur. Kemal'le yayılan Türk romantizmi ise, İslam-Osmanlı çizgisinde etki etmistir. Hatta Kemal o denli ileri gitmistir ki, İslamiyet ile Demokrasiyi karşılastırıp yapılandırmaya çalışmıstır. Eserlerinde konularını Osmanlı-İslam tarihinden seçerken, vatan tarihine, içinde bulunulan duruma pek giremiyordu.

N.Kemal, İttihad-ı İslam adlı yazısında, Memun zamamında İslam milletleri arasında var olan uyum ve birliğin mevcut olduğunu belirtiyor ve sonradan meydana gelen parçalanmanın sebeplerini arıyor. Ona göre, medeniyet ve teknik seviye üstünlüğü, birliği sağlar. Eskiden Kaşgar, Semerkent, Magosa, Bağdat, Kayrevan, Kurtuba, İstanbul birbirinden hemen haber alırdı. Şimdi İslam şehirleri birbirine kapalı, habersizdir diyor. Ayrıca Basiret gazetesinde yayınladığı yazılarında "İttihad-ı İslam'ın" gerçek şartlarını araştırıyor ve belirliyordu (213).

Kemal, Hürriyet gazetesinde yazdığı mektuplarda da bir yandan eğitimin toplumdaki yeri ve önemini açıklarken, diğer yandan da Osmanlı toplumundaki din ve devlet birliğini dile getiriyordu.

Abdulhamidin'de üzerinde önemle durduğu mezhep farklılığı konusunda ise şöyle diyor: "Gelelim başka din mensuplarının hainliği noktasına. Bu iddiada bulunmak insan tabiatından haberi olmamak demektir. Din farkı mezhep farkından aşağı değildir. Sumilerle, Şiiler, Katolikler, Protestanlar birbirini mahva çalışırlar. Halbuki şimdi Batı'da ve Doğu'da başka mezhepte olanlar milliyet davasına kalkmıyorlar. Osmanlıların istediği İslam hükümeti başka din ve mezhepte olanları ezmek için değildir. Bugün mahkemelerimiz de, dışişlerimizde pek çok azınlık vatandaşımız var. Bunun askerliğe de yayılması gerekir. Vatanı korumak görevi şimdi yalnız Müslümanlarda, başka din ve mezhepten olanlar da vatanı korumak için bize katılırsa bunun faydası yok mudur? (214). Böylece açık olmasada yazılarıyla Abdulhamit'e destek veren birisi olmuştu.

Kemal'in ülke içerisinde tüm insanları vatanı koruma yolunda birliğe çağırırken, Mizancı Murat, ülkenin başına gelen tüm felaketlerin sorumlusu olarak Sultan Hamid ve yönetimi görüyordu. Çıkardığı Mizan gazetesindeki görüşlerinden dolayı İdamıma karar verilmiştir. Paris'e giden Mizancı Murat, burada bir süre daha Mesveret yanlısı yazılar yazarken, Abdulhamid'in tüm muhalif kalemleri yanına çekme

politikası yönünde İstanbul'a davet edilerek eski görevine getirilmiştir. Bu davranışı ittihatçılar tarafından ihanetle suçlanırken, bundan sonra karşımıza taassupçu Mizancı Murat çıkıyordu.

İslamcıların Dış Dünyadaki İslamcılardan Etkilenmeleri

Efgani ile başlayan yeni İslamcılık akımı Mısır'dan Muhammed Abduh ve onun izinden giden Ferid Vecdi, Kazanlı Musa Carullah, Hindistan'da İkbal tarafından geliştirildi. Türkiye'deki etkileri, Sebilürreşad yazarlarını iki zümreye ayırdı. Bir kısmı Ahmet Naim gibi gelenekçi İslamcılıkta devam etti, fakat bir kısmı medrese ile mektebi birleştirme eğiliminde olanlardı ki aralarında İ.H. İzmirli, M.Şemseddin gibi modernistler yetişti. İçlerinde Musa Kazım gibi Şeyhülislamlar modernizm ile gelenekçilik arasında orta yol tutanlar veya Mustafa Sabri gibi doğrudan doğruya modernizme karşı olanlarda vardı (215).

İslamcı gazetelerin önemli bir kısmında Arapça'dan çevrilen yazılar yer almaktaydı. Efgani ile başlayan bu gelenek Ferid Vecdi ile sürmüştür. İslamiyet ile fen arasındaki, insan ruhu ve huzur hakkındaki yazıları özellikle sebilürreşad'da yayınlanan yazılarıydı.

Abduh, yazılarında İslamiyetle, Hıristiyanlığın farkı üzerindeki tetkikinde İslam rasyonalizmini ifade ediyordu. İslamiyet de kelamcıların görevlerini yerine getirmemesinden şikayet etmekteydi. Batıdaki theologue'ların görevini

üstlenen Kelamcıların görevini yerine getirmemesinin zararlarını dile getiriyordu.

Rasyonalizm eğilimlerini İslamiyetle uzlaştırmaya çalışan Seyyid Ahmet Han ise, tabiat kanunlarına ait keşifleri Kur'an'da arıyor. İlim ve dini uzlaştırırken, ilmi gelişim ile İslam felsefesi arasındaki benzerlikleri ortaya koyuyordu.

Bizim araştırmamızın kaynağını teşkil eden gazetelerde sık sık çıkan yazıların tümünde din-ilim yakınlığı kurulmaya çalışılıyor. Bir yanda Osmanlı toplumuna seslenen yazılarda Avrupa toplum kurallarının ne derece yoz olduğu anlatılırken, Batı'da ihmal edilmiyor, onlarada bizler Müslümanız ama, doğamız ve yapımız gereği ilme ve medeniyete karşı değiliz mesajları veriliyordu. Bazen kendi içlerinde o denli çelişkiye düşüyorlardı ki, bir önceki yazılarında ifade ettikleri düşüncelerini bir sonraki yazılarında inkar edebiliyorlardı. İkbal gazetesinde bunlardan biridir. İkbal'e göre Batı felsefesine yaklaşmak için esasta kelam yetmez, batılılaşma bir zorunluluktur. İslam alemi geleneği ile ilişiğini kesmeden, bütün metafizik soruları yeniden düşünmeye mecburdu. İkbal, Hıristiyan reformuna benzer bir reform yapılmasına taraftardır, fakat iki din arasındaki farkı da görüyor. Hıristiyanlık Roma hukukuna varis olduğu halde, İslam hukuku Allah'a karşı ve insanlara ait bütün münasebetleri düzenleyen bir sistem kurmaktadır. Mahiyet bakımından bir din ahlaka bağlıdır (216). Dinin mutlaklığı

ile ilmin sürekli gelişim içerisinde bulunması insanları en fazla zorlayan noktayı oluşturuyordu.

İslamcı basının en önemli bir yanıda, dış basını ve olayları yakından takip etmesidir. Onlar tüm olaylar karşısında Osmanlı Devletini İslamiyetin savunucusu olarak görmüşler, hem kendileri yazılarıyla ve hem de tüm Müslümanların yazdığı bölgelerden haber vermişlerdir. Abdulhamit'in gönderdiği hafiyelerden övgüyle söz edilirken, Pan-İslamizmin gereği ve önemi üzerine sayısız yazılar yazılıyordu.

11. İslamcılara Göre Osmanlı İmparatorluğunun Kurtuluş Yolu

İslamcılar İslamın ilerlemeye engel olmadığını, çeşitli vesilelerle açıklarken, Osmanlı Devletini kalkındıracak yolu bulmaya koyuldular. Bir tarafta, ahlakın ve sosyal yaşamın dejenere olduğunu söylüyor, diğer yandan mütevazi halkın, Batı tarafından misyonerler aracılığıyla doğuyu fethetme gayesini güttüklerini açıklıyorlardı. Bir yanda ilim ve tende sürekli gelişmekte olan bir Avrupa, diğer yanda içinde bulunduğu durumu dahi idrak edemeyen, hakikatden uzaklamşı ve kurtuluş saatini bekleyen doğu ya da İslam alemi vardı. Hatta İslam aleminin temsilciliğini yapan Osmanlı Devleti batı karşısında karar vermekten dahi uzaklaşıp, ancak verilen kararlara uymakla yetiniyordu. İşte bu durumda bulunan İslam alemini kalkındırmak gerekiyordu.

Bu noktada, tüm Pan-İslamistlerin kabul ettiği "İslamiyetin gelişmeye manii olmadığı" ilkesinden hareket etmek gerekiyordu. Madem ki Avrupanın ahlaki ve sosyal buhranları İslamiyette mevut değildir, O halde Osmanlı İmparatorluğu İslami esaslara dayanan bir siyaset belirlemek zorundaydı. Ve bu esaslara tüm İslam devletleri uymalıydı. Böylece İslami bir yenilik isteyen İslamcılar, devletin kurtuluş yolyunuda bulmuş oluyordu. İslamcı siyaset ayrıca İslamiyetin sosyal bir din olması, tüm insanları eşit kabul etmesi, gelişmeye mani olmaması, fenni ve ilmi bir din olması, insan haklarına saygı göstermesi, inkilapçı olması, Osmanlı Devleti ve tüm Müslümanların işini kolaylaştırıyordu. Avrupalıların kurdukları Hıristiyan birliği, Müslümanlar için örnek olup, Müslüman birliği kurulmalıydı.

SONUC

1. Pan-İslamizim Neden Başarılı Olamamıştır

Tüm İslam alemini birlestirerek, Osmanlı Devletinin bûtünlüğünü ve varlığını devam ettirip, hilafetin manevi bağlayıcılığını sağlamak amacıyla oluşan Pan-İslamizm neden başarılı olamamıştır. Tüm baskıcı yönetime ve halk desteğine karşın, diğer iki görüş gibi (Osmancılık-Türkçülük) İslamcılıkta devleti ayakta tutmaya yetmemiştir. Tabii ki bunun birçok sebebi vardır, ama biz burada tez çalışmamız boyunca karşılaştığımız bilgi ve belgelerin ışığında genel değerlendirmeler yapmakla yetineceğiz.

Bu genel değerlendirmeye geçmeden önce, şunu belirtelim ki, Pan-İslamizm II. Abdülhamit döneminde oluşmasına karşın, asıl meyvelerini II. Meşrutiyet döneminde vermiştir. O nedenle bu konuyu tam kavrayabilmek için Pan-İslamizmi sadece II. Abdulhamit dönemiyle sınırlandırmak yerine, bir bütün olarak ele alıp, II. Meşrutiyet dönemini çok iyi değerlendirmemiz gerekiyor. Çünkü, devlet kadrolarında ve basında asıl İslamcı kadrolaşma II. Meşrutiyet döneminde oluşmuştur. Ayrıca, II. Abdulhamid'in İslamcılar tarafından taklitçilikle, İslamiyetten uzaklaşarak devletin parçalanmasında söz sahibi olduğu elestirileri de bu dönemde yoğunlaşmıştır.

Bu hatırlatmayı yaptıktan sonra, II. Abdulhamid'in Pan-İslamizim ideolojisinin neden başarısız olduğu, bu düşüncenin neden ütopik olduğunu değerlendirebiliriz. Burada dünyadaki

diğer ideolojik yapılanmaların oluşum süreçlerinden yola çıkarsak, ilk olarak karşımıza halk-devlet ve ideoloji üçgeni çıkmaktadır. Yani alttan üste varan yapılanma veya üstten başlayıp, alta yayılan yapılanma şekilleri mevcuttur.

Halk egemenliğine dayanan tüm dünya sistemlerinde yapılanma alttan üste yani halktan yöneticilere doğru olur. Yönetim sınıfının esas alınıp devlet otoritesinin mutlak olduğu yönetim şekillerinde ise, bireyin toplumun arkasında kalması nedeniyle yapılanma devletten halka yönelik olur. Bu tarz yönetimlerin en önemli özelliği baskı, korku ve güvensizliktir ya da despotizmdir. Osmanlı Devletinde birinci tarz bir oluşum yaşanmadığına göre olayları ikinci yapılanma şekline göre değerlendirmek gerekecektir. II. Abdulhamit görüşünü kendi çevresindeki insanlar ve hafiye sınıfının arasında tutmuştur. Çünkü zaten muhafazakar bir halk yapısına sahip olan Osmanlı halkının bu tarz bir problemi yoktur. II. Abdulhamit'in tek istediği, ülkesinin parçalanmasının önlenmek ve hükümdarlığını devam ettirmekti. Bunun dışındaki olaylar, halka ulaşmadığı gibi ulaşsada halk zaten bunu algılayabilecek eğitim düzeyine sahip olmadığı için ilgilenmemektedir. Büyük ümitler beslenen yeni padişahtan'da beklediğini bulamayan halk fakir ve güvensizdir. Bunun sonucu olarak halk desteğinden yoksun olan Pan-İslamizmi bir avuç insanın elinde kalmaya mahkum olmuştur. Bu, Pan-islamizm ideolojisinin başarısız olmasında en önemli etkenlerden biridir. Sosyal destekten yoksun olan bir görüşün mevcudiyeti ise, ancak onu ortaya çıkaran hakim zümrenin ömrü ve

hakimiyeti kadardır. II. Abdulhamid'in Pan-İslamizmi ise, sadece onun hükümranlığı ile sınırlı kalabilmiştir. Ondan sonra gelisen İslamcı hareketlerin Abdulhamit İslamcılığından bazı önemli farklılıkları vardır. Abdulhamit İslamcılığı yayılmacılığı ve gücü temsil ederken, daha sonra gelişen İslamcılık bütünlüğü ve beraberliği amaçlıyordu. Pan-İslamistler İslamı sosyal bir din olarak kabul edip, İslamın ahlakını, yapısını, sosyal ve siyasal sistemini zamana ve çevreye uygun olarak yaymak sekline dönüştürmüşlerdir.

Bu yukardan yapılanma sekli devletin halkın desteğini alamaması ve güvensizliği başarısızlıkta önemli bir etken olmuştur. Diğer bir sosyal etken ise Osmanlı Devletinin yapısal özelliği olmustur. Tanrıdan aldığı güçle, halkını yöneten Monarşi yönetimlerden devletin mistik kurallara göre yönetilmesi çok doğal bir olaydı. Hele bu güç birde küçük bir kabileyi, imparatorluk seviyesine çıkarmış, mazisi derin bir medeniyete sahip ise, devletin kurumlarını bu çercevede oluşturması çok doğaldır. Aynı fikre tezat düşen bir durum ise, İmparatorluğun doğasından gelen çok seslilliktir. Asimilasyon uygulanmadığı toplumlarda bu kültürel zenginlik daha fazla kendini hissettirir, Osmanlı Devleti çok sayıda ırktan ve dinden gelen insanların yaşadığı bir toplumdu. Devrimci hareketlerle birlikte ulusallaşma akımlarının hızlanması nedeniyle, bir çok toplum iç huzursuzluk yaratmasına karşın, devlet bu dönemde bu farklı unsurları içerisinde barındırıyordu. İste bundan yola çıkarak, Osmanlı aydını halkı bir bütün olarak görüp, onları sosyal eşitlik

içerisinde Osmanlı kimliğiyle tanımlamayı istemiştir. Bu en akıllıca olanıdır bu imparatorluk için. Devlet kendi temsili gücüne bakarak, dinsel bir tercih yapması diğer dinlere mensup olan insanları, zaten her türlü alt yapısızı ve dış desteği olan toplumları devlete karış örgütlenmeye götürecekti. Osmanlı Devletinde de bu süreç yaşanmıştır. Yani sorgulamada şu soru sorulabilir. Devletin bütünlüğünü korumak için bu kadar farklı insanların yaşadığı bir toplumda pan-islamist görüş doğru bir teşhis midir? Gelişen noktaya bakılacak olursa, bunun fazla doğru olduğu söylenemez. Her ne kadar amaç dünyadaki tüm Müslümanların desteğini almak olsada, yerel destek sağlanmadan, evrensel bütünlüklerin fazla anlamı olmadığı anlaşılmıştır.

Halk desteğinin olmaması panislamizmin gerçeklesmesinde büyük bir engel olmuştur. Özelliklede Abdulhamid'in önceki padişahların, azınlıkları bir engel olmuştur. Özelliklede Abdulhamid'in önceki padişahların, azınlıkları bir takım haklarla tanıştırması üzerine miliyetçilik fikirlerinin azınlıklar arasında yaygınlaşması neticesi, özgürlük hareketleri yoğunlaşmıştır. Pan-İslamizm ile Tanzimatın Osmanlı toplulukları arasında yaymadığı amaçladığı siyasal hukuksal eşitlik artış söz konusu olmayacaktı. Bua yönde halk kutuplara bölünecek aralarında düşmanlıklar dahi baslayabilecektir. Hatta Abdulhamid'in endişelerinden bir taneside müslüman ve Türk tebaası arasındaki mezhep farklılıklarından doğan karışıklık olmuştur. Kendisinin bu konuda Cemaleddin Afgani'ye gönderdiği sanılan mektupla da bu

endise dile getirilmektedir. Ayrıca ulusallaşma akımlarının bu kadar hızlı yayıldığı bir ortamda, diğer müslüman devletler de artık kendilerinin efendisi olmayı yeğliyor, bu konuda diğer emperyalist Avrupa devletlerinden sık sık öğüt ve destek alıyorlardı. Bu yüzden Abdulhamit'in Osmanlı Devleti dışındaki diğer müslüman toplulukların desteğini aldığını söyleyemeyiz.

Halk desteğinden uzak olan Abdulhamit, düşünür ve aydın desteğinden de yoksun kalmıştır. Osmanlı aydını, Abdulhamit'e muhalif olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle örgütünü kuran jön Türkler Abdulhamit'e tamamen karşı olmakla beraber Pan-İslamizim hakkındaki görüşlerini netleştirmemişlerdir. Halkı karşısına almak istemeyen Jön-Türkler, İslamcılığın değil, despot olarak değerlendirdikleri Abdulhamit'in karşısındadırlar. Abdulhamid'in tüm muhaliflerini yanında ve gözetiminde tutma politikası, düşünürlerin bir kısmında, etkin olmuşsa da genelde etkin olmamıştır. Abdulhamid'in desteğiyle çıkan bazı basın-yayın organları dışındaki muhaliflerin varlığının çokluğu dikkati çekmektedir. Abdulhamit'in yanında yer alanlar, Osmanlı Devletinin küçük bir kavimden, cihanşumul imparatorluk haline gelmesinde İslam Medeniyetinin birinci derecede rol oynadığı, eğer gerçek anlamda İslamiyeti uygulanırsa, Devleti güçlendirmenin mümkün olduğunu söylüyordu. Genç Osmanlılar ise, daha önce gördüğümüz gibi, başlangıçta bu görüşe sıcak bakmalarına karşın daha sonra karşı çıkmışlardır. Özellikle Avrupa'da devleti dışarda daha iyi gözleyen aydınlar, doğu ülkeleri

için dinin ne derece önemli olduğunu görmüş ve ülkenin kurtuluşu için bunu kaçınılmaz olarak görmüşlerdir. Özellikle Müslümanların menfaatleri ile Türklerin menfaatlerinin aynı olması düşünürleri daha da cesaretlendirmiştir. Müslümanların güçlenip kuvvet kazanmasını Türklerin güçlenmesi ile aynı görmüşlerdir. Bu nedenledir ki N.Kemal, Mithat Para, Mizancı Murat gibi dönemin önemli düşünürleri, hatta Türkçülüğün önemli temsilcisi olan Ziya Gökalp dahi "muasırlaşmanın, İslamlaşmanın ve Türkleşmenin" bir bütün olduğunu bunların temsilcisi olan İslamlaşmayı ve Sırat-ı Müstakim muasırlaşmayı hemen herkesin istediği belirtmiştir. Bu üç akımın birbirinin zarurî sonucu olduğu için, aralarında çatışma lüzumsuzluğu sözleriyle bu görüşe kısmen destek vermekteydi.

Tüm toplumun, özelliklede düşünürlerin isteği olan, devletin kuvvetlenmesi güçlenmesi belki sağlanabilecekti. Böyle güçlü bir devlet elbette bütünlüğü sağlayacaktır. Fakat asıl mesele değişik din ve ırka mensup olan ve o ana kadar kavga ve savaştan hali kalmayan insanların bu kadar dış baskı ve dinamiklere rağmen birbirleriyle kaynaşmalarının mümkün olup olmadığıdır. Osmanlı aydınının bu noktada özellikle Abdulhamid'e karşı olduğunu görüyoruz. Çünkü aydınlar dini ve ırkı bir bütün teşkil ederken Abdulhamid "Din ve millet birdir" görüşünden yola çıkıyordu. Evet İslamiyetde insanların cinsleri, milletleri birdir. Ama birde tarihsel gelişim süreci vardır. O da toplumun kendi içinde yarattığı değerlerdir.

Bir çok düşünür. İslam birliğinin kurulmasının tarihsel olarak mümkün olmadığını, bunun Osmanlı Devletini içinde bulunduğu durumdan kurtarmayacağını düşünerek gerekli destek ve ilgiyi göstermemişlerdir. Hatta destek yerine, genç Türkler ve Teşebbüs-ü Şahsiciler Avrupa'da kurdukları örgütleri ve yaygın organları ile Abdulhamit ve yönetimi en acımasız şekilde eleştirmişlerdir.

Pan-İslamizme muhalif kalemler, İslam birliği görüşünün ütopyadan öteye gidemediğini açıklamışlardır. Onlara göre Pan-İslamizm garip bir tasarı olup, hiçbir zaman gerçekleşmemiş olmadığı gibi girişime bile değer görülmemiştir. Bu bir hayalden ibarettir, değerlendirmesini yapıyorlardı.

I. Abdulhamid Döneminde Osmanlı Devletinde yeni bir aydın tipi ortaya çıkmıştır N.Kemal'de dahil olmak üzere yetişen bu yenilikçi kuşak, artık N.Kemal ve kuşağında olduğu gibi devlet yapılanmasında dini gerekliliğin yerine, yeni modeller üretmekte hatta, taassupçuluk bunları rahatsız etmektedir. bu yönde düşünen tüm aydınlar Abdulhamid'in düşüncelerini eleştirmekle yetinmemiş, 1908'de ikinci kez Meşrutiyet'in ilan edilmesinde de baş rolü oynamışlardır.

Abdulhamid'in Pan-İslamizmi sadece yenilikçiler eleştirmemişlerdir. Bazı İslamcı düşünürlerde Abdulhamid'i en az yenilikçiler kadar eleştirmişlerdir. Bunlardan en önemlisi Said Halim Paşa'dır. O ise Kanun-i Esasi ve diğer uygulamaların Batı'dan alınan fikir ve ilhamlar olduğunu belirtiyor. Onları gerçek anlamda İslamiyetin

uygulanmamasının şahsi ve keyfi idarenin devletin yıkılışında başlıca rolü oynadığı sonucunu ortaya atmışlardır. Bu noktadan hareketle şunu söyleyebiliriz: Pan-İslamizm için tam bir aydın ve düşünür desteği olmamıştır. Buda başarısızlıkta önemli bir faktörtür.

Pan-İslamizim ideolojisinin en dinamik unsurunu Osmanlı Devleti dışında yaşayan Müslüman devletler ya da topluluklar oluşturmaktaydı. Bunların olaya bakış açıları ve yapısal özellikleri büyük önem arz etmekteydi. Hala bireyler arasındaki dini olgunun güçlü olması birebir ilişkilerde İslam Birliği görüşünde kolaylık sağlarken dış engellerin kuvvetliliği birliği imkansızlaştırıyordu. Güçlenen kapitalist ekonomik sistemin egemenliğini sürdüren Batılı devletler, seramye ve pazar açıklarını değişik yollarla gidermeye başladılar. Bunlardan en etkinide güçsüz, fakir devletlerin kaynak ve pazarına yönelik ekonomik ve kültürel sömürü politikalarıydı. Abdulhamid dönemine, geldiğimizde ise, İslam devletlerinin büyük bir kısmı Hıristiyan devletlerin nüfusu altına girmiştir. Hıristiyan nüfuzu altında bulunan bu devletlerde İslam birliğini oluşturmak ise imkansız gibidir. Ayrıca, bu devletler içerisinde Avrupalılarında yardımıyla ırksal özellikler dinin önüne geçmiş, Osmanlı aleyhine ulusallaşma akımları buralarda da yayılmaya başlamıştır. Orta Doğudaki Müslüman devletlerde böyle bir yapılanma sergilenirken, bunun dışındaki Abdulhamid'in hedefi olan Çin, Japonya, Amerika, özellikleri

de Rusya'daki Müslümanlar arasında ise böyle bir birliği kurmak, hem o devletleri güçleri, hemde uzaklıkları bakımından fazla etkin olmamıştır. Osmanlı Devleti dışındaki müslüman devletlerin bağımsız olmaması, bu düşünceyi başarısız kılan etmenlerden biri olmuştur.

XX. yy.'ın önemli özelliklerinden biride dünyadaki globalleşme hareketleridir. Tabii ki bu teknolojik buluşların hızlı bir şekilde gelişmesi sonucunda olmuştur. İletişim ağını bu derece yayılması, ülke çıkarlarının bu denli çatışması yeni yapılanmaları sağlamıştır. Yani devletler bir politika belirleyip bunu uygulamak gibi bir imkana sahip değildir. Bunun uluslararası platformda da onaylanması gerekmektedir. Bugünkü modern anlamdaki dış ilişkilerin temelleride bu dönemde oluşmuştur. Abdulhamid'in Pan-İslamizm görüşünün başarısız olmasının nedenlerinden biri de dış ülkelerin oynadığı rol olmuştur.

Batılı devletler ekonomik veya siyasal hakimiyetleri altında bulunan Müslümanların, manevi anlamda olsa da, hudutları dahilinde devletlere veya siyasi merkezlere bağlılıklarını gelecekte önemli neticeler doğuracak fikirleri, menfaatlerine aykırı gördüklerinden bütün İslam Devletleri üstündeki nüfuz ve baskılarını artırma yoluna gittiler. İslam Devletlerinin güçsüzlükleri ve ekonomik zayıflığı sonucu, bu devletler üzerinde önemli sayılabilecek bir Avrupa nüfuz ve gücü vardır. Bu güçten bu devletlerin parçalar halinde yaşamaları, ekonomik ve siyasal güçlenmeyi

engellemek amacıyla kullanılmış ve bunda da kısmen başarılı olunmuştur.

İkinci bölümde ayıntılarıyla işlediğimiz Pan-islamizmin Osmanlı Devleti dışındaki devletlerdeki faliyet ve yoğunluğunun be devlet çıkarlarına ters düstüğü için hiç bir zaman kim onaylanmamıştır. Pan-İslamistlerin asıl hedefleri olan ve çok sayıda Türk-Müslüman unsurun yaşadığı Rusya ile Osmanlı Devleti Çıkarları büyük ölçüde çatışıyordu. Mevcut insan potansiyelinin yanısıra komsu olan bu iki devlet genelde birbirlerini düşman gözüyle görmüslerdir. II. Abdülhamit dönemine geldiğimizde Rusya ve onun yanında yer alan Balkan Devletleri politikayı izliyorlardı. Rusya, Boğazlara, Anadolu ve Irak'a İstanbul ve Balkanlara inip bu bölgelere sahip olmakla siyasi, ekonomik ve ulusal amaçlarına ulaşmak istiyordu. Pan-Silavizimle tüm sılavları Rusyanın yanına çekip; siyasi bir güç olusturmak amacını güdüyordu. Boğazlar ise Rusya için hayati bir öneme sahipti. Boğazları elde etmekte, donanmasını karadenize indirebilecek, burada önemli ticaret yollarının merkezi olan Akdenize inip, hem sıcak denizlere sahip olabilece, hem de Hint yollarını elinde tutacak ingiliz sömürgesinin yolunuda kesmiş olacaktı. Böylece Rusya hem sıcak denizlere inip, Boğazalra sahip olma amacına ulaşacak, hemde İngiliz sömürge yollarına ve pazarına büyük darbe indirmiş olacaktı. Böyle bir politika belirleyen bir devletin, Osmanlı Devleti'nin toparlanması yada kendi toprakları içerisinde yaşayan müslümanların örgütlenmesine izin vermesi beklenemezdi. Rusya bu yolda hiç süphesiz büyük

bir engeldi. Yakın döneme kadar Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında yaşayan, devletin zayıflaması ile birlikte bağamsızlık mücadelesine giren ve bunda başarılı olan Balkan Devletleride bu fikrin karşısında yer almışlardır. Ortadoks olan Balkan devletleri, Pan-Slav görüşü çevresinde birleşmeyi tercih etmişlerdir. Böylece Avrupa ve Rusya'nında kışkırtmalarıyla Balkan Devletleri Osmanlı Devleti'nin karşısında yer almışlardır.

Yanlızca Hırıstiyan alemi, değil, Müslüman Devletlelerde bir fikre ve çalışmalara karşı çıkmıştır. 1789'da ilan edilen Fransız ihtilali ile birlikte, devletlerin dini temel dışında siyasal ve milli öğelere göre oluşumu gündeme gelmiştir. Fransa bu ihtilali yapmakla kalmamış, ihtilalin sonuçlarını tüm dünya'yı yaymak için çalışmışlar ve bunda da başarılı olmuştur. Müslüman Devletlere giden Avrupalılar aynı zamanda buralara kültürel yapılarını sosyal kurumlarını, eğitim anlayışlarını da götürüyorlardı. Napol'yon da Mısır'da bunu uygulamıştı. Batılılar bu bölgeleri sadece ekonomik pazarları olarak görmemişler, aynı zamanda kültür emperyalizmininde aracı olarak görmüşlerdir. Onlara göre Müslüman Devletler Osmanlı Devleti'ne bağlı olmaktan kurtulup, kendi efendileri olmalıydılar, Bu amaclada, basın ve yayın organlarıyla büyük bir propagasyon çalışmasına başladılar ve bunda da başarılı oldular. Öyle sanıldığı gibi II. Abdülhamit'in Pan-İslamizim fikri, tüm hafiye çalışmalarına rağmen Müslüman Devletlerde başarı göstermiş değildir.

Avrupa Devletleri ve kamuoyuda pan-İslamizim fikrine hiçte sıcak bakmıyorlardı. Avrupa Devletleri sömürgeci politikalarını sonucu pazarlarını kaybetme korkusunu yasarken, kamuoyu ise hala müslümanlara dost gözüyle bakamıyorlardı. Toplum siyasetçilerininde etkisiyle komuoyunda Müslümanlık-Hırıstiyanlık din kavgasında söz edenler, Hırıstiyanları müslümanların hakimiyetinden kurtarmak arzusunda idiler. Bazıları ise yarı barbar, savaşçı, ilim ve kültürden uzak Türkeleri Avrupa'dan çıkarıp, Asya'ya göndermenin daha doğru olacağını belirtiyorlardı. Yani Avrupa kamuoyunda Türkelerin iyi tanıdığı ve istendiğini söylemek mümkün değildir.

Zaman içinde dış ülkelerin Osmanlı Devletine bakış açısı değişmediği gibi, olumlu bir politikada gelişmemiştir. Abdülhamid'in siyaseti, müslüm ve garimüslüm arasındaki ayrılığı ve nifakı artırdı. Gayrimüslüm tebaanın bir kısmı bağamsızlık kazanarak, diğerlerine örnek oldular. Rusyanın kuvveti ve arzuları artığında Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri savaş boyutuna kadar geldi. Sırp, Yunan Bulgar ve Karadağ isyanlar ortaya çıktı. Avrupa kamuoyu daha çık Türkler aleyhine çevrilmişti. Fransa eski gücünü kaybedince Rusya yanlısı politikalar izlemeye başladı. İngiltere daha fazla pazar amacıyla tüm ortadoğuy Ajanlarıyla doldurdu. Memleketin dahilinde ve haricinde bu söyasete karşı bir cephe doğmuştu. Artık bir islam birliği yaratmak fikri hayalden başka bir şey olmadığı görüşü herkeste hakim olmuştur.

Her fikir hareketin genişleyip yaygınlaşması, hatta tarihe mal olabilmesi için örgütlerini oluşturma zorunluluğu vardır. Örgüt çalışmalarının başarısı yada başarsızlığı, fikrinde başarısıyla yakından ilgilidir. II. Abdülhamit dönemi Pan-İslamizim hareketlerinde bu tarz bir örgütlenmeyi göremiyoruz. Bu düşün akımı bireysel olmaktan kurtulamamıştır Bu dönemin en önemli sivil örgütü olan Yeni-Osmanlılar ise bireysel bazı yakınlıklar dışında, Abdülhamid'in karşısında yer almışlardır. Yeni Osmanlılar Abdülhamid rejimini müslüman olmayan milletlerin ulusculuğunu ve ekonomik kalkınmasını Türk ulusu aleyhine beslemekten, Osmanlı birliğinin dağılmasını hızla sonuçlandırmaktan başka bir şey olmadığı görüşündedirler. Devletin kurtulması Merkezi Devletin gücünü artırıp, tüm vatandaşlarına eşit haklar vererek (uzaklaşma) yaşamları gerekliliğini savunuyorlardı. Abdülhamidin ise etrafında kendinin seçtiği bürokratlar ağının dışında, harafeleri ve bazı basın-yayın organları dışında olaya ciddiyetle bakan ve yürüten bir kadro bulunmamaktaydı.

Osmanlı Aydınının en önemli özelliği devletin yapısına göre görüş belirleyip, üretememeleridir. Oluşturulan fikirler ya Batıdan olduğu gibi alınmış görüşü savunanlar Batılı Aydın kimliğiyle tanımlanmışlardır. Bunun karşısında yer alan kişiler ise, devletin kurtuluşunun tek çare olarak islamiyetin gerçek anlarında uygulanmasında görmekteler. Bunlarda islamcı düşünürler olarak adlandırılmaktadırlar. Ama her iki grubunda halkı ve devleti gerçek anlamda tanımadıklarına, halka ve sorunlarına uzak olduklarını

görmekteyiz. Türk halkını ve onun inanalarını tanımayan bu insanlar. Ütopik görüsler üretmekten, akımların kisilerin rüzgarlarına kapılmaktan kurtulamamışlardır.

Abdülhamit kurduğu jurnal ağına karsın, devlet teşkilatlanmasını sağlayamamıştır. Etrafında çalışan insanları daha ziyade Arap kökenli insanlardan seçmiş olmasına rağmen, bunlardan faydalandığı söylenemez kendine olan güvensizliği, devlet işlerinede yansımış, yanında yer alan insanları sindirmek istemiştir.

Otuz üç yıl süren II. Abdülhamit devri, Osmanlı tarihinde Pan-İslamizimle eş anlamda anılmaya başlanmıştır. Tün çabalara Karsın istenen sonuç alınamamıştır. Ziya Gökalp'ın dediği gibi "Yalnız bir el, bir tek ilham" devrinden henüz çok uzakladırlar. Abdülhamid devrinde başlayan islamcılık asıl meyvelerini II. Meşrutiyet döneminde vermiştir. I. Dünya savasından sonra ise İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük akımları tarihe karışmış, Çağdaş Türkiye'nin bugünkü realiteleriyle örgütlerini kurup devlet bugünkü Çağdaş laik yapısını oluşturmuştur.

DİPNOTLAR

1) E.Ziya Karal; Osmanlı, Tarihi, VII. Cilt. S.297

2) Y.Akçura, Zamansız Avrupa Tarihi, S.169

3) Namık Kemal, Hürriyet, No. 221

4) Karal a.g.e. S. 309

5) Hakkı Tarık, Meclis-i Mebusan, C, I, S. 11.

6) Karal, a.g.e. S. 498

7) N.Rukeddie, Pan-İslamizm as Proto-Nationalism, Journal 07 Modern History, IXL, 1969, S. 20

8) B. Lewis, The Emergence. S. 53, 55

9) Özcan, Pan-İslamizim, Osmanlı Devleti, S.46-47.

10) B.Lewis, The Emergenge..., S. 135

11) Şerif Mardin, The Grenesis of the young Ottoman Thought, Princeton, 1962.

12) Özcan, a.g.e. S. 50

13) Enver. B.Şapolyo, Türk Gazetecilik Tarihi ve her yönü ile Basın Ankara, 1967.

14) Basiret 26 Haziran 1872.

15) O.N. Ergin, Türk Maarif Tarihi, I, II, İst. 1977. S. 287-288.

16) Z. Tunaya, Amme Hukukumuz Bakımından II. Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe İslamcılık Ceryan. İ.S.H.F. Mecmuası, S. 630-31.

17) Esaf Efendi; İttihad-ı İslam S.10 "Din-i İslam ve hiddeti Kelimey-i emr ittiği cihetle biz de vasıta-i ittihad, Cihet-i Cemc-i İslamdır. Düvel ve milel sairde her biri dahi vatanda bulunan ebnay-ı vatana rüştü ittihadey-i teyide çalısdıklarından başka hariçdeki hem din ve hem mezhebleriylede ittihade saye idiyorlar.

18) Tunaya, A.g.e. S. 633-34.

19) R.H. Davison, Reform..., S. 385, 407.

20) B.Jelavic, The Ottoman Empire, The Great Powers and. the staits Question, 1870-1877. Londra, 1973, S.1-24.

21) Abdülhamid, siyasi Hatıratım, (terl. S-can, İst. 1984. S.178-180

22) İhsan Sırma; II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti. S.33-34.

23) Viktor Berrad, Le Sultan, L' İslam'et, Les puissances, Paris 1967. S. 31.

24) Maxime Gorce, R.Mortier, Dinler Genel Tarihi. S.380.

25) Gilles Roy, le Sultan Rouge, S. 73.

26) Orhan Kolloğlu; II. Abdülhamit Gerçeği, İst 1987. S.100-101.

27) İsmail Kara; Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, Metinler, Kisiler, Cilt I, S. 302-303.

28) Başbakanlık Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, Kısım I, Evrak 156/XXV, Zarf 156, Kortons "Protestanlar ve Katolikler beynindeki ihtilafın neden ibraket olduğunu Şerh ve beyanı hakkında vuku bulan sual üzerine mümciileyh ortodaks kendisinin işbu ihtilafı izale ile Bulgar ve Rum

ve Ermenilerin Papaya tabi olmaları luzum ki bahsile Rumları bu noktaya gelmek için Rum patriğine vermek üzere bir muhtıra da kaleme almakta olduğunu beyan etmekle sinn-i sey huhatte (yaşlı hayilye= politika ile istifal etmesi sebebi istizah buyuruldukta kendi familyaları olduğunu ve Cevde tarihinde bile burası muharrer olduğunu ve cevdet Paşa'ya takdim olunduğu sırada pasa-yı müşarün ileyh dahi bunu tasdik etmiş olduğunu dermeyan ettikte sevketmeab sadık Kaldığını beyan ediyorsunuz. Familyanından en son siz ve oğullarınız kalmıstır. Sizin ve mahdumlarında devlete sadakat mesleğinde devam edeceğinizi ümid ederim. Paya'ya ve patrik efendiye mektup ve muhtıra yazmak istemeniz nefs-i akvam-ı Hırıstiyainiyeyi bir noktaya cem hususuna gayret etmeniz hilafet ve hükümet-i islamiyeye ve hanedan-ı sultanat-ı seniyye-i Osmaniyeyeye ne derecede muzır olacağını bilmeniz lazım gelir. Siz ihtiyar oldunuz bir ayağınız Çukurda böyle seylerle istigal etmemeniz lazım gelir. Ferman buyurmaları üzerine asıl sinn-i seyhuhatte bu gibi hususda say edilmek lazım geleceği zemininde ifadatta bulunması üzerine ortodoks mezhebinde bulunan ve papa'yı tanımayan ve bir çok nufusu teskil eden Rusyalıların şu tasavvur olunan İ'tilaftan hariç kalmaalrı lazım gelecğinden bahis buyuruldukta, gerçi öyle olup, Rusya İmparatorları ile tarafdarani kendi nufuzlarını muhafa etmek isterler ise de bunca milal, nihayet'Ül emr hükümetin bu babda izhar-ı muvafakate mecbur olacağı

cevabını vermiştir. Ortodoks-ı mümaileyhin işbu ifadatı Hırıstiyanların atide ittihadı maksadı ile dermeğan edilmiş olmakla kendi menfaatleri nokta-i nazarından bundan daha iyi bir şey olamaz. İfadat-ı mesbukayı müeyyid ve Ermenilerle Bulgarlarında bu fikirde olduklarını mübeyyin olarak husussat-ı etiyede zikrolunur. Şöyleki: Bulgaristan'da ve selanik taraflarında beş altı seneden beri Bulgarlardan katolik olan artmış ve elyevm de tezayüd etmekte bulunmuştur.

Geçenlerde Ermeni katolik patriği Azaryan kentine devlete ibraz-ı sadakat ve hizmet yolu mürcaatla kendisine şehriyye beş on bin grup kadar Cüz'li bir masraf i'ta ve tahsis olunarak bununda Ermeni sakın olan mahalle papaz ve muallimler İ'zam eylemesine müsaaade ve hükümet-i senniyenin himayesinde mazhar bulunduğu halde ermenilerden bir çoğuna katolikliği kabul ettireceğini ve bu vechile Ermeniler beyninde nifak, hasıl ederek zaten asıl ve esa olmayan fesadlarını hükümsüz bırakacağına dair muhtasar bir muhtıra takdim eylemiştir.

Hırıstiyanların ehl-i İslam aleyhindeki teşebbüsat ve harekatına dal (delil olmak üzere geçenlerde Bitlis vilayetinden vuku bulan İş'ara nazaran ermenilerin islamlardan bir takım habis tiynet ashabına bir çok paralar ve haşa kızlar vremkte nevzu billlahi teala tanasuç meyillerini celb ile ayinleri dairesine almak ve ba'dettanassur yine islam nam ve sıfatı ile sınıf-ı askeride bulundurarak izmur ve muamelat-ı askeriyeden

haberdar olmak lazımdır. Cemaat-ı Hristiyaniyyenin, ehl-i İslam aleyhindeki menviyyat ve tesebbüsat-ı muzırrasına karşı akvam-ı islamiyyenin ittifat ve ittihadla kesb-i kuvvet ve mukavemek eylemesi luzumu aza de-i istibahdır.

Bundan sonra yazıda İran'da vuku bula şiilin mezhebinin islamın dışında ve ortadan kaldırılması gereken bir mezhep olduğunu uzun uzadıya anlattıktan sonra memalik-i sahane dahilinde bazı yerlerde ve sair mahallelerde islamların da mezhepçe olan farkları kaldırılarak "innemel'mü'minine ihtevtün" (şüphesiz müminler kardeştir ayet-i celilesinin ahkam-ı münifesi mucebince a lel'umum ittihad-ı İslam (İslam Birliği) husule getirilmesi mümkün olup olmayacağının aziz ve amik (enine boyuna/teemmülü ile bu babata varid-i hatır-ı alileri olacak esbab ve vesaili havi bir layıha-ı u muvazzaha ve mufassalanın bittanzim takdimi ve bu baba hanelerine gelip gidenlerin velhasıl hiç bir kimseye malumak kesbetirmeyerek yalnız layıhayı tahrir edecek katip ile Zat-ı alilerinin vakf olması ve müslezim-i ali oludğundan ol suretle begayet mahremane olarak layihanın tanzim ve takdimine itina ve dikkat edilmesi muktezayal emr-ü ferman cenab-ı hilafetpenahiden bulunmakla.

29) N. Berkes, Türyie'de Çağdaşlaşma S. 348,49.

30) A.g.e. S. 350

31) Cemalüddin-i Afgani; Tabiatçılığı Red. (Cev): Aziz Akpınarlı, Ank. 1956. S. 89-90.

32) Berkes; A.g.e. S. 352

33) Afgani; A.g.e. S. 30

34) Sırat-ı müstakim; Wilfreid Schowne Blunte (Çev). Mehmek Ragib. Cilt V S.211-215.

35) Sırat-ı Müstakim Cilt 4. S.201-202. sene 1325.

36) A.g.m. S. 201.

37) A.g.m. 202

38) Mehmet akif, (Sırat-ı Müstükim); Cilt 4 s. 1325. Bütün Alem-i İslama Açık Mektup (makalesi bu dipnota yazılacak (S. 33-34).

39) Esat Efendi, ittihad-ı İslam

40) A.Ferit Tek; Üç Tarz-ı Siyaset'den S.47-48.

41) Koloğlu, A.g.e. S. 225 - 26

42) Monde Musulman, a.g.e., 1913, s.189.

43) Koloğlu, A.g.e., s. 327.

44) İsmail Kara, A.g.e. s. 625-26.

45) Hukuku selatın (Hadisi Ertain fi Hukuku Seatin) (Mürettin ve müteami; Ömer Ziyaeddin, 1326, S.10).

46) Mustafa Zihni; İslamda Hilafet, 1327, S.9, Abdülaziz, Çavış, Anglikon kilisesine cevap, s. 51, aski kanaatdedir.

47) Musa Kazım; külliyat, S.11-12

48) Manastırlı İsmail Hakkı, Mevaiz (Sırat-ı Müstakim, 1324, No.51-80, Manastırlı İsmail Hakkı, usulü Meşrutiyete karşı Hissemayı Milletin itirazatına müdafaai muhikka, Sırat-ı Müstakim, 1324, No:14, S.220.

49) Ahmed Naim: İslamda Davayı kavmiyet, 1332, S.29-30.

50) Tunaya A.g.e. S. 646-647.

51) Mahmud Hamza (Demsk-il-Şam Müftüsü) Rakayı saltanatı Osmaniye S.8. Mehmed Akif, Medeniyeti Şerciye, Terakkiyat-ı Diniye, S.13.

52) Tunaya, İslamlık Ceryanı, S. 648-49

53) Mardini Zade Ebül'ula; surei Şüra. (Sırat-ı Müstakim, 1324, No.1 S.6-7).

54) Mustafa Şeref; Fukahaya Göre Hukuku Amme S.82.

55) Mardini Zade Ebül'üla: sure-i Şura: (Sırat-ı Mustakim. (1324 No.1 - S.7).

56) Hukuku selatin, Zikedilmiştir. S.7-15. - Mehmet İzzet Miratı Mesrutiyet. S.27.

57) Ahmed Naim, islamda Davai Kavmiyet, S.19-20.

58) Ahmed Naim, a.g.e. S.20.

59) Ahmet Naim, a.g.e. S.21

60) Enver Rıdvan, Hitabiyat, S.48.

61) Ahmet Naim; a.g.e S.28-29.

62) .....; S.23,41 bu fikirlerle, Mesrutiyetin diğer ve mühim bir fikir akımı alan "Türkçülük Ceryanı" tenkit edilmektedir.

63) İsmail, Hakkı, Usul-ü Meşveret, (Sırat-ı Müstakim, 1324, No:9) S. 70-73.

64) Derginizi sade Hasan Rıza İbni muhammed: Şerci siyasi ve Şerk-i Kanunun Esasi, S.12-13.

65) Mustafa sabri; Dini Müceddidler, S.80-81.

66) Mustafa Şeref; Fukahaya Göre Hukuku Amme, S.82.

67) Seyyid Abdülmecid; İngiltere ve Alemi İslam Londra, 1910 S.49-50

68) İsmail Hakkı (Sırat-ı Müstakim, 1325, No.3) S. 58-59.

69) Dergüzini Zade Hasan Rıza İbni Muhammed; Şerçi siyasi ve serh-i kanunu Esasi. S.12.13.

70) Tunaya; İslamcılık ceryanı, S.19.

71) Koral; Osmanlı Tarihi, Cilt VIII. S.574-75

72) Tunaya; a.g.e. S.661-62.

73) Sırât-ı Müstakim 1325, No. 51. S. 386.

74) Seyyid abdülmecid; İngiltere ve Alem-i İslam S.67.

75) Ahmet Naim; Uslamda Davay-ı Kavmiyet, .19 ayrıca geniş bilgi için sırât-ı Müstakim ve Sebiür-reşit gazetelerinde muhtelif makalelere bakınız.

76) Sait Halim; Buhranı içtimaimız; S.5, 9, 13, 16,

77) Mukallidliklerimiz, S. 29 30 44

78) Degünizi Zade; a.g.e S.9-10. (Bu hükümlerde vazgeçmeğe imkan bulunmadığını kaydetmektedir). Musa Kazım; Külliyat, S.251.

79) Sırât-ı Müstakim, 1325, No. 51 S. 386.

80) Buhranlarımız, S.3-7 kanunu esasi ve Şeriatı İslamiye, (Mizan, 1324, No.18 S.80).

81) Buhranlarımız, S.8, 11, 14.

82) Tunaya, A.g.m. S.668.

83) A.g.m. (S.668)

84) A.g.m. (S. 669-70)

85) Ömer Lütfi; Nazarı İslamda Makamı Hilafet 1330, S. 84,88

86) Tunaya; Panislamizim ve siyasi Hayat. S.107.

87) Sina Akşin; Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Ank. 1993 S.35-36.

88) .....; A.g.e. S.37-38.

89) Ahmet Rıza: Kanun-ı Esasi, 12 Şevval 1315 (6 Mart 1898), S.29.

90) Halil Rıfat,paşa'nın 22 Nisan 1312 tarihli yazısı. B.B.A Yıldız Esas Evraklı 31) 1709-3 (110) 87.: "... Malumat-ı Çükercineme gelince Şeyh Cemaleddin, Babi cemiyeti erkanından ve erbab-ı fesaddan olduğu gibi hiç bir tarafa haiz-i itibar ve itimad olmamış bir adamdır ve merkumun,mason cemiyeti ve Ermeni komikleri ve Jön Türk takımı ile müresehat ve muhabere-i hafiyesi vardır"

91) A.g.e.

92) İbrahim Temo, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Terekkülü ve Hidameti vataniye ve inkılabi Milliye Dair Hatıratı. (Mecidiye 1939). S.66-67.

93) A.g.e S.67.

94) Ahmet Rıza; Dinden maksad, tebagi beşeriyeyi Islah ve tanzim etmek ve umumi bir nokta-i ittihada toplamakdır" Hükümet ve ahali, Hak, No.8, 21 Kanunu Evvel, 1899, 18 Şubat 1312 S.2.

95) Abdullah Cevdet Bey'den Ishat Sukuti'ye, 15 Eylül 1898.

96) Ahmet Rıza; L' Islamisme, La Reuve Occidentale, 2 Seri III. (1891). S.117. Asarı Müfide, mizan No: 14, 1897, S.4.

97) Ahmet Rıza Bey, Mektub s.4.

98) Abdullah Cevde, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti, 16 Nisan 1990. S.16-17.

99) Hanioğlu; A.g.e S. 625-26 sayfalarından derlenmiştir.

100) A.g.e (s.625)

101) A.g.e

102) A.Z. Ülken; Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İst. 1992, S.126.

103) A.g.e. S.127.

104) A.g.e. S.128.

105) Mizan, (La Balance), (İdarehane, Egyple, Le Caire, Shaire Clot Bey, 14).

106) Murcid, "Biz Neyiz?" Nizan, No: 178, S. 2506.

107) Abdülhamid-i sani, Yazma, A. Civi Alendror, 19/36 v. 25

108) Marlos Ferciyandan - Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Huzur-ı Aliyesine, New York, 16 Nisan 1900, Arkivi Lendror 19/58/235/4.

109) A.g.e. S.125.

110) Said Halimi; Mukallidliklerimiz. S.33-39.

111) A.g.e. S.40-41.

112) Memed, Akif; Sırât-ı Müstakim, CiltII. 1324, S.33-34. Bunun yanısıra, sürekli Abdülhamit'in yanında yer alan islamcılar ise Jön-Türklere hiç bir zaman sıcak bakmamış, onları hainlik ve nifakla suçlamışlardır. Bütün Alem-i İslama Açık Mektub başlıklı makalede söyle anlatılmaktadır." Mamure-i alemde ki bir kaç yüz milyon müslümanın reis-i cemaat intihaz itmiş oldukları hükümet-i Osmaniyenin vakay-ı hakkında olanca vukufları her kavmin kendi lisanıyla müntesir evrak-ı hadis de yazılan muharif halka büsbütün makus haberler dairesindedi. Bu haberlerde ancak Mısır, Suriye

matbucatıyla Türkçe gazetelerden yayılıyor ki katiyen itimada caiz değildir.

Eskiden sultan mahluan münakbı göğlere kadar çıkarılıp, rütbe yahud nişan ta'miyle cavamın celb-i kalbi için hareket-ı humayun mütesil takdis idilirdi. Binaenaleyh, Abdülhamid'den uzakda bulunan bu akvam-ı hakikat hal ile münasebeti olmayan o münakebe inanırsa; hatta daha ileri giderek Abdülhamid'i fevkü'e beşer bir mahluk suretinde tehil iderse hiç de Şayan-ı hayret değildir. Şimdi hakan mahu'hatında böyle bir fikri besleyen akvam üzerinde haber hali nasıl olurda fevkalede büyük bir tesir icra itmez, nasıl olurda ona isabet iden müsbet bütün müslümanlara ve müslümanlığa isabet itmiş ad olunması zaten hadisat da bu merkezdedir. Nitekim Pençap kıtasının merkezi olan Lahur şehrinde ki vatan gazetesi (Devlet-i Osmaniyede bir inkılab-ı meşum) ünvanı kile bir makale yazarak sözleri söylüyor: "Bu gün telgraf bize yürekleri parçalayarak nas-ı matem içinde bırakacak uğursuz bir haber getirdi ki duyulur duyulmaz Hindi'de vesair iktar calem'de bulunan alem-i islama bir hzindadır. Bu haber ise sultan Abdülhamid Han Hazretlerinin azlidir."

Makale ittihat ve terakki cemaatinin "Osmanlı harekat-ı inkilabiyesinin tarihi meçhul, mazlum bir suretde gösterdikten sonra şu sözleri söylüyor.

"Gerçek cemaatı, gerek Genç Türklerin Veciye-i Zimmeti bu sultana malzeme hürmetden ibaret idi. Evet! O sultan

tebaasına öyle Tefik-i umur siyasiyede o kadar o kadar tecrübe sahibi idi, ki, seyf-i hilafeti eline aldığı zamanlar memleketin umur-ı maliyesi iflas halinde kavay-ı harbiyesi macdum, nizam-ı dahiliyesi peşiran idi. Haricdeki düşmanların hucumu amade bulunuyordu Funun-ı hazireden bihaber son derece cahil olan millet izmihlale mudi bir tefrikaya giriflar olduğu içün bütün cihan-ı cihan-ı medeniyet nazarında mevte mahkum görülmüşdü. Abdülhamid teşmir-i saik ihtimam iderek hazineyi ıslah ile Devleti Avrupa piyasalarında en kavr bir devletin itibarı derecesinde bir itibar-ı mali kazandırdı. Askeri usul-ı cedide harb üzere talimen son tarzdaki silahlarla tevimitdi. Ve vaktiyle lehinde bulunan ve bütün feyuzu kendisine medyun olan o asker bu gün aleyhinde döndü bak! Abdülhamid "Ulum-ı Yunun, hazirey-i bütün belad-ı "Osmaniyede neşre çalışarak kabul-ı müsliminden ki cehaleti kaldırdı, Vatanperverlik, infak, ittihad denilen şeylerin ne olduğunu herkes o sayede anladı vatanperverliği ittihad-ı Sultan Abdülhamid den öğrenen adamlar kalkmışlarda onu vatana muhabetsizlikle, meşrutiyete muhalefetle itham ediyorlar" (124) gibi sözlerle Abdülhamidi koyacak yer bulamazken, izlediği devlet politikasınıda toz penbe, hatta muhteşem gösterenler isamlcılarda çoğunluğu teşkil etmektedir.

113) Sırât-ı Müstakim, 1327, Cilt. III. s.314-15.

114) Alaeddin Cemil; Sırât-ı Müstakim, 1326, Cilt 4. S.13.14.

115) Geniş bilgi için Yıldız Arşivi Tasniflerine bakılabilir.

116) Koral, Osmanlı Tarihi, C. VIII. s. 182-83

117) Ayşe Osmanoğlu, Babam Abdülhamid. S.100-101.

118) A.g.e. S.30-31.

119) Koral, A.g.e. S.183.

120) Sebi'ûs Reşid, 1327 Cilt. (1-8) (s. 215.16).

121) A.g.e.

122) Sırât-ı Müstakim, 1328, Cilt (2-9) S.314.

123) M.Fahreddin; Sırât-ı Müstakim, 1328. C.(2-9).

124) A.g.e.

125) Sırât-ı Müstakim, 1328. Cilt 10- S.174-76.

126) Sırat-ı Müstakim, 1327. Cilt 7. S.174.

127) Sırat-ı Müstakim, 1326 Cilt. 4. S. 347-48.

128) Sırat-ı Müstakim 1327, Cilt 5. .325-26.

129) Mehmed Hayreddin; (Sırat-ı Müstakim, 1328, Clit (1-8) S.314-15).

130) Ahmet Agayef: (Sırat-ı Müstakim, 1326, Cilt 5, S.212-13.

131) A.g.m.

132) A.g.m.

133) A.g.m.

134) Koral, A.g.e. Cilt VIII. S.183.

135) Sırat-ı Müstakim, Cilt IV, (1-81 S.188-89, 1325.

136) Sırat-ı Müstakim, Cilt 9. 1327 S.10-11.

137. A.g.m.

138. A.g.m.

139. Mehmed Hayrettin, Sırat-ı Müstakim, 1327, Cilt 9, S.314.15

140) Koral, A.g.e. S.185-86.

141) A.g.e. S. 186.

142) Sırât-ı Müstakim, 1326, Cilt v. S.171-74.

143) A.g.m.

144) Sebiür- reşat. 1327. Cilt (1-81. s.132)

145) Sırât-ı Müstakim, 1326, C: V.S. 171-74.

146) A.g.m.

147) Sırât-ı Müstakim, Cilt IV. 1326. S.394.

148) A.g.m.

149) A.g.m.

150) Sırât-ı Müstakim, 1326. C.4. S.324.

151) Mehmed Hayreddin; (Sırât Müstakim) 1328. Clit IV S.315.

152) İ. Süreyya Sırma: II. Abdülhamid'in İslam Birliği siyaseti, Ankara 1980, S. 33-34.

153) ethem Nejat; Amerika'da İslamiyet: (Sırât-ı Müstakim, 1326. C.(181. s.125-26).

154) A.g.m.

155) A.g.m.

156) Sırât-ı Müstakim, 1325. C.3. S.208.

157) Sırât-ı Müstakim. 1328. C.9. S.714-15.

158) A.g.m.

159) Sırât-ı Müstakim. 1327. C. (2-9) S. 312.14.

160) İ.S. Sırma; A.g.e. S.33-34.

161) N.Barkes; Türkiye'de Cağdaşlaşma,Ank. 1991. S.29.

162) A.g.e.

163) A.g.e.

164) Koral, A.g.e. S.299

165) A.g.e. S.152.

166) Berkes; A.g.e. S.338.

167) A.g.e. S. 338.

168) A.g.e. S.334.

169) Tahsin Paşa, Yıldız Hatıraları, S.119.

170) M.İsmail Hakkı (Sırât-ı Müstakim, 1324 No:5 S.80.

171) Musa Kazım; külliyat S.21.

172) A.g.e. S.28-29.

173) A.g.e. S.29.

174) Tunaya; A.g.e. S.648-49

175) Mardini Zade Ebül'Ula Surei Şura. (Sırât-ı Müstakim, 1324 No. 1 S. 6-7).

176) A.g.m.

177) Musa Kazım; A.g.e. s. 243-45

178) Tunaya, A.g.e. S.651.

179) A.g.e. S.657.

180) A.g.e. s.661.

181) Şeyh Muhsuni; (Sırât-ı Müstakim, 1326. C.10 S.9.10).

182) Sait Paşanın Hatıratı C.I. S.16-17.

183) Sırat-ı Müstakim, 1326. C.X, S.215-16

184. A.g.m.

185) Ethem Nejat, Sırat-ı Müstakim, 1326 - CIX S.12-14.

186) Koral, A.g.e. .349.

187) Koral, A.g.e. S.363.

188) Vicdani; (Sırat-ı Müstakim, 1325, Cilt IX S.338-40)

189) Sırat-ı Müstakim; A.g.m.

190) A.g.m.

191) Koral, Osmanlı Tarihi, C.VII. S. 384.

192) A.g.e. S. 389.

193) Osmanlı Nuri Ergin, Türkiye Maarif Tarih. C.II. S. 500-520.

194) A.g.e. S. 389.

193) Osman Nuri Ergin, Türkiye Maarif Tarih C.II. 500-520.

194) A.g.e. S.513.

195) A. Süleyman; Sırât-ı Müstakim, 1327. Cilt XI. S.312-13.

196) A.g.m.

197) A.g.m.

198) Berkes, A.g.e. S. 343.

199) A.g.e. S.344.

200) A.g.m.

201) Mustafa Babazade, sırât-ı Müstakim, 1328. Cilt (1-8) S.11-13.

202) A.g.m.

203) H.Fahrettin, Sırât-ı Müstakim 1328. Cilt (18).

204) A.g.m.

205) A.g.m.

206) Seyyah-ı Sehir (Sırât-ı Müstakim S.1326-C.(1-9). S.317.20.

207) Seburresit. 1327. Cilt 7. S.62-64.

208) Berkes A.g.e. S.348.

209) A.g.e. S.340.

210) A.g.e. S:349.

211) Koral, A.g.e. S.408.

212) A.g.e. S. 412.

213) Alken, A.g.e. S. 100-101.

214) A.g.e. S.110

215) Mehmet İhsan-ı İstibdat Maskaralıları S.29-32.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Abdullah, Fevziye: Mizancı mehmed murad Beğ, Ank. 1950.

Adıvar; Adnan: Osmanlı Türklerinde ilim, İst. 1943.

Aliye Fatma: Ahmet Cevdet Pasa ve Zamanı, İst. 1332 (Hicri).

Ali Vehbi Beğ: Pensees et Sauvenirs de 1'Ex sultan Abdülhamit

Akçura: Yusuf: Üç Tarz-ı siyaset, Ank. 1987.

Aksin Sinan; Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İst. 1987.

Arsel, İlhan; Seriat ve Kadın İst. 1994.

Asaf Tuncay; İbret: Abdülhamid'e verilen Jurnaller ve Jurnalcilerin tam listesi. İst. 1961.

Baykal, Bekir Sıtkı: 93 Meşrutiyeti, Bellelen, No: 21-22. (1942) S.601. 36.

Berkes, Niyazi; Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul 1987.

Bernard Lewis; Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ank 1991.

Berrad Victor; Le Sultan, L'İslam'et les Puissernces, Paris 1907.

Bozdag İsmet; II Abdülhamit'in Hatıra Defteri, Bursa 1946.

Cemalettin Afgani: Tabiiatçılığı Red. (Cev): Aziz Akpınarlı. Ank. 1956.

Charmes, L'Avenir de la Turquie Le panislamisme Paris 1883.

Duru Kazım Nami; İttihat ve Terakki Hatıralarım, İst. 1957.

Eıchmann F: Die Reformen des Osmanischen Reiches mit besonderer Berückschtigung des verhaıtnisses der christen des orıents Zur Türkischen Herrschaft, Berlik 1858.

Engin Osman; Türkiye Maarif Tarihi, 5 Cilt. İst. 1939.

Esat Efendi, İttihad-ı İslam İstanbul.

Frey, R.N: İslam and the West, The Hogve, 1957.

Gökalp Ziya; Türkleşmek, İslamlaşmak Muasırlaşmak, İst. 1918.

Hanioğlu Şükrü; Bir siyasi Örgüt olarak Osmanlı ittifak Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler, (1889-1902) İst. 1987.

İnal Mahmut Kemal; Osmanlı Devletinde son sadrazamlar. İst. 1953.

İnal; Abdülhamidi Sanini Notaları. (T.T.E. Mec. No. (90). 13, (91), (92). 15.

Kara İsmail; Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi. Metinler Kisiler Cilt.3. İst. 1980.

Koral Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, Cilt 8. Ankara 1988.

Kuran, Ahmet Bedevi; Osmanıl İmparoturulğun'da ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılap Hareketleri, İst. 1959.

Koloğlu Orhan: Abdülhamid Gerçeği, İst. 1987.

Mardin: Şerif: İdeoloji ve Din İst. 1992.

Mithat Ali Haydar; Hatıralarım (1872, 1946). İst. 1946.

Mizan, I, Sayı 27. 5 Temmuz 1897.

Nuri Osman; Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı 3. Cilt İst. 1909.

Osmanoğlu Ayşe; Babam Abdülhamid, İstanbul.

Özcan Azmi: Pan-İslamizim Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914). İst 1994.

Özön Mustafa; Namık Kemal ve ibret gazetesi, İst. 1958.

Sırma İhsan Süreyya: II Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti, Ank. 1951.

Sabri, İ: Yeni İslam Müahetleri, 1919.

Sait Halim Paşa: Buhran-ı ictimaimiz, İst. 1330 (Hicri).

Sait Ali; Sultan Abdülhamid'in Hayatı. İst. 1938.

Sırat-ı Müstakim;

Sebiür-reşat;

Tahsin Paşa; Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları. İst. 1931.

Turan Osman; Türkler ve İslamiyet. Ank.Ünv. Dil ve Tar. Coğ.Fak. Derg. V. (1945-46). 457-85.

Tunaya, T. Zafer: Türkiye'de Siyasi Partiler 185901952, İst. 1952.

Türk Yurdu; Tercüme-i Hal, Şeyh Cemaleddin Efgani. IV. No: 18 1,2 Haziran 1912 S. 2263-67.

Tunaya: II. Meşrutiyetin siyasi Hayatı Boyunca Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler, İst. 1962.

Us Hakkı Tarık: Meclis-i mebusan, 1293 (1872) İst. 1954.

Ülken Hilmi Ziya; Türkiye'de Cağdaş Düşünce Tarihi, İst. 1992

.....: İçtimai Doktrinler Tarihi. 362. S. İst. 1941. İstanbul Ünv. Yayını.

.....: İslam Düşüncesi, 663.S. 1948. İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayını.

Usakgil H.Z.: Saray ve Ötesi C.I. İst. 1941

Zınkersen. J. W: Gueschichte des Osmanıschen Reiches in Europa 8. Cilt Hamburg 1940.

İttihad-ı İslam

Amerika Profosörlerinden (Londhrob-Stunduward)'ın ahiren (Yeni ulm-i İslam) Ünvanıyla nesir ildiği eser-i ilmi Rıza Seyfi Beğ Efenid tarafından Türkçeye tercüme idilmiş ve saihe-i intiçare vaz' olunmuşdur. Şayet dikkat-i efkar ve mütela'anı muhtevi bulunan bu eserin mahiyeti ve Amerika muharrirlerinin 'ilm-i islam hakkında nasıl düşündükleri hakkında bir fikir virmek maksadıyla mezkur eserin (ittihad-ı İslam)'a da'ir faslını ehemmiyetine giyaben nakil idiyoruz:

"İttihad-ı İslam" Fikri'ki en vasi' manasıyla bütün müminin biri cari ve mevcududur; O zamanda ki H.Z. Muhammed ile Eshabı kendilerinin mahul ve İtilafına uğraşan vatandaşlarına karşı birbirine hıbbü-e müteyin İman ile bağlanmışlardır. H.Z. Muhammed'e göre, müslümanlar arasında bir tesanüd-ü ihtikarane esası ve kanununan mevcudiyeti ehemmiyet-i fev'kaledeye ha'iz 'ad olunmus ve bu ihtay-ı klub-ı müslümüniye öyle 'amik ve müteyin suretde vaz' ve tesyit itmeğe muvafık olmuşdur ki, on üç 'asırlık bir müddet Medine'nin mururu bu hiss fark olunur suretde tahfif ve tenkise sebeb olamamışdır. Bu gün bir müslüman ile diğer Hıristiyan arasında mevcud olandan fark çok kuvvetlidir. Şüphesiz müslümanlarda birbirleriyle şiddetli şiddetli mücadeleler muharebeler iderler. Lakin bu mücadelat ve muharebat adeta bir aile kavgası mahiyetini nadiren tecüvüz idüp harici ve küffar-ı tecüvüzat ve istilaları önünde heman terk veya tehirr olunur mütemayül islamiyetin teba'aları üzerindeki nufuz ve tesiri fevk'aledesi bu derin hiss ve

tesannüd-ü ittihad ile kabili izahdır. Baska hiç bir din ve akide bu kadar ki; Müslümanlar üzerine islamiyet kadr-i say'ki kav-i süretde dest-i hükûm ve nufusunu vaz'e itmiş olsun. İslamiyet, Hıristiyanlık dan biri hemen dininden pek 'azim sahiler zabt itmiş, yani zerdüştlüğüde dünya yüzünden kaldırmışdır. Halbu ki: henüz hiç vaka' olmamışdır ki, bir millet bir kere müslüman oldukdan sonra, din-i muhammediyeyi terk itmiş olsun. Evet! bir millet islamiye, Hindistan, islamları gibi mahv, kat ve ihrak ile ma'adum idilebilir, lakin mahve madum olmak tabii irtidad itmek değildir.

İslamiyetin, ittihad ve tesanüdü iki müessese-i mühime ve hayatiye ile pek müteyin ve nafiz suretde taht-ı temine alınmışdır. Bunlardan biri (Hac, yani Mekke ve Mediniye ziyaret vazifely-i diniyesi, diğeri ise "hilafet" dir. Arab alemin de hükm-ü ferman olan fikr-i Umumiye muğayir olarak, isamiyetden tesanüd ve ittihad tesirini daima nesr iden, "hilafet"den ziyade "Hac" müesse-i diniyedir. Hazreti Muhammed "Hac"' bir vazife-i ulviye-i diniye olarak emr itmişdir; ve her sene 10.000 hacı, cihan-ı islamın her kösesinden hareketle hicaza vasıl olurlar. Orada "mekke'nin Kabe-i kuddusiyesi önünde, her ırka, her millete, her lisana ve her medeniyete mnesup insanların birbirine tesadüf ider, müşterek bir hiss-i dini, bir ateş-i imam vucudu içinde mezd olurlar. ve "Hacı" ünvanını alarak vatanlarına avdet iderler; bu öyle bir ünvandır ki; sahibi için ömrü olduğu müddetçe bütün dindaslarının hürmet ve takdirine calib olur.

"Hac"ın ehemiyet ve ma'nası siyasisi aşıkardır. Hac-ı hakiki ve müselsel (bağlı) bir "islamiyet kongresi" dir ki; bu kongrede cihanın dört kösesinden gelen murabaseler tarafından din-i islamın meham-ı emvarı münakaşa idilüb müdef'a ve nesr-i din planları ve tertibatı tanzim ve zabt olur. İşte bu sayededir ki,

Teceddüd-ü İslamı kuvvet ve siddetle vucuda getirmek isteyen hemen herkes (ya'ni Abdül Vahab, Muhammed bin Senevsi, cemaleddin Afgani ve daha bir çokları vazife-i mustakibeleri emrini gayr-i kabil mukavemet suretde işitmişlerdir.

Hilafet hususuna gelince; Hilafet, hususuyla ilk günlenrinde mua'azam bir vazife-i tarihiye ifa itmiş olub, onun maceray-ı tarihiyesi, mukederat-ı müddetiyle yukarı ki sahifelerde bir nebze tedkik itmisdik.

Teceddüd-ü islamı kuvvet ve siddetle vucuda getirmek isteyen hemen herkes (ya'ni Abdül'e Vahab, Muhammed bin senevisi, Cemaleddin Afgani ve daha bir çokları) vazife-i mustakibeleri emrini gayr-i kabil mukavemet suretde işitmişlerdir.

Hilafet hususuna gelince; Hilafet, hususuyla ilk günlerinde mua'azam bir vazife-i tarihiye ifa itmiş olub, onun maceray-ı tarihiyesi, mukederat-ı müddetiyle fukarı ki sahifelerde bir nebze tedkik itmisdik.

Hilafet, Bağdad'ın Moğollar tarafından tahribinden sonra adeta bir gölge mesabesine inmiş iken 'Osmanlı Padishları tarafından şevket, nufuz ve azimeti tekrar ihya idildi. Osmanıl padişahları hilafet ünvanını üstlerine almışlar ve bütün sen-i alem-i islam tarafından hilafey-i Resullulahı tanınmışlardır. Bununla beraber bu istanbul halifeleri, Mekke'de ve Bağdad'da alem-i islama hükm. iden selefleri derecesinde hürmet ve takdire mazhar olmadılar. Hususuyla Arapların nazarında 'Osmanıl Padişahlarının hilafeti daima bir batılan tarihi ve dini gibi görünmüş ve bu ise hiç bir zaman rızay-ı tam göstermemişlerdir. Şüphesiz Sultan Hamid-i Sani hilafetin şöhret ve nufuz ve şevket-i kadimesini İade ve ihya içün hırsane teşebbüsatda bulundu, lakin bu zatın iktisab itdiği muvafakiyetler, hilafet ünvanının varis olduğu tenirden ziyade ittihad-ı islam cihet-i cemi-i islamiyet hissinin hasıl itdiği ceryan-ı 'Umumi' neticesi idi. İttihad-ı islam hareketinin hakiki ru'esası Abdülhamid'e karşı ya sırf resmi bir ihtiram göstermişler, yahud seyh sunini gibi açıkca bir va'ziyeti-i busemane almışlardı. Bu hakikat Abdülhamid'in bir nev' islamiyet (Papa)'sı gibi korkan Avrupa uleması tarafından anlaşılamamıştır. Hatta bu gün bile bir çok Arab mudekikini ittihad-ı islam harekitinin nokta-ı hilafetde ta merkez itdiğini zan iderler ve görüyoruz ki; yine bir çok Avrupalı muharrir ve muhalifler ittihd-ı islam hareket-i mua'azemesinin kollarını ta kökkünden kesmek için hilafetin şevket ve kuvveti gaib itmiş 'Osmanlı Padişahları da mı

kalması yahud Mekke Şerefine mi nakil yahud büsbütün ortadan kaldırılması mı muvafık olacağını kemal-i şevk ve ümidle muhakeme idiyorlar. Bu şüphesiz pek dar ve düşüncesizce bir kıyfetdir. Hilafet müessesi bu gün alem-i islamiyetden elbet mazhır-ı hürmet ve takrim bulunuyor. Ahirin kurnaz ittihad-ı islam ru'esası daha çok vasi' bir program üzerinde yürüyorlar. Anlarca mütahakik bulunuyor ki: bu gün ittihad-ı islam hareketinin kuvva-i muharekesi hilafetde değil, fakat "hac" gibi ve şimdi bahs eyleyeceğimiz sunusiye tarikatı gibi müessasat-ı diniyeden mündemiçdir.

Şimdi burada devr-i ahirdeki "ittihad-ı İslam'ı harekitinin mukederatını mütela ve ta'kib idelim:

İttihad-ı İslam hareketinin ilk safhası şübhesiz (Vahabilik) hareketi idi. Nice Hutemasında Abdull Vahab tarafından teşkil olunan vahabi hükümeti Mekke halifelerinin din-i demokrasisi mahiyetindeki hükümetlerinini tam bir müvedili idi. Ve Abdulvahab şevketi Şakird ve halefi olan (Sa'id): Mutasıb ma'iyetini iki belde-i mukadesi üzerine sevk itdiği zaman, bu beldelerin zabtı, bütün alem-i islamiyetin tasfiyesi, fetih ve tevhidi için atdığı ilk hatevat (adım) olduğununkani' idi. Vahabiler bu mağam emellerinde mazhar-ı muvafakiyet olamamakla beraber, yukarıda beyan ettiğim vechile, şimal-i Hindistan ve Afganistan gibi münatık derin tesirat-ı siyasiye uyandırmakdan geri kalmadı: Bütün bu hareketler Umumiyetle hükümet-i siyasiyenin inhitat-ı siyasilerinin ve hükümdaran-ı islamiyenini tered-i

ahlakiyelerine karşı birer Protesto mahiyetinde bulunduklarından hep vahabilerin hareketinin aksam-ı mütememesinden idiler. Henüz o zaman Avrupa, islamiyetin Türkiye ve Hind-i sarkı hatası gibi cok ileri aksamıncada başka aksamıncada suretde hucum itmemiş oldukları cihetle bu hareketleri garblıların korkusundan ve anlara karşı kin ve nefretden mütevellid değildi; yaklaşan tehlike istilay-ı 'alemi islam henüz iyice hiss itmemişdi.

On dokuzuncu asır miladi ise ha ve vaziyet-i esasından tahvil itdi. Fransızların cezayiri istilası, Rusların kafkası zabtı, İngiltere'nin bütün Hindistan'ı yed-i hükümlerine almaları mütefeknin islamiyeye kanaat virdi ki; İslamiyet-i hakimiyet-i garbiye eline düşmük tehlike-i ha'ilesi önünde bulunuyor. Ve böylece ancak o zamanda "İttihad-ı İslam" hareketi garba karşı şimdiye kadar muhafaza itdiği husemane mukavemet gayr-i muntazam idi. orada burada Cezairdeki Abdülkadir ve kafkasya'daki seyh Samil gibi kahraman Sahsiyetler Avrupalı mustevillere karşı pek parlak ve muhteşem bir suretde cenk itdiler. Lakin, bu zevat bütün müslümanların hürmet, ri'ayet ve dücarlarını celb itmekle beraber ma'da bir muvanete mazhar olamadılar ve bu yardımsızlık yüzünden mağlub oldular.

Garba karşı hiss olunan nefret 'ali'd-devam tezyid-i siddet idiyordu. ve 1870'den sonra ki seneler bütün 'alem-i islamın bir ta'asub-u sedide fa'ali mucebesiyle çalkalandığına şahid oldular. Cezayir'de 1871 kabile isyanı

vuku'a geldi bütün Şimali Afrika'da bir çok mutazıb (zevat-ı azize) türeyerek cihadlar va'at ve tavsiyesine girişdiler ki; yüklerden en büyüğü Sudan ve Mısır'da meydana gelen meşhur Mehdi ihtilali idi. Bu ihtilal ta on dokuzuncu asırların son senelerinde Lord (kiçner) tarafından (Hortum kasabasının zabtına kadar ingiltere hükümetinin en şiddetli mesaisine karşı mukavemet ve idame-i mevcudiyet itdi. Afganistan'dan dahi mühim tehicat teskera'ne husul bularak hemen Hindistan müslümanları arasından tesirat-ı 'azimet hasıl itmiş, bu iki hususuda İngilizlere hayli muzahamemal olmuşdu. Asya merkezinde dahi, merkezi Naksibendi tarikatı olmak olurda aynı mahiyetde bir ta'assub-ı dini hareketi zahir olmuş, bu hareket şarka doğru Çin İmparatorluğu arazisi dahiline yapılarak gerek Türkistan-ı Çini'de gerek Çin kıtasında Çin Müslümanlarının pek şiddetli kıyamlarını ve ihtilallerini intaç eylememişdir. Flemenk Hind-i Şarkiyesinde dahi bir ihtilalat-ı selselesi olub bunların en vahimini (Çin) harbi teşkil eylemişdi. Bu harb asla bitmez suretde uzanıp gitmiş, hatta bu gün bile tamamen nihayet bulmamışdır.

Devr-i mezkurda hadis olan tahicat-ı şedide-i fa'aliyet ve ihtilaliyenin en nazara çarpan noktası bunların tertibat ve teşkilat-ı mütekaiden mahrumiyetleri idi. Bu ihtilalerin, kıyamların cümlesi seksene-i mahalliyenin birden bire sinesinden fışkırmış hadiseler idi ki, bu halk şüphesiz aynı mahiyetde amel ta'sibkarane ile ateşlenmiş oldukları halde ortaya merteb birer plan vaz' iden ve mu'ayen bir programa uygun hareket eyleyen merkezi bir re'isden mahrum idiler. Bu

kıyamlar başlıca esrar-ı İngiliz mehdi akidesi neticesi idi. Mehdi ve mehdilik ilk müslümanlara tamamiyle gayri malum idi. Kuran-ı kerimimde dahi bu hususa aid bir nisaneye tesadüf olunamıyor.

Lakin ahadis-i neviyeden müstebann olduğuna göre Peyganber (El-mehdil Ünvanına haiz bir zatın cihana geleceğini bu zatın guruh-ı arz-ı adalet ve rafetle dolduracağını haber vermistir. İste bu sebebden İslamın necat-ı umumiyesini temin cihan-ı küffardan tathir ve bütün müslümanların sa'adet-i da'imasını tesis eyleyecek olan bir zatın zuhuruna aid olan umumi Ümid ve akide-i mahsusa hadis oldu. Bu akide tarih-i İslami suret-i amikede tesir kılınmışdır, muhalif zamanlarda bir takım mutt'asıb re'is ve ashası "El-Mehdi" sahib el-vakit ve El-sa'aid olmak iddieasıylı huruç idüb müslüman kitlelerinin Çosan ve atesin hüsnü kabul ve itaata mazhar olmuslardır, nitekim, bir takım "mesih"in da'vası gözükürde yine aynı suretle heyecana, hareket getirmislerdir, Binaenaleyh Avrupalıların istilalarına karşı hiss itdikleri faide virmez hiddet içinde bütün İslam kitlelerinin "Mesih" akidesini andıran "El-Mehdi" akidesinin cümle Ümidlerini çevirmeleri tabii idi. Lakin mehdi ihtilalide haddi zatında yapıcı ve daim kalıcı bir kudret idemedi. Bu 'adeta bir saman atesi idi ki: ortada beride na kehane kemat-i siddetle olmuş, sonra birden bire sönüp yandırdıklarını anlayan müslüman kitlesini eskiden fazla müntesürü'l-cesaret vaatle terk eylemisti.

İmdi bütün bu ahval ve hakik, ittihad-ı İslam mefkuresinin daha akıllı ve muhakemeli sa'aileri tarafından iyice fark ve idrak idilmişdi. Avrupa'nın merteb, munzatam kuvvet ve sevketine karşı mahali ve düşüncesizce yapılmış en sedid harekat ve ihtilalat tasibkâranenin nihâyet muzâlefe-i aciz ve mağlubiyetine düşmesi hakikati mütefekirin İslamiyeyi ikna itmiş idi ki, eğer İslamiyetin Avrupa boyunduruğundan kurtulması lazımsa uzun uzun istihzarata, mesa' ve kavanin ol emirde tertib ve teşkilat-ı mahsuse altına alınmasına luzum-ı kata vardır. Yine bu mütefekirin ta'kib itmişler idi ki, müslümanlar için usul ve tarz mesa'i garbiyeyi tetbi eyleyüb hatta garbdan bir çok şeylerin servet ve sevketden ahzını icab ider. Bütün bunlarında farkında olmak üzere yine bu mütefekkirin İslam şunu his eylemişdir ki; İslamiyetin garb istila ve tahkiminden tahlisinden veya sefhası gerek hürriyet ve hülesa harb için ve gerek anı ta'yin eyleyerek ta'mirat ve teşkilatın devresi için mevcudiyeti elzem olan kuvay-i ahlakiye tarafdarları ile İslam hürriyetperveranenin mekfureleri zide tasvisleri birbirine yaklaşıyor. Her iki tarafda İslamın ihtitat-ı hazırını fark ve i'tiraf idiyorlar. İki tarafda İslamiyetin yeni bir hayat ile kuvvet ve safiyet asliyesiye tecelli itmesini, ta'bir ediyorlar.

Ahval-i Müslimin ve 'Ulema Hakkında. Seyah-ı Şehir Abdürreşid İbrahim Efendi hazretleri Tarafından 10 Nisan 1326 Perşembe

Efendiler burada meclisinizde hazır bulunan zevat-ı kiram muhtelif sınıflara mensub bulunduğu cihetle bende sözü ona göre söyleyecğim. Mamafi' aranızda sözün bazı yerlerini anlamayan adamların bulunması ihtimali de vardı. Hatırda tutarsanız, sonra istizah iderseniz, bende kemal-i iftiharla izahına çalışırım. Çünkü bu sebeple çok vakitler bir kelime kıyl ve kali mucib oluyor. Bir adam böyle bir yere geldiği zaman kemal-i dikkatle dinlemeli, sözlerin, evelini, ahirini bir birine rabt itmeli, meclisin evelinden nihayetine kadahazır bulunmalıdır. Yoksa gaflete payan olarak dikilemez, nutkun ötesinden berisinden bir kaç kelime işidir de itiraza kalkışırsa, böyle adamın itiraza hakkı olabilir mi? diğilememiş bir iki Kelime nazar-ı dikkatini celbitmiş o sırada uykudan uyanmış sıyak ve sebak kelimeden, sözün gelişinden bi-haber her kelimenin mevkiye göre ma'nası olur, onu cümlelerden ayırarak selah-ı tarza makamından kullanmak ne edebe muvafık olur, nede insafa. Basımdan çok geçdiği var da onun içün mukademen ihtara mecbur oluyorum, af idersiniz.

Bendeniz otuz senedir diyanet-i islamiye ye hidmet maksadıyla önüme çıkan mevananın kafesine göğüs gererek ne meşakat ne bela gelirse hepsine razı olarak meydana çıkmış ve otuz senedir bu uğurda mücahid ider, uğraşırım. Hiç bir düşman kuvvetini bu fikirden geri çeviremeyecekdir. Fikrim,

maksadımla son nefesime kadar diyanet-i islamiyeye hidmet edeceğim.

İste ben bu maksadla Avrupa sehirlerine gitdim, büyük zatlarla görüşdüm, vefatıyla memalik-i osmaniyeden oraya bir takım zevat'üt-teca idiyordu, belki ma'nalı bir şey bulabilir ümidiyle bende bi'l ihtiyar gidiyorum. Bazı zevat ile görüşür, ta'ati efkarda bulunurum. Fakat bir kaç defa Avrupalılarla görüşdükten sonra Onlardan gelecek hayırdan el çekmeğe mecbur oldum. Çünkü onlar kendi menfatlerini bizim menfatlerimize takdim itmekde idiler, daha doğrusu kendi menfatlerini bizim mazeretimizde aramakda idiler. Ben bunu his idince el çekdim müslümanların kendi aralarında bir intibah husulune çalısmağı tercih itdim.

Bunun üzerine evela Rusya müslümanlarını iknaya gayret itdim. İbtida Ümerada bana refakat idecek çok adamlar zuhur itdi. Çok eshab-ı Hamiyet bize rehber oldu büyük fedakarlıklarda bulundular, bizden ayrılmadılar, Bu otuz sene zarfında sene-i zarfında çok fedailer gördük, bazıları müchadididiler. Bazılarıda irtihal eylediler. Evet terk-i hayat itdiler, fakat istikbal-i islamdan, tamamiyle mütemin olarak müslümanların bir zafer bulacağına ta'li ve teraki ideceğine temamiyle kesb-i kana'at iderek his itmiş gibi idiler.

O zamanlar Dersaddet'e, iki üç senede bir kere gidüb geliyordum. Bazı senelerde birer bahane ile temdid ikamet itmekden geri kalmadım.

Tesebbüsatımızın her birinde isabet itdi dirsek yanlışdır. Bazı tesebbüsat da çok büyük hatalar yaptığımızıda anladık ve bu hatamızı itiraf itdik.

. Bundan otuz küsür sene mukadem sultan Azizin zaman-ı hilafında memleketimiz olan Rusya'da sultan Azizin kim olduğunu bilmeyen adamlar çokdu. Dua itdikleri zaman "Rum padişahı Abdülaziz" diye dua iderlerdi. Makam-ı hilafet kelimesi hiç hatırlarda yokdu. Bu gün ise Rusya'da makam-ı hilafete geçen zevatın isimlerini bilmeyen bir çocuk bile yoktur. Mesela "Mahmud Han Sani "nam-ı celili zikr olunduğu vakit hatıra makam-ı hilafet gelir. Müslümanların makam-ı saltanatları-ı merkez-i diyaneyet ve vahdetleri diye düşünürler. Bunu hatırlayacak bir çocuk bile tazvir olunamaz. İşte otuz sene zarfındaki terakiyi bununla muvazene idebilirsiniz.

Asıl maksad Efendiler, müslümanların bu gün gayet müşkül bir mevkide bulunduğu arz itmekdir. Bu müşkülatı bizim Ulema bu güne kadar tamamıyle keşf idememekdedirler. Belki de ekseri yerlerde hususa şu memalik Osmaniyede 'Ulemamız külliyen gaflet içindedirler.

Haricde olanlar bizim gibi Rusya'da Hindistan'da .. ecnebi zülmü altında çekine çekine siyasetle iştigale mecbur olmuşlar. Bir dereceye kadar kendi mevkilerini ve mercileri olan buranın mevkini takdir itmek, ona bir kuvvet tahsis itmek muvafat olmuşlar. Bunun içün bu gün hernereye giderseniz makam-ı hilafet-i Üzema denilince dua iderler. Bu

duayı itmeyenler hiç bir köylü bile bulamazsınız, nerede kaldı ki "Uleması, böyle burasını ahvalinden haberdar olmak üzere gazetelere dört gözle muntazır olur Devlet-i Osmaniye'ye aid bir haber alırsa kemal-i memuriyetle yekdiğerine tebliğe çalışırlar. Okumak bilmeyenler "Çobuk oku" diye istical idiyor. Baş makaleyi okumağa başlarsa "dur" diyor, evvela telgrafa bak İstanbul'dan ne haber var.

İşte bunların hepsi gösteriyor ki haricdeki müslümanların buraya olan irtibatları pek koyudur. Fakat bu makamı onlar takdir iderler. Asıl burada takdir ve takdis olunmak lazım iken hala burada:

...."Acaba ne olacak? idare-i mesrute nedir; şeriata mualif mi, yoksa muvafak mı?

diye havaliyalara sapmağa onları fıkıh kitaplarından aramağa kadar kalkışırlar. Bunlar böyle haveleler bizim taraflarda hiç bir vakit ağza alınmazlar Biz yirmi senedir İstanbul'da idare-i mesrute ne vakit olacak diye bütün müslümanlar bekliyorduk.

Hem yalnız idare-i mesrute ile devlet teraki itmez, eğer millet teraki iderse, o vakit devlet teraki ider-millet uykuda olursa elbet devletde sendeler. Devlet Ceray-ı Para ile döndüğünü bilmeyen mi var? Halbuki bu gün para yok. Devlet milyonlara lira istikraz itmeğe mecbur olur. Çünkü dahil de yok. Eğer kasasında para olursa haricden isitraz ider mi? Milet teraki iderse haricden istikraza hacet kalmaz. Bunun içün milletin terakisi lazım.

Bu ilm ve ma'rifet yoluna hidmet edecek adamlar kimlerdir? Bizim müslümanlarda kime sorsanız hocalardır diyecek. Bende onu diyeceğim. Fakat hoca efendi kendi bilmezse nasıl hidmet ider? Bu gün bütün müslümanların idiyorlar ve bizden beklemektede haklıdırlar. Biz vazifemizi ifa itmezsek yevm-i adilde huzur-ı rab'ü-e aleminde düçar itab olmakdan kurtulamayacağız. Halimiz o kadar müşkül olacak ki derecesini tarife hace yok bilirsiniz. Bizim imamlarımız yine' Ulemamâzdır bunun kim inkar edebilir?

Şu halde hiç şüphesiz, millete rehber olmak vazifesini "Ulemay-ı nizam itmeli. Zaten vazifesidir. Bunu iltizam idince artık yine eskisi gibi halebi, vakaya felana işi hasr itmemeli. Yalnız bunları okudab da, bununla büyük belamız aramıza düşen şu iftirakdır. Bir kere şunları kaldırmalıyız. Eğer böyle iftirak üzere kalır kalblerimizi bir yere bağlamayacak olursak hiç bir vakit matluba meuvafak hidmet idemeceğiz. En büyük vazife kalplerimizi bir yere bağlamakdır.

Zaten bizim kalplerimizi kime bağlamış ki daima kalbizim bir noktaya bağlı olsun onun için tevcih itdiğimiz zaman "Allahüekber" didik mi hepimizin kalbi bir noktaya ma'tuf olur. Fakir zengin, büyük küçük hepsi müsavidir. Hepsi Allahın huzurunda bir makamda tutulur.

Bizimde işte zimmetimize düşen vazife bu fikre hidmetdir, biz müslümanları bir noktada cem'dir. O nokta da makam-ı hilafet-i Kübera'dır, ve buna hidmet edecek zevat da

ulemamızdır. Bunun içün evela islamamız kendilerini Islah iderek bir aray toplamalı, böyle dağınık yaşarsa haze-i bir mesafe için ihtilaf menaferet zuhur iderse sonra diyanete kim hjdmet ider? Bizim beynimizde islama beyninde zuhur iden misail daima cezıyatdır. Bari bir esaslı ihtilaf olsa, bir adam ile fetva virir, üteden beri çıkar.

- Ne dimek? mefi bir kul varken (keyl) ile fünun virirler mi? Böyle sey olmaz.

Dirken âl-i bir mecadla mesele ne içün imiş. Ali ağanın öküzünün deresi için iki para ehemmiyeti yok. İki hace kavga itmişler iş büyümüş, ecnebileri teşelit itirmeğe muvafak olmuşlar. Hoca efendiler her ne kadar acı ise de bu böyledir. Zira çok tercübeler geçdi başımızdan. Rusya'da çok çalışdık otuz senedir çalışıyoruz toplanacağız diye ulemamların basiret gözleri açılmışdır. Dinin, milletin talisine çalışmakdadırlar. Bu gün Rusya'da on bin mekatib, medaris var ki hepsi müslümanların kendi paresiyle açılmışdır, köy ağalarının beş guruşuyla, on gruşuyla meydana getirilmiştir. Hükümet bir pare bile virmemişdir. Rusya gibi mustebid bir hükümetin idaresinde bulunan sizin din kardaşlarınız kendilerini onun şerinden muhafaza içün bu kadar çalışırlarsa, siz ki burada hiç bir mani' yoktur bir gün giderde talimatda bulunursanız hangi Mehmet ağa varki çıksında "ben bunu kabul itmem" desin. ve hiç kimse, tasavvur olunmaz. Elhemdullulah bu imame sayesinde her nereye gitsek zere kadar futurumuz olmaz. Kan içerusunda bulunan

Arnavutlulara karşı çıksak kırk bin Amuvud'u kırk hoca mümin kardeslerimizin kanlarını dökdürmeli miyiz?

Yahu ne yapıyorsunuz? nedir bu nifak? Dini mahva vesile mi olmak istersiniz?

Diye kırk elli yüz hoca aralara dökülelim. O saat teskin olur. Fakat ma'at tasif yüz bin kere teesüf, böyle bir yerde iki kelime söylemeğe iktidarımız yok.

- Acaba Arnavudluk'dan ne haber gelecek?

Bizim memleketimizde on beş haneli bir köy varsa mutlaka bir mektebde vardır. Hatta göçebe halinde dolaşan kazaklar var onlar Ayam-ı seyfde bir iki hane birleserek bir muallim tutarlar, çocuklarını okuturlar. O derce (Ulum-ı diniyeyi çocuklara bildirmek içün çalışırlar. Malumlara henk muaalim olsa az zamanda tamamiyle tenevür idecekleri şübhesizdir. İşte bu eski zaman usuluyle beraber yine bir Ruslardan geri kalmaycaklardır. Belki müslümanlık istikballeri daha parlakdır.

Zahiren her ne kadar rical-i devlet Rusya ise de umumiyetle bakılırsa Rusların maiyetine nisbetle müslümanların maişeti daha iyidir. Bunun içün komsu Ruslar ihtida itmektedirler. Komşusuna bakar görür ki müslümanların hali hırıstiyanların haline nisbetle çok müstereki bir kere müslümanların evleri güzel. Ha bu ki, kendilerinin küçüğü de orada, domuzu da orada. Fakat ne kadar olmasa yine bir idrakı

var düşünüyor, bulunduğu din bu hale sebep olur, din; islamiyeti kabul eder

Hatta gazeteler yazmış, senede elli bir Rus islamiyetle müşeref oluyor. diye Vaka' bu mübaladır. Fakat her halde bir kaç bin kişi müslüman oluyor. Onun da sebebi işte komşuluk tesiri. Hıdmetcilerimizin çoğuda Ruslardır. Müslüman ameleler içinde bulunurlar. Temizlik sadeti görürler. Kalblerinde bir intizab hasıl olur. Çünkü din-i islam bir fitrete muvafak gelir.

Şimdi yine Mancuryadaki müslümanlara nakl-i kelam idiyorum. Evvelki konferans da onlar hakkında bazı malumat vermişdim. Hakikaten onların ehval-i dinileri gayet tednidedir. Bundan üç yüz sene mükeddem '"arab lisanından çin lisanına tercüm idecek adam bulunurken bu gün süre fatihayı okuyacak adam bulunamaz. Bittabi samin kiramı hatırına gelir ki; Acaba bu kadar tedenü neden ileri gelmiş. Bunun neticesi ne olacak?

Elbette neticesi vahimdir. Cehaletin neticesi küfürden nedir? Ama sebep ne imiş buhale gelmesine? Bunun sebebi de, benim hakik itdiğime göre, bir zamanlar 'imam varmış. 'Ulum-i diniye'de, gaye kamil fazıllar yetismiş, bunu o kitaplar gösterdiği gibi 'usul-ı tedrisde takib itdikleri tarik de gösteriyor. Çünkü okudukları kitaplar bütün diyar-ı islamiye'de ma'ruf olan ve takib idelen kitaplardır. Fakat sonra her nasılsa bir tarafdan çin teslit itmiş ezmeğe

çalışmış diğer tarafda ulemayı islam bazı hülyalar ile ahaliyi okuyup yazmakdan men itmeğe çalışmışlar. Bu hakikat bu günkü efal ve etvardan nümayan oluyor Çindeki müslümanların ahvaline dikkat olunacak, kendilerinden sorulacak olursa diyorlar ki: 'Ulema sebep oldu.

Niçün 'Ulema Sebep oldu?

Bu gün Türkistanda ahalinin gayesi zulemanın ağzına bakar. Ulema çalışdıkça ve içtihad itdikçe ahalide içtihad ider. Calışır sair memleketinde de böyle değil mi? Burada Hindistanda, çinde vesair diyar-i islamiyede ne vakit ulema çalışmış içtihad itmişse, millet-i islamiye teraki itmiş ve ne zaman ulemaya bir melal bir fitur gelmiş müsaisine mevafül ile iştigale hasr itmişse millet-i islamiye tedenü itmiş. Bu mevafil ile istigal milleti feraizden uzak düşürmüş, farz olan kesbler, ahitler vardı. Farz olan bir çok teavün ve tenasürleri vardı. Bunları hiç bir vaaz ne mesaidlerde ne sair mahallerde söylemiştir.

Mançurya'da umumiyetine müslümanlarınmikdarı pek çok değil. Olsa olsa nihayet üç dört milyon mamafi bunların bu suretle cehaletde kalmaları bizim azamız'dan bir cüzine olması, gaib olmasıdır.

Oradan Çin ilim merkezi olan (lançi cu) vilayetinden çin cenubu (Yunanisi) hududuna kadar kamilen bir Türk sülalesi asridir. ve lisanlarıda Türk lisanıdır. Bu gün İstanbul'un türkleri, hilaf-ı farz anlaşmakda müşkülat merkez de bulunur. ve çinin en kıymetli tanıdığı kavim bunlardır.

İçinde bi'e nisbe ulema bulunduğu gibi mütenevi münever adamlarda var. Rusya'ya Japanya'ya gitmis kimselerde bulunur. Bunun için istikbalde ol be-evvel intibah o merkezden orada ki Türk akvamından çıkacadır.

Onları bi-habe' bırakmaklığımız hiç vicdana sığmaz. Onlar bize Rum padisah rum halifesi dirler. Bu itikad onlarda kalmış. Hatta çin müslümanlarından da "Rum halifesinin vekiliyim" diyeye mecbur olmuş. Osmanlı İslam halifesi dimemiş, başka türlü kendini anlatmış. Ve o millet bizin için tekrar gitse, dinimizi onlara anlatsa onlar can ile itilmeğe hazırlar. İçlerinde askeriyesi meyanında yalnız onlara itimad ider.

Seyahatimin evveli Türkistan ve cihetleri idi. O cihetlerde tamamen dolaşdım. Fakat aralarda on beş sene evvelde çolan itmisdim ona nisbetle son seyhatimde o cihet müslümanlarından büyük bir intbah gördüm.

Türkistan pek eskiden beri, bir mebni ilim ve murakede 'ulemay-ı islam olmak üzere meshudru. Bu ilim o zamanlarda çınarı serifde ünvanını virdirecek derecede bir hıdmet itmis ve bu serayet ona bir izafet-i edebiye olarak kalacakdır. Bu günde medreseler ile bu gelisme istikbale aktarılmıştır.

Fakat bu binlerce talebinin azin amirleri, habaen mensura olub gidiyor. yirmi, otuz sene tahsil ve

tedrisde bulunurlar da neticede yine bir seyden haberleri yok. Yalnız "Elhamd" kelimesini iki sene tedris idiyorular. Bir kitabın mukedemesini geçüb maksada doğru, hiç bir akit girmemişler. Daima diyaca ile uğraşırlar. kendilerine sorarsanız. 20-30 sene okurlar, ama diyanet-i islamiyeden külliyen bi-haberdırler.

Bizim Rusya müslümanları 20-30 senedin kendilerinde bir intibah var zan idiyorlar. Fakat nefs-i emirde bize kaım olan hakiki intibah yoktur. Daha matlub dereceye gelmiştir ve kelimeleri uzakçadır. Bütün Rusya'daki müsülmanlar burayı tahsil her tarafa dağılmakda. Bu gün yalnız İstanbul'da yüzlerce talebe görülmektedir.

Türk diyorsam da Türk Tatar diye ayırı gayırı kavm-i itikad itmedim ikisi bir kavimdir. Hepsi Türk kavmidir bunların. Binaenaly Rusya Türkleri Osmanlı Türkleri bu himaye ve kabulden dolayı müteşekkirdir.

Özbeklerde bir islitad-ı ticariye var. Hatta bizim Rusya'daki müsahir tücaran beyninde meshurdur ki Türkistan müslümanlarına "yahud-ı hezal'l" dirler. Ticaretde yahudilerden ziyade istidadı olduklarından kendi beyinlerinde böyle derler.

Moskava en büyük ticaret merkezidir. Ruslardan, Türklerden 40-50 büyük tücar bulunur Her ne kadar Amerika'dan pamuk tücarları gelsede evvele Buhara Elinden geçmedikçe ecnebi eline geçmez. İsterse orada ecnebiye satar istemezse

da Londraya, Amerikaya kadar götürürler, Newyork'da Menastırda kendilerine meydan açmışlardır.

Bursa'da İlmiye Kulübünde
15 Nisan 1326'da verilen 4. Konferansı.

Seyyah-ı Şehir
Abdürresid İbrahim.

PANISLAMIZIM

Arab Üdebasında Hayrah nam zat panislamizim hakkında (vatan) gazetesinde yazdığı bir maklede ber Vech-i ati bazı malumat viriyor.

(Panislamizim) fikir bilhasa (1839) Senesinde Afganistan'da tevellüd itmiş olan cemaleddin Afgani nam zat tarafından neşr ve ta'amim idilmistir. Mumaaleyh Avrupa'nın ber cok memleketini dolaşdıktan sonra, İstanbul'a gelecek (1897) senesinde Pera'da vefat eylemisdir. Hatta Paris'de bu maksad ile bir gazete ners eylemiş ise de bilahere İngiltere'nin müdahalesi neticesi olarak kapatılmıştır.

Hakikat şundan ibaretdir ki elyevm hiç bir müdire malik olmayan panislamizm umumi bir saha ve yalnız muharrirler ile matbuaat daire-i tedkikatında kalmışdır. İslam matbuaalarının kısm-ı azamını teşkil iden Arab gazeteleri bütün guruh-ı 'arzda his olunacak derecede ta'amim eylemisdir. Asya, Afrika, Amerika ve Avrupa'da ve hatta okyanusya'dayekdiğeine gayri-i müsasi mikdarda Arab seraidi mevcuddur. Elyevm hal-i ibtidaide bulunan bu gazetelerin hem fa'idci ve hem de muhaziri vardır. Cera'id-i mezkurede yeni hevadis bulunmuyor ise de bunlar hem nufuslarına hakim bulunmakda ve hem lalelekseri efkar-ı umummiyeyi vucdua getirmektedirler Şeyh Abidinin vefatından telmizlerine tavsiye eylemiş olduğu panislamizim üç vasıta-ı icraye ye malik olub bunlarda kongre, matbuaat ve ta'alim ve tedrisden ibaretdir. Bilcümle müslüman anasırı cemi' olmak üzere bir kongre tesisis her

zaman, panislamizimin ahs-ı makasındanla birini teşkil eylemişdir. İlk tasvir idilen Panislamizim kongresinin akd idilemediği yukarıda zikr idilmişdir. Bir kaç sene evvel kırım'da Bağçesaray'da müntesir tercüman gazetesi müdürü, ismali Casperanski kongrenin Mısır'da intikadını teklif itdi. Mısırlılar teklife vaki-ı Kemal hevesle kabul iderek bütün alem-i İslama da'vetnameler göndermişlerse de Yevm-i ma'a yende kimse kongrede hazır bulunmadı.

Mısır'da müntesir (Menar) gazetesinin son nüshalarından birinde dahi yeni bir kongre akdının mezkur gazete muhabirlerinden biri tarafından teklif idildiğini gördüm. Bu tasvirde hüsnü niyetin adm-ı mevcudiyetinden değil, tesebbüsü Vaki' müskülat muadiyesinden dolayı mevki'-i icraya vaz idilemeyecekdir.

İkinci vasıta olan matbuaatda panislamizim fikrinin fevkalade terakisine hadis olmakdadır. Bütün guruh-ı arz üzerinde intisar iden İslam gazetelerinde bu mümayil mevcud olub ceraid-i' mezkura her tarafa ners idilmekteder. Bir gazete veyahud bir mecmuca'nın muhteviyatı tedkik idildiği zaman Avrupa mevcudiyetinden bile şüphe idilen Arab Cera'idinin ehemiyeti bahis-i hayret olur. Bunlar tarih-i islama aleme Inanat Kadimeye aid bir çok malumatın cemi bulunmak da ve Arabistan okyonusya, Hindistan, ve Amerika'da okunmaktadırlar. Bütün guruh-ı arz üzerinde bulunan Müslümanlar arasında matbuaat sayesinde tesis iden bu mazereti müsbet daha bir çok misal zikr idilebilir.

Üçüncü vasıta-i icrayede ta'lim ve tedrisdir. Bilcümle alem-i islamda bir himaye-i tedris bir ateş-i irfan asarı görülmektedir. Her yerde yeniden mektebler tesis idilidği görülüyor. Yakın vakte kadar Suriye'nin bütün şehirlerinde duvarlarda şu sözler görülüyordu.

"Öğren delikanlı Cehalet hıyanetdir" fakat Panislamizim yalnız ibtida-i mekteplerin değil, belki Darü-l fünunla da tesisini, arzu idiyor. Hamiü-l Azhar Darü-e fununun tecdid ve icabat-ı hazırai medeniyle derecesine isad idildiği sırada bir Mısır'da ve diğeri'de Hindistan'da daha iki Darü'e funun tesis olunuyor. Geçenlerde Suriye'de dahi bir müslüman Darü'e fünunu vucuda getirmiş, mevzu bahs olunmuş ise de bu babda şimdiye kadar kati olarak hiç bir şey yapılmadı.

Hindistan müslümanları meyanındaki terakiyat-ı bi-l hassa Ahmed Han'ın eseri himetidir.

Okyanusya müslümanları sumatrada bir müslüman mektebi tesis eylemşidi. Cava'da dahi Arapça gazeteler neşr olunuyor. Fakat Panislamizim hayatına en ziyade muvafak ve en ziyade-i şayana hayret olan tasvir-i şeyh Abidinin talebesi bulunan şeyh Reşid Rıza tarafından tesis-i tasvir olunan durü' - funundur. Mumaaleyh

El-Davetül - irşad denilen Cemaacatın muavenetiye Mısır'da bir medrese ve birde islam darü' funun meydana getirilmesi için lazım gelen muhafazda içün değil, belki daha ziyade tevsi 'içün dahi kuvvet bulmaktadır.

Hakikat sundan ibaretdir ki islamiyet Afrika merkezinde gittikçe tevsire itmekde ve daha ziyade inkisaf idecedir.

Elyevm gayet kuvvetir bazı tezahürat-ı diniye meshur oluyor. Beray-ı hiç seref-i mükeremiyeye gelenlere mikdarı (7500) kisiden (17-400, kisiye baliğ olduğu görülüyor. Mısır'dan geçen Hacının mikdarı (16.000) derecesine gelmisdir. Yalnız dini olan panislamizimden baska diyanete ta'lik itmeyen diğer bir panislamizim dahi mevcut olub, bu medeniyet-i şarkiye-i islamiye bütün letafetle yeniden meydana getirmek say bulunmaktadı. Bir çok hırıstiyan muharirler dahi fikr-i mezkurun meydana gelmesi içün çalısmakda iselerde bunu asıl dini olan panislamizim ile kaldırmamak lazımdır"

Alem-i islam kanlar, Ateşler içinde.
Darül - Hilafede
Mebuslar post kavgası idiyor (S.M.) 1327.

معايب و نقايصدن منزهدر كتب سماويه‌يه ايمان ـ اصل تورات و انجيل يوقدر ـ آلده بولنان تورات محرف، انجيل ايسه صوكره‌دن يازيلمش بر كليسا ماريخيدر ـ قرآن كريمك برحرفي بيله تحريفه اوغرامامشدر .

آخرته ايمان اسلامك اركان اعتقاديه‌سندندر ـ آخرتك امكان عقليسي ـ فكر قيامت خصوصنده عقل وفلسفه‌نك ديني تأييدي ـ عدالت الهيه‌نك تجلي ايده‌جكي بركون البته اولهحقدر ـ آخرته ايمان حقنده (قائت) ك نقطهٔ نظري ـ مسئوليت وعدالت حسابرينك يوم آخرتك وارلغنه دلالتي ـ خلقت اولى ايله نشأه ثانيه‌نك مقايسه‌سي ـ بقا وابديته قارشي انساندهكي ميل فطري ـ آخرت مسئله‌سنده عقل وفلسفه‌نك وظيفه‌سي امكاني تحريدر ـ آخرتك وقوع وتحققي حقنده اخبار ونقول صحيحه‌نك لزومي ـ آخرتي انكار عقلك صلاحيتي خارجنده‌در ـ يوم آخرت حقنده انبياى عظامك تبليغاتي .

مسلمانلقده اخلاق واجتماعيات : ـ اخلاقك اساسي ديندر ـ صرف عقل اوزرينه مؤسس اخلاق عموم بشريت ايچون واجب الاتباع ـ اولاماز ـ اسلامك اخلاقه ويردكي اهميت عظيمه ـ اخلاقي ديندن باشقه اساسلره استناد ايتديرمك ايسه‌ين مهالك فلسفيه ـ فلسفه‌نك اخلاق ايچين كشف ايلديكي مبادي‌ني اسلام اهال ايتمشدر ـ اختيار وارادهٔ جزئيه ـ قدره ايمان مسئله‌سي ـ اسلامده مسؤليت مبدائي ـ خرستيانلقده‌كي معصوميت اساسيه نظريه‌سنى اسلام رد ايدر ـ پيغمبر بيله مسئولدر ـ اسلام نظرنده غيرمسؤل يالكز جناب حقدر ـ عقليونك اخلاقي وظيفه‌مبدائي اوزرينه استناد ايتديرملري ـ اسلامده وظيفه‌نك منشائي دين اولمسي ـ اخلاق خصوصنده فلاسفه‌نك اورته‌يه قويدقلري اساسلرى مسلمانلغك دها مكمل بر صورتده وضع وتقرير ايتمش اولمسي ـ عقايونك ، وظيفه ايچين ايقاى وظيفه ، قاعده‌سي ـ بوخصوصده اسلامك وضع ايلديكي اساس عالي ـ اسلامده سائق وظيفه‌نك درجاتي .

مسلمانلق اساسلرى : ـ مسلمانلق بوتون بشريتك ديني‌در ـ مسلمانلق بوتون انبيايي وكتب مقدسه‌يي تصديق ايدر ـ مسلمانلق معاملات دينويه‌يه متعلق احكامي‌ده محتوىدر ـ مسلمانلق عقله پك يويوك ومهم بر موقع ويرمشدر ـ مسلمانلقده تكفير مسئله‌سي غايت كوچكدر ـ مسلمانلقده تحكم ديني (سلطنت روحانيه) يوقدر ـ مسلمانلق تكامل بشري استهداف ايدر ـ حريت شخصيه مسلمانلقده پك يويوك اساسدر ـ مسلمانلق تكامل فردي واجتماعيي تأمين ايدر ـ مسلمانلقده مساحهٔ دينيه ، حريت مذهبيه مهم بر اساسدر ـ

اشبو مهم اثرلرك فيناللرى يكرمي بشر غروشدر . طشره‌ايچين يشر غروش پوسته اجرتي ضم اولنور .

★★

اتحاد اسلام

آمريقا پروفسورلرندن (لودروب ـ ستود وارد) ك اخيراً (يكي عالم اسلام) عنوانيله نشر ابتديكي اثر على وضياسيلي بك افندي طرفندن تورجه‌يه ترجمه ايديلش وساحهٔ انتشاره وضع اولونمشدر . شايان دقت افكار و طالعاني محتوى بولونان بو اثرك ماهيتي و آمريقا محررلرينك عالم اسلام حقنده تعمل دوشوندكلري حقنده برفكر ويرمك مقصديله مذكور اثرك (اتحاد اسلام) ، داثر فصلي اهميتنه مبني عيناً نقل ايده‌رز :

« اتحاد اسلام » فكري ، كه اك واسع معناسيله بوتون مؤمنين آراسنده‌كي يكوجودي وتساند حسي‌در ، تا حضرت محمد زماندن بري جاري وموجوددر ؟ او زمانده‌كه : حضرت محمد ايله اصحابي كنديلرينك نحو واتلافه‌اوغراشان وطنداشلرينه قارشي بربرينه حبل متين ايمان ايله باغلانمشلردى . حضرت محمده كوره ، مسلمانلر آراسنده برتساند اخوتكارانه اساس وقانونك موجوديتي اهميت فوق العاده‌يي حائز عد اولونمش وبو اخوتي قلوب مسلمينه اويله‌عميق ومتين صورتده وضع وتثبيت ايتمكه موفق اولمشدر ، كه : اوج عصرلق برمدت مديده‌نك مرورى بوحسي ، فرق اولنور صورتده تخفيف وتنقيصه سبب اولهمامشدر . بوكون برمسلمان ايله ديكر مسلمان بينده موجود رابطهٔ اخوت وتساند برخرستيان ايله ديكر خرستيان آراسنده موجود اولاندن چوق قوتلي‌در . شبهه‌سزمسلمانلرده بربرلريله شدتلي شدتلي مجادله‌لر ، محاربه‌لر ايدرلر . لكن بو مجادلات ومحاربات عادتا برطائفه غوغاسي ماهيتي نادراً تجاوز ايدوب خارجي وكفار تجاوزات واستيلالرى اوكنده همان ترك ويا تأخير اولنور حتال اسلاميتك ، تابعلرى اوزرنده‌كي نفوذ وتأثير فوق العاده‌سي بو درين حس وتساند واتحاد ايله قابل ايضاح‌در . باشقه هيچ بردين وعقيده يوقدركه : سالكلرى اوزرينه اسلاميت قدر صيقي ، قوى صوتده دست حكم وتفوذيني وضع ايتمش اولسون . اسلاميت ، خرستيانلقدن ، برهمن دندن بك عظيم ساحه‌لر ضبط ايتمش [۱] ، ماجي يعنى زردشتيلكي‌ده دنيا يوزدن قالديرمشدر [۲] . حالبوكه : هنوز هيچ واقع اولمامشدر ، كه : برملت بركره مسلمان اولدقدن صوكره دين محمدي‌يي ترك ايتمش اولسون ! أوه ، برملت اسلاميه ، مثلا اندلس اسلاملرى كبي محو ، قتل واحراق ايله معدوم ايديله‌بيلير ؟ لكن محو ومعدوم اولق طبيعي ارتداد ايتمك دكلدر .

[۱] اسلاميت ، پالكز برهمنلك وطن اصليسي اولان هندوستانده واسع ساحه‌لر قازانمقله قالمايوب جسيم (صوماترا) و (جاوا) جزائرينك سكنه‌سي‌ده دوغرودن دوغرويه دين اسلامه ادخال ايتمشدر ، كه : بورالرده دينى اولجه (برهمنيزم حكمفرما ايدى .

[۲] اليوم باشليجه مركزلرى بومباى شهرى اولان كوچوك هندوستان پارسيلرى جماعتى ، بوكون دنيا يوزنده زردشت مذهبندن قالانلرى‌كانه‌جاء‌در . ايران قطعه‌سنك يدنجى عصر ميلاديده مسلمان فاتحلر طرفندن ضبطى اوزرينه قطعهٔ مذكوره‌دن هندوستانه فرار ايدن زردشت دينى سالكلرى بوجماعتك اساسي‌درلر .

اسلامیتك اتحاد وتساندی ایکی مؤسسهٔ مهمه وحیاتیه ایله پك متین ونافذ صورتده تحت تأمینه آلنمشدر . بونلردن بری « حج » یعنی مکه ومدینه‌یی زیارت وظیفهٔ دینیه‌سی، دیکری ایسه « خلافت » در. غرب عالمنده حکمفرما اولان فکر عمومیه مغایر اولهرق، اسلامیتده تساند واتحاد تأثیرینی دائما نشر ایدن ، « خلافت »دن زیاده « حج » مؤسسهٔ دینیه‌سی‌در . حضرت محمد « حج » ی بر وظیفهٔ علویهٔ دینیه اولهرق امر ایتمش‌در ؛ وهر سنه لااقل ۱۰۰۰۰۰ حاجی ، جهان اسلامك هر کوشه‌سندن حرکتله حجازه واصل اولورلر . اورادهٔ « مکه » نك کعبهٔ قدسیه‌سی اوکنده ، هر عرقه ، هر ملته، هر لسانه، وهر حرث مدنیه منسوب الزلئك بربرینه تصادف ایدرك ، مشترك برحس دینی ، برآتش ایمان وجدی بجنده مزج اولورلر و« حاجی» عنوانی فخرینی حاملاً وطنلرینه عودت ایدرلر؛ بو اوبله برعنوان،درکه: صاحبی ایچین عمری اولدیغی مدتجه بوتون دیندا شلرینك حرمت وتکریمی جالب اولور . « حج »ك اهمیت ومعنای سیاسیسی آشکاردر. حج حقیقی ، ومسلسل بر « اسلامیت قونغره‌سی » در ، که : بو قونغره‌ده جهانك دورت کوشه‌سندن کلن مرخصلر طرفندن دین اسلامك مهام اموری مناقشه ایدیلوب مدافعه ونشر دین پلانلری وترتیباتی تنظیم ووضع اولور . ایشته بو ساحه‌ده‌در ، که :

تجدد اسلامی قوت وشدتله وجوده کتیرمك ایسته‌ین رؤسادن همان هپسی (یعنی عبدالوهاب ، محمد بن سنوسی ، جمال الدین افغانی ودها بر چوقلری) وظیفهٔ مستقبله‌لری امرینی غیرقابل مقاومت صورتده ایشیته‌شلردر .

خلافت خصوصنه کلنجه : خلافت ، خصوصیله ایلك کونلرنده معظم بروظیفهٔ تاریخیه ایفا ایتمش اولوب آنك ماجرای تاریخیسی ، مقدرات متبدله‌سیله یوقاریکی صحیفه‌لرده برنبذه تدقیق ایتمشدك .

خلافت ، بغدادك موغوللر طرفندن تخریبندن صوکره عادتا بر کولکه مثابه‌سنه ایتمش ایکن عثمانلی پادشاهلری طرفندن شوکت ، نفوذ وعظمتی تکرار احیا ایدلدی . عثمانلی پادشاهلری خلافت عنوانی اوستلرینه آلمشلر ، وبوتون دنی عالم اسلام طرفندن خلیفهٔ رسول الله طانمشلردی . بونکله برابر بواستانبول خلیفه‌لری ، مکه‌ده ویغداده عالم اسلامه حکم ایدن سلفلری درجه‌سنده حرمت وتکریم مظهر اولمادیلر . خصوصیله عربلرك نظرنده عثمانلی پادشاهلرینك خلافتی دائما بربطلان تاریخی ودینی کی کورونمش وبوایشه هیچ برزمان رضای تام کوسترمه‌مشلردر . شهه‌سزسلطان حمید ثانی خلافتك شهرت ونفوذ وشوکت قدیمه‌سنی اعاده‌واحیا ایچین حریصانه تشبثاتده بولندی ؛ لکن بوذاتك اکتساب ایتدیکی موفقیتلر ، خلافت عنوانك وارث اولدیغی تأثیردن زیاده اتحاد اسلام ، جهت جامعهٔ اسلامیت حسنك حاصل ایتدیکی جریان عمومی نتیجه‌سی ایدی . اتحاد اسلام حرکتنك حقیقی رؤسای عبدالحمیده قارشی یا صرف رسمی براحترام کوسترمشلر ؛ یاخود شیخ سنوسی کبی آچیقجه بروضعیت خصمانه آلمشلردی . بو حقیقت ، عبدالحمیدن برنوع اسلامیت (پاپا)سی کبی قورقان ، آوروپا عالمی طرفندن آ کلاشیله‌مامشدر . حتی بوکون بیله بر چوق غرب مدققینی اتحاد اسلام حرکتنك نقطهٔ خلافتده تمرکز ایتدیکنی ظن ایدرلر . وکورویورزکه : ینه برچوق آوروپالی محرر ومؤلفلر ، اتحاد اسلام حرکت معظمه‌سنك قادلرینی تاکوکندن کسمك ایچین خلافتك شوکت وقوتی غائب ایتمش عثمانلی پادشاهلرندمی قالماسی ، یاخود مکه شریفنه‌می نقل ویا بوسبوتون اورتادن قالدیریلماسینی موافق اولهجغنی کمال شوق وامیدله محاکمه ایدییورلر . بو شهه‌سز پك دار ودوشونجه‌سزجه برکافت‌در . خلافت مؤسسه‌سی بوکون عالم اسلامیتده البت مظهر حرمت وتکریم بولنیور . لکن دور اخیرك قورناز اتحاد اسلام رؤسای دها چوق واسع برپروغرام اوزرنده یوریییورلر . آنلرجه متحقق بولونیورکه: بوکون اتحاداسلام حرکتنك قوهٔ محرکه‌سی خلافتده دکل ، فقط « حج » کبی وشیمدی بحث ایلیه‌جکمز سنوسیه طریقتی کبی مؤسسات دینیه‌ده مندمج‌در .

شیمدی بوراده ، دوراخیرده‌کی « اتحاد اسلام » حرکتنك شئون ومقدراتنی مطالعه وتعقیب ایدلم :

اتحاد اسلام حرکتنك ایلك صفحه‌سی شبهه‌سز (وهابیلك) حرکتی ایدی . نجد خطه‌سنده عبدالوهاب طرفندن تشکیل اولنان وهابی حکومتی مکه ـ لیفه‌لرینك ، دینی دموقراسی: ماهیتده‌کی حکومتلرینك تام برنمودلی ایدی . وعبدالوهابك شوکتلی شاکرد وخانی اولان (سعود) ؛ متعصب معتقی ایکی بلدهٔ مقدسه اوزرینه سوق ایتدیکی زمان ، بوبلده‌لرك ضبطی ، بوتون عالم اسلامیتك تصفیه‌سی ، فتح وتوحیدی ایچین آتدیغی ایلك خطوه اولدیغنه قانع ایدی . وهابیلر بومعظم امللرینده مظهر موفقیت اولهمامقله برابر ، یوقاریده بیان ایتدیکم زجهله ، شمالی هندوستان وآفغانستان کبی مناطق بعیده‌ده درین تأثیرات سیاسیه اوياندیرمقدن کری قالمادی . بوتون بوحرکتلر عمومیتله حکومات سیاسیه‌نك انحطاط سیاسیه‌سنه وحکمداران اسلامیه‌نك تردی اخلاقلرینه قارشی برز پروتستو ماهیتنده بولندقلرندن هپ وهابیلك حرکتنك اقسام متممه‌سندن ایدیلر . هنوز اوزمان اوروپا ، اسلامیتك توركیه وهندشرقی خطه‌سی کبی چوق‌یاری اقسامندن باشقه اقسامنه جدی صورتده هجوم ایتمه‌مش اولدقلری جهتله بوحرکتلر غربلیلرك قوزقوسندن وآنلره قارشی کین ونفرتدن متولد دکلدی؛ یاقلاشان تهلکهٔ استیلای عالم اسلام هنوز ایجه حس ایتمه‌مشدی .

اون دوقوزنجی عصر میلادی اواسطنده ایسه حال ووضعیت اساسندن تحول ایتدی. فرانسزلرك جزایری استیلاسی ، روسلرك ماوراى

قفقاسی ضبطی ، انکلیزلرك بوتون هندوستانی ید حکملرینه آلمازی متفکرین اسلامیه یه قناعت ویردی که : اسلامیت حاکمیت غربیه آلنه دوشمك تهلکهٔ هائله‌سی اوکنده بولنیور . وبویله‌جه ، آنجق اوزمانده « اتحاد اسلام » حرکتی غربه قارشی شیمدی یه قدر محافظه ایتدیکی محصمانه وضعیتی اکتساب ایله‌دی . اول امرده غربه قارشی کوستریلن مقاومت غیر منتظم ، غیر مربوط ایدی . اوراده ، بوراده ، جزایرده کی عبدالقادر وقافقاسیه ده‌کی شیخ شامل کبی قهرمان شخصیتلر اوروپالی مستولیلره قارشی پك پارلاق وعظمتلی برصورتده جنك ایتدیلر . لکن ، بوذوات بوتون مسلمانلرك حرمت ، رعایت ودعالرینی جلب ایتمکله برابر مادی برمعاونته مظهر اولهمادیلر وبویاردیمسزلق یوزندن مغلوب اولدیلر .

غربه قارشی حس اولتان نفرت وخشیت علی الدوام تزیید شدت ایدیوردی ؛ ویبك سکز یوز یمش‌دن صوکرهکی سنه‌لر بوتون عالم اسلامك برتعصب شدید فعلی موجه‌سیله چالقاندیغنه شاهد اولدیلر . جزایرده ۱۸۷۱ قبائل عصیانی وقوعه کلدی ؛ بوتون شمالی افریقاده برجوق متعصب « ذوات مرتزه » تورهیه‌رك جهادلر وعظ وتوصیه ته کیریشدیلر که : یونانلردن الکبوبوکی سودان مصری ده‌وقوعه کلن مشهور مهدی اختلالی ایدی . بواختلال تا ، اون دوقوزنجی عصرك صوك سنه‌لرنده لورد (کیچنر) طرفندن (خرطوم) قصبه‌سنك ضبطنه قدر انکلتره حکومتنك الك شدتلی مساعیسنه قارشی مقاومت ودامهٔ موجودیت ایتدی . افغانستانده دخی مهم تهیجات تعصبکارانه حصول بولهرق همان هندوستان مسلمانلری تراسنده تأثیرات عظیمه حاصل ایتمش ، بوایکی خصوص‌ده انکلتره خیلی مزاحمه مال اولمشدی . آسیای وسطی‌ده (مرکزی‌ده) دخی ، مرکزی ذیقدرت (نقشبندیه) طریقتی اولمق اولوره عین ماهیتده برتعصب دینی حرکتی ظاهر اولمش ، بوحرکت شرقه دوغرو ، چین ایمپراطورلغی اراضیسی داخلنه یایلهرق کرك تورکستان چینی‌ده ، کرك چینك (یانان) قطعه‌سنده چین مسلمانلرینك پك شدتلی قیاملرینی واختلالرینی انتاج ایلهمش‌در . فلسطك هند شرقیسنده دخی براختلالات سلسله‌سی حادث اولوب بونلرك الك وخیمنی (آچین) حربی تشکیل ایلهمشدی . بوحرب اصلا یتمز صورتده اوزاتوب کیتمش ، حتی بوکون بیله تماماً نهایت بولمامشدر .

دور مذکورده حادث اولان تهیجات شدیدهٔ فعلیه واختلالیه‌نك الك نظره چارپان قطعه‌سی بونلرك ترتیبات وتشکیلات متقدمه‌دن محرومیتلری ایدی . بواختلالرك ، قیاملرك جمله‌سی سکنهٔ محلیه‌نك بردن بره سینه‌سنه صندن فیشقیرمش حادثه‌لر ایدی که : بوخلق شبهه‌سز عین ماهیتده آمال تعصبکارانه ایله آتشلنمش اولدقلری حالده اورتهیه مرتب برر پلان وضع ایدن ومعین بر پروغرامله توفیقاً حرکت ایلهین مرکزی بر رئیسدن محروم ایدیلر . بوقیاملر باشلیجه اسرار انکیز « مهدی »

عقیده‌سی نتیجه‌سی ایدی . مهدی ومهدیلك ، ایلك مسلمانلره تمامیله غیر معلوم ایدی ، قرآن کریمده دخی بوخصوصه عائد بر نشانه یا تصادف اولتهمایور . لکن احادیث نبویه‌دن مستبان اولدیغنه کوره پیغمبر ، (المهدی) عنوانی حائز بر ذات جهانه کله‌جکنی بوذاتك کرهٔ ارضی عدالت ورأفته دولدیره‌جغنی خبر ویرمشدر . ایشته بوسببدن اسلامك نجات عمومیسنی تأمین ، جهانی کماردن تطهیر ، وبوتون مسلمینك سعادت دائمه‌سنی تأسیس ایله‌یه‌جك اولان ملهم من الله برذاتك ظهورینه عائد اولان عمومی امید وعقیدهٔ مخصوصه حادث اولدی . بو عقیده تاریخ اسلامی صورت عمیقه‌ده متأثر قیلمش‌در ؛ مختلف زمانلرده برطاقم متعصب رؤسا وشخاص « المهدی ، صاحب الوقت والساعه » اولمق ادعاسیله خروج ایدوب مسلمان کتله‌لرینك جوشانی وآتشین حسن قبول واطاعتنه مظهر اولمشلردر ؛ نتیجه کیم : برطاقم « مسیح » لك دعواسی کودنه‌ده یهودیلری عین صورتله هیجانه کتیرمشلری . بناءً علیه آوروپالیلرك تسلط واستیلالرینه قارشی حس ابتدائی خشیت وفائده ویرمن حدت وشهور ایچنده بوتون اسلام کتله‌لرینك « مسیح » عقیده‌سنی آکدیران « المهدی » عقیده‌سنه جبههٔ امیدلرینی چویرمه‌لری طبیعی ایدی . لکن ، مهدی اختلالی‌ده حدذاتنده پایدار ودائم قالیجی بر قدرت ارائه ایده‌مه‌دی . بوعادتا بر صامان آلتی ایدی که : اوتهده بریده نا کهانی کال شدتله آلاوپاش اولمش ، صوکره بردن بره سوتوب یا کیلدقلرینی اکلایان مسلمان کتله‌لرینی اسکیدن فضله منکسر الجسارت وعاطل ترك ایله‌مشدی .

ایمدی ، بوتون بواحوال وحقایق ، اتحاد اسلام مفکوره‌سنك دها عقللی ومحاکه‌لی ساعیلری طرفندن ایجه فرق وادراك اولنمشدی ، اوروپانك مرتب ، منتظم قوت وشوکتنه قارشی محلی ودوشونجه سزجه یاپلمش الك شدید حرکات واختلالات تعصبکارانه‌نك نهایت مزلفهٔ عجز ومغلوبیته دوشمه‌سی حقیقتی متفکرین اسلامیه‌یی اقناع ایتمش ایدی که : اکر اسلامیتك اوروپا یوبندیرمقدن قورتیلماسی لازمسه اوزون اوزون استحضارانه ، مساعی وقوانك اول امرده ترتیب وتشکیلات مخصوصه التنه النماسنه لزوم قطعی واردر . بنه بومتفکرین تعقل ایتمشلر ایدی که : مسلمانلر ایچین اصول وطرز مساعی غربیه‌یی تتبع ایله‌یوب حتی غربیدن بر جوق شیلرك ، ثروت وشوکتنك‌ده اخذینی ایجاب ایدر . بوتون بونلرك‌ده فوقنده اسلق اوزره بنه بومتفکرین اسلام شوئی حس ایله‌مشلردی که : اسلامیتك غرب استیلا وتحکمندن تخلیصندن اول دوین بر تجدد دینی صفحه‌سی کچیرمك لازمدر وبوتجدد دینی دوره ویا صفحه‌سی کرك حریت وخلاص حربی ایچین وکرك آتی تعیب ایله‌یه‌جك تعمیرات وتشکیلات دوره‌سی ایچین موجودیتی لزم اولان قوای اخلاقیه وّ معنویه‌یی تولید وپرورشیاب ایله‌یه‌جکدر . ایشته بونقطه‌ده « اتحاد اسلام » طرفدارلری ایله اسلام حریتپرورانك (معتزلهٔ جدیده) نك مکفوره‌لری

سجود طور خشوعنده ، متصل سوپورور ؛
ایچنده روحی یانارکن یوزنده تر کوپورور !
دونر محیط نکاهنده توده توده دومان ،
بولوط کجرکی نجمك خیاط تورندن !

اوجاق طوتوشدی ، یمك پیشدی ،
— وارمی تیزه قایك ؟

کتیرده ایندیرهلم . .
— وار بویوکجه بر قاب ، آلیك .
یمك صیجاقدی فقط کیم طوروب‌ده بکلیه‌جك !
عمر چوچوقلره بربر یدیردی اوفلیه‌رك !
کسیلدی خیمه‌ده ماتم ، اویاندی روح سرور :
او یاورو جقلره باقدمکه اویناشوب طورویور !
عمر بو عالمی ، بی‌تاب ، سیره طالمشدی . .
دیدم : صباح اولیور قالقهلم . .
— أوت ، هایدی !
یارین امارته کل تیزه ، اوکله‌ین نی بول ؛
امیره سویلرز ، البته خیر اولور مأمول .
یوزی کولمشدی تیزه‌نك ، باقدق ،
بزده چیقدق وداع ایدوب آرتق .
هیچ کورونمکسزین کلوب کچنه ،
طوغری ایندك خلیفه‌نك أوینه ،
— شیمدی نرده‌یسه کون طوغار ، کیتمه .
دیکله‌دم بن‌ده : کیتمدم یرمه .
ایتدی آز صوکره صبح ولوله‌دار
اویویان شهری کاملاً بیدار .

اوکله کچمشدی ، چیقدی کلدی قادین .
— غالبا تیزه اویقوسز قالدك !
کیمدی اقشامکی ، اکلاینجه قاری ،
چیقه‌جق طوتماسهم همان طیشاری .
— تیزه عفو ایلدك دکلی نی ؟
— بویله کوستر فقط عدالتکی ...
— ایشته باغلاندی شیمدیجك نفقه‌ك :
آله‌جقسین هر آی کلوب بورادن .

صوك محمد عاکف

ورونجی قونفرانسی:

احوال مسلمین وعلما حقنده

بروسه‌ده علمیه قلوبنده

سیاح شهیر عبدالرشید ابراهیم افندی حضرتلری طرفندن
۱۵ نیسان ۳۲۶ پنجشنبه

افندیلر ، بورادہ ، مجلسکزده حاضر بولونان ذوات کرام مختلف صنفلره منسوب بولوندیغی جهتله بنده سوزی اوکا کوره سویلیه‌جکم . مع مافیه آرا کزده سوزك بعض یرلرینی آکلامیان آدملرك بولونمسی احتمالی‌ده واردر . یا مسئله‌نك رقتدن ، یا افاده‌نك قصورندن آکلاشیلهمیان سوزلر اولورسه خاطرده‌طوتارسکز ، صکره استیضاح ایدرسکز ، بنده کمال‌افتخارله ایضاحنه چالیشیرم . چونکه بوسبیله چوق وقتلر برکله قیل وقالی موجب اولیور . بر آدم بویله بریره کلدیکی زمان کمال دقتله دیکله‌ملی ؛ سوزلرك اولنی ، آخرینی بربرینه ربط ایتملی ، مجلسك اولندن نهایتنه قدر حاضر بولونملی‌در . بوقسه غفلتله پویان اولهرق‌دیکله‌مش ، نطقك اوتهسندن بریسندن برقاچ کله‌ایشیدیرده ، اعتراضه قالقیشیرسه بویله آدمك اعتراضه حقی اولهبیلیرمی ؟ دیکله‌مهمش ، بر ایکی کله نظر دقتی جلب ایتمش ، اوصره‌ده اویقودن اویانمش ، سیاق وسباق کلامدن ، سوزك کایشندن بی‌خبر . هر کلهنك موقعه کوره معناسی اولور ، اونی جمله‌لردن آییره‌رق سلاح تعریض مقامنده قوللانمق نه ادبه موافق اولور ، نه‌ده انصافه . باشمدن چوق کچدیکی وارده اونك ایچون مقدما اخطاره مجبور اولیوردم ، عفو ایدرسکز .

بنده‌کز اوتوز سنه‌در دیانت اسلامیه‌یه خدمت مقصدیله اوکه چیقان موانعك کافه‌سنه کوکس کره‌رك ؛ نه مشقت ، نه بلا کلیرسه هپسنه راضی اولهرق میدانه چیقمشم واوتوزسنه‌در بواوغورده مجاهده ایدرم ، اوغراشیرم . هیچ بردشمن قوتی‌نی بوفکرمدن کری چویره‌میه‌جکدر . . فکرم ، مقصدم ، امل دیانت اسلامیه‌یه صوك نفسه قدر خدمت‌در . مع مافیه انسان اولمق‌حسبیله بعضاً قصورایدرم ، خلاف‌شرع برحرکتده بولنورم ، فقط مطلم طوغرودر . بنه جناب حقدن لطف وعنایت بکلرم . چونکه بتون فکرم اسلامزك انتباه وتعالیسی‌در .

ایشته بن بومقصدله اوروپا شهرلرینه کیتدم ، بیوك ذاتلرله کوروشدم ، وفتیله ممالك عثمانیه‌دن‌ده اورایه برطاقم ذوات التجا ایدییوردی ، بلکه‌معالی برشی بولهبیلیرامیدیله‌بنده‌بالاختیارکیدییوردم ؛ بعض ذوات‌ایله کوروشور ، تعاطی افکارده‌بولنوردم . فقط برقاچ‌دفعه اوروپالیلرله کوروشدکدن‌صوکرا اونلردن کله‌جك خیردن ال چکمکه مجبور اولدم . چونکه اونلر کندی منفعتلرینی دائما بزم منفعتمزه تقدیم ایتمکده ایدیلر ، دها طوغروسی کندی منفعتلرینی بزم مضرتمزده آرامقده ایدیلر . بن بونی حس ایدنجه ال چکدم ، مسلمانلرك کندی آرالرنده برانتباه حصولنه چالیشمغی ترجیح ایتدم .

بونك اوزرینه اولا روسیه مسلمانلرینی ایقاظه غیرت ایتدم . ابتدای امرده بکا رفاقت ایده‌جك چوق آدملر ظهور ایتدی . چوق اصحاب همت بزه رهبر اولدی ، بیوك فداکارلقلرده بولوندیلر ، بزدن آیریلمادیلر . الحمدلله بواوتوز سنه ظرفنده چوق فداکارلر کوردك . بعضلری الآن مجاهده‌ایدییور . بعضلری‌ده ارتحال ایلدیلر . اوت ترك حیات ایتدیلر ، فقط استقبال اسلامدن تمامیله مطمئن اولهرق ، مسلمانلرك برظفر بولهجغنه ، تعالی وترقی ایده‌جکنه تمامیله کسب قناعت ایدرك اویله کتدیلر . واقعا هیچ برشی کوره‌مدیلر ، فقط استقبالی کورمش کبی ، حس ایتمش کبی ایدیلر .

او زمانلر درسعادتده وبجازه ایکی اوچ سنه‌ده برکره کیدوب کلیوردم . بعض سنه‌لرده برر بهانه ایله تمدید اقامت ایتمکدن کری قالمادم .

تشبثاتمزك هر برنده اصابت ایتدك ، دیرسهك یاکلیشدرم . بعض‌تشبثاتده چوق بیوك خطالر یاپدیغمزی‌ده آکلادق ، و بو خطامزی اعتراف ایتدك .

فقط بین العلما بر سوز واردر ؛ « مجتهد خطاسنده دخی مثاب‌در » دیرلر ؛ بز بو سوزی او مجتهدین عظامه حصر ایتیوب ، زمانمزده‌ده سعی و اجتهاد ایدنلره ، مطلبه خدمت ایدنلره‌ده تشمیل ایتملی یز . بویله اولورسه هیچ بر وقت مساعیمز بوشه گیتمز .

بوندن اوتوز کسور سنه مقدم سلطان عزیزك زمان خلافتنده مملکتمز اولان روسیه‌ده مسلطان عزیزك کیم اولدیغنی بیلمین آدملر چوقدی . دعا ایتدکلری زمان « روم پادشاهی عبدالعزیز » دیه دعا ایدرلردی . مقام خلافت کلمه‌سی هیچ خاطرلرده یوقدی . بوگون ایسه روسیه‌ده مقام خلافته کچن ذواتك اسملرینی بیلمین بر چوجق بیله یوقدر . مثلا محمد خان خامس » نام جلیلی ذکر اولوندیغی وقت خاطره مقام خلافت کلیر ؛ مسلمانلرك مقر سلطنتلری ، مرکز دیانت و وحدتری دیه دوشونولور . بونی خاطرلامیه‌جق بر چوجق بیله تصور اولهماز . ایشته اوتوز سنه ظرفنده‌کی ترقی یی بونکله موازنه ایده‌بیلیرسکز .

اصل مقصد ، افندیلر ، مسلمانلرك بوگون غایت مشکل بر موقعده بولندیغنی عرض ایتمك‌در . بو مشکلاتی بزم علما بوگونه‌قدر تمامیله کشف ایده‌مه‌مکده‌درلر . بلکه‌ده اکثر برلرده ، خصوصا شو ممالك عثمانیه‌ده علمامز کلیاً غفلت ایچنده‌درلر .

خارجده اولانلر ، بزم کبی روسیه‌ده ، هندستانده ، جاواده .. اجنبی ظلمی التنده چکنه‌نه چکنه‌نه سیاسته اشتغاله مجبور اولمشلر . بر درجه‌یه قدر کندی موقعلرینی ومرجعلری اولان بورانك موقعنی تقدیر ایتمکه ، اوکا بر قوت تخصیص ایتمکه موفق اولمشلر . بونك ایچون بوگون هر نره‌یه کیدرسه‌کز مقام خلافت عظما دنیلنجه دعا ایدرلر . بو دعایی ایتمین هیچ بر کویلی بیله بولهماز سکز ؛ نره‌ده قالدی که علماسی . عوامز بویله بوراسنك احوالندن خبردار اولمق اوزره غزته‌لره درت کوزله منتظر اولور . دولت عثمانیه‌یه عائد بر خبر آلیرسه کمال ممنونیتله یکدیکرینه تبلیغه چالیشیرلر . بعض کویلیلر برلشه‌رك غزته‌لر کتیردیرلر . صباحلین غزته‌یی الرینه آلنجه اوقومق بیلمینلر « چابق‌اوقو »دیه استعجال ایدییور . باش مقاله‌یی اوقومغه باشلارسه ، « طور . دییور ، اولا تلغرافه باق ، استانبولدن نه خبر وار .. »

ایشته بونلرك هپسی کوستریبورکه خارجده‌کی مسلمانلرك بورایه اولان ارتباطلری پك قوی‌در . فقط بو مقامی اونلر تقدیر ایدرلر . اصل بوراده تقدیر و تقدیس اولونمق لازم ایکن حالا بوراده :

— عجبا نه اولهجق ؟ ادارهٔ مشروطه نه‌در ؛ شریعته مخالف‌می ، یوقسه موافق‌می ؟

دیه خولیالره صاپمغه ، اونلری قفه کتابلرنده آرامغه قدر قانقیشیرلر . یونلر ، بویله خولیالر بزم طرفلرده هیچ بر وقت آغزه آلنمازلر . بز یکرمی سنه‌در استانبولده ادارهٔ مشروطه نه‌وقت اولهجق‌دیه بتون مسلمانلر بکلیوردق .

هم یالکز ادارهٔ مشروطه ایله دولت ترقی ایتمز ، اکر ملت ترقی ایدرسه او وقت دولت ترقی ایدر . ملت اویقوده اولورسه البته دولت‌ده سنه‌لر . دولت چرخی پاره ایله دونديکنی بیلمین وارمی ؟ حالبوکه بوگون پاره یوق . دولت میلیونلرجه لیرا استقراض ایتمکه مجبور اولیور . چونکه داخلده یوق . اکر قاصه‌سنده پاره اولورسه خارجدن استقراض ایدرمی ؟ ملت ترقی ایدرسه خارجدن استقراضه حاجت قالماز . بونك ایچون ملتك ترقیسی لازم .

ملت ترقیسی نه ایله اولور ؟ هیچ شبهه‌سز علم ومعرفتله . بوگون اکین اکیلهجك اولسه بیلنك اکدیکی ایله بیلمینك اکدیکی بر اولورمی ؟ طبیعی هر شیده ارباب آرانیر . هرشی بویله‌در ؛ اکر اربابی الندن کچرسه اونك منفعتی حقیله استحصال اولنور . اربابی اولمدیمی نه قدر چالشه نافله‌در . بونك ایچون اهالیزی ، ملتمزی هر صنعته ارباب یاپمق ایچون علم لازم ، معرفت لازم .

بو علم ومعرفت یولنه خدمت ایده‌جك آدملر کیملردر ؟ بزم مسلمانلرده ایمه صورسه‌کز خوجه‌لردر دیه‌جك . بنده اونی دیه‌جکم . فقط خوجه افندی کندیسی بیلمزسه نصل خدمت ایدر ؟ بوگون بتون مسلمانلرك کوزی خوجه افندیلره معطوف . هرخیری سزدن بکلیورلر ، بزدن انتظارایدییورلر .

و بزدن بکلمکده‌ده حقلی‌درلر . بز وظیفه‌مزی ایفا ایتمزسه‌ك یوم عدلده حضور رب‌العالمینده دوچار عتاب اولقدن‌ده قورتوله‌مایه‌جغز . حالز او قدر مشکل اوله‌جق ، که درجه‌سنی تعریفه حاجت یوق ، بیلیرسکز (یوم ندعو کل اناس بامامهم) بزم امامارمز ، ینه علمامزدر . بونی کیم انکار ایده‌بیلیر ؟

شو حالده هیچ شبهه‌سز ملته رهبر اولمق وظیفه‌سنی علما التزام ایتملی . ذاتاً وظیفه‌سی‌در . بونی التزام ایدنجه ارتق ینه اسکیسی کبی حلبی ، وقایه ، قدوری یه ، فلانه ... ایشی حصر ایتمملی . یالکز بونلری اوقودوب‌ده بونکله آدم یتشدیره‌جکز دیرسه‌ك فلاح بوله‌مایه‌جغمز کون کبی آشکاره‌در .

ثه نه یاپمالی یز ؟ اولا بز علما کندمزی بر یره طوپلامالی یز . بزمسلمانلرك الك بیوك بلامز آرامزده دوشن شو افتراقدر . برکره شونی قالدیرملی یز . اکر بویله افتراق اوزره قالیر ، قلبلرمزی بر یره باغلامایه‌جق اولورسه‌ق هیچ بروقت مطلوبه موافق خدمت ایده‌میه‌جکز . الك بیوك وظیفه قلبلرمزی بر یره باغلامق‌در .

ذاتاً معتقدانمزدن‌درکه الله بزم قلبلرمزی کعبه‌یه باغلامش ، که دائما قبلمز بر نقطه‌یه باغلی اولسون . اونك ایچون توجه ایتدیکمز زمان « الله اکبر » دیدیکمز کی هپمزك قلبی بر نقطه‌یه معطوف اولور . فقیر ، زنکین ، بیوك ، کوچك هپسی مساوی‌در . هپسی اللهك حضورنده بر مقامده طوریورلر . بوندن زیاده مساوات اوزره قورولمش بر اساس تصور اولنورمی ؟ تفکر و ملاحظه ایدن دیرکه : اصلا و قطعا اولهماز .

بزمده ایشته ذمتمزه دوشن وظیفه بو فکره خدمت‌در ، بز مسلمانلری بر نقطه‌ده جمع‌در . او نقطه‌ده مقام خلافت کبرادر . و بوکا خدمت ایده‌جك ذوات‌ده علمامزدر . بونك ایچون اولا علمامز کندیلرینی اصلاح ایدرك بر آرایه طوپلاملی . بویله طاغنیق یاشارسه ، جزئی بر مسئله ایچون اختلاف ، منافرت ظهور ایدرسه صوکرا دیانته کیم خدمت ایدر ؟ بزم یتمزده ، علما بیننده ظهور ایدن مسائل دائما جزئیات‌در . باری بر اساسلی اختلاف اولسه . بر آدم (وقیل) ایله فتوی ویرر . اوته‌دن بری چیقار :

— نه دیمك ؟ مفتی به قول وارکن (قیل) ایله فتوی ویرملرمی ؛ بویله شی اولماز .

دیرکن آل بر مجادله . مسئله نه ایچون ایمش ؟ علی اغانك اوکوزینك دریسی ایچون . ایکی پاره اهمیتی یوق . ایکی خواجه قوغا ایتمشلر ، ایش بویومش . اجنبیلری تسلط ایتدیرمکه موفق اولمشلر . خوجه‌افندیلر ، هرنه‌قدر آجی ایسه‌ده بویله‌در . زیرا چوق تجربه‌لر کچدی باشمزدن . روسیه‌ده چوق چالشدق ، اوتوز سنه‌در چالیشیورز ، طوپلانه‌جغز دیه . الحمد لله طوپلاندق . عکسی طرفنده قالان وارسه اونلرده درتدن زیاده دکلدر . الحمد لله علمامزك بصیرت کوزلری آچیلمشدر ؛ دینك ، ملتك تعالیسنه چالشمقده‌درلر . بوگون روسیه‌ده اون بیك مکاتب ، مدارس وارکه هپسی مسلمانلرك کندی پاره‌سیله آچیلمشدر ، کوی اغالرینك بش غروشیله . اون غروشیله میدانه کتیرلمشدر . حکومت بر پاره بیله ویرمه‌مشدر . روسیه کبی مستبد برحکومتك اداره‌سنده بولونان سزك دین قارداشلرکز کندیلرینی اونك شردن محافظه ایچون بوقدر چالشیرلرسه سزکه بوراده هیچ برمانع یوقدر ، برکویه کیدرده تعلیمانده بولورسه‌کز هانکی محمد اغا وارکه چیقسون‌ده « بن بونی قبول ایتم » دیسون ؟ هیچ کیمسه تصور اولونماز . الحمدلله بو عمامه سایه‌سنده هر نره‌یه کیتمك‌ه ذره‌قدر فتور مز اولماز . قان ایچروسنده بولونان آرناوودلره قارشی چیقسه‌ق قرق بیك آرناوودی قرق خوجه طوردورر . [هرکس اغلاپوردی ! الله بزه بویله برنعمت ویرمشکن بوگون مؤمن قارداشلرمزك قانلرینی دوکدیرملی‌میز ؟

— یاهو نه یاپیورسکز ؟ نه‌در بونفاق ؟ دینی محوه وسیله‌می اولق ایسترسکز ؟

دیه قرق ، اللی ، یوز خوجه اورالره دوکولهلم . او ساعات تسکین اولور . فقط مع‌الأسف ، بوز بیك کره تأسف ، بویله یریزده ایکی کلمه سویلمکه اقتدارمز یوق .

— عجبا آرناوودلقدن نه خبر کله‌جك ؟

بعض شیلری اکمال ایتمك ایسته‌یورم . مع‌مافیه سیاحتمه دائر معلومات ومشهوداتی بویله بر قاچ قونفرانسده تماماً سویلك ممکن دکلدر . فقط پك مهم جهتلرینی ، خصوصیله اسلامه عائد قسملرینی براز دها تشریح ایتمك ایسته‌یورم .

سیاحتمك اولی ترکستان وبخارا جهتلری ایدی . او جهتلرده تماماً دولاشدم . فقط اورالرده اون بش سنه اول‌ده جولان ایتمشدم . اوکا نسبتله بو صوك سیاحتمده اوجهت مسلمانلرنده بیوك بر انتباه کوردم .

بخارا پك اسکیدن بری برمنبع علم ومرقد علمای اسلام اولق اوزره مشهوردر . بو علم ، او زمانلرده بخارای شریفده « شریف » عنوانی ویردیره‌جك درجه‌ده بر خدمت ایتمش ؛ وبو شرافت اوکا بر اضافت ابدیه اولهرق قالهجقدر . اوجهت اهالیسی بخارانك اسمنی ذکر ایتمکاری زمان « بخارای شریف » دیرلر . فقط شیمدیکی زمانده او شرافت قالمامشدر . مع‌مافیه او صفت او اسمده حالا باقی‌در . چونکه بوکون مفسرین کرام‌ایچنده الك مشهور اولانلری اوراده یتشمش ؛ فقهانك ، محدثینك الك مشهورلری او محیطك آغوش عرفانده پرور شیاب کمال اولمش . . اونك ایچون اویر شرافت صفتنه کسب استحقاق ایتمش ، فقط بوکون عجبااواستحقاق باقی‌میدر؟ اورالرینی کورمه‌ین ، اورانك احوالنه دائر خبر آلمیانلرجه الآن باقی‌در . مع‌مافیه تشکیلات قدیمه ینه‌وار . مثلا مدرسه‌لر طوریور ، واورالره دوام ایدن‌طلبه‌نك مقداری‌ده لااقل ۲۷,۰۰۰در . بن مدرسه‌لری بربربر کزه‌رك تعداد ایتدم . بلکه زیاده‌ده وار . لکن تعطیل مناسبتیله برقسمی خارجده اولدیغندن بن اوقدر صایه‌بیلدم .

فقط ، وا اسفا ، بو بیکرجه طلبه‌نك عزیز عمرلری هباءً منثورا اولوب کیدییور . یکرمی ، اوتوز سنه تحصیل وتدریسده بولنورلرده نتیجه‌ده ینه بر شیدن خبرلری یوق . یالکز « الحمد » کله‌سنی ایکی سنه تدریس ایدییورلر . بر کتابك مقدمه‌سنی یکوب مقصده طوغرو هیچ بر وقت کیرمه‌مشلر . دائما دیباجه ایله اوغراشیرلر . کندیلرینه صورارسه‌کز ، « استخراج مسائل ایچون بر مطالعه استحضار ایده‌جکز . » دییورلر . حالبوکه ملاحظه اولونملکه بو اوغورده یکرمی یدی بیك شبان اسلامك عمری محو اولوب کیدییور . بونلر او قدر اوقومقله برابر ، یکرمی اوتوز سنه چالیشه‌رق علمه‌خدمت امیدیله‌برابر ینه‌دیانت اسلامیه‌دن کلیاً بی‌خبردرلر . نتیجه‌کیم آزه‌لرنده مشهور ضرب مثللری واردرکه نماز ، اوروج قضا ایله قالیرسه (یقضی هیلاهو) دیرلر . یعنی - فعل مضارع مجهول بر کلمه‌ی معلوم اوقویه‌رق - قادین قضا ایدر ، ارکك ایتر . . معناسنی ویررلر . حالبوکه بو مسئله بتون متنسبین فقهیه تماماً معلوم‌در . یعنی او درجه جاهل ایمشلر . یکرمی اوتوز سنه عمرلرینی نه‌یه صرف ایتدکلرینه خبرلری یوق . باقکز غفلت نه‌درجه‌یه کتیرمش .

فقط شو قدر وارکه طلبهٔ علومك مطالعه ایله مشغول اولمسی ینه‌فکرده بر استعداد بولوندیغنه دلالت ایدییور . بری طرفدن برشی سویلنیرسه آکلامق استعدادی وار . فکر محدود اولمسی مناسبتیله اونی اکثر اوقات سوء استعمال ایدییورلر .

بن بخارایه کلدیکم زمان علما ایله ، طلبه ایله بعض اجتماعلرده بولوندم . فقط بویله قونفرانس صورتنده دکل ، مواعظ شکلنده ، جامعده اونلره خیلی نصیحتلرده بولوندم . روسلرك تسلطندن حکایه‌لر نقل ایدرك ذهنلرینه بر نوع انتباه ویرمك فکریله بعض شیلر سویلمشیدم . ایکی کون ظرفنده شهرك ایچنی « اوراق مضره » (!) ایله طولدورمشلر . بوکون روسلره عداوت شویله اولور ، بویله اولور . . دیه حربه حاضر اولمشلر . اوچیوز سنه اویومش بر ملت اوچ کون ایچنده قالفدی . ایشته استعداد اولمسی حسیله عصرلرجه کورك‌مش ذهنلری برکون ایچنده ایرانه‌بیلیر ؛ فقط جهالت ینه یاکلش بوله سوق ایدییور . کندی موجودیتلرندن ، وارلغلرندن جزئی بر شیلر اکلاتجه « بزده انتباه وار . یورویه‌لم . . . » خولیاسنه ذاهب اولورلر . حالبوکه بویله بر قاچ جزئیاتی بیلمکه انتباه دینه‌مز .

بزم روسیه مسلمانلری ۲۵ ، ۳۰ سنه‌در کندیلرنده بر انتباه وار ظن ایدییورلر . واقعا بخاریلره نسبتله برنوع انتباه واردر . فقط نفس‌الامرده بزه لازم اولان حقیقی انتباه یوقدر . بزه لازم اولان انتباهی اوتوز سنه‌در ، حالا میدانه کتیره‌میز . دها مطلوب درجه‌یه کلمشلردر . وکیله‌لری‌ده اوزاقچه‌در . یونکله برابر افکار عمومیه ترقی لزومنی حس ایتمشدر . بتون روسیه‌ده‌کی مسلمانلر برای تحصیل هرطرفه طاغیلمقده . بوکون الحمدلله یالکز استانبولده یوزلرجه طلبه کوروللکده‌در . اولجاده کلیردی ، فقط بر بوله‌مازدی ، « تاتاردر » دیه‌سوررلردی . لکن شیمدی الحمدلله اوورطه‌دن قورتولدق . دین وقان قارداشلرمز بوتون قوالرینی بزه آچدیلر . یونك ایچون بز عموم عثمانلی‌ملتنه منتدارز . کرك قلب ایله ، کرك لسان ایله عمومه خصوصی بیان تشکره بورجلویز .

تورك دییورسه‌م‌ده ، تورك ، تاتار دیه آیری غیری قوم اعتقاد ایتمیه‌لم . ایکیسی بر قوم‌در . جرمان انتوغرافلرندن مشهور « فیشر » دییورکه : سبریا تاتارلرینك اصلی عثمانلی تورکلریله بر اولدیغنده - انتوغرافیا نقطه‌نظریله اولسون - شبهه یوقدر . یونی تاتارلرده انکار ایده‌مز . یونك ایچون شیمدن صوکرا تورك ، تاتار دیمکه حاجت یوقدر . هپسنه « تورك » دیه‌جکز . بناءً علیه روسیه تورکلری عثمانلی تورکلره یوحمایه‌وقبولدن طولایی‌متشکردر .

بزم بخارادہ وترکستان چینی‌ده‌کی تورکلر روسیه‌نك تضیق التنده‌چکدکنه چکدکنه بردرجه‌یه قدر ، اون بش یکرمی سنه اولکی حالنه نظراً ، برنوع انتباه کلمشدر . مع‌مافیه بو انتباه حال ابتدائی‌ده‌در . هر هانکی شهره‌وقریه‌لره کیدیلرسه ابتدائیه مکتبلری کشاد اولونمقده اولدیغی کورولور ، واولونمشلری‌ده پك چوقدر ، یونکله برابر استقبالرینی‌ده دوشونمکه باشلادیلر .

بو جهتلر ملاحظه ایدیلرسه شوق ومعنویتمز آرتار .

سوزبکلرده بر استعداد تجاریه‌ده وار . حتی بزم روسیه‌ده‌کی مشاهیر تجاران پیننده مشهوردرکه ترکستان مسلمانلرینه « یهود هذه الامه » دیرلر . تجارتده یهودیلردن زیاده استعدادی اولدقلرندن کندی‌پنلرنده قونوشدقلری زمان بویله دیرلر ، یعنی « او قدر تجارتده استعدادلری وار . . . » دیمك ایسترلر .

موسقوه الك بیوك تجارت‌مرکزی‌در . روسیه‌لی تورکلردن ۴۰ ، ۵۰ بیوك تجار بولنور . فقط بخاوالیلردن ایکی ، اوچیوز تاجر وار . وبتون تجارت مرکزلرنده‌ده بخارالیلر غایت ترقی ایتمکده‌درلر . کندی مملکتلرنده‌ده الك بیوك تجارت ینه کندی اللرنده‌در .

هرنه‌قدر آسیایقادن پاموق تجارلری کلسه‌ده اولا بخارا تجارینك النه‌دن کچه‌رکچه اجنبی النه کیره‌مز . ایسترسه اوراده اجنبیه صاتار ، ایسترسه‌مرسه تا اونده‌یه ، آسیایه قدر کتورر . نیویورقده ، مانچستره کندیلرینه میدان آچمشلر . تجارتجه استقبالری غایت پارلاقدر . هرنه‌قدر علماً کری قالمشلرسه‌ده استقبالری بزم روسیه تورکلرندن غایت پارلاقدر . دیانت‌مسئله‌سنه کلنجه بو خصوصده اتفاقلری تامدر . امر معاشده آیریلسه‌لرده دیانتده برلشیرلر . آزه‌لرنده‌کی حبل دیانت پك متین‌در . بو اعتبارله استقبالری پارلاقدر .

استقبالرینه عائد فنا بر جهت ، قراکلق بر نقطه وارسه اوده روس حکومتنك بیکلرجه عائله روسلری اونلرك ایچروسنه هجرت ایتدیرمسی مسئله‌سی‌در . الك جاهل روسلر بتون ترکستانك ایچروسنه ، مسلمانلرك اورته یرینه یرلشمکده‌در . هرسنه ایکی یوز ، ایکی یوز الی‌بیك آدم بخاراجهتلرینه حکومتك جبریله نقل مکان ایتمکده‌در .

مع‌مافیه بو هجرتك اوراده‌کی مسلمانلره ضرری اولمقله برابر فائده‌سی‌ده یوق دکلدر . مضرتی وار ، چونکه برلرینه روسلر مالك اولیور . فائده‌سی وار ، چونکه بونلری کوردکجه انتباه حاصل اولور . روسلرك او قویو وتیزبل جهالتی کوزونجه بونلرعلمه‌رغبت‌ایدرلر . روسلرك جاهلکی ذاتاً بتون دنیاجه مشهوردر . اونلر نره‌یه کتسه‌لرینه اویله‌جهالت ایچنده یوزه‌چکلردر . زیرا روس ملتی کندیلکندن مکتب آچماز . حکومت آچارسه وجبرایدرسه او وقت چاره‌سز کیدوب کلیرلر . بو درجه متعصب جاهللردر .

اما مسلمانلردن چوق امیدمزوار . ان‌شاءالله فطرتلرنده مرکوز استعدادی اظهار ایدرك الك عالی بر درجهٔ ترقیه واصل اولورلر . بوراسنی بیلمیوردم ، اما بزم طرفلرده همان هر قریه‌ده مسلمانلرك ایی کوتو بررمکتباری بولنور .

بزم مملكتمزده اون بش خانه‌لی برکوی وارسه مطلقا بر مکتبی‌ده واردر. حتی کوچیه حالنده طولاشان قازاقلر وار ، اونلر ایام صیغیده بر ایکی خانه برلشه‌رك بر معلم طوتارلر ، چوجقلرینی اوقوتورلر . اودرجه علوم دینیه‌یی چوجقلره بیلدیرمك ایچون چالیشیرلر . معلملر بحق معلم اولسه آز زمانده تمامیله نور ایده‌جکلری شبهه‌سزدر . ایشته بو اسکی زمان اصولیله برابر ینه بر درجه‌یه قدر اوقوبوب یازمق جهتنی تأمین ایدرلر . بو جهتله روسیه مسلمانلری روسلردن کری قالمایه‌جقلردر . بلکه مسلمانلرك استقبالاری دها پارلاقدر .

ظاهراً هرنه‌قدر رجال دولت روس ایسه‌ده عمومیتله باقیلیرسه روسلرك معیشتنه نسبتله مسلمانلرك معیشتی دها ایی‌در. یونك ایچون قومشو روسلر اهتدا ایتمکده‌درلر . قومشوسنه باقار ، کورورکه مسلمانلرك حالی خرستیانلرك حالنه نسبتله چوق مترقی . برکره مسلمانلرك اولری کوزل وتیز . حالبوکه کندیلرینك کوپکی‌ده اوراده ، طوموزیده اوراده . [خنده‌لر] . واقعا عوام ، فقط نه‌قدر اولسه ینه بر ادراکی وار ، دوشنیور ، بولندیغی دین بوحاله سبب اولور ، دیر ؛ اسلامیتی قبول ایدر .

حتی غزته‌لر یازمش : سنه‌ده الی بیك روس اسلامیتله مشرف اولیور ، دیه. واقعا بو مبالغه‌در ؛ فقط هرحالده بر قاچ بیك کیشی مسلمان اولیور . اونك‌ده سبی ایشته قومشولق تأثیری . خدمتجیلرمزك چوغی‌ده روسلردر. مسلمان عائله‌لری ایچنده بولنورلر ؛ تمیزلکی ، سادتی کورورلر، قلبلرنده بر انجذاب حاصل اولور. چونکه دین‌اسلام ، بر دین فطری‌در. طبیعته . فطرته موافق کلیر . کورور ، آکلار ، مرور زمانله مسلمان اولور کیدر . معلوم ، مسلمانلرده میسیونرلك یوق ، قبول ایدنلر هپ کندیلکندن .

شیمدی ینه مانچوریا‌ده کی مسلمانلره نقل کلام ایدیبورم. اولکی قونفرانسده انلر حقنده بعض معلومات ویرمشدم . حقیقة اونلرك احوال دینیه‌لری غایت تذبذبده‌در . بوندن اوچیوز سنه مقدم دسوقیلری عرب لسانندن چین لسانته ترجمه ایده‌جك آدم بولنورکن بوکون سورهٔ فاتحه‌یی اوقویه‌جق آدم بولونه‌مایور. بالطبع سامعین کرامك خاطرینه کلیرکه : عجبا بو قدر تدنی نه‌دن ایلری کلمش ؟ وبونك نتیجه‌سی نه‌اولمق ؟

البته نتیجه‌سی وخیم‌در . جهالتك نتیجه‌سی ـ معاذاه ـ کفردن باشقه نه‌در؟ اماسبب نه‌ایمش بوحاله کلمسنه ؟ یونك سبی‌ده ، یه تحقیق ایتدیکمه کوره ، برزمانلر علما وارمش . علوم دینیه‌ده غایت کامل فاضللر یتشمش . یونی او کتابلرکوستردیکی کبی اصول تدریسده تعقیب ایتدکاری طریقی‌ده کوستریبور . چونکه اوقودقلری کتابلر بتون دیار اسلامیه‌ده معروف اولان وتعقیب ایدیلن کتابلردر. فقط صوکرا هرنصلسه برطرفدن چین تسلط ایتمش، أزمکه چالشمش، دیکرطرفدن‌ده علمای اسلام بعض خولیالر ایله اهالیی اوقوبوب یازمقدن منع ایتمکه چالیشمشلر . بوحقیقت بوکونکی افعال واطواردن نمایان اولیور . چینده‌کی مسلمانلرك احوالنه‌دقت اولونه‌جق وکندیلرندن صورولمه‌جق اولورسه، دیبورلرکه: علما سبب اولدی .

— نیچون علما سبب اولدی ؟

بوکون بخارا وترکستانده اهالینك کافه‌سی علمانك آغزینه باقار . علما چالشدقجه واجتهاد ایتدکجه اهالی‌ده اجتهاد ایدر ، چالشیر . سائر مملکتلرده‌ده بویله دکلی ؟ بوراده ، هندستانده ، چینده و سائر دیار اسلامیه‌ده نه‌وقت علما چالشمش ، اجتهاد ایتمش‌سه ملت اسلامیه ترقی ایتمش . ونه زمان علمایه بر ملال ، برفتور کلمش ، مساعی‌نی توافل ایله اشتغاله حصر ایتمش‌سه ملت اسلامیه تدنی ایتمش.. بوتوافل ایله اشتغال ملتی فرائضدن اوزاق دوشورمش. فرض‌اولان کسیلر. اخوتلرواردی. فرض‌اولان برچوق تعاون‌وتناصرلرواردی؛ بونلری هیچ برواعظ نه‌مسجدلرده ، نه‌سائر محللرده سویله‌مه‌مش ، یالکز « توافل قیل ، جنته کیت » پروغرامنی ویرمشلر .

حضرت پیغمبر افندمز اصحاب کرامه دیبوردیکه : « سز بکا باقه‌رق توافل ایله چوق اشتغال ایتیکز. قورقارم که صوکرا سزه ملال کلیر. (ان‌الله لا یمل حتی تملوا) توافل ایله اشتغالکز مساعی دنیویه‌کزی اخلال ایده‌جك درجه‌ده اولماسون ... » دیه منع ایدردی .

ایشته بونوافل چوغالدیغی ملته اوقدر ملال کتیرمش‌که شیمدی فرائض اشتغال ایدنلر مانچوریاده آز بولنور . بوحالك نهایتی ایکیدن خالی دکل : اونلری بیوك براقتیاهه سوق ایده‌جك ، یاخودده ـ خارجدن برامر یتشمزسه ـ معاذاه کفره سوروکلیه‌جك . نعوذبالله ، جهالتك نهایتی بودر

نره‌ده اولورسه‌ق اولسم بو عطالت ، بو تنبللکلری اوزرمزه یوکلنه‌کیدرسه‌ك حالمز پك آجینه‌جق ، پك اغلانه‌جق درجه‌یه واره‌جقدر . ایشته چینلیلرك اعتقادی بوکون بو مرکزده‌در :

— علما بزی بوحاله کتیردی ، بزی دنیادن تنفیر ایتدیلر. چالشمه‌دن منع ایلدیلر . چالیشمادق ، تنبل تنبل یاشادق . عاقبت بوحاله کلدك . بوکون دیکر ملله‌لر قارشی ذلیل ، اسیر ، محکوم قالدق ... بزی یالکز حمالقه‌قولانیرلر . میلیونلرجه خلق بویله حضیض اسارتده ایکه‌یورز . .

بن یوردکم صیرلایه‌رق ، قلبم آجیه‌رق بوحقیقتی اوملندن تلقی ایتدم اونك ایچون عموم مسلمانلره بوحقیقتی سویلمکی کندیمه بروظیفهٔ مقدسه عد ایدرم .

مانچوریاده عمومیتله مسلمانلرك مقداری پك چوق دکلدر. اولسه‌اولسه نهایی اوچ ، درت میلیون . معمافیه بونلرك بوصورتله جهالتده قالمری بزم اعضامزدن بر جزئمك أولمسی ، غائب اولمسی‌در . حضرت پیغمبر افندمز (صلعم) بیورمش که : مسلمانلر برجسد ر (المسلمون کالجسد الواحد اذ اشتکی بعض اشتکی کله) بر جزئی خسته اولونجه کلیسی خسته‌اولور. بونك ایچون اونلر پك آجینر .

مانچوریایه ملاصق « شانسی ، قانسو ، شینسی» اسمنده اوچ ولایت وار ولایتلرده‌علما کثرتله بولنور بونلرمتدین برقوم‌درلر. دیانتی بحق ایفا ایتمکده‌درلر علماده نه‌وارسه بوراده وار. معمافیه اوعلماده اوقدر غفلته طالمشلرکه یانی باشنده‌کی بومانچوریا مسلمانلرینك حالنه هیچ باقه‌مایورلر. بونلرجهالت دریاسنه باطمشلر بونلری قورتارمق ، دیه هیچ ملاحظه‌لرینه بیله کتیرمیورلر . بوغفلت کافه‌سنك تعمم ایتمش .

اورادن ، چینك علم مرکزی اولان (لانجی جو) ولایتندن تا چینك جنوبی‌ده (یونانسی) حدودینه قدر کاملا بر تورك سلاله‌سی عصری‌در ولسانلری‌ده. تورك لسانی‌در . بوکون استانبولك تورکلری ، خلاف فرض اولمرق ، اورایه دوشرلرسه بلا مشکلات اونلرله اکلاشه‌بیلیر. قزان تورکلریله اکلاشمقده مشکلات چکر ، اونلرده چکمز. دیللرمز اودرجه یاقین‌در. التی یدی میلیون تورك عصری برمرکزده بولنورلر . وچینك اك قیمتلی ، اك معتمد طائیدینی قوم بونلردر . فقط بونلرك ایچنده بالنسبه علما بولوندینی کبی متنبه ، منور آدملرده وار. روسیه‌یه ، ژاپونیایه کتمش کیمسه‌لرده بولنور . بونك ایچون استقبالده اول‌باول انتباه اومرکزدن، اوراده‌کی تورك اقوامندن چیقه‌جقدر .

بو ، دلالت ایدرکه « تورك ـ تاتار » اقوامی من القدیم دیانتی محافظه ایچون غیرت ایتمشلر. هرنه‌اولورسه اولسون، هرنه‌حالده بولنورلرسه بولنسون کندیلرنده بر دیانت ، برتعصب دینی کورولور . بونك ایچون استقبالده جغرافیامزی ملاحظه ایده‌جك اولورسه‌ق اوقارداشلر استقبالمز ایچون بزه لازم ومعین اوله‌جقدر .

اونلری بی خبر براقتیغمز هیچ وجدانه صیغماز . اونلر بزدن اوقدر بی‌خبرکه عثمانلی دیه‌کز هیچ بر شی اکلامازلر . اونلر ، بزه روم پادشاهی، روم خلیفه‌سی دیرلر . بو اعتقاد اونلرده قالمش . حتی چین مسلمانلرنده‌ده بویله . وقتیله عبدالحمید زماننده علی رضا نامنده بر ذات اورایه کیتمش ، « روم خلیفه‌سنك وکیلیم » دیمکه مجبور اولمش . عثمانلی اسلام خلیفه‌سی دیه‌مش . بشقه درلو کندینی اکلاتمامش . واوملت بزم ایچون، تکرار ایدرم، استقباله غایت لازمدر. اونلر بزم عرق ، دین وقان قارداشمزدر . بوناه‌کی علمادن بعض ذوات اونلرك ایچنه کتمه، اخوت دینیه ونسبیه‌مزی اونلره اکلاتمقه‌رق قابلینی جلبه چالشمه اونلر جان ایله اتباعه حاضردر . ایچلرنده زنکین بولونماز ، فقط فقراده بولونماز . چین حکومتی بتون قوهٔ عسکریه‌سی میاننده یالکز اونلره اعتماد ایدر . بونلر هرنه‌قدر عفو اولنور ایسه‌ده ، تورك ملتنك ، اوروپا اورته‌سنده برملتك اونلردن غافل اولمسی

اوروپا حكومتلرينك وبالخاصه انكلتره خارجيه ناظرينك قلبي وجوديتك صاغ طرفنده بولنمش اولديغنه اينانمق لازم كلير . »

آرتق حقيقتك بوقدر ترجماني اولان موسيو مورغان شوستر شو افاده‌سيله سياست دوليه‌نك بالخصوص اوروپا محيطنده‌كي اكسيوك برزكني بيان ايتمش اولور .

بنابرين عالم مدنيتي تدهيش ايدن منافع خسيسه نتيجه‌سنده مسلمانلره روا كوريلان بو اضمحلال پيلانلرينى مدنيتك غرب محيط اجتماعيسنده اختراع ايديش بر سياست ظالمانه ديه تلقيب ايتمكدن بشقه چاره يوقدر.

ارتق تصلب اوروپاده درجهٔ افراطيه‌ا كلامق ايچون پاپانك مقدس تسبيحلرى ايتاليا زرهايلرينك ديركارينه تعليق ، آوستريانك‌ده مالپسورلرله مناسبات مذهبيه‌سنى وسيلهٔ مداخله اتخاذ ايدرك قتوليكلك نقطهٔ نظرندن حمايه‌يه قالقشمسى بزم ايچون عبرت بخش بر درس تشكيل ايتسه كركدر .

ظن ايدرم بوقدر براهين واضحه‌يه نظراً شرق مسئله‌سنك بردين ومنفعت غوغاسندن عبارت اولديغى و اياصوفيه قبه‌سنى ناقوس صدالريله دولدورمق ارزو ايديلديكى ا كلاشيلير.

السيد محمد الطاهر

پانسلاميزم

عرب ادباسندن خيراه نام ذات پانسلاميزم حقنده (ن) غزته‌سنده يازديغى بر مقاله‌ده بروجه آتى بعض معلومات ويريبور :

« (پانسلاميزم) فكرى بالخاصه (١٨٣٩) سنه‌سنده افغانستانده تولد ايتمش اولان جمال‌الدين افغانى نام ذات طرفندن نشر و تعميم ايدلمشدر . مومى اليه اوروپانك بر چوق مملكتى طولاشدقدن صكره استانبوله كلهرك (١٦٩٧) سنه‌سنده پوراده وفات ايلمشدر . حتى پارسده بو مقصد ايله بر غزته نشر ايلمش ايسه‌ده بالآخره انكلتره‌نك مداخله‌سى نتيجه‌سى اولهرق قپادلمشدر .

حقيقت شوندن عبارتدركه اليوم هيچ بر مديره مالك اولميان پانسلاميزم ، عمومى بر ساحه ويالكز محررلر ايله مطبوعاتك دائرهٔ تدقيقاتنده قالمشدر . اسلام مطبوعاتنك قسم اعظمنى تشكيل ايدن عرب غزته‌لرى بتون كرهٔ ارضده حس اولنه‌جق درجه‌ده تعمم ايلمشدر . اسيا ، آفريقا ، آمريقا واوروپاده وحتى اوقيانوسياده يكديگرينه غير مساوى مقداردە عرب جرائدى موجوددر . اليوم حال ابتدائيده بولنان بوغزته‌لرك هم فوائدى وهم ده مخاذيرى واردر. جرائد مذكوره‌ده بكى حوادث بولنمبور ايسه‌ده بونلر هم نفسلرينه حاكم بولنمقده وهم على الاكثر افكار عموميه‌يى وجوده كتيرمكده‌درلر ، شيخ عبده‌نك حين وفاتنده تلميذلرينه توصيه ايلش اولديغى پانسلاميزم اوج واسطهٔ اجرائيه‌يه مالك اولوب بونلرده قونغره ، مطبوعات و تعليم وتدريسدن عبارتدر . بالجمله مسلمان عناصرى جامع اواق اوزره بر قونغره تأسيس ، هرزمان پانسلاميزمك اخص مقاصدندن برينى تشكيل ايلمشدر . ايلك تصور ايديلن پانسلاميزم قونغره‌سنك عقدايديله‌ديكى يوقاريده ذكر ايدلمشدى.

بر قاچ سنه اول قريمده باغچه سرايده منتشر ترجمان غزته‌سى مديرى اسماعيل غاسپرنسكى قونغره‌نك مصرده انعقادينى تكليف ايتدى مصرليلر تكليف واقعى كمال خواهشله قبول ايده‌رك بتون عالم اسلامه دعوتنامه‌لر كوندرمشلرسه‌ده يوم معينده كيمسه قونغره‌ده حاضر بولنمدى .

مصرده منتشر (منار) غزته‌سنك صوك نسخه‌لرندن برنده دخى يكى برقونغره عقدينك مذكور غزته مخابرلرندن برى طرفندن تكليف ايدلديكنى كوردم . بو تصورده حسن نيتك عدم موجوديتندن دكل ، تشبث واقعك مشكلات ماديه‌سندن طولايى موقع اجرايه وضع ايديله‌ميه‌جكدر .

ايكنجى واسطه اولان مطبوعاتده پانسلاميزم فكرينك فوق‌العاده ترقيسنه بادى اولمقده‌در . بتون كرهٔ ارض اوزرنده انتشار ايدن اسلام غزته‌لرنده بو تمايل موجود اولوب جرائد مذكوره هر طرفه نشر ايدلمكده‌در . بر غزته ويا خود بر مجموعه‌نك محتوياتى تدقيق ايدلديكى زمان اوروپا موجوديتندن بيله شبهه ايديلن عرب جرائدينك اهميتى باعث حيرت اولور . بونلر تاريخ اسلامه ، علمه ، عنعنات قديميه‌يه عائد بر چوق معلوماتى جامع بولنمقده وعربستان ، اوقيانوسيا ، هندستان و آمريقاده اوقونمقده‌در . بتون كرهٔ ارض اوزرنده بولنان مسلمانلر آره‌سنده مطبوعات سايه‌سنده تأسس ايدن بو مظاهرتى مثبت دها بر چوق مثال ذكر ايديله‌بيلور .

اوچنجى واسطهٔ اجرائيه‌ده تعليم و تدريسدر . بالجمله عالم اسلامده بر حماى تدرس ، بر عطش علم و عرفان آثارى كورلمكده‌در . هريرده يكيدن مكتبلر تأسس ايلديكى كورولويور . يقين وقته قدر سوريه‌نك بتون شهرلرنده ديوارلرده شو سوزلر كورولوردى :

« اوكرن دليقانلى ، جهالت خجالتدر . » فقط پانسلاميزم يالكز ابتدائى مكتبلرك دكل ، بلكه دارالفنونلرلكده تأسسنى آرزو ايديبور . جامع الازهر دارالفنونى تجديد وايجابات حاضرهٔ مدنيه درجه‌سنه اصعاد ايدلديكى صره‌ده برى مصرده وديكرى‌ده هندستانده دها ايكى دارالفنون تأسيس اولنيور . كچنلرده سوريه‌ده دخى بر مسلمان دارالفنونى وجوده كتيرلسى موضوع بحث اولمش ايسه‌ده بوبابده شمديه قدر قطعى اولهرق هيچ بر شى يابلدى .

هندستان مسلمانلرى ميانده‌كى ترقيات بالخاصه احمد خانك اثر همتيدر .

كلكته و بومباى شهرلرنده تربيهٔ اسلاميه‌يه متعلق قونغرالر ويرلمكده‌در . آليغارده بر مسلمان دارالفنونى وجوده كتيرمك ايچون ايجه زماندن برى چاليشيلان راجه محمود آباد دخى حكومتك موافقتنى استحصال ايلمشدر .

اوقيانوسيا مسلمانلرى صوماترادە بر مسلمان مكتبى تأسيس ايتمشلردر ، جاوادە دخى عربجه غزته‌لر نشر اولنيور . فقط پانسلاميزم حياتنه الى

زیاده موافق والذیاده شایان حیرت اولان تصور شیخ عبده‌نك طلبه‌سی بولنان شیخ رشید رضا طرفندن تأسیسی تصور اولنان دارالفنون‌دن مومی‌الیه (الدعوة والارشاد) دنیلن جمعیتك معاونتیله مصرده بر مدرسه و برده اسلام دارالفنونی میدانه کتیرلسی ایچون لازم کلن اساسلری وضع ایتمشدر. پانسلامیزم یالکز اتحاد واتفاق صورتیله کندینی محافظه ایچون دکل بلکه دها زیاده توسع ایچون دخی قوت بولمقده‌در.

حقیقت شوندن عبارتدرکه اسلامیت آفریقای مرکزیده کیندکجه توسع ایتمکده و دها زیاده انکشاف ایده‌بیله‌جك بر حالده بولنمقده‌در. الیوم غایت‌قوتلی بعض تظاهرات دینیه مشهود اولیور. برای حج شریف مکهٔ مکرمه‌یه کلنلرك مقداری (۷۰۵۰۰) کیشیدن (۱۷۰۴۰۰) کیشی‌یه بالغ اولدینی کوریلیور. مصردن کچن حجاجك مقداری (۱۶۰۰۰۰) درجه‌سنه کلمشدر. یالکز دینی اولان پانسلامیزمدن بشقه دیانته تعلق ایتمین دیکر بر پانسلامیزم دخی موجود اولوب، بومدنیت شرقیهٔ اسلامیه‌یی بتون لطافت ودیدبه‌سیله یکیدن میدانه کتیرمکه ساعی بولنمقده‌در. بر چوق خرستیان محرراری دخی فکر مذکورك میدانه کلمسی ایچون چالشمقده ایسه‌لرده بونی اصل دینی اولان پانسلامیزم ایله قاریشدیرمامق لازمدر.»

عالم اسلام قانلر، آتشلر ایچنده

دارالخلافه‌ده

مبعوثلر پوست قاوغاسی ایدییور.

نصیحت شاهانه

عموم وکلا نامنه صدر اعظم سعید پاشا حضرتلری ومجلس نامنه اعیان ومبعوثان رؤسای طرفلرندن ذات حضرت پادشاهی‌یه سنهٔ جدیدهٔ مجریه مناسبتیله عرض‌اولنان تبریکاته قارشی شوکتمآب افندمز حضرتلری زیرده محرر نطق همایون ایله مقابله و نصایحده بولنمشلردر:

«تبریکاتکزدن ممنون اولدم. سنهٔ جدیده‌یی بن‌ده جمله‌کزه تبریك ایده‌رم. ان‌شاءالله بو سال فرخنده فال مملکت وملت ایچون بادیهٔ سعادت اولور. مقصدم سلامت وسعادت حال وطندر. بونك ایچون جمله‌نك متفقاً صرف مساعی ایلمسنی آرزو ایده‌رم. شو آره‌لق موجود اولان اختلافاتك‌ده دها زیاده تمادی ایتمه‌سنی کورمکله مسرور اولمق املنده‌یم. جمله‌کز اصحاب فضل وکمالاندنسکز. دوام موفقیتکز اخص آمالمدر. بویله مناسبات متیمنه ایله‌یك چوق دفعه‌لر کوروشمکه موفقیتمزی جناب حقدن تمنی ایده‌رم.»

عموم اعضای مجلس مبعوثان نامنه رئیس احمد رضا بك طرفندن عرض اولنان تبریکاته جوابًا ده:

«بك محظوظ اولدم. بتون رفقاکزك وفاق وحسن آمیزش ایله ایفای وظیفه ایللرینی ایستیورم. بوکا سزده بذل همت ایدیکز.» بیورمشلر وبوصرده اعیان رئیسی غازی مختار پاشاحضرتلرینه توجیه خطابله: «بالطبع هیئت اعیانجه‌ده بویولده صرف مساعی ایدیلور» جمله‌سنی‌ده علاوه ایلمشلردر.

مجلس مبعوثان ریاستنه

هندستانده کائن قالکوته‌دن وارد اولان تلغرافدر:

عالم اسلامیت، اختلافات داخلیه‌یی ترك ایله دارالاسلامك محافظه‌سنی مقام خلافت عظمادن بکلیورلر. متینع حالنده بولنان بورا مسلمانلری سزك خبرلرکزی حجالت عمیقه ایله آلهرق بك متأثر ومکدر اولیورلر وهیجانده‌درلر.

خداورسولی عشقنه، وطنپرولك نامنه اختلافاتدن فراغت ایده‌رك خلافت اسلامیه‌یی فلاکتدن وقایه ایتمکزی ودارالاسلامی دشمنه چیکتمه‌مکزی رجا ایدییورلر.

۲۲ کانون اول ۱۹۱۱

عارف زهراوردی

ایران دولت اسلامیه‌سی‌ده متقرض اولیور

تبریزده‌کی (انجمن ایالت) طرفندن درسعادته (انجمن سعادت) هیئته کشیده اولنان تلغرافنامه‌در:

ذی‌الحجه‌نك یکرمی طقوزنجی کونی تبریزده‌کی روسیه عساکری قصبه داخلنه هجوم ایله اماکن امیریه‌یی ضبط ایتدکدن ماعدا مکتب چوجقلریله کوچی قوتی‌اولیان عمل مانده آدملرك‌قتلنه‌تصدی وشهرده‌کی دکانلری یغما ایتمکه مبادرت ایلمشلردر. اهالی بادیٔ امرده اختیار سکوت ایدرك اعتدال دملرینی محافظه ایتمك ایستمشلرسه‌ده، اخیراً روسلرك ثوالی ایدن ظلم و وحشتلری اوزرینه مدافعه ایدرك بونلری اماکن امیریه‌دن طرده موفق اولمشلردر.

محرمك ابتداسنده روسلر اقامت ایتمکده اولدقلری (باغ) دن قصبه‌یی بومباردمان ایتمکه باشلایه‌رق آنبآن اهالینك هیجانی تحریك وتزییده سبیت ویرمشلردر. یوم مذکوردده طهراندن آلنان امر تاغرافی موجبنجه اهالی متارکه‌یه تشبثله مدافعه‌دن صرف نظر ایلدکلری حالده معاتأسف روسلر تجاوز و تدیارندن واز کچمیوب بومباردمانه دوام ایلمشلردر. بوندن بشقه روس عساکری کندی قونسولاتولری جوارنده تجمع ایدرك کان کچن چولوق چوجق، اختیار ارکك وقادینلره قورشون آتمشلر وبك چوق بیکناهك جانه قیمشلردر.

PAN-ISLAMIC ATIVITIES IN II.ABDÜLHAMIT PERIOD

(According to SIRAT-I MÜSTAKIM SEBLÜZERRID ISSUES)

Pan-Islamism has an important place in our thinking world because of the effect it made in Turkey's history, religion and policy sociology. Pan-İslamism, is born and developed after the New Ottaman's idea Pan-Ottomanism has been unsuccesful This idea activity has happened in Political and Social concussions. The aim was to prevent the disperison of the government and to secure the existing harmany. Because of this, instead of changing and developing; securing the world's harmony as it is, and insuring the societys' happines and wealth should be done. This could only be by returning to real Islamic regulations and refusing the West and western values.

The important tool was "the caliphate"; to join Panislamism, all of the muslims, around the same aim.

The Ottoman King; who was the caliph of the muslims; wanted to join all the muslims around coliphet's moral loyatty. The king used the religion's integration to keep the society's control mechanisms in hand, against the government's weakness. Except the position the government was in; the main reasons for Pan-İslamism were; the nationalism trends began with France revolution, the colonist policy followed by the Europe, the military occupations they mode to muslim countries and the buraucracy and intelligentsia support to Abdülhamit.

The king; which was appointed to management; kept his untouchability by god; firstly erected the "Its Constitution" and the "Real Law", indefinitely, All the actions, related with nationalism, were suspended and better relationships were set with the neighbour countries. Most of the buraucrats were appointed from the Arabs; and inspectors were sent to different countries. Pan-islamism took an important place in education; and censorship was working excellently. The caliphate position, took its past importance.

Panislamisim wasn't successful because of the pressure made by other countries; although Abdülhamit and his teams extreme efforts.

II. Abdülhamit Dönemi Pan-İslamist Hareketler

(Sırât-ı Müstakim ve Sebiülürresid Mecmularına Göre)

Pan-İslamizim, Türkiye'de düşünce tarihinde din ve siyaset sosyolojisine yaptığı etki nedeniyle düşün dünyamızda önemli yer tutmaktadır. Pan-İslamizim, Yeni Osmanlıların düşüncesi olan Osmanlıcılık (Pan-Ottomanist) başarısız olduktan sonra doğup ve gelişmistir. Bu fikir hareketi Siyasal ve sosyal sarsıntılar içerisinde oluşmustur. Amaç, devletin parçalanmasını engelleyip, mevcut düzeni korumak olmustur. Bunun içinde değişme-gelişme değil, dünyanın düzenini olduğu gibi koruyup, halkın refah ve mutluluğunu sağlamak olmalıydı. Buda ancak gerçek islami kurallara dönüp, batıdan ve onun değerlerinden uzaklasmakla olurdu.

Pan-İslamizmi, yani tüm müslümanları, aynı amaç doğrultusunda birlestirmenin en önemli aracı hilafetdir. Tüm müslümanların halifesi olan Osmanlı padişahı, dünyadaki tüm müslümanları hilayetin manevi bağlılığı etrafında toplamak istemistir. Devletin zayıflığı karşısında, toplumsal kontrol mekanizmaları elinde tutmak isteyen padişah, dinin bütünlestiriciliğini kullanmıştır. Devletin içinde bulunduğu durumun dışında, Fransız ihtilali ile başlayan milliyetçilik akımların, Avrupa'nın izlediği sömürgeci palitika müslüman devletleri işgal etmeleri, Abdülhamit'in geniş bürokrat ve aydın desteği, Pan-İslamizimin en önemli sebepleri olmustur.

Tanrı tarafından, yönetim için görevlendirilen padişah dokunulmazlığını korurken, önce I. Meşrutiyet ve Kanun-u Esasiyi süresiz kaldırdı. Milliyetçilikle ilgili tüm eylemler yasaklanırken, müslüman devletlerle daha iyi ilişkiler kuruldu. Bürakratların çoğunluğu Araplardan atanırken, çesitli ülkelere hafiyeler gönderildi. Sansür mükemmel işletilirken, eğitimde Pan-İslamizme önemli yer verildi Hilafet makamı, eski önemini kazandı.

Abdülhamit ve tüm kadrolarının çabalarına rağmen, dış ülkelerinde baskısıyla Pan-İslamizim başarılı olamamıştır.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ